

danske studier

1991

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C. A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1991, 86. bind, ottende række 2. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 513
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7421-698-8

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Henrik Jørgensen</i> , lektor, cand. mag., Universität Wien. Om de danske personlige pronominer	5
<i>Erik Petersen</i> , forskningsbibliotekar, mag. art., Det kongelige Bibliotek. Om den hellige ægteskabs stat, om frugtsommelige kvinder og om det rige der kaldes Utopia. Peder Palladius' Tuende merckelige Tractater og deres forlæg	29
<i>Marianne E. Kalinke</i> , professor, University of Illinois. En tragødisk Historie om den ædle og tapre Tistrand – An Eighteenth-Century King's Mirror	57
<i>Erik M. Christensen</i> , professor, dr. phil., Freie Universität Berlin. Georg Brandes, virkelig?	76
<i>Dag Heede</i> , undervisningsassistent, mag. art., Københavns Universitet. Kønsovending og kærlighedslogik i »Fru Marie Grubbe«	96
<i>Leif Nedergaard</i> , dr. phil., København. »Kongens Fald« og dens tilblivelse på grundlag af værkets kladde	128
<i>Hans Holmberg</i> , lektor, fil. lic., Höögskolan i Kristianstad. Konsten och livet. Tolkingsproblemet i Karen Blixens »En Historie om en Perle«	154

MINDRE BIDRAG

<i>Timothy R. Tangherlini</i> , undervisningsassistent, cand. phil., University of California, Berkeley. Downward Mobility: Structure of Individual Search in Marie Grubbe and Anna (jeg) Anna	179
<i>Erik Reitzel-Nielsen</i> , cand. jur., København. Fire utrykte breve fra H. C. Andersen	186
<i>Inge Lise Pedersen</i> , lektor, mag. art., Københavns Universitet. Lis Jacobsen og Ømålsordbogen – en fodnote til den danske dialektologis historie	193
<i>Sven Lindahl</i> , undervisningsassistent, lic. phil., Odense universitet. En Vergil-reminiscens hos Rasmus Bartholin	198
<i>V. J. Brøndegaard</i> , etnobotaniker, Cómputa, Malaga. Klammerurt – et falsum?	199

ANMELDELSER

<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr. phil., Københavns Universitet.	
Peter Molbæk Hansen: Udtalordbog	202
<i>Poul Houe</i> , professor, cand. mag., University of Minnesota.	
Henrik Oldenburg: Jacob Paludan. Historien om et venskab.	
Henrik Oldenburg: Janus fra Thisted. Jacob Paludan som romankunstner	211
<i>Henrik Jørgensen</i> , lektor, cand. mag., Universität Wien.	
Forskningsprofiler, udgivet af Selskab for nordisk Filologi . . .	219
<i>Hans Götzsche</i> , lektor, cand. phil., Göteborg universitet og <i>Henrik Jørgensen</i> , lektor, cand. mag., Universität Wien.	
Tore Kristiansen: Udtalenormering i skolen	222
<i>Birte Hjorth Pedersen</i> , lektor, cand. mag., Københavns Universitet.	
Eva Villarsen Meldgaard: Studier i københavnske fornavne 1650-1950	226
<i>Lars Peter Rømhild</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet.	
Claes Ahlund: Den skandinaviske universitetsroman 1877-1890	230
<i>Lars Peter Rømhild</i> , lektor, mag.art., Københavns Universitet.	
Jørgen Dines Johansen, Finn Hauberg Mortensen, Horst Nägele (red.): Historie. Tolkning. Tekst – og Tekst. Tolkning. Historie	232

Om de danske personlige pronominer

Af Henrik Jørgensen

De danske personlige pronominer har en række egenskaber, som ville have taget sig noget mærkværdige ud, hvis man registrerede dem i et nyopdaget indianersprog:

1. De har som den eneste ordklasse overhovedet bevaret en rudimentær kasusbøjning,¹ hvor en oblik kasus adskilles fra en nominativ. En del af de egenskaber, som man naturligt forventer fra kasussprog, såsom gennemført kongruens ved sammenligningsled og prædikativer, er dog gået tabt, eller befinder sig i et hensygnende stadium, i hvert fald i talt sprog.

2. I en ellers velreguleret positionssyntaks har de udprægede tendenser til at flytte sig omkring i sætningen, forudsat at de er trykssvage. Det er denne observation, der mere eller mindre fuldstændigt er samlet i den såkaldte letledsregel.

I henseende til morfologi, positionssyntaks og prosodi afviger de derudover fra alle andre muligheder for at udfylde et nominalt led. Det må derudover bemærkes, at disse sælsomme egenskaber kun optræder i fuldt omfang, hvor pronominet udfylder et nominalled alene. I samme øjeblik, hvor pronominet indgår i en eller anden konstruktion, ligegyldig hvilken, falder omflytteligheden væk, og det samlede led bliver trykstærkt. Der er i talesproget en udpræget tendens til, at den særlige pronominalbøjning også falder væk i disse tilfælde.

Det har været kendt siden Diderichsens første samlede formulering af feltsyntaksen i 1946, at trykssvage led (dvs. en del pronominer, samt *her* og *der*)² har en tendens til at bevæge sig frem i sætningen. Denne iagttagelse formaliseredes senere i letledsreglen, hvor der oprettes et regulært felt til denne ledtype (Diderichsen 1966 s. 371; Hansen 1984 s. 59f.). Hans Basbøll har i en afhandling fra 1986 diskuteret forholdet mellem pronominer som objekter og de prosodiske forhold, hvor pointen er, at de lette (objekts-) pronominer er klitiske. Jeg mener, at Basbølls løsning er korrekt, men ufuldstændig. Hensigten med dette arbejde er derfor at prøve at gøre rede for de sammenhænge, som jeg mener

at se mellem pronominerne morfologiske, syntaktiske og prosodiske forhold. Jeg vil hævde følgende:

* De danske personlige pronomener er alle sammen som trykssvage *klitiske*, dvs. de er rent rytmisk forbundet med et trykstærkt led bagved (proklitisk) eller foran (enklitisk), eventuelt i klynger af klitiske led. De er sammen med konjunktionalerne, en del modaladverbier og led-sætningsmarkøren 'at',³ samt de trykssvage *her* og *der* de eneste klitiske ledtyper i dansk.

* Pronominernes klitiske egenskaber kan efter visse regler forklare deres særlige stillingsregler. Visse undtagelser fra den såkaldte letledsregel kan derigennem forklares som instanser af den generelle regel.

* Hovedtendensen i talesproget er, at pronominerne kun kan bøjes, når de står i klitisk position. I ikke-klitisk stilling svinder bøjning derimod kraftigt. På dette punkt er den nuværende danske skriftsprog-norm meget inkonsekvent, som jeg skal vise. Konsekvent uplejet talesprog overholder her regler, som udviser kraftige analogier med fransk – en observation, som kan følges tilbage til Lefolii, og som siden er blevet taget op af Erik Hansen. Dette træk ved moderne dansk – forudsat, at den 'uplejede' sprogbrug antages for at være tættest i pagt med sprogets væsen og den 'velplejede' en art kunstregel – er sprogtypologisk særdeles interessant. Analysen kommer til at antyde nogle sammenhænge mellem feltskemaet og de prosodiske mønstre i dansk, som jeg også skal forsøge at skitsere kort.⁴

1. Pronominernes stillingsregler

1.1. *Pronominalt subjekt*

Det hedder i de gængse formuleringer af Diderichsens feltskema, at subjektet er knyttet til pladsen son **n** i feltskemaet. Denne regel gælder tilsyneladende uden undtagelser. Kun Diderichsen 1946 § 73 anfører nogle eksempler, som kan forstås som afvigelser herfra:

- (1) Saa maatte jo/nok/vist kongen bøje sig.
- (2) Saa var pludselig døren sprunget op.

- (3) I Kiøbstæderne har sædvanligvis hvert Huus en lille Have.
- (4) Næste Eftermiddag laa endnu Stenene urørte.
(De sidste to ekss. efter H. C. Andersen)

Diderichsen er inde på de prosodiske forhold i denne sammenhæng, idet det anføres, at adverbialets flytning hovedsagelig beror på, om det er lettere end subjektet. At dette faktisk er nøglen til forståelsen af observationen, ser man af Diderichsens eksempler i § 74b, hvoraf det fremgår, at det er umuligt at erstatte subjekterne i de anførte ekss. med anaforiske pronominer og samtidig bibeholde ordstillingen:

- (1') *Saa maatte jo „han bøje sig.
- (2') *Saa var pludselig „den sprunget op.
- (3') *I Kiøbstæderne har sædvanligvis „de en lille Have.
- (4') *Næste Eftermiddag laa endnu „de urørte.

Denne ordstillingstype er ikke bare H. C. Andersensk. Den kan findes i mange typer af mundtlig sprogbrug, f.eks. i dialektnedtegnelser. Konstruktionen er ikke bare dialektal eller mundtlig; den kan også findes i det litterære sprog, samt i videnskabelig sprogbrug. Det skal dog villigt indrømmes, at rækkefølgen **Fvan(a)** ikke er specielt højfrekvent; den optræder f.eks. næppe i avisprosa. Dette er imidlertid ikke stedet til at dokumentere konstruktionens eksistens detaljeret; i stedet må vi spørge: hvad er dens strukturelle karakteristikon?

Diderichsen indførte i 1964 et maksimalt sætningsskema, hvor den omtalte konstruktion er forudset i form af en særlig **a**-plads foran **n**.⁵ Denne løsning er mulig, men gør ikke rede for det faktum, at ubetonet pronominalt subjekt forhindrer dannelsen af konstruktionen. Det forhold, at de adverbialer, der i første række kommer på tale til pladsen, er prosodisk lette – eller i hvert fald af træncede oplæsere vil blive håndteret som sådanne, eventuelt ved hjælp af bitryk – er hovedanledningen til, at jeg foreslår, at man i stedet begynder at sondre mellem principielt betonedede og principielt ubetonedede pladser i sætningsskemaet, altså at vi regner med to grupper af led: de *ikke-klitiske* (der udgør den normale række i sætningsskemaet **F/vna/VNA**) og de *klitiske* (bl.a. det ubetonedede postverbale pronominalt subjekt og de lette neksusadverbialer). Gør man det, får man tilsyneladende et større mylder af led på samme måde som i Diderichsens 1964-version af skemaet, men disse

led er i virkeligheden på hvert niveau organiseret regelmæssigt. Rent grafisk er det efter min mening lettere at udskille de klitiske led totalt af grundskemaet, modsat Diderichsens fremgangsmåde i 1964.

Imidlertid bliver der en række eksempler tilbage, hvor **a** før **n** tydeligvis ikke er enklitisk, men har ganske normalt hovedtryk. Af grunde, som jeg vender tilbage til i afsnit 5, må man derfor fastholde (betonet) **a** før **n**, selv om det må siges, at konstruktionen er udpræget skriftsproglig. Man kan opstille den hypotese, at konstruktionens eksistens netop har sammenhæng med det forhold, at sætningens subjekt er inddraget i sætningens fokuserede område. Dette ville normalt ikke kunne være tilfældet med et (ubetonet) pronomen, og det ville redegøre for observationen i (1-4) ovenfor. Ombytningen tjener derfor til at markere, at subjektet undtagelsesvis er inddraget i sætningens gyldighedsfelt (se om dette begreb afsnit 3).

1.2. Pronominalt objekt

Den velkendte letledsregel, hvorefter et ubetonet pronomen rykker frem fra **N** til central- eller neksus-feltet, blokeres i en række situationer, som er mere eller mindre velbeskrevne. Den kendteste blokering er den, der finder sted i forbindelse med sammensat verballed, hvor pronominerne ikke kan avancere og derfor tilsyneladende står på **N**. En anden blokering fremgår af Hansen 1984, øvelse 14B (s. 101f.), hvorefter et pronominalt direkte objekt ikke kan avancere forbi et ikke-pronominalt indirekte objekt. Et indirekte pronominalt objekt derimod avancerer sagtens uden sit ikke-pronominalt direkte objekt. Eksempler:

- (5) Så gav Edvard alligevel ikke Victor _oden.
 (6) Så gav Edvard _oham alligevel ikke køleskabet.

Eksemplerne viser desuden, at rækkefølgen blandt de led, der ikke er subjekt, altid vil være IO-DO. Eks. (6) er jo kun acceptabelt, hvis man antager, at de to objekter er fordelt i overensstemmelse hermed.

Hans Basbølls analyse (Basbøll 1986) tager udgangspunkt i de to velkendte aspekter af verbets struktur i sprog som dansk: sammensmeltningen af den betydningsbærende stamme og den udsigelsesrelaterede verbalendelse. Basbøll antager, at udgangspunktet for en dansk sætning er en situation à la den chomskyanske opdeling i AUX og V, hvor endelsen er placeret på AUX-positionen, svarende til Diderichsens **v**,

og verbalstammen på V, svarende til Diderichsens V. Basbøll antager derefter i overensstemmelse med klassisk transformationsteori, at verbalstammen under sætningens derivation rykker frem til v og tager eventuelle enklitiske pronominer med sig.

Denne analyse er en brugbar forklaring, som – trods revisionerne i den generative teori – stadig synes at kunne fastholdes. De nyere teorier om 'verb second' har endda raffineret synspunkterne i forhold til ældre beskrivelser.

Den vigtigste indvending mod Basbøll er, at analysen ikke omfatter pronominer, der er subjekter. Hvis pronominer som objekter imidlertid er klitiske, måtte man antage, at subjekter også ville (kunne) være det. Dette diskuterer Basbøll ikke. Det viser sig imidlertid, at der i sætninger, hvor enten objekterne eller alle tre nominale led er pronominer, opstår interessante sammenspil, der kun kan forklares ved at antage, at de alle tre er klitiske.

Vi så i afsnittet ovenfor, hvorledes der lejlighedsvis kunne stå et enklitisk modaladverbium foran et ikke-pronominalt subjekt:

- (7) Så gav jo Jørgen Skomager alligevel Fogden geværet.

Pronominaliseres begge objekter, træder letledsreglen i funktion:

- (8) Så gav jo Jørgen Skomager ham det alligevel.

Pronominaliseres også subjektet, bliver resultatet det velkendte, at modaladverbiet og subjektet bytter plads; men samtidig flytter objektspronominerne med subjektet:

- (9) Så gav han ham det jo alligevel.

Konsekvensen heraf må være, at det såkaldte 'letledsfelt' må opgives igen; for (8) vs. (9) synes at antyde eksistensen af hele to letledsfelter: ét efter n, hvor kun objekter og modaladverbier kan stå, og ét efter v, hvor både subjekt og objekter kan stå. I stedet må vi analysere disse observationer med en generel klitisceringsregel, som vil blive formuleret i afsnit 1.3 nedenfor.

1.3. Samlet oversigt over de klitiske pronominers stillingsregler

Jeg skal i dette afsnit prøve at gøre rede for, hvordan det samlede regelsæt for klitiske pronominers syntaks ser ud.

Hvis man opererer med den fra valensgrammatikken kendte adskillelse mellem obligatoriske og perifere led, kan vi som hovedregel opdele de Diderichsenske felter således, at nominale felter først og fremmest er besat med obligatoriske led og adverbielle først og fremmest med perifere. Spørgsmålet om præpositionalobjekter, der tilsyneladende må beskrives som stående på **A**, vil der desværre ikke blive mulighed for at diskutere i denne sammenhæng. Rent prosodisk forholder det sig således, at alle nominale og adverbielle felter skal have et hovedtryk; a er her ikke nogen undtagelse. De ubetonede pronominer beskriver vi her som enklitiske, hvorfor de heller ikke kan siges »at stå på dette eller hint felt«. Hvis man gjorde det, ville man sammenblande ledværdi og ledstilling.

Når vi skal forklare sammenhængen mellem specielt pronominerens syntaks og prosodi, er det kun de obligatoriske led, der spiller en rolle. Hertil kommer så verballeddets dele. Verballeddet sammenholdes som bekendt af et *enhedstryk*⁶ og fordeler sig rent feltmæssigt over **v** og **V** som to blokke; den første nødvendigvis kun på et enkelt ord, den anden under visse omstændigheder på en række. Rent undtagelsesvis ser man (fortrinsvis enklitiske) led opdele **V**-blokken i to (Diderichsen 1966 s. 377). Disse to blokke fungerer på lige fod med de obligatoriske led som *basis for enklise*.

Hovedreglen for et pronomen, der ikke er betonnet, er nu, at det tager udgangspunkt på det felt, hvor det som normalt led ville have stået og derpå *klitiscerer på det nærmest forangående obligatoriske led*. Derved kan man forklare, hvorfor et pronomen som direkte objekt kan standses af indirekte objekt, infinit verbal, subjekt eller sågar finit verbal (jvf. eks. 9), alt efter sætningens aktuelle sammensætning. Derimod spiller feltet **a** ingen rolle i denne sammenhæng, da de led, der står her, ikke kan være valensbundne og derfor heller ikke danner basis for enklise. Som vi så ovenfor, vil et led fra **a** kun kunne klitiscere som det sidste i rækken. Interessant nok kan modaladverbierne springe subjektet over, når dette står på **n**. Dette kan forstås i analogi med, at objekter ikke kan klitiscere på **a**: subjektet hører som valensbundet led til en anden orden end relationen verbal-modaladverbial.

Den væsentligste modifikationsregel er, at *klitiscering ikke kan finde sted hen over et andet klitiscerende led*, med andre ord, at grundrække-

følgen subjekt – indirekte objekt – direkte objekt (Basbøll 1986 s. 177) altid vil blive overholdt. Hertil kommer så modaladverbierne, der åbenbart kan passere et subjekt for at klitiscere på et finit verbal, men som altid må vige for et klitisk nominalled. Jeg ser ingen vanskeligheder i at opfatte dem som fast klitiske; de står regelmæssigt forrest, når **a** er udfyldt med flere adverbialled.⁷ At deres klitiske egenskaber afviger noget fra pronominerne, kan ikke siges at være særlig påfaldende i betragtning af deres specielle kommunikative egenskaber.⁸

En anden vigtig modifikationsregel vedrører forfæltet. Her stræber det lette led ikke længere frem, men tilbage og danner *proklise på det finitte verbum*. Fundamentfeltsoprykningen må anses for en proces, der finder sted før klitisceringen, men efter en tilskrivning af positioner til det relationssyntaktiske net. Hvis man tager dette i betragtning, bliver det nok vanskeligt at se fundamentfeltsoprykningen og klitisceringen som dele af en større, funktionelt orienteret syntaktisk proces. Det er så at sige to forskellige arbejdsgange.

1.4. De ikke-klitiske pronominers stillingsregler

Som allerede anført, har pronominerne ganske anderledes stillingsregler, når de ikke er klitiske. De vigtigste typer falder sammen med de konstruktioner, hvor kasusbøjningen er på alvorlig retur. Denne type konstruktioner er fastholdt og analyseret i ODS' artikler om de personlige pronominer, hvor der i øvrigt i næsten alle artikler er samlet et ganske imponerende og til dels meget gammelt stof, der belægger disse forhold og de afvigelser, der efter den analyse, jeg her skal fremlægge, afhænger heraf; det gælder såvel nominativ for oblik som oblik for nominativ. Til analysen af lethedsreglen kan jeg derfor støtte mig på ODS-analysen;⁹ desuden anvender jeg den næsten identiske behandling af emnet i Aage Hansen ²1965 s. 99ff. og Aage Hansen 1967 bd. II s. 240ff., samt hos Galberg Jacobsen 1985 s. 15-19.

Det gælder for det første, at pronominerne ikke kan være klitiske, når de indgår som kerne i en hypotaktisk konstruktion, eller når de udgør en del af et paratagme. Det drejer sig i praksis om konstruktioner af følgende type:

a) Pronominet er tilføjet en relativsætning:

- (10) Så forærede han ham alligevel den, som var rød.

- (11) Så gav Gud alligevel ham, som ingen forstand havde, et embede.
- (12) Da skal nu jeg, der er den uværdigste, alligevel vinde præmien.

Stillingsreglen virker, som det ses i (10-11), således, at objekterne fastholdes på N. Et pronominalt subjekt kan i denne situation passeres af et modaladverbium, hvilket ellers ikke er tilfælde (jvf. 12).

b) Pronominet står som kerne for en apposition:

- (13) Fanden rækker næppe ham den lange en lillefinger i denne sag.
- (13.1) Fanden rækker ham næppe en lillefinger i denne sag.
- (14) Og det skal så vi (/os) uskyldige lide under.
- (15) Det kan da han (/ham) den flinke mand aldrig have gjort!¹⁰

c) pronominet har et adled i tungtledsfeltet:

- (16) Jeg kysser ikke ham med det blå skæg.
- (16.1) Jeg kysser ham ikke.
- (17) Her i storstaden har nu engang vi med det jyske blod i årerne ikke hjemme.

d) Pronominet er parataktisk forbundet med et andet led:

- (18) På forskningsrådets foranledning tildeler Smørfonden i morgen ham og hans kollega midler til forskning.
- (18.1) På forskningsrådets foranledning tildeler Smørfonden „ham i morgen midler til forskning.
- (18.2) På forskningsrådets foranledning tildeler Smørfonden i morgen 'ham midler til forskning.
- (19) Det kan da Peter og mig/jeg ordne!

Interessant nok gælder denne regel også, hvis de to led, der er forbundet, begge er pronominer:

- (20) Derpå fortalte Paul alligevel ham og mig historien.
(20.1) Derpå fortalte Paul ham alligevel historien.

Dette synes (som bemærket af Basbøll 1989 s. 122) at hænge sammen med en generel regel om tryk i paratagmer, jvf. Hansen og Lund 1983, § 13, 30, 44, 48 og 76. Det gælder f.eks., at fornavne, der normalt er trykssvage foran efternavne (oMaud 'Varnæs, oBirgitte Price), får tryk, når de koordineres med et andet navn ('Maud og Bir'gitte Bruun), jvf. Hansen og Lund 1983 § 13.

2. Den syntaktiske brug af pronominernes bøjning i dansk

Som allerede nævnt, findes oblik kasus i dansk kun i de personlige pronominer, samt muligvis i 'man'; dette sidste er dog et noget omstridt punkt, som vi vender tilbage til nedenfor. Det er endda ikke alle pronominer, der opviser bøjningen: 'den' og 'det' falder her udenfor.

Paradigmets nuværende form må antages at stamme fra begyndelsen af middelalderen. De enkelte formers etymologier viser, at de må være fremgået af et dybtgående morfo-syntaktisk kaos: formernes oprindelse er nemlig vekselvis akkusativ og dativ. I en del tilfælde har dativen overtaget den oblikke funktion, hvor akkusativens ved lydret udvikling ville have ført til sammenfald med nominativ.¹¹ Fra andre nordiske dialekter kendes der dog eksempler på, at den lydrette akkusativform (det drejer sig her specielt om *han*) har overlevet på trods af sammenfaldet med nominativ;¹² det samme er ifølge oplysninger, elskværdigst stillet til rådighed af prof. Inger Ejskjær, tilfældet i visse danske dialekter, nemlig en del nordsjællandske. Aage Hansen ²1965 s. 100 anfører ekss. fra vulgærkøbenhavnsk, der kan forstås i samme retning. De her anførte kendsgerninger angående formernes oprindelse kan derfor ikke udsættes for nogen nærgående fortolkning – f.eks. at formerne gennemgående er valgt for at give størst mulig morfologisk kontrast. Det opnås jo ikke, hvor den lydrette form overlever. Inger Ejskjær har gjort mig opmærksom på, at en stærkt enklitisk lydret form svarende til 'han' ifølge Johs. Brøndum-Nielsens »Gammeldansk Grammatik« V § 567 er observeret i dialekter over hele landet.¹³

2.1. Obligatorisk bortfald af nominativ

Den oblique forms specielle syntaktiske anvendelser har længe været et stridens æble i dansk grammatisk litteratur, og sprogbrugen har tydeligvis ikke lagt sig ganske fast på nogen bestemt norm i visse af de konstruktioner, som her skal behandles.

Problemerne ligger i, at talesproget – som allerede bemærket – i mange sammenhænge har et tydeligt svind af nominativformen, hvis man som udgangspunkt bruger anvendelsen af nominativ i klare flerkasussprog som tysk, oldnordisk eller latin. I visse tilfælde har dette svind sat sig så kraftigt igennem, at rigssprogs-normeringen ikke er i tvivl. Det gælder f.eks. kasus i *prædikat til subjekt*, hvor Mikkelsen endnu i forrige århundrede lejlighedsvis fandt nominativ i brug. Her er som bekendt oblik i dag normen:

- (21) Det er ham.
 (22) Ophavsmændene til bogen er os.

I *eksistenssubjekt*¹⁴ kunne Mikkelsen endnu i begyndelsen af dette århundrede finde nominativ i brug, men svindet havde allerede forinden sat sig kraftigt igennem. Jeg erindrer om følgende kostelige ordveksling mellem J. P. Jacobsen og Georg Brandes (efter ODS):

- (23) *JPJ*: Men der var de, som sagde til sig selv ...
B: Dem
JPJ: Hvadbehager?
B: Der var dem, som sagde til sig selv ...
JPJ: Saadan siger jeg nu.

Et tredje eksempel, hvor oblik har sat sig igennem i rigssprogsnormeringen, er *sætningsknuden*. Her er det fremrykkede subjekt fra ledsætningen altid i oblik form:¹⁵

- (24) Dem kunne jeg ikke huske hvor var.
 * De kunne jeg ikke huske hvor var.
 (25) Ham mener jeg ikke var i stand til at nære en sådan interesse.
 * Han mener jeg ikke var i stand til at nære en sådan interesse.

2.2. Væklende kasusbrug

I mange andre tilfælde anbefaler grammatikker og håndbøger i korrekt stil ganske vist nominativ, men virkeligheden er noget mere broget. Det gælder følgende konstruktioner:

2.2.1. Subjekt

Det pronominale subjekt står ganske vist normalt i nominativ, men enkelte syntaktiske konstruktioner er meget labile med hensyn til kasus i talesproget. Her en række ekss. af ældre og nyere dato med oblik for nominativ:

a) pronomener koordineret med et andet nominalt led:

- (26) Ham og Troels Ibsen havde været ude på engene (Marie Bregendahl cit. efter ODS).
- (27) Når man så er kommet af tøjet efterhånden, så syns jeg, det vigtigste ... det har mig og Sussi i hvert fald fundet ud af ... at man *ikke* skal være såen genert overfor hinanden (Sommer 1985 s. 129).

b) Pronomen foran relativsætning:

- (28) Ham, vi gav en Skilling til Nattelogis, foretrak at gaa til Frelsens Hær (Johs. Jørgensen cit. efter ODS).
- (29) Ham, der var leder, bad os om at passe os selv (Sommer 1985 s. 54).

c) Pronomen med appositionel udvidelse:

- (30) Aa mig arme Mand (Blicher cit. efter ODS).
- (31) ... det må hende pigen da også kunne sige sig selv ... (Sommer 1985 s. 71).

Derefter nyere ekss. med korrekt sprogbrug (alle ekss. fra Sommer 1985, hvortil sidetallene i parentes henviser):

- (32) Skal vi unge ikke ha lov til at snakke, som vi overhovedet ønsker at snakke? (s. 13).
- (33) Fordi de der mobber dem er misundelige over noget, som de eventuelt har eller gør (s. 167).

- (34) Vi på højrefløjen vil ha, at man skal kunne skabe sin egen fremtid og være herre over sig selv (s. 177).

Som det vil ses, er der ikke nødvendigvis nogen adskillelse i politisk henseende mellem sprogbrugerne på dette punkt: både venstre og højre behersker den korrekte sprogbrug.

2.2.2. *Apposition til subjekt og løst fundament*

Disse konstruktioner vil formentlig aldrig forekomme i ren form, dvs. for *appositionen* rækkefølgen substantiv - isoleret pronomener og for *løst fundament* rækkefølgen isoleret pronomener - fundamentfelt. Pronominet vil normalt i begge stillinger være udvidet under en eller anden form og kan derfor analyseres i de samme klasser som subjektet ovenfor. Et par eksempler på appositioner; i det første har appositionspronominet et adled i tungtledsfeltet, i det andet er pronominet koordineret med et proprium:

- (35) Han kommer, ham fra ministeriet.
(36) Ja, hva' lavede I! [regibemærkning; HJ tilf.] Ja, dig og Victor for fanden?
(Panduro 1971 s. 78 og 112).

Dernæst tre ekss. på løst fundament; mens (37) tilsyneladende opviser pronominet i ren form, er (38-39) udvidet på forskellig måde (37) kan dog også forstås som semantisk subjekt i sætningsemne):

- (37) Mig? Jeg fejler sgu da ikke noget! (Panduro 1971 s. 133).
(38) Dem paa posthuset, de ved ingenting (Mikkelsen cit. efter ODS).
(39) Ham – Kløren der og den smaa Jomfru – de er bleven enige (Hostrup cit. efter ODS).

2.2.3. *Semantisk subjekt i sætningsemne*

Talesproget har gennemgående oblik form, når man efter sammenhængen kunne have forventet nominativ. Eksempler:

- (40) DU har talt med Victor og DU har talt med Oscar ... men mig? Nææ. Jeg ved ikke noget!

- (41) *Elisa: Hva' gjorde du så?*
Daniel: Mig? Nej ... det var ikke ... Han gik langt foran mig!
- (42) *Daniel finder en flaske konjak og glas i skabet. Han går over til sofagruppen med det. Han stiller flasken på bordet og peger på den.*
Victor: Nææ, tak du. Ikke mig! Jeg kan godt klare mig uden!
(Alle efter Panduro 1971 s. 132, 113 og 118).

Et eksempel på sammenblanding af formerne fandt jeg i *Politiken* 5.5.1989, hvor Doris Dörries succesfilm »Ich und Er« oversættes til »Jeg og Ham«.

2.2.4. Sammenligningsled

Betegnelsen 'sammenligningsled' hører ikke til den traditionelle syntaks' ordforråd. Denne ledtype, der i dansk hovedsagelig omfatter led dannet med partiklerne 'som' og 'end', er mig bekendt etableret af den hæderkronede prügelnabe for den traditionelle grammatiks synder, Kr. Mikkelsen. Ordføjningslæren fra 1911 rummer et betydeligt materiale om konstruktionen.

I sprog som latin eller tysk kan ledtypen enten analyseres som reducerede ledsætninger, eller de pågældende partikler kan analyseres som præpositioner. Det gælder således ty. 'ausser', der længe har haft kongruens mellem sin styrelse og det led, som styrelsen indholdsmæssigt var parallel til, men som i nyere tid ifølge Wahrigs ordbog er blevet en ganske normal præposition med dativ, evt. akkusativ eller genitiv. Ledtypen må siges at være en relevant analytisk kategori i dansk ud fra flere forskellige argumenter: i en del situationer kan sammenligningsled ikke uden videre katalyseres til sammenligningssætninger, visse verber kræver efter deres valens sammenligningsled og udelukker sammenligningssætninger; og endelig anvendes det reflektive pronomen 'sin' i disse konstruktioner tydeligvis på en sådan måde, at sammenligningsleddets samhørighed med resten af sætningen er utvetydig.¹⁶ I dansk er den faste oblique form i denne konstruktion blevet tolket på samme måde som 'ausser'-eksemplet: nemlig sådan, at de problematiske artikler er ved at blive til præpositioner. Det gælder således Aage Hansen²1965 og Henriksen 1985; desuden flere norske grammatikere.

Da jeg ikke mener, at denne løsning kan dække alle eksempler, fore-

slår jeg, at kategorien indtil videre bliver stående. Kasusbrugen i både mundtligt og skriftligt sprog er tydeligt vaklende, og der er derfor grund til at anføre et par eksempler.

Hovedtendensen er oblik form overalt. I Sommer 1985 er således ekss. meget hyppige, men problemet kendes fra ældre forfattere:

- (43) ... men denne (Skov) var langt skønnere end dem, hvor han før havde boet (Topsøe, cit. efter Dahl 1884 s. 99).
- (44) Hvem gav I dette Løfte? En anden end I (L. Holstein efter ODS).
- (45) (...) og da Niels Egebak var i Paris, så hans morgener tristere ud, end dem han oplever i Århus nu, marts 1970 (Rifbjerg: Marts 1970, s. 8).

Problemet gør sig navnlig gældende i form af *omvendte former*, dvs. brug af nominativ på steder, hvor oblik form egentlig er korrekt:

- (46) Det søde Barn betakker –
Ham siger hans Forstand –
Sig for en saadan Prakker
Som han, til Ægtemand.
(Chr. Winther: »Haren«: *Samlede Digtninger* Bd. V, s. 18. Kbh. C. A. Reitzel 1860).
- (47) (...) da gjøre man ei Spring med eet til Frants I. eller til de af Huset Medicis; ja ikke cengang det Spring til Carl den Store
(Tyge Rothe: *Udsigt over det Frankiske Monarkie og Carl den Store*, Kbh. 1776 s. 60; medd. af Fl. Lundgreen-Nielsen).

Grammatikkerne kan også forløbe sig. B. T. Dahl (1884 s. 99) hænger Holger Drachmann ud for grammatikalsk forsyndelse i dette eks.:

- (48) Det er der flere end *Dig*, der gjør.

– hvilket en tidligere læser af mit eksemplar af Dahls lille bog, Dansk-lærerforeningens ihærdige Axel Sørensen, med fuld ret i margenen kommenterer: »Jamen det er jo dog dansk at sige: »det er *Dig*«, ikke »det er *Du*«.

Imidlertid kan de unge mennesker i Sommer 1985 stadig falde på at anvende den grammatisk korrekte form:

- (49) Og alle mine kammerater synes det samme som jeg.
- (50) I må gerne ringe ind og sige hvad I synes om det, osse hvis der er nogen der har det på samme måde som jeg.
- (51) Der er mange farvede som er mere mennesker end vi.
(Sommer 1985 s. 48, 66 og 164).

Omvendte former er faktisk overordentlig sjældne i materialet fra Sommers bog.

2.3. Erik Hansens analyse af konflikter i normen

Erik Hansen har i 1972 analyseret disse komplicerede forhold som et eksempel på en normkonflikt, hvor to regelsystemer støder sammen. I det ene – system I – får pronominet den kasus, der svarer til dets ledværdi. I det andet får pronominet automatisk oblik kasus i stillinger, hvor det ikke kan være ubetonet. Som anført ovenfor, drejer det sig om stillinger, hvor pronominet forekommer i parataktisk forbindelse eller som kerne for et hypotagme. Den sidste konstruktion har tre undertyper:

- 1° pronominet er vedføjet en relativsætning;
- 2° pronominet har et tungtled (f.eks. en præpositionsforbindelse) som efterstillet adled;
- 3° pronominet er vedføjet en apposition.

De to systemer har meget forskellige sociolingvistiske valører. System I forråder dannelse, mens system II gælder for udannet og vulgært. Som følge heraf er der en tydelig tilbøjelighed til at danne omvendte former. Aage Hansen ²1965 beskriver situationen i talesproget på en måde, som var der tale om neutralisation af kasus i flertal.

Som det delvis er fremgået allerede, er der meget forskellige normer i brug på dette punkt. Mens system I for ca. 40 år siden var omtrent enerådende i dannet skriftsprog, er system II blevet mere og mere almindeligt i både skønlitteratur og journalistik, specielt i forbindelse med replikgengivelse. Mens f.eks. Jens Gielstrup i »Det gode Hjerte« konsekvent følger system I, også i talesprogsreplikker i relativt lav stil, er forfattere som Bruun Olsen og Panduro stort set gået over til system II i deres skuespil.

En interessant mellemvej repræsenteres af Knud Sønderby i »En kvinde er overflødig«, hvor forfatterkonteksten følger system I, mens personernes replikker lejlighedsvis følger system II. Dette kan synes kuriøst ved første øjekast, men er måske i virkeligheden en meget almindelig strategi, der forener kravene til akademisk prosa med kravene til virkelighedsnær replikgengivelse. Det samme må gøre sig gældende, når et erklæret værdikonservativt blad som »Weekendavisen« regelmæssigt (men ikke altid!) anvender oblik form for nominativ i gengivelser af udtalelser fra personer.

2.4. Bøjningen af 'man'

Der er i almindelighed blandt grammatikere enighed om, at 'man' er ubøjeligt. I praksis anerkender man dog den regel, at formerne 'en' (oblik) og 'ens' (genitiv) supplerer. Dette dilemma er meget tydeligt illustreret hos Aage Hansen, der i »Moderne Dansk« beskriver 'man' som defektivt i bd. II s. 198, men smst. s. 247 bemærker, at »de manglende kasusfunktioner kan udfyldes af *én* og *éns*«. Det viser sig, at denne suppletion også udstrækker sig til de situationer, som Erik Hansen (1972) beskriver under system II:

- (52) ... og den anden person er garanteret lisså genert som
cen selv ...
- (53) For ... øhm ... nå ja, den anden er altså af samme køn
som en selv, for mit vedkommende en pige.
(Sommer 1985, s. 79 og 136).

Når suppletionen udstrækkes til disse tilfælde, hænger det ikke bare sammen med brugen af 'man' som erstatning for 1. person; begge ekss. repræsenterer en genuin brug af 'man' som generaliseret person. Da den pronominal bøjning allerede har etableret paradigmer som f.eks. 1. pers. sing. og plur., hvor formerne ingen som helst ligheder opviser og derfor rimeligvis må beskrives som suppletive, ser jeg ikke nogen stor hindring for at vælge en tilsvarende beskrivelse af 'man'.

3. De klitiske pronominers karakter

Hvad ligger der nu i, at disse pronominer er klitiske, med andre ord trykssvage? Man må forestille sig en forklaring på dette, som inddrager spørgsmålet om tekstens informationsstruktur i besvarelsen.

I sprog med fri ordstilling plejer man at forestille sig, at rækkefølgen i sætningens overflade determineres af, i hvilket omfang det pågældende sætningsled refererer til tekstlige størrelser, der allerede er etableret i det foregående (dvs. om de er *tematiske*), eller om de introducerer materiale, der fungerer som *focus*. I sådanne sprog forestiller man sig, at de tematiske led rykker frem i sætningen, mens de fokuserede rykker tilbage.

Den syntaktisk bestemte betoning af sætningens led har forbindelse med det, man kunne kalde sætningens *gyldighedsfelt* (dens *skopus*; eng. *scope*). Som arbejdshypotese (inspireret af Ole Togeby) foreslår jeg, at man opfatter alle betonede led undtagen subjektet¹⁷ og sådanne adverbialer, der fungerer som operatorer, som omfattet af sætningens gyldighedsfelt. Hvis sætningen er fremsættende og bekræftende, er de pågældende leds eksistens samtidig sat; er sætningen fremsættende og benægtende, gøres de pågældende leds betydning virtuel eller negeres direkte.

Gyldighedsfeltets område kan modificeres på forskellig vis. Én væsentlig faktor er selve sætningsmodaliteten: fremsættende, spørgende, befalende eller virtualiseret (som i en ledsætning). I sprog med verbal modalitet må denne også henregnes til dette område. I dansk må man nævne to væsentlige faktorer: dels modalverberne (i disses epistemiske funktion); dels sætningsadverbierne.

Sætningens gyldighedsfelt omfatter ikke elementer, der er erklæret tematiske. Det kan et led f.eks. være ved at være anaforisk, eller ved at referere til en konstant, deiktisk baggrund. Til de grammatiske elementer, der kan betegne tematisk status i en sætning, hører bekendt-hedsbøjningen og pronominerne; men ingen af disse grammatiske elementer er entydige. De kan lige så vel markere fokuserede elementer; men forskellen er, at mens substantiver i almindelighed ikke kan miste trykket (Hansen og Lund 1983 § 9), kan pronominerne.¹⁸ Derved kan man i almindelighed gennem prosodien skelne, hvorvidt et pronomen er tematisk eller fokuseret.

4. Om parallellen til fransk

Allerede Lefolii (1871 s. 90) var som anført ovenfor inde på, at den 'vulgære' danske pronominalbrug svarer nøje til den franske; Erik Hansen har også ved flere lejligheder peget på dette forhold (først i Hansen 1972 s. 12). Der er kun den afvigelse, at hvor de trykløse franske pronominer er proklitiske og placerer sig foran på det finitte verbum, er de danske som påvist både pro- og enklitiske. I fransk er bøjning helt forsvundet fra de trykstærke pronominer; kun de proklitiske, 'bundne' former har fuld fleksion.

Den franske brug kunne nemt opfattes som paradigmatiske i den forstand, at sprog af tæt beslægtet typologi, som f.eks. moderne engelsk eller dansk, synes at være på vej mod en fuldkommen analog situation. Det ville altså kunne opfattes sådan, at det var en del af den almene reduktionsproces fra sølvalderlatinens døende kasussprog til de moderne romanske sprogs kasuløse tilstand med transitivitet udtrykt gennem rækkefølgefænomener, der omsatte sig i de forandrede vilkår for pronominerne morfologi og syntaks.

Heroverfor må man gøre en indvending gældende, at fransk i flere henseender indtager en særstilling blandt de romanske sprog: Fransk er (sammen med friaulisk og enkelte norditalienske dialekter, samt rætoromansk) det eneste romanske sprog, der har udviklet obligatoriske trykløse pronominer. I italiensk og spansk (samt i øvrigt i provençalsk) er pronominalbrugen fakultativ, når pronominet er en ren anafor.¹⁹ Derfor mener Kuen (1957 s. 306ff.), at der i fransk er tale om et syntaktisk lån fra germanske sprog, og at det er i de germanske sprog, den egentlige drivkraft i udviklingen af de trykløse pronominer ligger.²⁰

Det må siges at være påfaldende, at et træk, som åbenbart da, hvis Kuens ord står til troende, må ligge inhærent i de germanske sprogs struktur, først kommer til fuld udfoldelse i et sprog, om hvis tilhørsforhold til en ganske anden sprogklasse, der ellers aldrig kan herske tvivl. Det var måske værd at overveje, om tabet af pronominalfleksion i trykstærk stilling, der jo i mange henseender er en nøje parallel, morfologisk og syntaktisk, til substantivernes udvikling, og den dermed sammenhørende fastholden af et informationsbærende træk som fleksionen i trykløs stilling (hvor pronominet jo principielt er redundant) kan relateres til den pidginsituation, der åbenbart må have hersket i Nordfrankrig i den tidligste middelalder (Kuen 1957 s. 312, fodn. 1).

Den obligatoriske brug af ubetonede pronominer i germansk er sta-

dig genstand for diskussion blandt sprogforskere (f.eks. i den generative grammatik omkring Christer Platzack). Man formoder, at det er en nydannelse i de germanske sprog, eftersom gotisk synes at mangle de obligatoriske pronominer. Da man først i middelalderen kan konstatere, at reglen er fuldt gennemført, er det næppe tænkeligt, at fænomenet kan være dannet før de første århundreder efter Kristus. Kuen (1957 s. 326) nævner flygtigt muligheden af, at det skulle være et spor af det velkendte ikke-indoeuropæiske substrat i germansk (Hutterer 1987 s. 45 og 65f.), men det ville forudsætte (hvad Kuen selv gør opmærksom på), at fænomenet rakte meget længere tilbage, end man med sandsynlighed kan antage. Janez Orešnik (1986) mener, at der er tale om tydeliggørelser,²¹ som har at gøre med præcis det faktum, at de germanske personalpronominer er ubetonede. De vil derfor tendere til altid at blive antydet; så at sige for en sikkerheds skyld (Orešnik 1986 s. 266f.).

5. Afslutning

Jeg har i denne afhandling søgt at godtgøre:

1. at de danske personlige pronominer i ubetonet stand er klitiske; denne påstand turde være fuldt ud godtgjort, og den kan ydermere støtte sig på analoge observationer vedrørende andre germanske sprog (jvf. Orešnik 1986);
2. at man ved at antage visse regler for klitiscering kan beskrive pronominerens syntaks ud fra dette forhold;
3. at der er en klar sammenhæng mellem fleksionen og den klitiske position. Man kan her antage, at bibeholdelsen af fleksionen er en tydeliggørelse, der tjener til at klargøre ledfunktionen for en ordtype, der falder uden for det normale »rækkefølgemorfematiske«²² syntaktiske/prosodiske mønster. For de betonedede pronominers vedkommende er en sådan tydeliggørelse redundant i kraft af, at de overholder rækkefølgesyntaksens normale regler. (Dermed er ikke sagt, at der ikke kan optræde tvetydigheder af typen »Ham dér kender Sørensen«; men de afviger ikke, typologisk set, fra de øvrige nominale leds tvetydigheder af typen »Osten åd rotten i går«). De strenge sprogrøgteres krav om gennemført kongruens tjener derfor tydeligvis kun dekorative hensyn, ikke kommunikative.

Til sidst et par ord om det syntaktisk/prosodiske: jeg har – rent hypotetisk – opereret med en teori om, at sætningsskemaet samtidig kan opfattes som et prosodisk mønster på den måde, at alle fuldt udfyldte pladser i skemaet må have mindst ét tryk.²³ Fordelingen af betoningen(-rne) internt i leddet bestemmes dernæst af interne ledprosodiske regler. Da de klitiske led ikke befinder sig på de pladser, som de efter deres relationelle værdi skulle befinde sig på, modtager disse pladser følgelig ikke noget tryk. Undtagelsen herfra er verballeddet, der gennemgående har et *enhedstryk*, som til og med kan strække sig ud over det, der i morfologisk forstand er verbalkæden og indbefatte partikler, indre objekter o.lign. Man kan, hvis man vil, opfatte topologien som en slags si, hvorigennem det relationelle netværk presses, før det får sin endelige suprasegmentalt modificerede fonetiske form. Min teori forudsætter jo, at pronominerne kommer ud af det relationelt forudsete 'hul i sien' (hhv. **n** og **N**), før de kan finde deres klitiske position.

Ét ret ofte anvendt argument mod Diderichsen i almindelighed og **n** som subjeksplads i særdeleshed er, at dansk ikke er et VSO-sprog, hvilket sætningsskemaet kunne forlede én til at tro, i og med subjektets faste plads er efter **v**. Jeg vil her henvise til to forhold:

1. Med nøjagtig denne bevæggrund har Lars Heltoft i et par fascinerende artikler (Heltoft 1986a, b) foreslået en meget rimelig rekonstruktion af sætningsskemaet, hvor også **v**-pladsen i udgangspositionen er tom og kan besættes med elementer af forskellige typer. Her ved bliver rækkefølgen som ønskeligt SVO i grundstrukturen (nemlig skemaets pladser ..**n**..VN..).

2. Indirekte bekræfter min analyse ovenfor af forholdet mellem pronominets klitiscerende stillingsregler og fundamentfeltsoptykningen, at subjektets faste plads i dansk er **n**. Ville man placere subjektet fast på **F** (eller noget lignende), måtte man forklare subjektets opførsel på en langt mere kompliceret måde. Jeg anser Heltofts analyse for kompatibel med min egen.

Dette forsøg på at indbygge prosodiske bestemmelser i syntaksen ligger i forlængelse af de antydninger, som Viggo Brøndal fremsatte i sin skitse til en syntaksteori (Brøndal 1932), hvor subjekter og objekter også karakteriseres efter deres prosodiske vægt. Diderichsen er inde

på noget lignende, når han i Diderichsen 1966 forsøger at adskille betonede og ubetonede led gennem brugen af store og små bogstaver.

Det er interessant nok at se, at de obligatoriske tryk (som anført) ikke har samme værdi i forhold til klitisceringsreglerne, men at de forskellige syntaktiske klitisceringsregler (for hhv. pronominer og modaladverbier) synes at pege på hhv. de valensbundne led og verbet selv som strukturer, der ganske vist i første række kan erkendes rent abstrakt, men netop hér også i sprogudøvelsen spiller en manifest rolle.

Set i det perspektiv synes der at åbne sig muligheder for at trænge dybere ind i forholdet mellem syntaks og prosodi ad den her antydede vej.

Noter

1. Jeg ser her bort fra statuskategorien ved visse af lokaladverbierne, der af den glossematiske skole henregnedes til kasus. Denne diskussion vil ikke blive uddybet i denne sammenhæng.
2. Disse to ords syntaks vil i øvrigt ikke blive behandlet nærmere i denne afhandling.
3. Jvf. Hansen 1983, Heltoft 1986b.
4. Dele af materialet i denne afhandling har været fremlagt i foredrag i Wien maj 1989, samt Münster, Ljubljana og Zagreb maj 1990. Jeg takker mine tilhørere alle steder for deres bemærkninger og forslag; en særlig tak til prof. dr. Janez Orešnik for nogle meget væsentlige impulser til fortolkningen af materialet. Derudover er jeg i stor taknemmelighedsgæld til prof. Erik Hansen for utrættelig hjælp med materiale og analyser.
5. Diderichsen 1966 s. 379; jvf. også Heltoft 1986a s. 53, 57 og 63.
6. Diderichsen 1946 § 54 till. 1.
7. Dette fremgår af Mikkelsen 1911 § 243; se desuden Hansen 1984, øvelse 10,5B.
8. Se diskussionen mellem Ebbe Grunwald 1974 og Peter Harder 1975. Pernille Askerud har gjort mig opmærksom på en modifikation af Harders observationer, som jeg har meddelt i Jørgensen 1988.
9. Den (kronologisk set) første artikel i ODS, 'de' er skrevet af Paul Rubow og er meget stofrig på det punkt, som vi her beskæftiger os med. Den næste, 'du' af Hølgger Sandvad, giver meget lidt, mens resten, 'jeg' af Peter Skautrup og 'han', 'hun', 'I' og 'vi' af Aage Hansen, alle rummer en mængde gode eksempler.
10. Som det vil fremgå af afsnit 2, er oblik form nok det sandsynligste i ekss. med pronomen som subjekt. Aage Hansen ²1965 s. 100 mener, at oblik for nominativ ligefrem er norm i disse konstruktioner; et synspunkt, han næp-

- pe deler med strenge sprogrøgttere. Min personlige sprogfornemmelse væg-
rer sig i alle tilfælde ved at anerkende nominativformerne.
11. Ang. detaljer henviser jeg til Aage Hansen 1956, hvis fremstilling jeg af
pladshensyn her ikke vil diskutere til bunds.
 12. Venligst oplyst af prof. Birger Liljestrand (Umeå/Wien).
 13. Denne type enklise adskiller sig fra den moderne rigsdanske derved, at fo-
nemkæden i udgangsordet er reduceret, hvilket kun marginalt sker med de
moderne klitiske former. Selv udtaler som [-bm] for 'dem' indeholder fak-
tisk en normal lydlig manifestation af alle fonemer.
 14. Pronominalt eksistenssubjekt er ikke særlig almindeligt på grund af de in-
formationsstrukturelle forhold, men optræder dog af og til. Om sammen-
hængen med det informationsstrukturelle: se Heltoft 1987, ekss. (7), (18)
og (19).
 15. Sml. Falster Jacobsen 1978, 1980; Mikkelsen 1911 s. 238 (§ 82, I, anm. 2);
Aage Hansen 1967 I s. 105.
 16. Jvf. Galberg Jacobsen 1985 s. 57 (hvor dog brugen af 'hans' og 'hendes'
anføres som værende 'også korrekt'); desuden Jørgensen (udk.); der er
dog en del punkter i denne afhandling, som jeg ved lejlighed ønsker at ud-
dybe eller forbedre.
 17. – idet der ses bort fra de ovenfor omtalte **Fvan**-konstruktioner.
 18. Det er en ganske anden diskussion, hvorfor de germanske sprog, samt de
tilgrænsende romanske dialekter, først og fremmest fransk, ikke kan ude-
lade de ubetonede pronominer. Det synes faktisk at være et særligt træk
ved disse sprog, som i germansk rent historisk kan føres tilbage til de æld-
ste skriftlige kilder, om end næppe meget længere. Jeg henviser her til
Kuen 1957 og Orešnik 1986, begge med omfattende litteraturliste.
 19. Se herom Kuen 1957 og Oresnik 1986.
 20. Det bør her bemærkes, at mens højtyisk skriftsprog fastholder obligatori-
ske pronominer, er der i talt tysk en stigende tendens til at behandle ubeto-
nede pronominer som ikke-obligatoriske. Denne tendens udgår fra syd-
tysk, hvor der i almindelighed antages et omfattende gallisk substrat. I
Østrig må man tillige regne med muligheden af et slavisk substrat.
 21. Engelsk: 'strengthening' eller 'clarification'; en term fra 'natural phonolo-
gy'.
 22. Dette begreb stammer ifølge Diderichsen 1941 s. 12 fra L. L. Hammerich,
hvilket jeg ikke har haft adgang til at kontrollere. Min anvendelse af begre-
bet er inspireret af ideer fra Hjelmlev 1972 (s. 107, skrevet 1934) og 1935-
7 (s. 68ff.).
 23. Dette er også årsagen til, at jeg foreslår fastholdelse af **Fvana**-sekvensen:
der kan tydeligvis forekomme betonedede led på det første **a**. Alligevel må
man – med henvisning til hypotesen om, at denne plads kun kan udfyldes,
når subjektet er inddraget i gyldighedsfeltet - fortsat kunne hævde **F/vna**/
VNA som sætningsskemaets 'klassiske' formel.

Litteraturhenvisninger

a) Kildetekster:

Panduro, Leif 1971: *Bella & Et godt Liv*. København: Gyldendals Tranchøger.
Sommer, Karsten 1985: ... *det var bare det jeg ville sige, hej!* København: Københavnens Bogforlag

b) Sekundærlitteratur:

- Basbøll, Hans 1986: »Når genstande bliver så lette at de flyver – et grammatisk essay«. *Profiler. Nordisk Institut 1966-86 Odense Universitet*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Basbøll, Hans 1989: »Dansk talesprog, systembeskrivelser. Dansk fonologi i de sidste 25 år«. Holmberg, Olrik Frederiksen og Ruus: *Forskningsprofiler*. København: Gyldendal.
- Brøndal, Viggo 1932: *Morfologi og Syntax. Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest November 1932*. København.
- Dahl, B. T. 1884: *Bidrag til dansk Sætningslære*. Kjøbenhavn: J. H. Schu-bothes Boghandel.
- Diderichsen, Paul 1941: *Sætningsbygningen i skaanske Lov = Universitets-Jubilæets danske samfunds skrifter* Nr. 327. København: Ejnar Munksgaard.
- Diderichsen, Paul 1946: *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul 1966: »Sætningen og dens led – 30 år efter«. *Helhed og Struktur*. København: G. E. C. Gads Forlag.
- Falster Jacobsen, Lisbeth 1978: »Der dänische Satzknotten – mit Anleitung zu seiner Übersetzung ins Deutsche«. *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik* nr. 14.
- Falster Jacobsen, Lisbeth 1980: »Grammatik tror jeg ikke jeg kan finde ud af«. *Sprint* 3/1980. København.
- Galberg Jacobsen, Henrik 1985: *Opslagsbog*. København: Schönbergs Forlag (= Galberg Jacobsen og Skyum-Nielsen (red.): *Erhvervsdansk* 3).
- Grunwald, Ebbe 1974: »Aspekter af modale udsagns dybdestruktur«. *Nydanske Studier* 7. København: Akademisk Forlag.
- Hansen, Erik 1972: »Dr. Jekyll og Mr. Hyde i dansk grammatik«. *Papir* Bunke 1, 4. København.
- Hansen, Erik 1983: »Det pleonastiske At. En grammatik-kritisk undersøgelse«. *Danske Studier*. København.
- Hansen, Erik 1984: *Dæmonernes Port*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, Erik & Jørn Lund 1983: *Sæt tryk på*. København: Lærerforeningernes Materialeudvalg.
- Hansen, Aage 1956: »Kasusudviklingen i dansk«. *Festskrift til Peter Skautrup*. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Hansen, Aage ²1965: *Vort vanskelige Sprog*. København: Grafisk Forlag (1. udg. 1961).
- Hansen, Aage 1967: *Moderne Dansk I-III*. København: Grafisk Forlag.

- Harder, Peter 1975: »Prædikatsstruktur og kommunikativ funktion«. *Nydanske Studier* 8. København: Akademisk Forlag.
- Heltoft, Lars 1986a: »The V/2 Analysis – A Reply from the Diderichsen Tradition«. Dahl & Holmberg: *Scandinavian Syntax*. Stockholm: Institute of Linguistics.
- Heltoft, Lars 1986b: »Topologi og syntaks«. *Nydanske Studier* 16-17. København: Akademisk Forlag.
- Heltoft, Lars 1987: »The Pragmatic Syntax of Danish Der-Constructions«. Lilius & Saari: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* Bd. 6, Helsinki University Press.
- Henriksen, Carol 1985: »Socialrigtighed, sprogrigtighed og skriftsprogsnormering – i almindelighed og i Danmark«. *Språk og samfunn i Norden etter 1945* = *Nordisk Språksekretariats Rapporter* 5. Oslo.
- Hjelmlev, Louis 1935-7: *La catégorie du cas*. = *Acta Jutlandica* VII, 1 (her cit. efter 2. udgave; München, Wilhelm Fink Verlag 1972).
- Hjelmlev, Louis 1972: *Sprogssystem og Sprogforandring* = *Travaux du cercle linguistique de Copenhague* vol. XV. Copenhague: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Hutterer, Claus Jürgen 1987: *Die germanischen Sprachen: Ihre Geschichte in Grundzügen*. Wiesbaden: Drei Lilien Verlag (1. udg. 1974).
- Jørgensen, Henrik 1988: »Udsigelsen eksisterer sgu ikke«. *Litteratur og samfund* 43. København.
- Jørgensen, Henrik (udk.): »On Some Mysterious Conjunctions in Danish and Their Syntactic Features«. Udk. i *Szkandinavisztikai Füzetek*, Budapest.
- Kuen, Heinrich 1957: »Die Gewohnheit der mehrfachen Bezeichnung des Subjekts in der Romania und die Gründe ihres Aufkommens«. *Syntactica et Stilistica. Festschrift für Ernst Gamillscheg zum 70. Geburtstag*. 28. Oktober 1957. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lefolii, H. H. 1871: *Sproglærens Grundbegreber, som de komme til Udtryk i Modersmaalets Sprogform, Bidrag til dansk Sproglære*. København: C. A. Reitzels Forlag.
- Mikkelsen, Kr. 1911: *Dansk Ordføjningsslære*. København: Lehmann og Stage (2. udg. Kbh.: Hans Reitzel 1975).
- ODS: *Ordbog over det danske Sprog*. I-XXVIII. København: Gyldendal 1918-56.
- Orešnik, Janez 1986: »The Obligatorium of Unemphatic Pronoun Subjects in Germanic Languages«. *Filologija*, Knjiga 14. Zagreb.

Trykningen af denne afhandling er bestøttet af Mag.art. Marcus Lorenzens Legat.

Om den hellige ægteskabs stat, om frugtsommelige kvinder og om det rige der kaldes Utopia

Peder Palladius' *Tuende merckelige Tractater* og deres forlæg

Af Erik Petersen

Oversættelser nedbryder grænser mellem det forståelige og det uforståelige, mellem det kendte og det ukendte. De kan gøre et mindre sprogområdes litteratur større og et større områdes dybere, mere nuanceret. Skønt oversættelser undertiden tillægges en sekundær værdi i forhold til den originale litteratur, forstået som litteraturen læst og oplevet på affattelsessproget, er grænsen imellem original og oversættelse ikke knivskarp. Den gode oversættelse fungerer selvstændigt som litteratur.

I den danske reformationstid indtager oversættelser en central plads i den samlede litteratur. Den nye kirkes opfattelse og brug af Skriften gav Bibloversættelser en status som næppe nogen anden form for litteratur på nationalsproget havde haft eller skulle få i flere århundreder, og arbejdet med nyformuleringen af meget grundlæggende teologiske og samfundsmæssige holdninger og værdier gjorde det naturligt og – opgavens omfang taget i betragtning – nødvendigt at trække på store og små reformatorer udenfor landets grænser i form af oversættelser. I reformationstiden blev oversættelseslitteraturen en fuldt integreret del af den nationale litteratur.

I den kvalificerede sprogskabers hænder kunne oversættelsesprocessens på forhånd givne præmisser udgøre netop den baggrund og ramme, der gav impulsen til det selvstændige udtryk, den personligt bearbejdede form – lidt ligesom digtning i bunden form, hvor en genres krav undertiden kan virke ind på skriveprocessen med en disciplin, der frigør den sproglige og erkendelsesmæssige kreativitet.

Som sprogkilde har oversættelseslitteraturen sine egne specielle forudsætninger og muligheder. Fordi det bundne udgangspunkt – den opfindelige tekst – kendes, er det muligt at følge oversætteren i hans valg og fremgangsmåder. I det følgende vil enkelte aspekter af oversættelsesprocessen hos en af det danske prosasprogs tidlige mestre, Peder

Palladius, blive gennemgået. Palladius arbejdede reflekteret med sproget, når han oversatte, og der er meget få eksempler på mekaniske overførelser i hans tekst. Heller ikke når det gælder oversættelser er der grund til at tage ret meget for givet, end ikke, som det vil fremgå, i spørgsmålet om, hvad det var, der blev oversat.

Skriftet udkom i København i 1556 som selvstændig publikation under titlen *Tuende merckelige Tractater/ den enel/ om den hellige Ecteskabs Stat/ den anden/ om fructsommelige Quinder/ meget trøsteligel/ screffne vdauff Huberinol/ oc vdsatte paa danske aff Doct: Pet: Palla.:* Bogen rummer ingen angivelse af trykker, men typografien viser, at den er trykt hos Hans Vingaard.¹

Lis Jacobsen, som har udgivet teksten med indledning og noter i 4. bind af Peder Palladius' *Danske Skrifter*,² har påpeget, at bogen ikke, som man måske kunne formode af titlen, er en oversættelse af et selvstændigt skrift, men en gengivelse af, hvad der blot er et enkelt kapitel af den samling af prædikener, som den lutherske teolog Casper Huberinus (1500-1553)³ publicerede i Nürnberg under titlen *Viertzig kurtze Predigl vber den gantzen Catechismum/ Für die Haussuätter/ jr gesinde zu lehren* i 1550.⁴ Palladius' tvende mærkelige traktater svarer til det stykke, som i den tyske udgave har overskriften *Die dritte Predigl Des fünfften theyls des Cathechismi. Vom Heyligen Ehestandt*.⁵

Det er Palladius selv, der indfører udtrykket *tuende Tractater* om det, der hos Huberinus er to dele af én prædiken. De to traktater bærer overskrifterne *Om Ecteskabs Stat* og *En vnderuisning/ trøst oc husualelse for Quinder som rede til Barsel*, svarende til de to deloverskrifter i prædikenen. I tilknytning til den sidste del har Palladius under overskriften *ydermer Trøst for Barsel Quinder* føjet et stykke, som for lange passagers vedkommende næsten ordret svarer til kapitlerne *Om quinde offer, Om barselqvinder, en trøst och formaning, Om naffnueneløsse børn, en anden thrøst och formaning* og *Om kirchegang* i anden part af Visitatsbogen.⁶ Spørgsmålet om en gennemæssig kategorisering af Palladius' skrift – der således er en oversættelse af såvel sprog som genre – berøres ikke af Lis Jacobsen, som omtaler skriftet som *Oversættelse af Caspar Huberinus, Om Ægteskab og om frugtsommelige Kvinder, Bogen om Ægteskab, Oversættelsen af Huberinus' »tvende Traktater«, Ægteskabsbogen* og som *Bogen om Ægteskab og frugtsommelige Kvinder*. I dedikationen til Hans Henricksen omtaler Palladius selv skriftet som en *liden bog/ om den hellige Ecteskabs Stat*.

Huberinus' værk udkom i 1554 i latinsk oversættelse under titlen *Ho-*

*miliae catechisticae quadraginta, in quibus praecipua totius Christianae Religionis capita compendiosè & dilucidè explicantur.*⁷ Oversætteren var ikke, som Lis Jacobsen havde grund til at formode, den Johannes Lonicer, som var professor (først i græsk, siden i hebræisk og senere i teologi) i Marburg,⁸ men dennes søn af samme navn.⁹ Lis Jacobsen havde, som hun gør opmærksom på i en indledende note, ikke lejlighed til at studere den latinske oversættelse af Huberinus' værk.¹⁰ Stykket svarende til Palladius' bog bærer overskriften *Homilia tertia et ultima quintae catechesios partis. De statu matrimoniali.*¹¹

Peder Palladius' oversættelse beskriver Lis Jacobsen bl.a. på følgende måde: »Palladius gengiver det tyske Sprog i et meget ordrigt Dansk, prydet, som det var hans Skik, med tautologiske Omskrivninger«. Hun nævner en række eksempler på, hvad der karakteriseres som »faste, næsten stivnede Tautologier«, mens andre sammensatte vendinger betegnes som »mere levende Tautologier«.¹² Videre finder Lis Jacobsen, at Palladius' oversættelse »ofte kan ... faa en hel parafrastisk Karakter«, idet hun tillige iagttager eksempler på en sproglig »Zirlighed, som ellers er Palladius fremmed«. Generelt konkluderer hun imidlertid: »I det hele taget følges Originalen«.¹³

Af afvigelser udover de tautologiske og parafrastiske omskrivninger anfører Lis Jacobsen et par fænomener, der begge er af delvis typografisk art: i den danske oversættelse er der i marginen angivet henvisninger til skriftsteder der citeres eller alluderes til i teksten, og afsnitinddelingen er forskellig i de to tekster. Lis Jacobsen antager, at disse afvigelser skyldes Palladius selv, idet hun dog tilføjer, at »en Mulighed er det, at han ved Siden af den tyske Original har benyttet den latinske Oversættelse, og at denne da i det hele har haft nogen Indflydelse paa den danske Text. Mere end en Gisning kan dette, som Sagen foreligger, ikke blive«. Egentligt rum for nogen nævneværdig indflydelse fra den latinske oversættelse på den danske tekst levner Lis Jacobsen dog ikke, idet hun fortsætter: »derimod er det sikkert, at det egentlige Grundlag har været den originale tyske Text: saavel Ordvalg som Sætningskonstruktion i den danske Oversættelse afgiver utvivlsomt Vidnesbyrd herom«.¹⁴

Med hensyn til marginalhenvisningerne kan det konstateres, at Palladius ikke har disse fra den latinske oversættelse. Den danske udgave har i alt 13 sådanne marginalia, hvilket er langt mindre end det faktiske antal bibelhenvisninger i teksten. Noget system for, hvornår et skriftsted udløser en marginalnote, synes ikke at eksistere.

Derimod synes den latinske udgave i høj grad at have påvirket afsnitinddelingen i den danske version. I den lille bogs to dele er der 38 + 9 markeringer af nyt afsnit; hos Lonicer er de tilsvarende tal 31 + 8. Med andre ord afsnit-inddeler Palladius sin tekst hyppigere end Lonicer, og bevarer i næsten alle tilfælde markeringen af nyt afsnit, når en sådan optræder hos Lonicer. Kun tre steder i første del er der afsnitmarkeringer hos Lonicer, som ikke følges af Palladius, hvilket giver et sammenfald af afsnitmarkering i 36 tilfælde. I Huberinus' tyske tekst forekommer der ingen markeringer af nyt afsnit i anden del, mens der i første del blot markeres nyt afsnit fire gange. I tre tilfælde er afsnittet også markeret hos Lonicer og Palladius, hvorimod Huberinus i det ene tilfælde (svarende til DS IV 94, 2) er alene om at markere nyt afsnit.

Endnu et ydre træk kan fremhæves i denne forbindelse, nemlig den sektionering, Huberinus foretager af sin tekst. Lis Jacobsen gør i sin kommentar opmærksom på, at Huberinus to gange anvender »Zum dritten«, svarende til DS IV 93, 30 og 95, 9. Lonicer har ikke fanget denne fejl, hvorimod Palladius allerede i DS IV 95, 9 skriver *For det fjerde*, og DS IV 97, 32 *For det femte*, hvor Huberinus har *Zum vierden* og Lonicer *Quarto*, hvorimod der atter er konsensus mellem Lonicer og Palladius i DS IV 99, 23, hvor Huberinus fortsætter tællingen og skriver *Zum fünffften! vnd zum lezten*, mens Lonicer indskrænker sig til *Postremò* og Palladius tilsvarende til *Paa det allersiste*.

På vej ind i de sproglige fænomener er der grund til at hæfte sig ved yderligere en detalje. Mere end en antydning af, at det var Lonicers latin, der lå til grund for Palladius' gengivelse, finder man nemlig allerede i overskriften til skriftets første del, der hos Huberinus lyder *Vom heyligen Ehestandt*; hos Lonicer er det blevet til *De statu matrimoniali*, og hos Palladius hedder det som nævnt *Om Ecteskabs Stat*. Den latinske oversættelse forklarer bortfaldet af 'hellig' og anvendelsen af det latinske låneord *stat*; med andre ord rummer titlen mindst et negativt indicium imod at betragte den tyske original som Palladius' grundlag (*heyligen*), mens to elementer taler for at betragte Lonicers latinske version som udgangspunktet (*statu* og *matrimoniali*). Lis Jacobsen opholder sig ikke ved dette eller andre tilsvarende eksempler på formuleringer, hvor Palladius kunne hævdes at udvise en større grad af verbal påholdenhed end Huberinus – det modsatte af den ordrighed, hun fremhæver som karakteristisk for hans sprog i skriftet.

Der er med andre ord en række ydre træk, der kan betragtes som

indicier for, at Palladius har kendt Lonicers latinske oversættelse. I det følgende vil det blive forsøgt påvist, at der er tale om mere end kendskab til Lonicers latinske version: at Palladius oversatte det trøsterige skrift, ikke efter Huberinus' tyske original, men efter Lonicers latinske oversættelse af samme. I den hensigt gennemgås en række eksempler på Palladius' ordvalg og sætningskonstruktioner, herunder en række citater, som Lis Jacobsen i sin indledning anfører som karakteristiske for Palladius' sprog og metode som oversætter. De sammenstilles med såvel Huberinus' tyske original som Lonicers latinske version, for at de kan danne grundlag for en afgørelse af, hvad det var Palladius oversatte, og tillige for at synliggøre Palladius' metoder i arbejdet som oversætter af teksten. I det følgende vil vi først se på det, Lis Jacobsen betegner som Palladius' tautologier.

Tautologier

Lis Jacobsen indleder sin analyse af Palladius' procedure som oversætter fra tysk med en række eksempler på, hvad der betegnes som »faste, næsten stivnede Tautologier«. Hun giver ikke nogen definition på en 'tautologi', men det fremgår af hendes eksempler, at udtrykket nærmest benyttes om en pleonastisk gengivelse af et enkelt ord i forlægget med to eller flere i den danske oversættelse. Hendes første eksempel er DS IV 90, 3 *Ordinere oc beskicke* (Orig. *verordnet*):¹⁵

* Derfaar lod Gud fader alsommectigste strax ordinere oc beskicke tho andre Stater

Derhalb verordnet Gott der Herr zwen andere Stendt

○ Hac de causa pater omnipotens alios mox duos status ... ordinauit

Lis Jacobsen har ret i at Palladius benytter to glosser, hvor Huberinus (og Lonicer) benytter en, men tautologien er velbegrundet på baggrund af glosen *ordinare*, der rummer såvel betydningen 'vie', 'ordincere' og 'ordne', 'indrette';¹⁶ kimen til Palladius' tautologi findes med andre ord i Lonicers gengivelse af *verordnet* med *ordinauit*. – Yderligere

findes hos Palladius to elementer, nemlig *alsommectigste* og *strax*, som er fraværende hos Huberinus men som genfindes hos Lonicer. Ingen sproglige elementer peger eksklusivt på Huberinus som forlæg.

Afstanden mellem de tre tekster er ikke stor i eksemplet DS IV 93, 18 *skyer oc flyer* (Orig. *meydet*):

* Thi ved Guds frøet skyer oc flyer mand det onde/ som Salomon siger

dann durch die forcht Gottes meydete man das böse/ sagt Salomon

○ Metu enim Dei malum deuitatur, ut Solomon inquit

Palladius' *Som Salmon siger* svarer til Lonicers *ut Solomon inquit*. Der kan peges på både lydlige og rytmiske motiver bag formuleringen *skyer oc flyer*; en yderligere ansporing til det emphatiske udtryk kan Palladius have fundet i glosen *deuitatur*. Palladius synes i høj grad at være opmærksom på muligheden og den stedvise hensigtsmæssighed af at gengive sammensætninger på latin med to eller flere glosser på dansk; en tendens der synes iagttagelig bl.a. ved gengivelser af latinske præpositionssammensatte verber.

I DS IV 95, 29 bruger Palladius udtrykket *bygge oc bo* (Orig. *wonen*):

* oc kircke/ vdi huilcken Gud vil selff sla sin bodpel oc bygge oc bo i hende

vnnd Kirchen/ darinnen Gott selber wonen wil

○ & Ecclesiam, in qua Deus ipse domicilium habere, eamque inhabitare uelit

Udtrykket *oc bygge oc bo i hende* – svarende til *eamque inhabitare* – er her kun den ene del af, hvad der allerede hos Lonicer er blevet til et toleddet udtryk.

Lis Jacobsen har således ret, når hun iagttaget eksempler på tautologier i Palladius' fordanskning af teksten. Blot må flere af disse imidlertid betragtes som semantiske præciseringer på dansk af et latinsk ud-

tryk med et rummeligere eller flertydigt indhold, snarere end som »faste, næsten stivnede« sproglige produkter.

Ingen af de anførte tautologier peger entydigt på Huberinus' tyske original som udgangspunkt for den danske formulering, hvorimod flere elementer peger entydigt på Lonicers latinske. Det samme gælder om det, Lis Jacobsen betegner som »mere levende Tautologier«. Til dem regner hun DS IV 99, 4 *den hellig Aand oc husualer mand* (Orig. *der heylige Geist*):

* Som ocsaa den hellig Aand oc husualer mand/ hielper oss met sin trøst oc husualelse/ at bære oc drage huad for byrde oss kand paaleggis

wie vnns dann der heilige Geist/ mit seinem trost/ tragen hilfft/ allerley last vnd bürden

○ Quemadmodum & spiritus paracletus suo solamine nos iuuat in ferendo onere quocunque

Ligeledes DS IV 102, 17 *den hellig Aand/trøster oc husualermand* (Orig. *der heylige Geist*):

* For det siste/ er ocsaa den hellig Aand/ trøster oc husualermand tilstede hoss Barsel Quinder/ met sin trøst oc husualelse/ huor met hand styrecker dem

Darnach zum dritten/ So wil/ vnd ist auch/ hie der heilige Geist/ mit seinem trost darbey/ welcher die geberenden weiber durch den heiligen Geist/ tröstet

○ Ad ultimum spiritus etiam hic paracletus adest gravidis sua consolatione, qui parturientes & parientes sua consolatione animat

Begge steder er kimen til tautologien igen indeholdt i Lonicers gengivelse af der heylige Geist ved spiritus paracletus. Παράκλητος (*Parákletos*) som epitet til Helligånden kendes i NT fra Johannesskrifterne;¹⁷ ordet er formentlig juridisk i sin oprindelse; det svarer til det latinske *advocatus*, men ordet paracletus / paraclitus optræder som græsk låne-

ord i Vulgata. Det er særlige egenskaber og specielle aspekter af Helligånden, nemlig Lonicers *spiritus paracletus*, Palladius gengiver, når han skriver *trøster oc husualermand* – og altså ikke en sproglig modulation over Huberinus' *heilige Geist*. – Konsistent hermed er oversættelsen af *paraclesis* i overskriften til bogens anden del, DS IV 99, 21ff.: hvor Huberinus har *Tröstung für die schwangern vnd geberenden Frauen*, mens Lonicer skriver *Paraclesis pro vterum ferentibus et parturientibus*, og Palladius *En vnderuisning/ trøst oc husualelse for Quinder som rede til Barsel*.

Græske gloser hos Lonicer

Bag Palladius' gengivelse af *paracletus* finder man altså snarere filologiske og teologiske overvejelser end en sproglig hang til tautologier. Hvad der i forhold til *Tröstung* måske kunne forekomme at være sproglig redundans i oversættelsen, er i relation til det nytestamentlige *paraklesis* en reflekteret gengivelse af det, der var hans forlæg. Det gælder også passager, der er så distante i forhold til Huberinus, at Lis Jacobsen betegner dem som perifrastiske. Det er bl.a. passager, der hos Lonicer ligner den netop nævnte ved at indeholde græsk; her dog ikke som lån, men som oplysende anførelse af ord på græsk, som oftest nytestamentligt. Det gælder bl.a. DS IV 91, 5 *in warer demut*; først Huberinus:

das wir/ in all vnserm thun/ sonderlich was wir mit Gott zuerichten haben/ in warer demut angreyffen sollen

Demuth var Lutherbibelens gengivelse af det nytestamentlige græske *ταπεινοφροσύνη* (*tapeinofrosýnē*),¹⁸ hvorfor Lonicer i sin latinske version oversætter tilbage til græsk:

○ ut omnes actiones resque nostras, præsertim eas quæ ad Deum spectant, uera *ταπεινοφροσύνη*, hoc est, humilitate, seu spiritu demisso, ab omni arrogantia alieno, aggrediamur

Det er denne formulering, der danner baggrunden for den betydelige tilvækst af sproglige elementer fra Huberinus' tekst til Palladius', hvor passagen gives:

* at wi skulle tilgaa oc begynde alle vore gerninger/ besynderlige dem som røre Gud paa/ vdi en sand ydmyghed oc vdi en aand som er ydmyg oc fremmed fra al hoffmod oc høyferdighed

Betegnelsen perifrastisk er muligvis korrekt, blot optræder parafrasen atter i Lonicers latinske version som følge af og forklaring til anvendelsen af det nytestamentligt græske ταπεινοφροσύνη, der af Lonicer forklares ved *humilitas* og *spiritus demissus*. Palladius har valgt at se bort fra det græske ord og oversætter blot de to latinske ord, hvormed termen forklares, på samme måde som lidt længere fremme (DS IV 92, 3), hvor det hedder *in uera ταπεινοφροσύνη, id est humili spiritu*, med sproglig økonomi gengivet af Palladius med *vdi en sand ydmyghed*.

Flere andre steder i den korte tekst anvender Lonicer græske ord i sin oversættelse, en metode, som vel er forståelig i forbindelse med en oversættelse fra tysk til *latin*, men som unægteligt udgør et særligt problem i en oversættelse til dansk. Palladius har løst det med behændighed. I DS IV 93, 9 oversætter Lonicer *zwen böse hauss teuffel* ved *pestilentes duæ domesticæ furiaë, aut lemures domestici* (henholdsvis femininum og masculinum), som han dernæst forklarer ved det græske οἰκοδαίμονες (*oikodáimones*) (der kan være begge genera). På dansk, hvor præciseringen af kønnet ikke er fornøden, kan Palladius derfor nøjes med at tale om *Disse tho ... forgifftige Huspuger eller Husdieffle*.

I DS IV 97, 1 citerer Huberinus (uden at sige det) Actus 10,34:

So ist auch Gott der HERR kein anseher der Person

i NT er det græske udtryk for 'anseher der Person' προσωπολήπτης (*prōsopoléptēs*);¹⁹ i Vulgata er det tilsvarende latinske udtryk *personarum acceptator*, hvilket Lonicer forbinder på følgende sammensatte facon:

○ Neque Deus προσωπολήπτης, id est, personarum acceptator uel respector est

Hos Palladius gengives passagen

* Jcke seer Gud heller til nogens person/ at behage den ene mer end den anden,

hvor eftersætningen tydeligvis er motiveret af Lonicer, men uden at få dennes glosserende præg. Palladius synes at være sig bevidst, at hans arbejde ikke blot er filologi men også homiletik.

Theologisk interessant er det sidste eksempel, vi skal anføre i denne sammenhæng. Man kan her iagttage hvorledes oversætterne følger lag på lag til teksten. Udgangspunktet er teksten hos Huberinus DS IV 95, 27:

In summa/ auss diesem Standt der Ehe/ versamlet jm Gott der Herr/ ein volck zu seinem eigenthumb/ vnnd Kirchen/ darinnen Gott selber wonen wil/ Diese seind auch die lebendigen monstrants vnd Tempel/ darinnen Gott selber ruhen wil.

I den katolske tid opbevaredes hostien i monstranser, således at nadveren kunne vises frem og gøres til genstand for menighedens veneration. Med afsæt i *monstrants*, associerer Lonicer derfor naturligt i liturgisk retning, og vælger den græske term *κιβώτιον* (*kibōtion*) som oversættelse for Huberinus' *monstrants vnd Tempel*; *κιβώτιον* er diminutivformen af *κιβωτός* (*kibōtós*),²⁰ det ord der i Septuaginta anvendes om Noahs Ark (Gen. 6,14) og om Moses' eller Pagtens Ark (Exod. 25,10), i øvrigt som gengivelse af to forskellige ord på hebraisk; ordet forekommer flere gange i Ny Testamente. *κιβώτιον* er således en koncentreret oversættelse af en temmelig kompleks teologisk forestilling, der rummer betydninger både af noget der kan vises frem til tilbedelse, og af det helliges nærvær og tilhørssted; med andre ord: noget som både udgår fra og som vender sig til Skaberen i tilbedelse, og som Skaberen selv er i. I en parentetisk bemærkning forsøger Lonicer at belyse sin tankegang ved en sammenligning med den katolske kirkes brug af monstranser til alterbrødet: »således som det viede alterbrød under paven indesluttedes i små sølvhuse«. Hele passagen lyder hos Lonicer:

○ Et ut uno uerbo dicam, Ex hoc Matrimonij statu Deus æternus rerum conditor, colligit sibi populum in peculium & possessionem, & Ecclesiam, in qua Deus ipse domicilium habere, eamque inhabitare uelit. Hęc sunt uiua *κιβώτια*, id est, arculæ, in quibus (ut sub Papa argenteis domunculis panis Altaris consecratus includebatur) Deus agit. Hęc sunt phana uiuentia, in quibus Deus ipse quiescere constituit

Muligvis uden helt at gennemskue Lonicers mening sørger Palladius for at distancere sig fra billedet i den parentetiske sætning med et ekstra indskudt *icke*; selv en metaforisk og konfessionelt neutral, opklarende henvisning til praksis under pavedømmet synes at være af det onde, og i modstrid med det der synes at være hensigten hos Lonicer, fremhæver han en modsætning mellem ægteskabet som det levende skrin »som Gud vil være vdi« på den ene side, og de liturgiske kar, man holdt hostien indelukket i »i pauedommen« på den anden:

* Oc at ieg vil sige dig met it ord/ aff denne Ecteskabs Stat samler den euige Gud som alting haffuer skabt/ sig it folck/ til en besynderlig eydom oc kircke/ Gud vil selff sla sin bodpel oc bygge oc bo i hende/ Denne er den løffuende skrin oc monstrans som Gud vil være vdi/ icke som i Pauedommen/ der mand indlucte det brød som vor viid paa Alteret/ vdi sølkar oc træhuse eller monstranser. Her er det Tempel vdi huilcket Gud vil selff huile sig

Lis Jacobsen betegner stykket som »en stærkt parafrastisk Oversættelse af Originalens Text« – og kan jo siges at have ret for så vidt som teksten i Palladius' form har ændret sig betydeligt i forhold til Huberinus'. Blot bør passagen ikke anskues som eksempel på en oversættelsesteknisk metode, men snarere ses som et udtryk for at *teologen* Palladius naturligvis ikke hviler mens han fungerer som oversætter.

Det er karakteristisk, at det problem, Palladius synes at have befundet sig i i forhold til teksten, ikke har sit udspring i den oprindelige tyske tekst. Palladius kunne, i sin oversættelse af teksten til de reformerede danske læsere, have undgået at inddrage den sætning, hvormed Lonicer anskueliggjorde en tankegang overfor sit latinske (og muligvis til dels katolske)²¹ publikum, dersom han havde haft kendskab til den tyske original. At han ikke gjorde det viser naturligvis noget karakteristisk om Palladius' troskab overfor den tekst, han oversætter. Stedet bekræfter det indtryk, Palladius' oversættelse i øvrigt giver: at han ikke blot har kendt den latinske tekst, men at det er denne, der har dannet grundlaget for hans danske oversættelse. Passagen giver derfor tillige anledning til at rejse Lis Jacobsens tidligere citerede, principielle spørgsmål igen, blot i inverteret form: er det muligt, at Palladius ved siden af den latinske oversættelse har benyttet den tyske original, og at denne har haft nogen selvstændig indflydelse på den danske tekst?

Flere argumenter taler imod en sådan antagelse. På samme vis som i

det netop nævnte eksempel synes Palladius heller ikke i øvrigt at have søgt støtte i den tyske original, når han har mødt vanskeligheder i sit latinske forlæg. Intetsteds i den danske tekst synes der at kunne lokaliseres passager, som bedre og mere entydigt lader sig forklare som afsmitning fra Huberinus' tyske tekst end som påvirkning fra Lonicers latinske. I de yderst få tilfælde, hvor elementer i den danske ordlyd kunne fortolkes som mere overensstemmende med det tyske forlæg end med det latinske, kan der anføres sproglige eller kontekstuelle argumenter, der taler imod en sådan fortolkning.

Skulle Palladius have haft adgang til den tyske original, kan det derfor fastslås, at hans benyttelse af den har været af en så efemer karakter, at hans danske tekst er forblevet upåvirket deraf.

Latinske gloser hos Huberinus

Udover som en art citat at kunne erindre om et udtryks præcise nytstamentlige ordlyd i originalsproget har Lonicer ved at anvende græske gloser i sin latinske oversættelse kunnet give centrale ord en mere begrebsmæssig karakter. Interessant nok finder man eksempler på samme fremgangsmåde i Casper Huberinus' tyske original, her blot i form af latinske gloser i den tyske tekst. Lige så lidt som Palladius forholder sig mekanisk til sproglige fænomener i sin oversættelse, lige så lidt gør Lonicer det i forhold til Huberinus. Også når det gælder latinske gloser, som jo i en vis forstand kunne betragtes som sproglige foræring i en oversættelse til latin, vælger han den gode oversætters metode: intet at tage for givet og at præge den nye tekst, oversættelsen, med refleksion og omtanke. Derfor finder man også forskellige løsninger på samme fænomen i forskellige sammenhænge – løsninger der igen har været bestemmende for Palladius' fremgangsmåder i samme passager, hvorved der atter kan iagttages en øget distance fra Palladius til Huberinus.

Et eksempel på simpel overførsel af latin i originalen til det samme latin hos Lonicer findes i passagen svarende til DS IV 94, 30:

wo aber die zwo Teufels breute vberhandt nemen/ vnnd sich vmb vns machen wöllen/ nemlich/ die Desperatio/ vnnd Ingratitudo/ die seind die verzweiflung/ vnnd vndanckbarkeit/ da ists warlich gantz vnd gar/ mit vns verlorn

Lonicer gengiver passagen således:

○ Sin uerò duæ Satanæ sponsæ dominatum obtinuerint, nosque occupare proposuerint, Desperatio nimirum & Ingratitudo, omnino sanè nobiscum actum est

Hos Lonicer er den emfase, Huberinus har opnået ved at anvende latinske gloser, forsvundet ind i den almindelige tekst, hvor også originalens efterhængte forklaring af de latinske ord på tysk naturligvis udelades. Huberinus' fremgangsmåde havde været anvendelig også for Palladius på dansk, hvor latinske gloser ville have haft samme status som i den tyske tekst, men som det fremgår effektueres denne mulighed ikke:

* Men der som disse tho Satans Brude trengte sig ind paa oss oc ville io haffue herredom/ raade oc regere offuer oss/ som ere Mishaab oc wtacknemmelighed/ da er det visselige aldellis gjort met oss

Som en overgangsform til mere komplekse fænomener kan nævnes Huberinus' *Securitas/ vnd murmuratio/ Sicherheit/ vnd Murren* (DS IV 92, 23) der hos Lonicer gengives med *Securitas & Indignatio, uel Murmuratio*, hvor det oprindelige begreb ganske vist erstattes med et nyt, men til gengæld forklares ved det gamle. Hos Palladius bevares Lonicers struktur, idet dog det forklarende udtryk får en ekstra lille idiomatisk hale: *Frimodighed oc Hastighed/ eller knurren oc murren*. I andre tilfælde giver en latinsk glose hos Huberinus anledning til en eller flere teologiske præciseringer hos Lonicer, som i den følgende passage, hvor Lonicer tillige vælger at oversætte én latinsk glose med en anden (DS IV 91, 31):

Aber ein Christ/ der berüfft zu sich/ zum eingang/ seiner hochzeyt/ diese zwo Junckfrawen/ die da heyssen/ Humilitas vnd Oratio/ Demut/ vnd Bet/ welche vns recht zu Got weysen/ vnn anmütig machen

○ Pius uerò timensque Dei animus, ad initia Matrimonij & nuptiarum inuitat hasce duas uirgines ad nuptias, Humilitatem, id est, agnitionem fragilis suæ naturæ, qua animaduertit sese ob fla-

gitia, quibus transgressus est legem Dei, peccatorem maximum,
& Prccationem, quæ nos rectà ad Deum deducunt, ac animum
nostrum ad eum attolunt

Teksten er dermed vokset så betragteligt, at Palladius, som i øvrigt følger Lonicer, for at få perioden til at hænge sammen må indskyde et rekapitulerende 'er den anden Jomfru' og omstrukturere teksten med et par hovedsætninger:

* Men it Menniske som er gudfrøctigt och rettelige frøcter Gud/
indbiuder til sit Ecteskabs begyndelse oc til sit Brullup/ disse tho
Jomfruer som ere Ydmyghed/ det er/ sin skrøbelig naturs beken-
delse/ huor met hand vnderstaar sig at være en stor synder for de
misgerningers skyld/ huor met hand haffuer offuertraad Guds
Lou/ Oc en Christen Bøn er den anden Jomfru/ Disse tho lede oss
den rette vey hen til Gud/ oc ophøye oc oprette vor hw oc sind til
hannem

Kun få sætninger forud finder man følgende passage, der rummer videre teologiske perspektiver, eller rettere, som får det i kraft af Lonicers oversættelse af latin til latin (DS IV 91, 24):

das ist alleinn die Schuldt/ das sie diese zwo schedliche Junck-
frawen auff die hochzeyt laden/ die da heysen/ Presumptio/ vnd
Confidentia/ warlich zwo stoltze/ vppige/ schedliche schwestern

Passagen gengives således hos Lonicer:

○ Atque huius rei solummodò causa est, quia has duas nocentis-
simas uirgines ad nuptias inuitant, Temeritatem, & Sapientiam
carnalem, duas reuera sorores fastu turgidas, impudentes atque
noxias

Lonicer skaber variation ved at gengive det hos Huberinus repeterede *schedlich* med henholdsvis *nocentissimas* og *noxias*, og vælger tillige at oversætte de to latinske begrebspersonificeringer *Presumptio* og *Confidentia* ved *Temeritas* og *Sapientia carnalis*; dette sidste er ikke alene en begrebsmæssig forbedring, men tillige en præcisering af Huberinus' tekst i en klart *paulinsk* retning.²² Den paulinske prægning har naturlig-

vis været åbenlys for Palladius, som da også bevarer den i sin oversættelse, og i øvrigt skriftbelægger den i form af en marginalnote til stedet:

* oc her til er dette sagen aleniste/ fordi at de indbiude til deris Brullup tho wgudelige Jomfruer/ som føre dem al skade i gaard/ den ene heder Daarlighed/ den anden Kødelig visssdom/ Tho hoffmodige/ opleste/ wblusommelige oc skadelige Søstre i Guds sandhed

Palladius har tydeligvis ikke kunnet se den stilistiske og sproglige effekt, Huberinus har fremarbejdet i sin tekst ved at indføre latinske glosser i den tyske tekst – ikke fordi Palladius har været uopmærksom, men fordi det ganske enkelt ikke længere, som latin i det latinske, var synligt i Lonicers oversættelse – lidt på samme måde som man som bekendt ikke kan se en skov for lutter træer.

Sirlighed og billedtab

Lis Jacobsen taler i forbindelse med en passage, som vi skal vende tilbage til, om Palladius' evne til at bevare hvad der betegnes som *Originalens djærve Sprog*. Om denne karakteristik af Huberinus' tyske skrift er dækkende skal vi ikke beskæftige os med her, men blot fastholde, at den djærvhed, Palladius måtte have bevaret i sin danske oversættelse, som påvist, ikke stammer direkte fra den tyske original, men fra teksten således som den findes filtreret igennem Lonicers latinske tekstur.

Det samme gælder den »Zirlighed«, som Lis Jacobsen finder eksempler på, men »som ellers er Palladius fremmed«. Således fremhæver hun DS IV 96, 23 *junge leut*, hvor det hos Huberinus hedder

So sollen sich junge leut billich bewegen lassen/ sich gern in disen Standt zu begeben

hos Palladius bliver dette til:

* Der faar bør vnge mennsker den stund de staa i blomster oc ere deylige oc smucke/ lade sig vden al modstand oc gensigelse

tilraade/ at de icke nødde oc tuongne/ men veluillige giffue sig i denne Stat

hvilket rigtigt nok kan betragtes som en betragtelig forsiring af det simple udtryk på tysk, men som til gengæld led for led svarer nøje til Lonicers latinske:

○ Florida ergo ætate homines, & iuuenilibus annis decori, citra renisum sibi persuaderi sinent, ut non inuiti sese iugo huius status subdant

Sirligheden har Palladius med andre ord hentet i Lonicers retoriske elaborering af teksten. Tilsvarende gælder om udtrykket DS IV 97, 27 *wann er zu vns herab sihet*, i passagen:

je che vnnd mehr/ Gott der Herr das selbig/ erhöhet/ dann Gott ist der aller höhest/ vnd wann er auff vnns menschen kinder/ zu vns herab sihet/ so sihet er seiner art nach/ allein nur auff das nidrige

* io diss snarer ophøyer Gud hannem. Fordi at Gud er alsom- høyeste offuer alle/ oc naar hand nogen tid skiuder sine øyen ned aff den høye Himmel til oss/ Adams Børn oc affkom/ da seer hand effter sin seduan alleniste til dem som ere ydmyge

Forlægget for Palladius røber sig her bl.a. i præciseringer som *Adams Børn oc affkom*; og sirligheden i udtrykket *naar hand nogen tid skiuder sine øyen ned aff den høye Himmel til oss* er en poetisk afsmitning fra Lonicer, som her gengiver sit forlæg i en nærmest vergiliansk metafo- rik:

○ hōc citius Deus Opt. eundem extollit. Est enim Deus altissimus omnium, & si quando ad nos posteros Adami ex alto defigit lumina,²³ tum pro suo more ad sola humilia prospicit

Det er næppe forkert at hævde, at »sirligheden« hos Palladius snarere er nedtonet end fremhævet i forhold til Lonicer.²⁴ En tilsvarende tilbageholdenhed viser Palladius i gengivelsen af klassicistiske eller katholisticke udtryk som *Deus Optimus* ved *Gud*; jf. også f.eks. DS IV 92,

12: *Gud almectigste vor kærteste Himmelske fader*, svarende til Lonicers *Deo Opt. Maximo clementissimo patri nostro*, og DS IV 95, 15: *den almectigste Gud* svarende til Lonicers *Deus Opt. Max.*

Dog er det, som Lis Jacobsen korrekt fremhæver, sjældent at »et Billede i Orig. gaar tabt i Oversættelsen«, og i det ene eksempel, hun anfører derpå, viser det sig da også, at »tabet« er indtruffet allerede hos Lonicer. Det sker i passagen DS IV 102, 22, hvor Huberinus, noget utidigt måske og i hvert fald ikke særligt anskueligt, anvender udtrykket *schipff vnnd geschier*:

#Darumb jr lieben weiber/ seyt vnuerzagt/ wann schon schipff vnnd geschier/ jung vnnd alt/ bey einander etwa bleiben müssen/ vnd das ein/ oder wol auch etwa/ beyde/ zu grundt gehen müssen vnd sterben

Hos Lonicer og Palladius lyder passagen:

○ Quare honestissimæ matronæ, este intrepido animo, etiamsi nonnunquam & matrem & foetum obire, & unâ sepeliri oporteat, aliâs autem uel alterutrum, uel utrunque occumbere contingat

* Der faar i Erlige Quinder verer ekon ved it frit mod/ oc wfor skrecket/ der som en bode moderen oc fosteret mue vnder tiden dø oc iordis til hobe/ heller huer i seer

Lonicer konkretiserer *jung vnnd alt* til *matrem & foetum* og understreger desuden, ved helt at udelade *schipff vnnd geschier*, opmærksomheden på moder og barn i passagen. Han følges heri af Palladius.

Bibelcitater

I sine noter til Palladius' tekst anfører Lis Jacobsen en række citater dels fra Luthers bibeloversættelse, dels fra den danske bibeloversættelse af 1550. Hun nævner ikke, hvad formålet med disse paralleller er, og nogen konklusion vedrørende Palladius' praksis fremsætter hun ikke;²⁵ men det må antages, at det er som en art kildebelæg til belysning af konkrete sproglige formuleringer af bibelsprog i Palladius' oversættelse.

se. Uinteressant er det under alle omstændigheder ikke at undersøge, hvordan Palladius gengiver bibelcitater, når han oversætter. Det drejer sig bl.a. om DS IV 90, 35 (= Jesus Sirach 9.23), hvor det hos henholdsvis Palladius, Huberinus og Lonicer hedder:

* efferdi at al vor handel oc forsæt skal beskickis effter Gudz ord som effter den rette rictesnor

Dieweil wir dann all vnser sach/ nach Gottes wort sollen anrichten

○ quia uerò omnes res & instituta nostra ad uerbum Dei ceu certam normam dirigenda sunt

Hertil følger Lis Jacobsen Luther-bibelens *Vnd richte alle deine Sache nach Gottes Wort*, samt 1550-bibelens *Oc rette alle dine Sager effter Gudz ord*. Ingen af disse har dog øvet indflydelse på Palladius, der nøje følger Lonicer, således i *al vor handel oc forsæt* der ikke er en tautologi, men en gengivelse af de elementer af ydre gøremål og indre intentioner, der er indeholdt i Lonicers *omnes res & instituta nostra*, ligesom Palladius' 'rette rictesnor' har sit direkte forlæg i latinens 'certam normam'. Lonicers gengivelse af upåvirket af *Vulgata*, og synes at være baseret direkte på Huberinus' tyske. – I DS IV 91, 7 (= 1. Peter 5) hedder det:

* Thi Gud som S: Peder siger/ modstaar de Stolte oc Høyferdige/ oc hand deler sin naade met de ydmyge

dann der heylige Petrus spricht/ dz Got der Herr den hoffertigen widerstrebe/ aber den demütigen gebe er gnad

○ Deus enim, ut Diuus Petrus inquit, superbis resistit, humilibus autem gratiam suam impertit

Lis Jacobsen anfører Luther-bibelens *Denn Gott widerstehet den Hoffertigen/ Aber den Demütigen gibt er gnade* og fra 1550-bibelen *Thi Gud staar de Hofferdige imod/ Men de Ydmyge giffuer hand Naade*. De er fælles med Huberinus om at lade Gud give nåde, hvorimod Palladius følger Lonicer i gengivelsen af 'sin naade' og i overførelsen af 'impertit'

til 'deler ... med', hvor både Vulgata, Huberinus, Luther og Bibelen 1550 nøjjes med 'giver'. Heller ikke her følger Lonicer Vulgata. – Med citat fra Salme 90.5 hedder det i DS IV 94, 1:

* Vore aar flyde bort som bølier i Haffuit som Propheten siger/
naar (siger ieg) dette hender oss/ da er det storlige behoff/ at wi
gøre det som Christne bør at gøre/ oc offuerueye at wi haffue ick
her lenge stad at bo vdi

Sondern vnser Jar seind dahin geflossen/²⁶ wie ein strom was-
ser/ wie der Prophet David sagt.

So erfordert nun die notturfft/ das wir/ als Christen/ bedenc-
ken/ wie wir hic kein bleibende stat haben

o sed anni nostri ut maris cumulus defluxerint, ut diuinus uates
habet. Si hæc inquam, obuenant, exigit necessitas, ut quemad-
modum Christianos decet, expendamus, nobis hic non esse ma-
nentem ciuitatem

I Luther-bibelen lyder det citerede *Du lessest sie da hin faren wie einen strom*, mens den danske bibel 1550 har *Du lader dem hen fare som en Strøm*. Lis Jacobsen gør den interessante iagttagelse, at billedet på årenes bortstrømmen ikke findes i den bibelske grundtekst, hvorfor hun fastslår, at »Billedet er taget fra Luthers Bibeloversættelse«. At det forholder sig således er formentlig korrekt, men kun i den indirekte forstand at Luthers oversættelse ligger til grund for Huberinus' tyske tekst, som igen dannede grundlaget for Lonicers latinske oversættelse. At det også i dette tilfælde er denne der ligger til grund for Palladius' danske oversættelse fremgår ikke alene af stilistiske detaljer som den at Palladius overtager den konkretisering af billedet, Lonicer foretager ved at gøre 'ein strom Wasser' til en 'cumulus maris', men også af mere mekaniske overførelser som 'inquam', der gengives af Palladius med et parentetisk 'siger jeg', som gør det klart at citatet fra profeten er slut og at læseren atter er tilbage i det mere homiletiske, og som jo desuden gør markeringen af et nyt afsnit, således som dette optræder i den tyske original, overflødig.

Lis Jacobsens uafklarede forhold til parallellerne i Luthers oversættelse og Bibelen 1550 tydeliggøres i hendes reaktion på DS IV 99, 23 (= 1. Peter 3.7), hvor det hedder:

* Paa det allersiste/effterdi S. Peder siger/ Quinden er io aller-
mest it skrøbeligt kar

Zum fünfften vnd zum lezten/ Dieweil der heilige Petrus sagt/
das das Weib der schwechste werckzeug sey

○ Postremò, quandoquidem D. Petrus dicat, mulierem uas max-
imè imbecille esse

Hertil anfører Lis Jacobsen Luther-Bibelens *dem schwechsten Werkzeuge og det skrøbeligste Redskaff* fra Bibelen 1550, og gør i den anledning opmærksom på, at denne formulering fastholdes i den danske bibel helt frem til 1819, da det erstattes af *den svagere Deel*; »først med den reviderede Oversættelse 1907 indføres Ordet Kar i dette Bibelsted« skriver hun – uden at forsøge at forklare, hvorfor det da optræder allerede hos Palladius. Svaret findes atter hos Lonicer, som gengiver Huberinus' *schwechste werckzeug* med *uas maximè imbecille*. Også ellers gengiver Palladius det latinske *vas* ved *kar*, således i DS IV 95, 34 *Guds naadis oc den hellig Aands kar*, hvor det i øvrigt må antages at *kar* er pluralis, svarende til Lonicers *uasa gratiæ Dei & spiritus paraleti*. Lonicers *uasa* gengiver her ikke udtrykket *werckzeug* men *dz gefesss*, en variation der vel er affødt af de forskellige kontekster, hvori begrebet 'redskab' optræder; en nuance, Lonicer negligerer, og som følgelig ikke længere er iagttagelig hos Palladius.

Endelig skal det nævnes, at også de af Palladius anvendte navneformer kan forklares ud fra det latinske forlæg, han har arbejdet med. Til DS IV 97, 14 bemærker Lis Jacobsen således i en note: »*Jomfru Hester*; Bibelen 1550 har *Esther*«. Med lidt mere kontekst viser stedet såvel Palladius' afhængighed af sit forlæg, som hans selvstændige arbejde med at bearbejde det. Hos Huberinus omtales *Esther* som *die arme Jüdische Junckfraw Hester*, hvilket hos Lonicer gengives med *uirginem opibus haud adfluentem Palæstinam Hesteram* [... promouebat]. 'Palæstinensisk' har formentlig forekommet Palladius for fjernt eller eksotisk til hans formål, hvorfor han helt udelader den etniske bestemmelse og blot taler om *den fattige Jomfru Hester*.

Det kan med andre ord fastslås, at også når det gælder oversættelse af bibelcitater, støtter Palladius sig udelukkende til sit forlæg, samt sit eget sproglige instinkt. Som i øvrigt i oversættelsen gør han det med

sproglig og teologisk agtpågivenhed, men uden at søge støtte i kilder uden for den han bearbejdede, Lonicers latinske oversættelse, som igen, også for bibelcitaternes vedkommende, er foretaget på grundlag af Huberinus' tyske tekst.

Palladius' Utopia

I tilknytning til den tidligere anførte påstand om Palladius' evne til at bevare originalens djærve sprog, bringer Lis Jacobsen, »som Prøve paa Oversættelsen«, en længere sammenhængende passage, der, som det hedder »overhovedet er karakteristisk for Skriftets folkelige Fremstilling«. Interessant nok viser Lis Jacobsens *noter* til samme passage nogle af de forklaringsproblemer, hun har bragt sig i ved ikke at kende Lonicers latinske version.²⁷ Hvad der sigtes til med skriftets folkelige fremstilling er ikke ganske klart, men nærliggende er det at finde den i skriftets levende beskrivelse af ørkesløsheden snuende bag kakkelovnen. Folkeligheden kan måske også anes i omtalen af de stegte kyllinger, som af sig selv kommer flyvende ind i munden på borgerne, men den kombineres her med en enkelt højliterær detalje, idet de stegte kyllinger knyttes til *det Rige der kaldis Vtopeia*. Interessant er her ikke så meget den forestilling om Schlaraffenland, der røber sig og som – med urette – skulle blive karakteristisk for mange danske associationer overfor Utopia sidenhen; men snarere dét at ordet Utopi her anvendes for første gang i dansk, præcist 40 år efter at Thomas Mores klassiske værk udkom og gav impulsen og navnet til en ny genre. Det hedder bl.a. DS IV 92, 25ff.:

* Den første som er Frimodighed eller ørckeløshed/ hun haffuor inted andet til idret/ hun tager sig inted andet til/ end sider bag Kackeloffnen oc soffuor/ Oc vnder tiden vender hun steete Pærer oc Eble/ oc hun er saa frimodig i al sin ting/ at hun skøder om ingen ting i husit/ inted gør hun/ inted arbeyder hun/ men hun tencker ekon aleniste/ at der skal komme nogle stegte Kyllinge selffminte flygendis i munden paa hende/ som det pleier at ske de borger/ som boe i det Rige der kaldis Vtopeia. Der faare ruter hun oc præser sig altid/ slemmer oc demmer oc forbrasker i meden der er en pending igen/ den aller skadeligste Best²⁸

Huberinus skriver:

Die erst thut nichts/ dann hinder dem ofen sitzen/ vnd schnarcken/ keret vnter weilen/ die gebratenen apffel vnd biern/ in der kachel vmb/ vnd ist so sicher/ in allen sachen/ dz sie weder sorgt noch schaffet/ sondern vermeind/ es sollen jr bratene hūner inn das maul fliegen/ schlemmet vnd brasset jimmer in hauffen hinein/ weil Got tag gibt/ vnd ein pfenning im hauss ist/ o das ist ein böse Bestia

Bemærkelsesværdigt er her især fraværet af Utopia i den tyske tekst. Dersom Huberinus havde været forlæg for Palladius måtte man altså have konkluderet, at Palladius selv havde føjet lokaliseringen til, og at han med andre ord selv, ad andre veje, måtte have opfanget ordet *Vtopenia*. Som venteligt finder vi imidlertid også denne detalje hos Lonicer, som vel med tanke på sit latinkyndige publikum har fundet det nærliggende at minde om Mores latinske klassiker i den dagdrømmeriske sammenhæng:

○ Prior Securitas aut Segnitias nihil aliud attentat, præterquàm quòd post fornacem residens stertat, ac nonnunquam tosta pyra pomaque inuertat, atque adèd in omnibus suis rebus securæ est, ut nulla cura angatur rei domesticæ, nihil etiam operetur aut laboret, sed tantum arbitretur pullos gallinaceos assos & tostos spontè in os inuoluturos, ut *Vtopiæ* regionis ciuibus obtingere consuevit. Dionysiaca²⁹ ergo agitat perpetuò, & indulget genio, tantisper dum numulus superest. O beluam istam nocentissimam

Hos Lonicer findes stort set alt det, der genfindes hos Palladius men som ikke optræder hos Huberinus, bl.a. den eksplicite nævnelser af *Securitas aut Segnitias / Frimodighed eller ørckeløshed* i indledningen, og her som andre steder i markeringen af nyt afsnit.

Til gengæld er der, som man vil have iagttaget, også en enkelt divergens imellem Lonicer og Palladius, idet Lonicer i overensstemmelse med titlen på Mores værk taler om *Vtopia*, mens Palladius skriver *Vtopenia*.³⁰ Nogen indlysende forklaring herpå synes ikke at foreligge.³¹ Palladius har tydeligvis ikke vidst, at Utopia var titlen på et latinsk værk skrevet af Thomas More; derimod har han haft græskkundskaber nok til at se, at der var tale om et ord af græsk ekstraktion. At han tillige har

erkendt at der var tale om en neologisme fremgår af, at han ikke forsøger at oversætte det. Tænkeligt er det vel, at han ved at erstatte *ei* i den latinske form med diftongen *ei* har villet give ordet en klang og form, som mere entydigt tilkendegav den græske oprindelse end formen Utopia. Mere end en gisning kan dette dog, som sagen foreligger, ikke blive.

Konklusion

At *Utopi*, katolikken og englænderen Thomas Mores græske titel til hans latinske klassiker om den bedste samfundsform, udviklet på den fiktive ø af samme navn, men anskuet på baggrund af en bitter kritik af de langt fra optimale vilkår, der var affødt af den ikke-fiktive samfundsform på forfatterens egen fødeø – at dette ord for første gang skulle dukke op i dansk i en oversættelse af en homilietekst skrevet på tysk af en lutheransk reformator, forekommer vistnok ikke umiddelbart indlysende. Ordet gjorde da også sin entre i det danske sprog på en måde, der snarere var søvngængerisk end visionær – det fulgte ikke med den oversatte grundtekst, men med grundtekstens oversættelse til latin, hvilket var den tekst, Palladius kendte og benyttede. Og ordet fulgte med som et ord, der ganske vist har givet den græskkyndige Peder Palladius mening, men ikke den betydning og det indhold, det havde fået med sig fra Thomas Mores hånd.

Overraskende er det vel også, at en dansk reformator som Palladius vælger at oversætte et tysk skrift efter en latinsk oversættelse, uden brug af den originale tyske tekst overhovedet. Da der næppe er grund til at antage, at det har været lettere for Palladius at komme i besiddelse af den latinske version end af den tyske original, kan benyttelsen af Lonicers latinske tekst som grundlag for oversættelsen betragtes som et bevidst valg fra Palladius' side.³² Under alle omstændigheder vidner skriftet om, at sprog som konfessionel og kulturel identifikator i det 16. århundrede ikke er et så entydigt fænomen som det undertiden antages: tyske reformatorer kunne godt læses på latin, som ganske vist forblev den katolske kirkes, men altså også lærde protestanters sprog.

Palladius gav det danske sprog og eftertiden meget andet end ordet utopi med sin bearbejdelse. For selv om Lis Jacobsen tog fejl i spørgs-

målet om hvad der var oversættelsens underliggende sprog og hvad der således var den sproglige generator bag Palladius, har hun ret i, at Palladius, som den mesterlige prosaist han også i sine *Tuende merckelige Tractater* fremstår som, forholdt sig aktivt medskabende til den tekst, han oversatte. Meget trøsteligt lærer han i sin bog læseren, at *en god lycke oc skeffne er ingen forbuden/ at den ene kand ey vere saa ner som den anden*. Han advarer imod at indgå i ægteskabet *af nogen daarlighed/ hoffmodighed eller kødelig trøghed oc frimodighed/ som denne verdens Børn pleye at begynde al deris handel*. Han crindrer om *Satan oc hans gantske wgudelige hob oc selskab*, og har tillige givet sproget komplekse og dog så anskuelige formuleringer som *det søde Eblis bieske oess*³³ som *vrider oc rumler i Bugen*. Ofte bringer Palladius metaforer, rytme og lyd i en sådan symbiotisk forening, at sproget bliver næsten håndgribeligt. Et sprog, der bl.a. blev brugt til at beskrive kræfter i en indre og ydre virkelighed, der var mere sammensat og mere skrøbelig, end vi i dag måske helt begriber; men dog altså kræfter som kunne formuleres og derved tillige formes til en styrke til at stå imod med.

Også det handler Palladius' bog om, og vigtigst i den er naturligvis fortsat det sprog, han selv bidrog med.

Noter

1. Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1551-1660, Kbh. 1931-33; nr. 957, p. 293. Jf. også Gunther Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein. Bibliographische und Druckgeschichtliche Untersuchung der Verbreitesten Trost- und Erbauungsschriften des 16. Jahrhunderts. Nieuwkoop 1973 (= Bibliotheca Humanistica & Reformatorica, vol. VII) s. 57 & 193 (nr. 21.9).
2. Peder Palladius' Danske Skrifter. Udgivet for Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Lis Jacobsen. Fjerde Bind, Kbh. 1919-22 (indledning p. 81-85; tekst p. 89-106; noter p. 107-114; tekstrettelser 115). Alle citater fra og henvisninger til Palladius refererer til denne udgave, forkortet DS IV, efterfulgt af sidetal og linienummer. Palladius-citater er i det følgende markeret med *, Lonicer-citater med ○, mens tekststykker citeret fra Huberinus markeres med #. For lokalisering af parallelle passager hos Huberinus og Lonicer henvises til konkordansen over citerede passager nedenfor.
3. Om Huberinus, jf. Gunther Franz i Neue Deutsche Biographie, Neunter Band, Berlin 1972, p. 701.
4. Jf. Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57 & 190ff. (nr. 21.1-21.6).

- Der citeres fra 1550-udgaven efter et eksemplar i Bayerische Staatsbibliothek i München (Hom. 701).
5. Ed. cit. f. c3r-e7v.
 6. Jf. DS IV 84 og Danske Skrifter. Femte Bind, Kbh. 1925-26, s. 106ff. – Lis Jacobsen tilsluttede sig i indledningen til udgaven af *Tuende merkelige Tractater* Svend Grundtvigs opfattelse, ifølge hvilken tekststykket heri (ligesom tilsvarende stykker i andre af Palladius selv udgivne skrifter) var vidnesbyrd om den oprindelige tekstform, og at den trykte udgave derfor havde forrang for håndskrifterne som tekstkilde. I udgaven af Visitatsbogen har hun dog forladt dette synspunkt, jf. Danske Skrifter. Femte Bind, s. 9f. & 13f.
 7. Bogen udkom i januar måned i Frankfurt a.M. og var trykt hos Christian Egenolf. Jf. Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57 & 192 (nr. 21.7). Oversættelsen indledes med en dedikation *Strenuo et uere nobili equiti Germano, Domino Philippo Schenckio à Schuueinsperg, Domino & Mecoenati suo observando*, dateret og underskrevet *Schuueinspergæ, in festo Bartolomæi à Christi Seruatoris nostri incarnatione, M.D.LIII. T. G. Subdiuus Iohannes Loniceri, Ecclesiæ Schuueinspergensis parochus*. Lonicers oversættelse citeres ligeledes efter et eksemplar i Bayerische Staatsbibliothek i München (Hom. 696).
 8. Jf. Allgemeine Deutsche Biographie, 19. Band, Leipzig 1884, s. 158-163. Lis Jacobsens kendskab til den latinske oversættelse stammede fra artiklen om Johan Lonicer d.æ. i 3. udgaven af Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, vol. 8, s. 416, jf. DS IV s. 81.
 9. Vedr. Johannes Lonicer d.y. og identifikationen af denne som Huberinus' latinske oversætter, jf. Franz, Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57.
 10. DS IV s. 81 note 1.
 11. Ed. cit. f. 161r-170r.
 12. DS IV s. 81.
 13. DS IV s. 82f.
 14. DS IV s. 84.
 15. Hvor der i det følgende er tale om elementer, der anføres i indledning og noter i DS IV, anføres de danske ordpar med det formodede tyske forlæg (»Orig.«) i parentes som hos Lis Jacobsen.
 16. Jf. f.eks. Christiern Pedersens Vocabularium ad usum dacorum, Paris 1510, udgivet i facsimile af Inger Bom og Niels Haastrup som Det 16. århundredes danske vokabularier, vol. 1, Kbh. 1973, f. 128r, hvor ordinare forklares ved *at skicke eller vye*.
 17. Om Parakletos, jf. Bertil Wiberg i Gads danske Bibelleksikon, bd. 3, 1982, s. 501 (s.v. »Talsmanden«) og F. L. Cross & E. A. Livingstone, Oxford Dictionary of the Christian Church, second ed., Oxford 1974, s. 1030 (m. bibliografi), – Undertiden vælger Palladius blot at gengive spiritus paracletus ved *den hellig Aand*, jf. således DS IV 95, 35.
 18. Ordet ταπεινοφροσύνη anvendes i Apostlernes Gerninger og hos Paulus. Det forekommer hverken i klassisk-græske kilder eller i Septuaginta; jf. C. L. W. Grimm, Lexicon Graeco-Latinum in libros Novi Testamenti (ed.

- quarta), Leipzig 1903, s. 427. – Lonicer er i overensstemmelse med Vulgata i parafrasen af ταπεινοφροσύνη ved *humilitas*.
19. Jf. Grimm, op.cit. s. 384 & 258.
 20. Jf. Grimm, op.cit. s. 241.
 21. Gunther Franz gør opmærksom på, at der ved kirken i Schweinsberg ved Marburg fra 1544 til ca. 1561 var ansat en katolsk præst for den katolske del af slægten Schenk. Schenk Philip zu Schweinsberg, til hvem Lonicer dedicerede sin oversættelse, har herudover understøttet Lonicer som evangelisk præst for sig selv personligt. Disse særlige slægtsmæssige forhold i Lonicers umiddelbare omgivelser giver Lonicers oversættelse et særligt perspektiv som formidling af et folkesproget evangelisk skrift til det sprog, der i eminent forstand kunne betragtes som katolikkernes; jf. Huberinus – Rhegius – Holbein, s. 57.
 22. Jf. således 2. Kor. 1,12: *in sapientia carnali* og Rom. 8,7: *sapientia carnis*.
 23. Jf. Vergilius, Aen. I 225f. (om Jupiter): »... sic uertice caeli / constitit et Libyae defixit lumina regnis«. – Flere steder i oversættelsen kan tilsvarende klassicistiske reminiscenser og tendenser iagttages.
 24. Jf. således også om Esther *uirginem opibus haud adfluentem* overfor Palladius' *fattige Jomfru* i den nedenfor under Bibelcitater anførte passage DS IV 97, 14.
 25. Jf. dog DS IV 84, hvor det fastslås, »at Palladius ved Oversættelsen af Skriftsteder følger Huberinus' Original uden at tage Hensyn til Ordlyden i den autoriserede danske Bibel«.
 26. *geflossen* er oversprunget i Lis Jacobsens citat fra Huberinus DS 110 (ad 94, 1).
 27. Udgiveren finder således brugen af ordet *Frimodighed* påfaldende, ligesom hun er opmærksom på, at sætningen *som det pleier at ske de borgerl som boe i det Rige der kaldis Vtopeia* ikke står i den tyske tekst.
 28. *Best* er rettet fra originaludgavens *Gest*. Lis Jacobsen lader teksten forblive urettet i udgaven, men tilføjer i en note: »Muligvis er *Gest* Trykfejl for *Best*«. *Best* med de latinske konnotationer af uregerlighed, dyriskhed, må anses for tekstligt mere tilfredsstillende, og er en både præcis og varieret returnering af *belua* hos Lonicer; jf. Christiern Pedersens Vocabularium ad usum dacorum, Paris 1510, hvor *belua* gengives ved *stort beesth* (ed. cit. f. 18v).
 29. *Dionysiaca* ('det der hører Dionysos til') kendes i klassisk latin kun fra Ausonius (Ecloga de Feriis Romanis v. 29), i forbindelsen *Dionysiaci ludi*, festen for Dionysos eller på latin Liber, hvorfør festen også kaldes *Liberalia*. Det koncentrerede udtryk *Dionysiaca agitat* (egl. 'hun giver sig med stor intensitet eller iver hen til det der hører Dionysos til' el. lign.) har jeg ikke set anvendt hos andre end Lonicer. Palladius har med stor behændighed forsøgt at indkredse nuancerne af energi og vellevned med en hel serie af verbaludtryk. Vedr. *indulget genio*, jf. Persius V. 151.
 30. Om navnet *Utopia*, se The Yale Edition of The Complete Works of St. Thomas More, vol. 4: *Utopia*, ed. by E. Surtz & J. H. Hexter, New Haven & London 1965, s. 385f. – Flere lærde har gjort indvendinger mod Thomas

Mores møntning af ordet *Utopia*, dog uden at rette kritikken specielt mod endelsen. Således skriver en af det 16. århundredes største græcister, Josephus Justus Scaliger [sub nomine Yvo Villiomarus Aremericus] ligeud, at folk der anser ordet *Utopia* for at være græsk ikke ved hvordan man skriver græsk («Quod verbum [sc. *Utopia*], quamquam ab ornato & docto viro Anglo confictum, tamen Græcum non est. Et qui Οὐτοπίαν Græcum putant, ij quid sit Græca componere nesciunt«, *In locos controversos Roberti Titiü Animadversorum liber* lib. X, cap. 10, Lutetiæ 1586, p. 186). – Scaliger-stedet citeres i det følgende århundrede med bifald af en anden stor filolog Gerardus Joannes Vossius i et brev til Samuel Sorberius, sandsynligvis skrevet i 1643, og udgivet i Vossius' *Operum tomus quartus Historicus et Epistolicus*, Amstelodami 1699, p. 341, under overskriften *De Vtopia Mori ac paradoxis in illa vocabulis*. Sammested erindrer Vossius om et af sine egne tidlige værker, nemlig *Rhetorices contractæ, sive partitionum oratoriarum libri v*, hvori han ligeledes kritiserer More for med sin neologisme at synde *contra Græcæ compositionis leges*, op.cit. Lib. IV, par. 49, p. 283 (her citeret efter editio altera priori castigatio, lugd. Bat. 1627).

31. Det kan naturligvis ikke udelukkes, at det tilkomne e skyldes sætteren.
32. Tænkeligt er det dog, at der snarere er tale om en tilfældighed end om et valg; at det var Lonicers oversættelse der var for hånden eller i hvert fald i nærheden, da Palladius besluttede sig for at udsætte skriftet på dansk og dedicere det til kanniken Hans Henriksen, i anledning af dennes indgåelse i ægteskab med Boel Mattisdaatter fra Malmø. Palladius skriver om skriftet i dedikationen, der er dateret *Mitsommers dag* 1556, at »Jeg vil det gerne forbedre vdi framtiden«, hvilket kunne tyde på, at han har arbejdet med nogen hast for at have skriftet færdigt til brylluppet, som han for sin »skrøbeligheds skyld« ikke så sig i stand til at ære med sin nærværelse (DS IV 89).
33. DS IV 97, 19; DS IV 91, 17; DS IV 89, 28; DS IV 100, 36-101,1. – Om *oess* i betydningen saft jf. Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog, 3, Kbh. 1892-1901, s. 393 s.v. *Oss*.

Konkordans over citerede passager:

Palladius (*)	Lonicer (○)	Huberinus (#)
89, 28	161r, 9	c3v, 5
90, 3	161r, 14	c3v, 12
90, 35	161v, 22	c5v, 3
91, 5	161v, 27	c5v, 11
91, 7	162r, 4	c5v, 15
91, 17	162r, 13	c6r, 10
91, 24	162r, 19	c6r, 18
91, 31	162r, 26	c6v, 6
92, 3	162v, 7	c6v, 16
92, 21	162v, 27	c7v, 7
92, 23	163r, 3	c7v, 12
92, 25	163r, 5	c7v, 14
93, 9	163r, 24	c8r, 18
93, 18	163v, 9	c8v, 13
94, 1	164r, 4	d1v, 9
94, 30	164v, 11	d3r, 3
95, 27	165r, 21	d4v, 6
95, 29	165r, 23	d4v, 10
95, 34	165v, 2	d4v, 15
96, 23	166r, 2	d5v, 15
97, 1	166r, 17	d6r, 16
97, 14	166v, 4	d6v, 18
97, 19	166v, 11	d7r, 8
97, 27	166v, 17	d7r, 16
97, 32	166v, 23	d7v, 6
99, 4	167v, 17	e1v, 7
99, 21	168r, 5	e2r, 15
99, 23	168r, 8	e2v, 1
100, 36	169r, 4	e4v, 11
102, 17	170r, 6	e7r, 2
102, 22	170r, 11	e7r, 9

Trykningen af denne afhandling er bekostet af Svend Grundtvigs og Axel Orløks Legat.

En tragædisk Historie om den ædle og tappre Tistrand

An Eighteenth-Century King's Mirror

Af Marianne E. Kalinke

Kong Alfonsus lod da lægge disse høy Kongelige Liig tilsammen udi en Kiste, giort meget kunstig af purt Sølv, og Laaget til den Kiste af kostbar Cristal, at enhver kunde see dem; saa blev de med allerstørste Pragt og Liig-Proces indsat i den Kongelige Begravelse i Sancte Diogeni Kloster og blev af mange hundrede Mennesker beskuct, saa at Klosteret vandt mange Penge derved, thi deres Legeme laac i mange Aar uforandret og Pave Cleo lod dem indskrive blandt Helgene og canonisere.¹

Thus concludes the plot proper of *En tragædisk Historie om den ædle og tappre Tistrand, Hertugens Søn af Burgundien, og den skønne Indiana, den store Mogul Kejsereens Daatter af Indien*, a Danish chapbook, published in 1775 (136 pp.) in Christiania, which offers a novel version of the legend that celebrates the love of the most famous literary pair of adulterers. Thomas of Bretagne and Béroul, the two twelfth-century French authors who, with their versions of *Tristan and Isolt*, created one of the most durable themes and plots in world literature,² would have been amazed to learn that their adulterous couple merited canonization in a novel written six hundred years later.

New imprints of the Danish chapbook were published in 1785 and 1792 in Copenhagen in addition to five undated, but presumably pre-1800 imprints from Copenhagen issued by J. R. Thiele, P. W. Tribler, C. A. Bording, and Tribler's widow (the last twice, in imprints of 72 and 80 pp.). By virtue of the title page, the *Tistrand*-imprints fall into two groups: on the one hand, the chapbook is presented as *En Tragædisk Historie om den ædle og tappre Tistrand*, etc., in the imprints of 1775, 1785, and 1792; on the other hand, the work bears the title *En meget smuk Historie*, etc., in the undated Copenhagen imprints. Of these, the one imprint by Tribler's widow was published around 1800 (according to the *Bibliotheca Danica* V) and that by Johan Rudolph Thiele (1736-1815) presumably also appeared toward the end of the eighteenth century.

The novel enjoyed considerable success throughout the nineteenth century, and was published both in Denmark and Norway. Editions of the *Tragædisk Historie* were printed in Copenhagen in 1849, 1855, 1874, 1876, and 1879. One undated imprint of 71 pp. was published – according to the title page – in Hjørring. In Norway nineteenth-century imprints appeared in Christiania (1849, 1864, 1870), Bergen (1879 and 1870), and Lillehammer, the last, however, an undated imprint of 48 pp.

According to the title page of the 1775 imprint, the chapbook was »nu nyligen af Tydsk paa Dansk oversat«. No such German work is extant today. Wolfgang Golther, however, rightly observed in his monograph *Tristan und Isolde in den Dichtungen des Mittelalters und der Neuen Zeit* (1907), that in its rough outlines the plot of the Danish novel follows the fifteenth-century German chapbook *Tristrant und Isalde*.³ Nonetheless, on to the well-known *Tristan*-plot the eighteenth-century author has grafted not only variant names but also changes in setting: Isolt of Ireland becomes Indiana, daughter of the emperor of India; Isolt of the White Hands is Innanda, daughter of King Dagobert of France; King Mark of Cornwall becomes King Alfonsus of Spain. Most surprising of all, the ill-fated lovers have children – by their respective spouses – and these eventually marry each other, thus uniting the crowns of France and Spain.⁴

According to Golther, Denmark did not offer the proper conditions for the origin of the novel (p. 252), whereas eighteenth-century Germany seemed suited for producing a work that concludes with the union of France and Spain. By then the Habsburg domination of Spain had given way to Bourbon rule and, according to Golther, a Danish novel dealing with an alliance between France and Spain presupposed a German original (p. 252). Nonetheless, Golther was unable to explain why the postulated source should be extant only in Danish translation, a fact that suggests the novel gained greater popularity in Denmark than in the supposed country of its origin. Golther concludes by apologizing for his protracted discussion of what he considers a »dichterisch ganz wertlose[s] Erzeugnis«, but he justifies this by the work's relative obscurity and the need to demonstrate that the *Tragædisk Historie* »keineswegs irgendwelche unbekannte und selbständige Überlieferung enthält, sondern nur aus den wohlbekanntem deutschen Quellen schöpft« (p. 253).

The Danish scholar Richard Paulli justifiably called the *Tragædisk*

Historie »et Vildskud paa Tristan-Romanernes Stamme, en Bearbejdelse af det gamle Stof i orientalsk Rokostil«. ⁵ Although the work contains all the significant motifs of the medieval romance – the fight with the dragon, the love potion, the sword between the lovers, Isolt's trial by red-hot iron, the marriage to a second Isolt, and the first Isolt's *Liebestod* – its anonymous author has systematically undermined the medieval novel's essence: the tale of two lovers devoid of free will and forced into adultery by virtue of a magic potion has been transmuted into an exemplum celebrating the power of reason and of free will. Paulli implicitly concurred with Golther's thesis of German origin when he remarked on the significance of the Danish *Tistrand* for German literature, »fordi deres tyske Forlæg er forsvundet« (p. 193), but he also wondered whether perhaps »er det dog ikke Danmark, men Norge, hvem Æren tilkommer for at have oversat denne Kuriositet, eftersom det ældste kendte Tryk er udkommet i Kristiania« (pp. 193-94). By positing a lost German source, Paulli also suggested that the innovations in the chapbook are of foreign origin.

Golther claimed that the existence of a German source cannot be doubted and is even suggested by the language of the work, by its »vielen deutschen Wendungen und Redensarten« (p. 252). In a series of articles in the journal *Iris og Hebe* (1796) on eighteenth-century popular literature in Denmark, Rasmus Nyerup had discussed the *Tragødisk Historie* in a survey of the Tristan legend. ⁶ He noted that the chapbook was not only first published in Christiania but also contains some Norwegianisms. As evidence for believing that the translator had been Norwegian, Nyerup mentions that »her et sted staaer 'ifra Spanien' og et Par Gange 'jeg har ondt af ham' istedet for: det gjør mig ondt for ham«. ⁷ Although Nyerup placed the author in Norway rather than Denmark, he assumed, like Golther and Paulli after him, that the *Tragødisk Historie* is a translation from the German.

The intelligence that the *Tragødisk Historie* is a translation from the German derives from the title page of the earliest imprint and is perpetuated in subsequent imprints. Although the oldest imprint of the novel was dated 1775 in Christiania, nearly half of it had already appeared in serial form in the *Nordske Intelligenz-Sedler* (published in Christiania), starting in nr. 47 on 20 Nov. 1771 and breaking off abruptly – just prior to the wedding of the eponymous heroine of the novel to the king of Spain – on 18 Nov. 1772. The installments appear weekly or bi-weekly until 15 Jan. 1772 and are from one-half to three pages in

length. After Jan. 15 there is a hiatus in publication of a little over seven months and then on 26 Aug. 1772 the serial resumes and is published at intervals ranging from one to four weeks through 18 Nov. 1772.

The first installment of the novel bears the relatively short title »En Tragædisk Historie om den tappre Tistrand og den skønne Indiana«. The work is anonymous and no information concerning its source is provided. That is to say, unlike the 1775 and subsequent imprints, the presumably first, albeit aborted publication of the *Tragædisk Historie* does not claim that the work is a translation from the German. Given the fact that the anonymous author of the Danish serialized chapbook does not present his work initially as a translation, one is led to suspect that the additional information on the title page of the first imprint is spurious, possibly an attempt to make the novel more appealing by vouching for its foreign origin. The title pages of a series of imprints of the chapbook *Viegoleis* (deriving from the German *Wigalois*, first published in 1493) are instructive. Paulli pointed out that one imprint after another slavishly announces on its title page »nu nyligen ... ofversat ... udi dette Aar«, even as late as 1855, when 200 years had in fact elapsed since its translation (p. 239). The attestation of foreign origin had presumably become a topos, and it is not unlikely that the author of the Danish *Tistrand* advertised a German source on the title page because it was expected of the genre.

Therefore, Nyerup, Golther, Paulli, and the title page of the 1775 imprint notwithstanding, we submit that the chapbook is an original Dano-Norwegian version of the Tristan legend and not a translation, and we shall explore the reasons why late eighteenth-century Denmark should have been so receptive to the romance, not in its original form but rather in a modern recasting. The author of the *Tragædisk Historie* knew the classic tale of adultery as told in the German prose novel of 1484, but he used the given matter freely and only inasmuch as it provided him with the basic, titillating plot. Upon this he superimposed a criticism of contemporary events – which may concomitantly be construed as a criticism of the traditional tale – with a view to providing a King's Mirror, a handbook of royal ethics, if you will. As such, the *Tragædisk Historie* has an exemplary function even while it entertains.

The classic romance of Tristan and Isolt, be it French or German, glorifies adultery and thus hardly seems an appropriate vehicle for imparting guidance on royal behavior. The medieval novel popularized

the love triangle: Queen Isolt is married to King Mark but loves the king's nephew Tristan. Their love is absolute and irresistible because of the magic love potion they have unwittingly drunk. Torn between the obligation of loyalty to his lord and passionate love for the lord's wife, Tristan succumbs to love and betrays his lord and uncle time and again. In eighteenth-century Denmark this novel of adultery underwent a metamorphosis: like the medieval lovers, Tistand and Indiana have unknowingly drunk the magic potion; like the medieval lovers, the eighteenth-century couple love with an absolute love. Unlike Tristan and Isolt, however, Tistrand and Indiana do not enter into a sexual liaison. Indiana tells Tistrand that he must not do anything to defile her royal and virginal honor (p. 54, »min Kongelige og Jomfruelige Ære«) or to burden her conscience in any way. They are to be content with innocuous expressions of affection: at most Tistrand may kiss Indiana's hand and she will respond to this expression of love with a pat on his cheek, for, as she asserts, »mit Legeme er givet Kong Alfonsus og hører ham til, hvilket jeg og vil tilføre ham ubesmittet, og iligemaade holde min Ægteseng reen saa længe han lever« (p. 54). Throughout the novel the sanctity and joy of marriage are celebrated. For example, when Tistrand seeks to convince his uncle that the uncle should marry, he points out that no other royal pleasure can compare with the joyous state of a loving marriage (p. 27, »et kierlig Ægteskabs Fornøvelses Tilstand«).

Golther considered the author of the novel a prude and characterized the *Tragædisk Historie* as »ein[en] geschichtlich-galante[n] Roman eines aufgeklärten halbgelchrten Verfassers«. ⁸ We submit that it was not so much the author's prudery that inspired him to transmute the legend of Tristan and Isolt into an anti-*Tristan*, as it were, but rather the political and personal fortunes of an infamous pair of Danish adulterers. In 1775, the year that the *Tragædisk Historie* was published in book form, the former queen of Denmark, Caroline Mathilde (1751-75), died at the age of 24. Three years earlier her marriage to Christian VII of Denmark (1749-1808) had been dissolved and she was exiled to Germany. The cause of her downfall was her adultery with Johann Friedrich Struensee (1737-72), the king's German physician in ordinary, who had acquired such power that for a period of sixteen months he was the sovereign of Denmark in fact, if not in name. On the night of 16-17 January 1772 both Struensee and the queen were arrested. On 28 April of the same year Struensee was publicly executed while on 30

May Caroline Mathilde was deported to Celle in Germany, never to see her children again.⁹

The constellation Christian VII – Caroline Mathilde-Struensee, which reached a high point in the period 1770 to 1772, is reminiscent of the triangle Mark – Isolt – Tristan. The bride from Ireland in fiction parallels a bride from England in Danish history – Caroline Mathilde was the sister of George III – and the role of the king's nephew in the romance is played by the king's physician at the Danish court. King Mark's passivity vis-à-vis his courtiers and his gullibility vis-à-vis the adulterers in the medieval novel is analogous to the gradually worsening mental condition of the Danish king, his schizophrenia, and his inability to master his intriguing courtiers who connive, like their fictional counterparts, to bring about the downfall of the adulterous couple.

In its essentials the medieval Tristan-legend is so reminiscent or, better, anticipatory of the Struensee-affair, that without major changes or additions the author could easily have produced a *roman à clef*, as P. F. Suhm had done, for example, in his last political work, »den rene statsroman« (DBL, 1983, XIV:196) *Euphron* from the year 1774,¹⁰ published one year before the oldest imprint of the *Tragødisk Historie* but two years after the chapbook began to be serialized in the *Nordske Intelligenz-Sedler*. Contemporary with the Caroline Mathilde – Struensee scandal – with the dissolution of her marriage to Christian VII and her deportation and with Struensee's execution – during a time when hundreds of publications commenting on recent events in the form of satire, ballad, and allegory appeared in print,¹¹ the author of the *Tragødisk Historie* made of the ancient and all but edifying legend a didactic instrument.

Those familiar with one or the other medieval Tristan version will have difficulty suppressing an occasional chuckle while reading the Danish chapbook. For instance, the famous blood-in-Isolt's-bed scene has entered the realm of the tragi-comic – from a modern perspective, that is. Like the medieval lovers, Tistrand and Indiana are suspected of an adulterous relationship, and to trap the alleged lovers treacherous courtiers strew sand between his bed and hers, for Tistrand sleeps in the same chamber as the king and queen, unwillingly, it turns out, for the narrator confides: »thi enhver kand vel tænke, at det var haardt for saadan en ung Herre at sove der, som han maatte see den han selv elskede, laae i en andens Arme« (p. 58). Nonetheless, the narrator reassures us, a screen separated the beds. Tistrand has been in the

habit of stealing to Indiana's bed at night, in order to gaze wistfully at her white arm, from which the covers had slipped. When he notices the trap set for him, he jumps over the sand, bends over Indiana's white hand to kiss it, but the exertion of the leap causes his nose to bleed. The result of his being caught in this compromising situation – compromising, since Røderich, Tistrand's malevolent cousin (about whom more below), falsely informs the king that Tistrand had been caught in Indiana's bed (p. 65) – is a trial at which the lovers are condemned to be executed, he by hanging, she by burning, just as in the fifteenth-century German chap book.

The author of the Danish novel introduced two major innovations that affect the substance of the traditional tale. He intended on the one hand to criticize recent events in Denmark, and on the other hand to offer a model for royal behavior. To achieve this two-fold end, he depicted Tistrand and Indiana as creatures of reason and high moral purpose: additionally, he injected a new theme, that of unbridled ambition at a royal court. In the *Tragædisk Historie* the essence of the Tristan-legend is called into question. Whereas the adultery of Tristan and Isolt could be justified in the medieval versions by pointing to the inexorable effects of the magic love potion that destroyed free will, our enlightened Danish chapbook distinguishes between spiritual and sensual love. To be sure, the potion in the eighteenth-century *Tistrand* also generates an eternal love between the eponymous protagonists, but they are able to sublimate their desire for each other because of the sanctity of marriage. As Indiana points out, her body belongs to King Alfonsus, even though her heart, over which she has no power, belongs to Tistrand.

Unlike the medieval prototype, Indiana does not break her marriage vows, and therefore the courtiers' accusation of adultery is false. Moreover, when the lovers manage to escape execution and seek refuge in the woods, they maintain their innocence. Although Tistrand hopes that Indiana's condemnation by her husband will lead to his own sexual bliss, the queen reproves him: »Jeg er endnu Kong Alfonsi ægte Gemahl, og skal holde mig derfor saa længe jeg lever« (p. 77). Consequently, even though the author of the chapbook transmits the sword-between-the-lovers motif from the medieval romance, the sword retains its symbolic value, whereas in the traditional legend the lovers give the lie to the symbol. Not until Tistrand and Indiana have died is the existence of the love potion revealed and the lovers' heroic virtue

recognized. King Alfonsus is shaken by the revelation and declares that he would gladly have bestowed on Tistrand both his wife and his kingdom if only he had known the truth of the matter.

The king's willingness to relinquish his throne to Tistrand is not a pious afterthought, for the question of the fictional Spanish succession stands in the forefront throughout the work. The Danish novel deviates from the traditional Tristan legend in that the author introduces an antagonist, the aforementioned Røderich, who becomes Tistrand's rival for both the throne of Spain and the affection of King Alfonsus and even for the love of Indiana. In the German chapbook Tistrant has a cousin named Aucrat who does not appear in the plot until after King Mark has married Isolt and who brings charges of adultery to King Mark against Tistrant. This cousin undergoes a change of name and function in the Danish novel: he becomes Røderich and is introduced at the very outset. Since King Alfonsus is unmarried, he declares that one of his nephews, Røderich or Tistrand, will succeed him as king. From the beginning Røderich is envious of Tistrand, so much so that Tistrand feels himself threatened and asks King Alfonsus for leave from court, »thi jeg fornemmer daglig, at hans Had formeeres, for den Naade og Kierlighed Kongen haver til mig, af Frygt jeg skal blive en Arving til Riget, mens jeg begierer det ikke og er fornøjet med min Faders Rige« (p. 25). The Danish chapbook thus couples adultery, the traditional theme of the classic legend, with a new theme, the ambition to power.

If the figures and events in the novel were to be exemplary by virtue of their similarity to Danish figures and events of the time, the author of the chapbook had to cope with two aspects of the Struensee affair: the physician's adulterous love for Caroline Mathilde on the one hand and his political ambitions on the other. Struensee is remembered not only as the queen's lover but also as the man who knew how to appropriate ever more power for himself. On 14 July 1771 Struensee was appointed Gehejmekabinetminister (*DBL* 1983, XIV:156), a title conveying an authority which no royal subject had ever before held in Denmark. The king's progressively incapacitating mental illness rendered Christian VII incapable of ruling, and Struensee himself came to assume the role of sovereign. Since Tistrand plays an exemplary role in the novel, he cannot portray Struensee's increasing position of power vis-à-vis the king. To deal with this aspect, the author of the chapbook adapted the figure of Røderich, Tistrand's cousin, who is no more than

a secondary figure in the medieval romance, and created in him Tistrand's antagonist, a grasping individual who eventually comes to exercise a power intended for the king alone. In the two cousins, Tistrand and Røderich, the author presents both sides of the royal coin, the ideal and the corrupt prince.

The Danish novel sounds a warning against unbridled ambition and is punctuated by statements that one should be content with one's state in life, that one should not seek aggrandizement. Thus, when Tistrand announces to his parents that he wishes to go to Spain to become a contender for the royal throne, his mother advises him to be satisfied with what he has rather than to expose himself to an uncertain future; she admonishes him: »tragt ikke efter et Kongerige, som du ikke kand nyde uden Misundelse« (p. 5). Similarly, when the corpse of Indiana's erstwhile lover, who had sought to win the Spanish crown through war, is returned to India, she exclaims: »O! at han havde ladet sig nøye med sit eget Land, og ikke tragtet efter en andens; da havde han i Roelighed kundet nyde sit eget, og vi begge kundet leve lykkelig! O! du forbandede hofmodige Gierighed, hvor stytter [styrter] du saa mangen en i Fordervelse og Bedrøvelse!« (p. 16). Allusions to the danger of overreaching oneself are coupled with references to the fickleness of fate and worldly glory. When Tistrand and Indiana, who are falsely accused of adultery, are to be executed, the narrator comments on the vanity of life and their fall from royal grace:

... disse høye Personer maatte nu være som et Spectakel paa Lykkens Ubestandighed, og paa Herregunstens Foranderlighed, thi faae Dage tilforn vare de Kongens allerkiæreste Venner og udi høyeste Ære, men nu maatte de med Forsmædelse udføres, som de allerslemmeste Misdædere, saa foranderlig og ubestendig er denne Verdens Ære og Herlighed (p. 72).

The passage could have been written about the fall from grace of Struensee and Caroline Mathilde.

Once Tistrand and Indiana are out of the picture – they have managed to escape execution and are in hiding in the woods – Røderich is declared heir apparent to the throne. He manages to win the loyalty of the king's ministers and together they convince the king that he should no longer grant audiences to his subjects (p. 80, »de fik ogsaa overtalt Kongen til, ikke at tage imod Supliqver«) because, they pointed out,

this was too heavy a burden for the king. Thereby, the narrator comments, Røderich took away the people's freedom to appeal directly to their sovereign. The 1775 chapbook here picks up a theme enunciated by P. F. Suhm in the widely circulated open letter »Til Kongen«, which was published shortly after Struensee's arrest on the night of 17-18 January 1772. Suhm laments: »En skammelig Sammenrottelse af nedrige Folk havde bemestret sig Din Person; gjort Adgangen til Dig umulig for alle Retskafne; Du saae og hørte kun igjennem deres Øjne og Ører«. ¹² Two years later Suhm was to incorporate the accusation into his *Euphron* as rule nr. 39 for governing: the king is admonished to allow all, even the most insignificant subjects, to have ready access to him: »Lad enhver, endog den Ringeste, have Adgang til dig, og bestem dertil visse Tider. Den Minister, som hindrer nogen at komme for dig, eller fordølger et Memorial, bør afsættes uden Naade« (p. 114).

A similar thought is enunciated by Christian Thura in *Den Patriotiske Sandsigerskes Første Deel* (1771) when he calls that monarch a country's worst enemy who is wont »at negte retfærdige og dydige Folk Adgang til Tronen og en retfærdig Dom«, and, he adds, »at plage Folk med idelige Skatte og Paalæg«. ¹³ Taxation is also singled out as an evil in the *Tragædisk Historie*. Røderich talks the king into imposing a heavy tax burden on his subjects; of the taxes collected, only the smallest percentage found its way into the royal treasury; the greater part wandered into the pockets of Røderich and his ilk (p. 80). Røderich ruined the country, we are told, and he did this »at drage Undersaaternes Hierte fra Kongen« (p. 80). Again one is reminded of P. F. Suhm's 1772 letter to Christian VII in which he begs the monarch to get rid of the heavy taxes – »Er det mueligt da afskaf de haarde Skatter som betynger Dine Undersaatte« – or at least to distribute them more equitably. ¹⁴ Similarly, the fictional monarch in *Euphron* is admonished to protect the kingdom's treasury, not to permit expenses to outweigh income, and not to place heavy tax burdens on his subjects, for »Undersaaternes Velstand og Mængde er Kongens Rigdom og Styrke«. ¹⁵ When in the *Tragædisk Historie* Tistrand and Indiana are at last returned to grace, the queen is besieged with complaints about the heavy taxation and she makes an impassioned speech to the king begging him to reduce the taxes which are especially onerous for the poor:

Kongen behager at betænke: At det heele Land er som i et Slaverie, hvilket er en liden Ære for en Konge at regiere over

Slaver; jeg kand vel tænke at Kongen ikke er selv Aarsag hertil, men Røderich med sit Anhang haver practiseret saadant og sat en Sminke derpaa, at det er Kongen til stor Nytte, og at formere deres Skatkammer, da det er dog alligevel til deres egen Fordeel, og de fattige Undersaatter maa lide derunder, hvilket betager hos dem den rette Kiærlighed de bør have for deres Konge (p. 91-92).

Indiana goes so far as to say that she would gladly forgo her income for the maintenance of her court rather than have her subjects so plagued. Here too the coincidence of this detail in the chapbook with historical reality is remarkable. Suhm too had admonished Christian VII in his open letter to »indskrænk de bekostelige Lystigheder« (p. 6) and repeated the exhortation in *Euphron*, which includes the injunction to be satisfied with a modest court: »Vær øm over hver Skilling, du udgiver; thi den er forhvervet ved dine Undersaatters Sved, ja ofte Suk. Til den Ende hold en maadelig Hofstat, og indskrænk dine Fornøyerelser«. ¹⁶ One should recall that despite the many useful reforms initiated by Struensee, he managed to obtain large sums of money from the royal coffers for himself and his friends and at a time when the salaries and pensions of others were being reduced. ¹⁷

In the Danish novel Tistrand eventually becomes king of France; unlike the grasping Røderich he is a model ruler, and the author seizes the opportunity to allow his narrator to comment on the state of the Danish realm. Tistrand, he writes, rewarded those who had helped him in his need, which nowadays is rarely the case. In fact, the narrator continues, »gemeenlig gaacr det nu saa til, at alle gode Velgierninger blive ilde belønnet; ja tit og ofte med en bagvaskende Tunge taler ilde derom« (p. 104).

In his drive for power the evil Røderich goes so far as to attempt regicide. Possibly this aspect of the novel was inspired by contemporary rumors that Struensee and Caroline Mathilde wanted to murder the king and seize the royal power for themselves (*DBL* 1983, XIV: 157). When Røderich is finally apprehended and incarcerated he commits suicide. Nonetheless, the populace is not satisfied with knowing the traitor dead. Slung over a horse his corpse is ignominiously transported by the henchman's assistant to the place of execution and there it is quartered and raised on high for public viewing. The narrator's comments could well apply to Struensee who had also been quartered and then broken on the wheel: although traitors to the kingdom may flour-

ish for a time, »saa kommer han dog engang, at de omsider maa falde i den Grav de graver for andre, og gaac med Skamme, som det her gik Røderich« (p. 112).

In its marked deviation in the characterization of Tistrand and Indiana from their medieval antecedents, whose behavior is outside of and beyond accepted morality, the Danish chapbook presents a counterpoint to the adultery of Caroline Mathilde and Struensee. Had the author been faithful to the medieval source, the resurrection of the Tristan legend in the Danish realm when the Caroline Mathilde – Struensee affair was at its peak,¹⁸ the chapbook could have been interpreted as an attempt at a *roman à clef*; by means of the deviations and new elements in the *Tragædisk Historie*, however, the anonymous author created an exemplary novel that proposed a model for royal behavior at the same time that it recalled contemporary events. Indiana's lament, upon learning that she is to marry King Alfonsus of Spain, could easily have passed the lips of Caroline Mathilde when she was betrothed to Christian VII: »Intet Fruentimmer paa Jorden er mere ulykkelig end Konger og Fyrsters Døttre, de andre kand efter Kiærlighed gifte sig, men vi maa være som et Offer for det gandske Land til dets Handel og Velfærds Bedste« (pp. 39-40). In fact, a letter written by Caroline Mathilde to Princess Mary of Hesse Cassel echoes the above sentiments: »I do not know whether we are not rather objects of pity than envy, when we are politically matched with princes whom we never saw«. ¹⁹ In another letter, to Augusta, Princess of Brunswick, Caroline Mathilde refers to »European princesses, who are obliged to live in perpetual exile for the sake of a husband«. ²⁰ One should recall that the fifteen-year-old English princess was officially engaged to Christian VII without ever having seen him; in fact, she did not meet him until five days before their wedding day (*DBL* 1979, III: 185). The advantages of a marital union with Denmark were clear to George III, who announced the proposed marriage as a means »to cement the union which has long subsisted between the two crowns«. ²¹

Unlike her medieval counterpart – or Caroline Mathilde for that matter – Indiana preaches a pure love without sexual desire for anyone other than her husband, one that would not »defile her royal and womanly honor«. Similarly, the queen's comportment is to be such that she give no cause for evil rumors. One cannot help but recall that many of Caroline Mathilde's problems were the result of her imprudence, of her open familiarity with Struensee and a relationship that had already

commenced early in 1770, after Struensee had been given apartments in Christiansborg on 17 January, and had visible repercussions when the queen gave birth to Struensee's child, a daughter, in 1771 (*DBL* 1979, III: 186). The Danish queen may have placated her conscience by recourse to the fact that the mental condition of the king, her husband, was gradually worsening and proved irreconcilable with a marital relationship (*DBL* 1934, IV: 541). In the chapbook, the queen might similarly have justified a liaison with Tistrand by recalling that she had been falsely accused of infidelity and that her husband had given orders for her to be executed. Nonetheless, when the fictional couple have fled to the woods after having escaped execution and Tistrand suggests to Indiana that she is now free to share his bed since her husband had treated her so shabbily, the virtuous queen points out that she is still the king's rightful wife and that she will consider herself to be such as long as she lives. Just because her husband has wronged her so grievously, »derfor vil jeg ikke gjøre mig selv skyldig og besvære min Samvittighed!« (p. 77).

The moral of the novel in relation to the question of adultery is enunciated by Indiana in a final meeting with Tistrand after he has married Innanda:

Dyden maa overvinde al Kiærlighed, som ikke er tilbørlig, helst hos høye Personer, hvis store Navn ikke taaler nogen Besmittelse, ligeledes betænke den Fare deres Kongelige Ære var tilforn undergoven, og tage sig vare herefter, at ligesaa uskyldig som de vare for Gud, de og maatte være for Verden (p. 122).

Indiana's summation of the ethical standards by which she has lived, which stress fidelity to her marriage vows and the need for royalty to set an example for others, is a reprise of her stand upon becoming aware of her love for Tistrand. The young woman who has been promised, but not yet married, to the king of Spain sets high standards of conduct for herself and Tistrand, and the all-knowing author comments:

thi den kloge Dronning vidste nok, at et ærekjær Fruentimmer staaer det altid an hvad enten hun er høj eller lav, at tage sig saa vel vare for det, som kunde give Aarsag til et slemt Rygte, som for Gierningen i sig selv (p. 55).

The analogy between the fictional Alfonsus – Indiana – Tistrand triangle and the historical Christian VII – Caroline Mathilde – Struensee threesome is unmistakable, except that the fictional personages – unlike the historical figures – behave in an exemplary manner. That the intentions of the eighteenth-century author of the *Tragædisk Historie* coincide with the conclusions drawn by a twentieth-century literary historian can unfortunately not be demonstrated. Nonetheless, considering the fact that the author of the Danish chapbook has transmuted the brilliant medieval tale of adultery into what can justifiably be interpreted as a *King's Mirror*; considering furthermore that the chapbook was published precisely when a historical parallel to Isolt's adultery with Tristan had reached its high point and its tragic conclusion at the Danish royal court, one can argue that the Danish chapbook was inspired by the infamous affair between the Danish queen and the king's Privy Cabinet Minister.

Although the 1775 imprint from Christiania is the oldest dated publication of the *Tragædisk Historie* in book form, the chapbook was already known in 1771 from the *Nordske Intelligenz-Sedler*, where it appeared in installments. Since the serialization breaks off with the installment of 18 November 1772 in the Norwegian weekly, it is plausible to assume that the serialization was aborted because the novel was soon to appear as a book. A striking aspect of the serialized portion of the *Tragædisk Historie* is the fact that the hiatus in the publication of the chapbook occurred after the installment of 15 January 1772, that is, the number of the *Nordske Intelligenz-Sedler* published one day before Struensee and Caroline Mathilde were arrested. The author of the chapbook – or the editor of the *Nordske Intelligenz-Sedler*, as the case may be – furnishes no continuation during the months that first Struensee and then Caroline Mathilde admit their guilt; Caroline Mathilde's marriage to Christian VII is dissolved (6 April 1772); Struensee is executed at the end of the same month (28 April); and Caroline Mathilde is finally deported (30 May) to the estate of her brother George III in Celle. The chapbook does not surface again in the *Nordske Intelligenz-Sedler* until 26 August of the same year.

Although not quite half the chapbook was published as a serial in the Norwegian weekly, a comparison of this text with that in the 1775 imprint reveals only minor deviations of the type that might have been introduced either by the printer or else by the author who decided to revise the text that had already been published with an eye primarily to

syntax and occasional printer's errors. Thus the incorrect *Alfonius* in the *Nordske Intelligenz-Sedler* is corrected in 1775 to *Alfonus*; similarly, *Reinsardus* becomes *Reinhardus*. Minor changes in vocabulary are introduced, for example, *Begiær* becomes *Begiæring*; *vel imodtagen* changes to *vel modtagen*; the possessive adjective changes from »sin yngste Søn« to »hans yngste Søn«. One noun of a collocation, such as in »du forbandede Hofmod og Gierrighed« is transmuted into an adjective in the 1775 imprint: »du forbandede hofmodige Gierighed«, which, admittedly, changes the emphasis of the apostrophe somewhat. Now and then a sentence is shortened or lengthened in the 1775 imprint. Thus »I maa elske mig som det sig bør, uden at begiære noget« is later written: »I maa elske mig, men dog uden at begiære noget« (p. 54). The opposite process occurs on the next page. In the *Nordske Intelligenz-Sedler* we read: »thi den kloge Dronning vidste vel, at det anstaar et ærekiært Fruentimmer saavel at vogte sig for et slæmt Rygte som Gierningen i sig selv« (18 Nov. 1772). The statement becomes more pointed in the 1775 imprint (p. 55, »thi den kloge Dronning vidste nok, at et ærekiær Fruentimmer staaer det altid an hvad enten hun er høj eller lav, at tage sig saa vel vare for det, som kunde give Aarsag til et slemt Rygte, som for Gierningen i sig selv«).

Since the *Nordske Intelligenz-Sedler* published nearly half the chapbook before the novel was discontinued, sufficient text was in circulation in 1771-72 to show that the didactic and moralizing comments that we interpret as criticism of the royal scandal are not a later addition but existed already when the Caroline Mathilde – Struensee affair was still a *cause célèbre* in the Danish capital. The spirit that informs Indiana's exhortations to herself to think of her station in life and her obligations to behave honorably are an echo of the sentiments published in critical and didactic writings of the period. We hear Indiana encouraging herself to ethical behavior: »du er jo en Kejsers Datter og en mægtig Konges Dronning, hvor kand du fatte saadane Tanker? Betænk din høje Stand og din egen Ære, lad ikke utidig Kiærlighed overvinde dig! ... fat Mod og lad Dyden tvinge dit Hierte«. In a similar vein she talks to Tistrand about the »Kongelige Ære og Pligt« that she has to her future husband (4 Nov. 1772). In the 18 Nov. 1772 installment Indiana remarks that she may not seek anything »som kunde besmitte min Kongelige og Jomfruelige Ære« or place a burden on her conscience. The last installment of the *Tragædisk Historie* in the *Nordske Intelligenz-Sedler* concludes with the sentence: »Hun beklagede ved sig

selv den daarlige Kiærlighed til Tistrand, dog beviiste hun Kongen saa stor Kiærlighed, at han var hiertelig fornøjet« (18 Nov. 1772).

The three reprintings of the *Tragædisk Historie* within twenty-five years attest the popularity of the novel in Denmark. The work continued to be read in the nineteenth century. We have not only the evidence of the many imprints but also Anton Nielsen's testimony in *Landsbyliv fra Trediveerne* (1894) that he read many chapbooks including »Tistran og Isulde« which he borrowed from the small libraries belonging to the farmers whom he visited.²²

Also remarkable is the fact that the chapbook was translated into Icelandic before the end of the eighteenth century and that *Tistrans saga ok Indlönu* is preserved in three manuscripts in the Icelandic National Library (Landsbókasafn) in Reykjavík. Although the translation of the chapbook *per se* was never published, the tale nonetheless became widely known in Iceland, not in its original prose form but in a metrical version, the *Rímur af Tistran og Indlönu*, published in 1831 by Sigurður Breiðfjörð (1798-1846).²³ Three years earlier the author had come to stay for a time with his mother's brother Sira Jóhann Bjarnason of Helgafell. The clergyman, a cheerful person, who was fond of both drink and women, encouraged his nephew, a gifted poet, to compose some *rímur* for the entertainment of his household. This he did, using as inspiration a book he found in his uncle's library, namely the *Tragædisk Historie om den ædle og tappre Tistrand*.²⁴

Sigurð's *Rímur af Tistran og Indlönu* gained notoriety because of the great poet Jónas Hallgrímsson's review of the work (in the journal *Fjölnir*) in the form of a diatribe. Jónas inveighed not only against Sigurð's metrical skills but also against the Danish source which he denounced as »auðsjáanlega svo einskisverð og heimskulega ljót og illa samin að hennar vega stendur á litlu hvurnig með hana er farið« (I:357).²⁵ A different form of criticism was employed by another poet, Níels Jónsson (1782-1857), who tried to show up Sigurður by offering his own version of the *Tistrans rímur*. These *rímur*, however, have been published only in part, and exist in their totality only in the author's own manuscript in the National Library in Reykjavík. Of consequence for our discussion of the Danish chapbook is alone the fact that those aspects of the novel that presumably reflect the Danish political situation in the early 1770's were defused by Sigurður Breiðfjörð who was more interested in pursuing the plot than in providing social commentary. Understandably lacking in the *rímur* are those elements that date

the tale and that would have appealed only to a populace familiar with the machinations of the Danish court.

If the author of the *Tragædisk Historie* intended the comportment of Tistrand and Indiana to have an exemplary function – as we believe is the case – then one can additionally conclude that the lovers in the chapbook also offer an ironic commentary on recent events, that is, recent from the author's perspective, in Danish history, an ironic commentary on the behavior of a pair of lovers who were a scandal before the world, who not only were guilty – unlike Tistrand and Indiana – but who also made no effort to hide their guilt. Whereas the reprehensible comportment of the historical couple led to an ignominious execution for the one partner and exile for the other, the irreproachable behavior of Tistrand and Indiana fittingly concluded with their canonization. If read from a medieval perspective alone, one must adjudge the Danish chapbook a blunder, for the author seemingly failed to grasp the amorality that is of the essence in the classic legend. Considered from the perspective of eighteenth-century Danish history, however, the *Tragædisk Historie* is an ingenious transmutation of a medieval novel glorifying adultery into a king's mirror that implicitly decries and reflects contemporary events.

Notes

1. *En Tragædisk Historie om den ædle og tappre Tistrand, Hertugens Søn af Burgundien, og den skjønnne Indiana, den store Mogul Kejserens Daatter af Indien. Nu nyligen af Tydsk paa Dansk oversat* (Christiania, 1775), p. 134. Subsequent references are to this, presumably first edition, which is to be found in the Royal Library in Copenhagen.
2. See W[illiam] W. K[ibler], »Thomas d'Angleterre«, in *The Arthurian Encyclopedia*, ed. Norris J. Lacy (New York & London: Garland Publishing, Inc., 1986), pp. 549-50; N[orris] J. L[acy], »Béroutl«, in *The Arthurian Encyclopedia*, p. 45.
3. The oldest imprint of 1484 is available in the edition by Alois Brandstetter, *Tristrant und Isalde: Prozaroman* (Tübingen: Niemeyer, 1966).
4. See Wolfgang Golther, *Tristan und Isolde in den Dichtungen des Mittelalters und der neuen Zeit* (Leipzig: S. Hirzel, 1907), pp. 248-53.
5. Richard Paulli, »Folkebøgernes Historie«, in *Danske Folkebøger fra 16. og 17. Aarhundrede*, eds. J. P. Jacobsen and R. Paulli, vol. XIII (Copenhagen: Gyldendal, 1936), p. 193.

6. Rasmus Nyerup, »Den danske Almues Morskabslæsning«, *Iris og Hebe* (November 1796), pp. 193-210; The Danish *Tistrand* is discussed on pp. 207-09. Nyerup notes that the edition he has bought »paa Børsen, er trykt hos Johan Rudolph Thiele 1792« (p. 207). In his later *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder* (Copenhagen: Seidelin, 1816), p. 119, Nyerup refers to the Danish *Tistrand* (in the edition of 1792) in his discussion of Tristan-novels available to him (pp. 118-23), but he does not discuss it other than to point out in a footnote that like the German postmedieval prose version *Tristrant und Isalde*, the Danish chapbook has lost the naïvetè and the poetic coloring (»den Naivitet og det poetiske Colorit«, p. 119) inherent in the medieval German versions.
7. *Iris og Hebe* (November, 1796), p. 209.
8. Wolfgang Golther, *Tristan und Isolde*, pp. 251-52
9. Hans Jensen, »Caroline Mathilde«, *Dansk Biografisk Leksikon*, ed. Povl Engelstoft, vol. IV (Copenhagen: J. H. Schultz Forlag, 1934), p. 543. Hereafter *DBL*, 1934. See also the articles on Caroline Mathilde, Christian VII, and Struensee in the new edition of the *DBL*. Subsequent references to the new edition are followed by the year of publication. For an overview of the interrelationship of political and literary events in the period, see Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen, Jørgen Stigel, *Dansk litteraturhistorie, 4. Patriotismens tid 1746-1807* (Copenhagen: Gyldendal, 1983), »Struensee-tiden. Et borgerligt diktatur«, pp. 275-94.
10. *Euphron*, in *Peter Friederich Suhms samlede Skrifter*, vol. III (Copenhagen: S. Poulsens Forlag, 1789), pp. 47-118. Subsequent references are to this edition.
11. *Dansk litteratur historie*, 4, p. 284.
12. »Til Kongen«, in *Peter Friederich Suhms Samlede Skrifter*, vol. XVI (1799), p. 2.
13. [Christian Thura], *Den Patriotiske Sandsigeres Første Deel* (Kjøbenhavn, 1771), p. 66.
14. »Til Kongen«, p. 6.
15. *Euphron*, p. 56: »bestyr Skatkammeret viselig, lad aldrig Udgiften overgaae Indtægten, og forhøy aldrig noget Paalæg«.
16. *Euphron*, rule nr. 12, p. 108.
17. Sir C. F. Lascelles Wraxall, *Life and Times of Her Majesty Caroline Matilda* (London: Wm. H. Allen & Co., 1864), I:347-48.
18. In the fifteenth, sixteenth, and seventeenth centuries ballads about Tistran and Isolt were known in Denmark, but they deviate markedly from the classic Tristan legend and are not related to the Danish chapbook. See »Tistran og Jomfru Isolt«, in *Danmarks gamle Folkeviser*, ed. Axel Olrik (Copenhagen: Gyldendal, 1919), vol. 3, pp. 37-46; S. A. J. Bradley, tr., »The Danish Ballads of Tristan and Isolt«, in *The Tristan Legend: Texts from Northern and Eastern Europe in Modern English Translation*, ed. Joyce Hill (Leeds: Univ. of Leeds, Graduate Centre for Medieval Studies, 1977), pp. 144-55.
19. Wraxall, *Life and Times*, I:42.

20. Wraxall, *Life and Times*, I:39-40.
21. Wraxall, *Life and Times*, I:40.
22. See R. Paulli, *Danske Folkebøger*, XIII:243.
23. Sigurður Breiðfjörð, »Tistransrímur. Rímur af Tistran og Indíönu«, in *Tistransrímur* (Reykjavík: Ísafoldaprentsmiðja H.F., 1961), pp. 1-119.
24. See »Formáli«, in *Tistransrímur*, pp. ix-x.
25. Now easily available, »Um Rímur af Tistrani og Indíönu« in Jónas Hallgrímsson, *Ljóð og lausamál*, ed. Haukur Hannesson, Páll Valsson, Sveinn Yngvi Egilsson (Reykjavík: Svart á hvítu, 1989), I:356-66. See also Jón Þorkelsson, *Om Digtingen på Island i det 15. og 16. Århundrede* (Copenhagen: Andr. Fred. Høst & Søns Forlag, 1888), pp. 130-32, on Jónas's harsh criticism of Sigurð's *rímur*.

Georg Brandes, virkelig?

Af Erik M. Christensen

Georg Brandes er født den 4. februar 1842. Den dag Brandes fyldte 143 år skrev Jørgen Knudsen brev til mig i Berlin. Jørgen Knudsen bad om hjælp og kunne hilse fra Per Dahl ved Brandes-arkivet, Aarhus Universitet. Kontakten var klar.

Jørgen Knudsen havde endnu ikke udgivet noget af sin Brandes-monografi, men første bind skulle snart komme, og nu gjaldt det om at samle materiale til andet bind, om Brandes i Berlin 1877-1883. Jørgen Knudsen kunne ikke vide, at jeg netop i oktober havde afsluttet en undersøgelse af Henrik Ibsens poetik, hvori forholdet mellem Brandes og Ibsen blev endevendt, også i den tid, som Jørgen Knudsen nu var gået i gang med. Det var for så vidt heller ikke relevant, for det var to ganske bestemte ting, Jørgen Knudsen bad om hjælp til, og de havde aldrig interesseret mig. For det første ville han samle vidnesbyrd i tysk memoire-litteratur om Brandes i Berlin, og for det andet ville han forsøge at finde oplysninger om den dame, Lulu von der Leyen, som Brandes i Berlin havde noget af en affære med, kulminerende i foråret 1882.

Jeg svarede den 6. februar, at vi skulle gøre vores bedste. I de følgende måneder blev der aflagt rapport om eftersøgningen, de omfattende forsøg på, via alle tænkelige hjælpemidler, kolleger og institutioner, at finde beretninger om det indtryk, Brandes måtte have gjort, og om den Lulu han havde kendt. Den talstærke tyske memoire-litteratur fra tiden foreligger vidtgående gennemregistreret, og specialister ved mit fakultet arbejder med den pågældende periode, så udgangspunktet kunne ikke være bedre. Så meget mere overraskende var det, at vi til slut måtte konkludere, at ingen synes at have efterladt noget personligt indtryk af den myreflittige selskabsmand, publicist og foredragsholder i Berlin 1877-1883.

Med Lulu var vi heldigere. Vi fandt hende idet vi fandt hendes søn, Friedrich von der Leyen (1873-1966). Han blev nemlig filolog, udgav bøger, også erindringer, og døde på en adresse nær München, hvor vi endelig fandt hans efterlevende datter og i hendes besiddelse det foto af hendes farmor, som i 1988 blev offentliggjort i Jørgen Knudsens bog (KBM) sammen med en henvisning til Friedrich von der Leyens erindringer og med angivelse af den kendsgerning, at familien ikke husker

noget om nogen affære mellem Brandes og Lulu von der Leyen (KBM 132-133). Hos sønnen findes kun den gamle Brandes, på rejse anno 1914. Friedrich von der Leyen skriver, at Brandes, den lidt skuffede ældre berømthed, fandt »Gefallen an meiner Frau, ihrem herzlichem Verständnis« (side 141). Tænkte Friedrich von der Leyen på sin mor, Lulu, da han skrev om sin hustru, Helene? Det får vi sikkert aldrig at vide. Ingen synes at huske Brandes i Berlin.

Lulus fotografi kom imidlertid på den måde ind i den danske Brandes-forskning, og Jørgen Knudsen takker efter kunstens regler i sin bog (KBM 347 og 353). Dog takker han ikke for hjælpen med tysk memoire-litteratur, og man kan måske også sige, at der ikke var noget at takke for – vi fandt jo ikke en eneste personlig erindring om berlineren Brandes i det store materiale, ikke én, trods al mulig god vilje og kyndig bistand. Men dette, at han åbenbart ikke var værd at nævne (han som jo aldrig selv blev træt af at nævne navne), skulle det ikke have været fremhævet som et virkeligt problem af Jørgen Knudsen, og sat under debat? Man kan sige, at Jørgen Knudsen har så meget andet stof, at han ikke behøver at bruge tid og plads på det stof, som han ikke har; men man kan også sige, at hans tavshed om det negative udfald af den store undersøgelse, som han selv havde sat i gang, siger noget om hans opfattelse af sit arbejde med Georg Brandes. Jeg har tænkt over forholdet, jeg har læst hans bog så omhyggeligt som jeg har tid til, og nu vil jeg forsøge at sige hvad jeg mener om den. Som part i sagen.

Ved Freie Universität Berlin begyndte vi i 1980 at arbejde med at forstå den bog om byen, som Brandes udgav i 1885, og som vi endelig fik ud på tysk i det revolutionære efterår 1989, helt profetisk, *Berlin als deutsche Reichshauptstadt*. Mit efterord til den blev skrevet og dateret i 1987, og samme år offentliggjorde *Nordica* min artikel »Hvad er Brandes ude på?«. I den artikel konfronteres min Georg Brandes med Jørgen Knudsens Georg Brandes, således som hans Brandes fremstod 1985 i første bind af monografien (KBF). Det var arbejdet med Henrik Ibsen i forhold til Brandes, som havde vist, hvem Georg Brandes i virkeligheden var. Jeg så det hensynsløse magtmenneske, den selvspejlende midtpunktløse, kritikeren, den store retoriker, frihedsmanden, som også arbejder med fortielse, bagtalelse, hykleri og løgn fra først til sidst, og som gennemskues via Ibsen, men har held til at undslippe offentlig demaskering til den dag, hvor man virkelig går ham akribisk efter i sømmene – med mistankens hermeneutik – under kritisk inddra-

gelse af det mægtige materiale, som findes af ham selv og omkring ham. Det var det jeg var begyndt på, og det fremgår af Aage Jørgensens litteraturhistoriske bibliografi (1989) i forbindelse med første bind af Jørgen Knudsens monografi (Jørgensen nr. 3735), at Johnny Kondrup i 1988 har gjort stillingen foreløbig op i *Bogens Verden* og fået svar af Jørgen Knudsen.

Problemet med Brandes er mangedimensionalt, og ingen skal tro, at det er en let sag at yde ham noget der ligner retfærdighed. Det er også vigtigt, at vi i sidste instans holder fast ved, at vi ikke kan blotlægge de dybeste, inderste årsager og virkninger hos ham eller noget andet menneske. Men vi har vores hypoteser, og i tilfældet Brandes kan vi se barndomshjemmet og det øvrige danske miljø, kirkens urimelige magtstilling, den liberalistiske ideologi osv. som forklarende størrelser omkring den historiske Brandes med hans mægtige charme, arbejdskraft og enestående præstation, hvis omkostninger vi er begyndt at se. Vi kan uden tvivl lære meget om os selv; og fascinationen, som altid er udgået fra Georg Brandes, er ikke det mindst lærerige. Johannes V. Jensen har karakteriseret den i myten »Billedstøtten« (1934), som jeg har vist i *Nordica* 1987. Alt det er godt nok, men for nordisk litteraturvidenskab er det af overordnet betydning, at Jørgen Knudsens Georg Brandes er et falsum. Dette falsum, som har en overvældende tradition på sin side, lyder i 1985, når Jørgen Knudsen sammenfatter sine resultater om Brandes, i kort form således:

– hans sandhedskærlighed: på en måde er denne vidunderlige og sjældne egenskab forudsætning for det altsammen. Han var og blev dårlig til at lyve, han fortsatte med at tage sine egne ord alvorligt og også tage andres for deres pålydende. [KBF 447]

Det er vigtigt, at dette syn på Georg Brandes forkastes som væsentlig forkert. Vi må nemlig fortsat betragte ham som vores udsendte litteraturvidenskabelige medarbejder i datiden; vi kan på ingen måde tillade os at ignorere ham; men vi må vide, at han altid er principielt misvisende så længe vi ikke har klart for os, hvad han i det konkrete tilfælde virkelig er ude på. Georg Brandes er under ingen omstændigheder noget sandhedsvidne. Det nødvendige opgør med myten om den sandhedskærlige Georg Brandes kan foreløbig støtte sig til den grundige dokumentation i rekonstruktionen af forholdet mellem Brandes og Ibsen i min *Henrik Ibsens realisme*, bd. 1-2, 1985. Rekonstruktionen står styr-

ket efter fremkomsten 1988 af andet bind af Jørgen Knudsens monografi. Bindet omfatter årene i Berlin og det har fået undertitlen »I modsigelsernes tegn 1877-83«. Modsigelserne er i hovedsagen modsigelser mellem ord og handling, mellem ord og ord, mellem handling og handling i det private og i det offentlige liv, som Brandes levede og skrev, og som Jørgen Knudsen forsøger at anskueliggøre og forklare, årene i Berlin.

Opgaven er vanskelig. Meget ses at stå i modsigelsernes tegn, kun noget synes at gælde for pålydende. Jørgen Knudsen behøver ikke at pålægge sig selv nogen »mistankens hermeneutik« for at læseren gang på gang må se sig tvunget til at spørge, om Georg Brandes virkelig er, hvad han burde være, klartskuede, sandhedskærlig, antiautoritær, frihedselskende, principfast og de svages beskytter. Jørgen Knudsen overtager således en betydelig del af mit grundsyn på forholdet mellem Brandes og Ibsen, men han vil ikke være med til at Brandes væsentlig er usikker, midtpunktsløs, søgende efter sig selv i andres øjne, magtbegærlig og usand, og derfor bliver mængden af modsigelser i hans billede af Brandes selve hovedtemaet i dette andet bind af monografien. Fænomenet er gennemgående fra først til sidst, angivet i bogens undertitel, og en optælling eller fremlæggelse af citater er overflødig. For en ordens skyld hidsættes alligevel den første klare formulering af bogens dilemma. Den er skrevet i Jørgen Knudsens mærkeligt parafraserende dansk, som gør, at læseren ofte bogen igennem må spørge sig selv: »hvem taler her? er det Brandes? eller hvem? er det Knudsen?«. Uklarhedens værste følge er, at man ofte ikke véd, om Jørgen Knudsen for alvor tillægger Brandes en erkendelse, en tvivl, en mening. Er der nu på dette første sted, eksempelvis, tale om at Brandes spørger sig selv om noget, eller er der tale om at Jørgen Knudsen mener, at han *burde* spørge sig selv? Knudsen skriver om en »modsigelse«:

Hvad blev der af hans troværdighed, når han målte med to forskellige mål, indgik i to så forskellige rollespil og det ene sted holdt gode miner til samme slette spil, som han det andet sted havde så rammende ord for? [KBM 8]

Georg Brandes i »rollespil«! Man må sammenligne denne side fra begyndelsen af monografiens andet bind med den ovenfor citerede side fra slutningen af det første bind (KBF 447). Jørgen Knudsen har virke-

lig opdateret sit begreb om Georg Brandes, ikke med nogen udtrykkelig indrømmelse, men de facto.

Bogens største resultat er denne springvise revision, som næsten går til roden, næsten er virkelig radikal, og som har fundet stiltiende sted mellem første og andet bind af monografien. Den absolut sandhedskærlige er blevet udskiftet med den modsigelsesrige, den taktiske, rollespillende, bedragende, brutale, som med et selvironisk Brecht-citat kan kaldes løgner (KBM 294). Jørgen Knudsen forsøger ikke at skildre en gradvis udvikling, fra sandhedskærlig til rollespillende Brandes; forandringen er sket i Jørgen Knudsens optik. Den er sløret af hans parafrastiske prosaform. Men de undskyldende træk gennembrydes tit nok:

Forholdet er et godt eksempel på, hvordan økonomiske nødvendigheder avler moralsk skizofreni. Mens han er pragmatiker i en tysk sammenhæng, er han i en dansk den principfast uforsonlige, til tider den mistroiske og arrogante. [KBM 59]

For modtagelseskritikken af dette bind 2 af monografien har det nok i det store og hele været forholdet til Lulu, som faldt i øjnene. Det er søgt fremstillet med forståelse, ja sympati, og Jørgen Knudsen har et godt udgangspunkt i sin første bogs overbevisning, at ægteskabet med Gerda i bund og grund var en misforståelse. Han har ikke noget sted alvorligt overvejret, om ægteskabet ikke i sidste instans bedst kan forstås som en kompliceret følelsessag, rationaliseret som investering med henblik på erobring af det tyske marked; hun kunne jo sproget og hun var flot. Knudsen har en vis medlidenhed med dem begge. Han forsøger så til gengæld at se Lulu ud fra hvad Brandes måtte savne, også da affæren afvikles. Jeg kender ingen tilsvarende skildring. Affæren forbliver på afgørende måder uopklaret. Kildernes énsidighed (vi har kun Brandes selv at holde os til) må ikke glemmes. Jeg skal nedenfor vise, at der må sættes spørgsmålstegn ved Jørgen Knudsens tillidsfulde læsning af den dagbog, Brandes skrev, da forholdet til Lulu blev destrueret af hans kone og ham selv. Sagen er symptomatisk. Den har mange træk fælles med min grundopfattelse af de konstellationer, Brandes søgte. Den dagbog, jeg har haft adgang til, rummer også slående udtryk for at Brandes efter den første betagelse tit og ofte kan se fuldkommen bort fra nogen tilknytning til Lulu og til byen Berlin, og det er næppe muligt at betragte ham som elskende person ret lang tid ad gan-

gen. Men som sagt, materialet er vanskeligt og det er nok først og fremmest selve bruddet mellem Brandes og hans veninde, som er opmærksomhed værd.

Der er imidlertid meget andet i bogen. Det er interessant, at Jørgen Knudsen finder, at Georg Brandes i grunden først blev politisk tænkende under indtryk af virkeligheden i Berlin (KBM 40). Og det er morsomt at se hans udredning af, hvordan både Georg og Edvard Brandes så med fuldkommen skepsis på de første tilnærmelser mellem det politiske og det litterære venstre i København (KBM 55), det var bestemt ikke deres initiativ. En ting, som er ganske mærkelig: der er gennemgående en uklarhed i Jørgen Knudsens forhold til begrebet jøde. Det er nu og da næsten som om der lurer en antisemitisme mellem linierne (er det herfra, Jørgen Knudsens oprindelige idealisering af Brandes kommer?). Hvordan kan man tale om »hans landsmænd« i betydningen »jøder«, i forbindelse med forskellen mellem danske jøder og danske ikke-jøder (KBM 77)? Som udtrykket er brugt kan det kun betyde, at de danske ikke-jøder *ikke* er »hans landsmænd«. Det kan Jørgen Knudsen ikke mene for alvor. Andre steder tales om »hans stammefæller« (KBM 87, 255) og »racefæller« (KBM 77). Det er uheldigt og ethvert leksikon i vore dage kunne have sat det sprog på plads. Og så er der Martensen, hvad skal man stille op med omtalen af Københavns europæisk berømte biskop og hans tilhængere som »Martensen og hele hans platte slæng« (KBM 80), intet tyder på at det er et citat; men det må det vel være? I modsat fald burde det platte slæng være benævnt og platheden påvist, synes man. Meget tit savnes belæg. Der savnes fortlivlende tit kildehenvisning, og der er fejl i flere af de henvisninger, jeg har haft brug for at følge. Hvor har Brandes skrevet de smukke ord om sin indstilling til Lulu von der Leyen: »den reneste følelse i mit liv« (KBM 103)? Hvorfor ændres den gamle skrivemåde til en moderne? Hvorfor kaldes J. P. Jacobsen ikke én eneste gang J. P. Jacobsen? Er det mig, der er blevet gammel og irritabel? Hvordan kan Jørgen Knudsen datere et digt til 1882 (KBM 130), som Brandes selv udtrykkeligt har dateret til 1873-1875 (*Samlede Skrifter* XII 381)? En sådan omdatering måtte vel begrundes, og i givet fald med andet end en lighed mellem tekst og virkelighed? Er jeg pedantisk? Filologi? På den ene side (KBM 300) diskuteres stilforskelle mellem tekster af Brandes på tysk og på dansk, som om Brandes selv var ansvarlig; på den anden side fralægges Brandes ethvert ansvar for en oversættelse fra dansk til tysk (KBM 358-359); læseren får ingen begrundelse, intet belæg. Filologi?

Jørgen Knudsen har, også efter min bedste overbevisning, fuldkommen ret i sin benævnelse af det geni, som Georg Brandes i hvert fald havde: »at provokere en debat frem, at flytte den offentlige bevidsthed« (KBM 310). Han havde bestemt også den evne, at han kunne »skrive selvhøjtidelige tyske professorer sønder og sammen« (ibid.). Han gjorde det faktisk, på en vis måde.

Hvorfor så ikke lade det være godt og lade Jørgen Knudsen være i fred med sin nye, trods alt mere virkelige Brandes? Fordi denne Brandes i modsigelsesnes tegn endnu ikke er tegnet så drastisk sandt som kilderne kræver og tillader, og som den overvældende, falske tradition forlanger til sin endegyldige opløsning i de tvingende spørgsmål: hvilken skade har myten om Georg Brandes forvoldt, hvilken misvisning i det historiske billede af litteratur og kultur og i menneskers liv, og hvordan kunne det lade sig gøre?

Jeg kan ganske bestemt ikke påtage mig at gå efter svar på disse meget store spørgsmål; men til spørgsmålet om, hvordan det kunne lade sig gøre, har jeg allerede i mine bøger om Ibsen (1985 og 1989) og i *Nordica* 1987 formuleret, at det har været datidens behov, forstået og udnyttet af den højt begavede, karismatiske retorikers vilje til magt, som gjorde det muligt – men det forklarer naturligvis ikke den litteraturvidenskabelige skandale, at Brandes er blevet taget for pålydende og hans kritikere regelmæssigt gjort til reaktionære modstandere af sand oplysning. Selv skylder jeg sådan set Jørgen Knudsen tak for at han ikke er gået i den fælde. Måske har det hjulpet ham, som det i høj grad har hjulpet mig, at jeg er kommet til Brandes (som Jørgen Knudsen siger, »fra venstre«, JKM 82-83) via en arbejdshypotese om at Ibsen i hele sit liv og i hele sin produktion var en slags grundtvigiansk, folkelig anarkist, anti-liberal, mens Brandes, som Sven Møller Kristensen (1980) har hævdet udførligt, var individualist, liberalist. Brandes havde held til at fejlfortolke Ibsen i sit eget billede. For Ibsens anarkisme er kendetegnet ved en dialektik mellem fællesskab og frihed: ingen virkelig frihed uden fællesskab, intet virkeligt fællesskab uden frihed (kollektivism og individualisme er i hans øjne ødelæggende grænseværdier for fællesskab og frihed). Brandes, derimod, bedriver sin frihedsproblematik som radikal liberalist. Begge har et dybt problematisk forhold til demokrati, partier og parlament; for Ibsen ødelægges både frihed og fællesskab tendentielt gennem enhver institutionalisering; for Brandes er det individets frihed, som trues. Ibsen er folkelig anarkist;

og hvis man vil kalde Brandes anarkist i en eller anden henseende, så er han det modsatte, nemlig radikalt individualistisk anarkist.

Jørgen Knudsen kalder et par gange i 1988 Brandes anarkist eller anarkistisk (KBM 82, 193) uden at præcisere, som her forsøgt, og han har en beklagelse (KBM 253) af manglende konsekvens hos Brandes selv i et brev til den tyske forfatter Paul Heyse, hvor Brandes kalder Ibsen anarkist efter året før, i en dansk artikel, at have kaldt ham igrunder borgerlig. Kunne Brandes mon ikke se nogen forskel? Jørgen Knudsen ser den; men hvad Jørgen Knudsen ikke noterer, er, at Brandes i brevet til Heyse faktisk kalder både Ibsen og sig selv anarkister i deres ubehag ved staten: »Staten! ja kjære, jeg er endt som Ibsen: som Anarchist« (1889.01.13 – *Correspondance* III 307). Men ubehag ved »staten« har de borgerlige tit nok ytret, så på det punkt er Brandes ikke så inkonsekvent, som Jørgen Knudsen vil mene. Og, som sagt, Brandes er alt andet end folkelig anarkist. For ham gælder gennemgående, hvad han skriver til samme Paul Heyse fra Berlin den 25. november 1881:

[...] jeg er ogsaa politisk Radikal og har derfor mere Sympathi for cæsariske Naturer som Disraeli, Lassalle, Bismarck end for de parlamentariske Liberale, der ofte ere store Frihedsfjender og tilmed meget doktrinære. [*Correspondance* III 244]

Men heller ikke dette sted finder anvendelse hos Jørgen Knudsen, hvis ejendommelige brug af kilderne jeg nu må beskæftige mig noget mere indgående med.

Vi kan begynde med Paul Heyse (1830-1914). Jørgen Knudsen véd nok, at Heyse er den »gamle ven« af Brandes, »som han tilbage i 1874 havde skrevet et langt essay om« (KBM 292); og han véd også, at »Brandes' vigtigste tyske indtægt, samtidig det som befæstede hans ry både i Tyskland og i det øvrige Europa, var hans bidrag til månedsskriftet *Deutsche Rundschau*« (KBM 295). Han glemmer imidlertid at lægge to og to sammen. Det var Paul Heyse, som i 1874 skaffede Brandes indpas ved *Deutsche Rundschau*, og det lange essay, som Brandes skrev om Paul Heyse i 1874, det blev skrevet til *Deutsche Rundschau* – den ene tjeneste er den anden værd – det skete i året 1874, skønt essayet først blev trykt af *Deutsche Rundschau* to år efter. Heyses rolle er dokumenteret af Klaus Bohnen i hans *Brandes und die »Deutsche Rundschau«* (1980), som Jørgen Knudsen ikke angiver at benytte og

måske ikke kender. Det er også vanskelig kost, for her er *Deutsche Rundschau* karakteriseret, og en karakteristik af det tidsskrift lader sig dårligt forene med den falske traditions forståelse af den indre sammenhæng i kritikeren Georg Brandes. Han var jo forarget over Bismarcks socialistlove, på frihedens og de undertrykte vegne forarget over Bismarcks kriminalisering af socialisterne, ikke? Det kan man da læse højt og tydeligt om i hans bog om Berlin – og hos Jørgen Knudsen: »Her kunne han ikke gå på akkord« (KBM 43, jvf. 31). Men hvad var *Deutsche Rundschau*? Det fremgår:

Wie sehr diese Mentalitätsfrage im politischen Kontext in der Tat eine Frage der Herrschaft des sich um den Reichsgedanken sammelnden Bürgertums war, veranschaulicht zunächst die Sozialismusfrage. Mit ihrer »Preß-Klaviatur« hat die Rundschau nicht unerheblichen Anteil an der 'Einstimmung' des Bildungsbürgertums auf die Sozialistengesetze des Jahres 1878, und zwar zuerst durch den Abdruck einer umfangreichen Abrechnung mit dem Sozialismus durch Ludwig Bamberger (*Deutschland und der Sozialismus*) in den Februar- und März-Heften von 1878.

[Bohnen 19]

Jørgen Knudsen har ingen antydning af dette, læseren aner praktisk talt ikke, hvor Brandes er henne. Og halvvejskendere af den tyske situation dengang vil undre sig over, at det virkelig er dokumenteret med eksisterende breve, at en tysk litterær naturalist var manden, som i 1874 skaffede Brandes kontakten til et politisk så centralt borgerligt organ. Fejlen ligger imidlertid ikke hos Klaus Bohnen, som har fremdraget tidsskriftredaktionens korrespondance. Fejlen ligger hos Jørgen Knudsen, som kalder Paul Heyse for denne »naturalistiske skønånd« (KBM 292). Heyse var bestemt ikke naturalistisk. Tværtimod! Han, som var sin tids førende tyske »bildungsbürgerliche« forfatter, blev faktisk de tyske naturalisters skydeskive som »idealisticcher Ästhet«. Det havde Jørgen Knudsen kunnet se på side 321 i *Realismus und Gründerzeit* (1981), som han selv henviser til et andet sted og kalder »et lærd tysk værk« (KBM 41). Alene på den udeladte karakteristik af det for Brandes så livsvigtige *Deutsche Rundschau*, og på den radikalt forkerte etikettering af hans bedste tyske forbundsfælle Paul Heyse, kunne man bygge den formodning, at Jørgen Knudsen enten er uhæderlig som skildrer af Brandes i Tyskland eller ukyndig hvad tyske forhold angår,

ude af stand til at finde de nødvendige, mere eller mindre nærliggende hjælpemidler og ude af stand til at benytte de få, som han faktisk viser, at han har i hånden. Om hans behandling af Heyse og *Deutsche Rundschau* må det imidlertid endnu nævnes, at Jørgen Knudsen kalder Paul Heyse for »Tysklands nye Goethe i egen indbildning« (KBM 292). Det er nok rigtigt; men hvorfor anfører Jørgen Knudsen så ikke, at selve specialisten, Georg Brandes, i sit lange essay om Paul Heyse på et givet tidspunkt har brugt en retorisk stedse stigende passage til udtrykkeligt at skildre vennen, Paul Heyse, som Tysklands nye Goethe:

Af alle Tysklands Skribenter er Paul Heyse i dette Øjeblik – og med Rette – den, der som Kunstner nyder højest Anseelse. Ingen nulcvende Digter i Verden nedstammer i saa lige Linje fra Goethe som han. Hans Verdensanskuelse er nær beslægtet med Goethes, men aldeles ejendommeligt og selvstændigt udviklet, ikke blot som Goethes moderne i sit Væsen, men i alle sine Forgreninger og udtalte Følgeslutninger. Hans Prosa stammer ned fra Goethes, men er slankere og mere anskuelig i sit Udtryk; hans Novelleform, der er mønstergyldig i sin Art, er en Videre-Udvikling af en Kunststart, der hos Goethe kun laa i Spiren. Hans lyriske Form røber dog maaske allerstærkest Ætlingen af Goethe.
[*Samlede Skrifter* VII 315]

Er det tænkeligt, at Jørgen Knudsen ikke skulle kende dette sted? I den første tyske version (1876) er det gjort mindre bastant, men det er gjort tilstrækkeligt. Hvorfor skal Heyse så latterliggøres som »Goethe i egen indbildning«? Det er vel ikke fordi samarbejdet med Heyse, brevvekslingen og den stedfundne praktiske gensidighed, som kulminerer i at Brandes roser den i dag ubetydelige Heyse i selve det livsvigtige tidsskrift, som gjorde ham berømt, og hvortil Heyse skaffer ham forbindelsen, – at dette er kompromitterende? Det er overflødigt at insinuere. Jeg siger rent ud, at Jørgen Knudsens håndtering af sprog og virkelighed ikke er op til hans emne og opgave, en tidssvarende monografi over Georg Brandes. Det ligner ikke noget, i en afsluttende balance over forholdet mellem Brandes og Tyskland at fremhæve *hans* hæderlighed på *deres* bekostning og så fortie, hvad vi véd og hvad jeg her har fremført. Sådan lyder det hos Jørgen Knudsen:

Her måtte han hævde sig i en benhård konkurrence på et mar-

ked, hvor vennetjenester, de halve bestiktelser og den gensidige, aftalte ros hørte til dagens orden. Han reagerer med ærlig forargelse og taler om »favtedyb pøbelagtighed«, når han overhænges af folk der vil have ham til at skrive om sig – filosofen Hartmann, kritikeren Lindau, romanforfattere som Auerbach og Hopfen – og giver også i en korrespondance et enkelt eksempel på denne form for korruption eller prostitution. [KBM 287]

Findes der belæg for at Hartmann, Lindau, Auerbach og Hopfen ville korrumpere Brandes? Eller er påstanden én af de afledningsmanøvrer, han praktiserede? Der var jo brug for det.

Når jeg nu er ved de afgørende brist, den forfalskende brug af det tilgængelige materiale, så må jeg kort pege på en vanskelighed, som Jørgen Knudsen ikke respekterer. Brandes er vores litteraturs smidigste, og derfor vanskeligste mand i henseende til definitiv fastlæggelse af standpunkter. Et af midlerne til at komme på omgangshøjde med Brandes må derfor ufravigeligt være, at man strengt respekterer kronologi og ordlyd, aldrig affinder sig med noget omtrentligt. Tvinges man af kildernes tilstand til vitterlig at måtte arbejde med omtrentlige dateringer og med formuleringer på anden hånd, i senere udgaver eller uden at kunne finde bestemmende kontekst for en påstand af Brandes, så må man fremhæve, tydeliggøre usikkerhedsfaktoren. Jeg forstår godt, at Jørgen Knudsen i en uprofessoral fremstillingsform ikke kan tynde sin prosa med et utal af enkeltheds større eller mindre sandsynlighed. Men han bruger noter, og der er intet i vejen for at være omhyggelig med den slags oplysninger i kort form i noterne. Det er ikke acceptabelt, når selv afgørende dokumenter, selv hidtil ukendte tekster, håndteres lemfældigt. Jeg nøjes med at pege på et sted, hvor Jørgen Knudsen skriver om Gerda og Georg Brandes, hvis ægteskab han i første bind har betegnet som en manifest misforståelse, fra selve bryllupsdagen (1876.07.29) at regne (KBF 407). Nu skriver Jørgen Knudsen:

Hvor varmt forholdet stadig var, fremgår af den hyldest til hende, der må være skrevet her i oktober -77, formentlig mens hun som nævnt var nogle dage tilbage i Tostedt: »Til hende, mine tanke-
kers sol [...]«. [KBM 17]

Teksten af Brandes citeres, som man kan se, for at vise »hvor varmt

forholdet stadig var«. Kildeangivelsen i noterne henviser, ved en forkortelse, til Brandes-arkivet på Det kongelige Bibliotek i København, men uden nærmere angivelse af nogen som helst detaljer (KBM 348). Jeg fandt teksten mærkelig, da jeg læste stedet hos Jørgen Knudsen, og kunne knap tro, at den var fra Georg Brandes til hans hustru. En kollega, Brandes-udgiveren Eva Seibæk, gik på biblioteket på mine vegne og fandt frem til Jørgen Knudsens tekstforlæg i mængderne af håndskrevne brandesiana. Hvad skal man så sige, når det viser sig ved denne nærmere undersøgelse, at teksten som skal anskueliggøre, hvor varmt forholdet mellem Georg og Gerda stadig er, slet ikke er stilet til Gerda? Teksten kunne for den sags skyld være en oversættelse fra en fransk roman. Teksten er tilmed overleveret i en sammenhæng, som er dateret med fremmed hånd, ikke 1877, men 1873. Man kan med samme flothed, som Jørgen Knudsen her praktiserer, i morgen fremlægge samme tekst som vidnesbyrd om, hvad Georg Brandes i 1881 følte for Lulu, i 1870 for Caroline, eller hvert år for sin mor – eller som tegn på at han skrev på en roman. Der er simpelthen ikke hold i arbejdet.

Det er kedeligt at være nået til den konklusion, at Jørgen Knudsens arbejde med Georg Brandes er upålideligt på grund af manglende kundskaber og/eller manglende vilje til at fremlægge alle de mere eller mindre barske kendsgerninger og til at drøfte dem og holde orden på dem. Det er kedeligt, fordi Jørgen Knudsen er et virkeligt menneske, som her forulempes, også på sit levebrød. Det er kedeligt, fordi Jørgen Knudsen i sit arbejde med Georg Brandes har påtaget sig en nødvendig opgave, som bedre beskyttede og betalte og forberedte har ladet ligge, og fordi han virkelig har udfoldet flid og fremlagt et vældigt stof, ikke mindst stof, som han lader fremstå modsigelsesrigt og ikke smukt. Det er i højeste grad kedeligt, fordi upålidelighed i de sammenhænge, som man umiddelbart eller middelbart kan kontrollere, gør alt det øvrige upålideligt. Naturligvis kan man altid diskutere udvælgelsesprincipper. Stoffet til en Brandes-monografi er i alle tilfælde så overvældende stort, at man er tvunget til at vælge, også når man som Jørgen Knudsen har tre eller fire bind til sin fremstilling. Imidlertid: på de punkter, hvor man lægger sin fremstillings tyngdepunkter, er det ikke tilladt at fravælge stof som klart problematiserer den tese, man arbejder med, og klart favoriserer den tese, man udtrykkeligt afviser. Kun hvis Jørgen Knudsens Brandes-monografi giver udtrykkeligt afkald på at gælde som et alvorligt forsøg på at skrive sandt, kan den passere upåtalte. Det modsatte er tilfældet. Jørgen Knudsen diskuterer med afvigende opfattelser

hos Pil Dahlerup, Sven Møller Kristensen og mig. Jeg tager det stof, jeg kender bedst, og viser hvordan det foregår. Jeg forsøger at gøre det så kort og klart som muligt.

Man kan sige, at Jørgen Knudsen bliver færdig med mig og mit som anfægtelse, idet han praktiserer en forvanskelse og en udvælgelse, som lader sig håndtere. Tager vi tesen om at Brandes væsentlig var usikker, midtpunktsløs og derfor henvist til – med de midler, han havde til rådighed – at skabe sig et publikum, der kunne elske/beundre/hadde ham til en slags selvsikkerhed (jvf. *Nordica* 1987), så er den ikke taget op til diskussion i 1988, selv om min opfattelse af Brandes tilsyneladende diskuteres som helhed (og Jørgen Knudsen med sikkerhed har kendt tesen fra december 1986, muligvis før). Jeg tror ikke, at Jørgen Knudsen udtrykkeligt kunne afvise denne hovedtese, som både synes at have en meget omfattende forklaringskraft, en psykologisk plausibilitet og påfaldende, let påviselige fremtrædelsesformer i stoffet. Når Jørgen Knudsen for eksempel beretter om Brandes på besøg i Paris, endelig væk fra Berlin, så gør han det med direkte citat af den dagbog, som dækker tiden 1879.06.09-1882.04.10. Han citerer her (KBM 93), som mange andre steder, uden præcis kildehenvisning. Citatets kilde er imidlertid dagbogen, dateret 26. september 1879 om aftenen, og teksten handler om det overvældende gensyn med Paris. Jørgen Knudsen kunne i det samme dagbogsnotat have læst og citeret følgende:

For dette Folk existerer jeg ei og den der ei existerer for det, existerer ikke. [Afskrift side 32]

Disse ord er en udtrykkelig formulering af det eksistentielle grundproblem, jeg tillægger Brandes. Komisk og forfærdeligt, synes man, fulgt op i den følgende dags dagbog:

Kjøbt mig Hat, umuligt at bære den hvide den eneste i sin Art i Paris og Chapeau bas altfor tung. [Afskrift side 33]

Holberg, Holberg! Men ikke Jørgen Knudsen, han går forbi uden at lade sig mærke med noget. Jeg siger ikke, at Jørgen Knudsen skal være forpligtet til at oplede alle mulige belæg for en tese, som han ikke omfatter; men jeg siger, at han ikke kan foregive at befinde sig i diskussion med min opfattelse af Brandes uden at være anfægtet af så tydeligt

belæg for min opfattelses plausibilitet. Han har imidlertid valgt at fortie selve tesen om den indre *tvang* til at sørge for at blive set, som (efter min mening) holder sammen på den Brandes, vi kender og tit må undre os over. Således må Jørgen Knudsen også afstå fra at nikke genkendende til dette adfærdsmønster i selve kulminationen af den katastrofe, han fortæller om – Lulu distancerer sig fra Brandes, og Jørgen Knudsen citerer en Brandes-dagbog, jeg ikke har set:

[...] en tro der er bristet engang kan ej vende tilbage og min fik dolkestødet og jeg er atter *for, for* fri. Himlen ved alt hvad jeg lider. Men intet stykke papir skal vide det. Hun sveg mig. Hun var lidet troende. Færdig, helt færdig, var mig ej værd og har aldrig forstået mit værd. Il ne faut jamais que un homme se laisse tourner la tête ni par une valse ni par une femme. [...] Endelig en kraftig slurk af bitterhedens dybe bæger, tømt det til bunden; det er styrkende som china. Jeg vil arbejde. Jeg havde alt kunnet det, havde alt besluttet det d. 11. april under en anden, en salig inspiration; nu så ene, så forladt, så trodsig som Lucifer i helvede vil og kan jeg begynde. [KBM 137: dagbog 1882.05.11]

Ingen tvivl om at Brandes her foretager en afregning. Ingen tvivl om at læseren af dagbogen skal forstå, at den er smertelig og definitiv. Men er det ikke forbløffende, at han påberåber sig »Himlen« som medvider? Og er det ikke forbavsende, at Jørgen Knudsen ikke noterer dette brud på den gennemførte irreligiøsitet, som jo ellers er selve sagen for Georg Brandes? På dette sted henter Brandes ikke blot »Himlen«, men Cæsar (dolkestødet), Jesus (Hun var lidet troende, jvf. Matt. 6,30), fransk *savoir-vivre* (il ne faut), Sokrates (det bitre bæger), romantisk erotik (salig inspiration) og byronisme (Lucifer i helvede) ind i sit mellemværende med den ubenævnte dame. Intet i denne ophobning, denne barokke iscenesættelse, kommenteres af Jørgen Knudsen. For mit øre og øje, min følelse og forstand, er stilen her så overbelastet, at den røber en hulhed uden lige. Var Brandes ironiker, så måtte teksten kaldes vrængende; men så meget er vi i det mindste alle enige om, ironiker er han ikke. Det citerede skal virke som trods, kynisme og forurettelse og Jørgen Knudsen læser det troskyldigt som trods, kynisme og forurettelse, uden at mærke hensigten og uden at blive forstemt. Havde han bemærket den, så måtte han vel have taget tesen om Brandes som usikker, midtpunktsløs, publikumsafhængig i alle forhold op til seriøs drøf-

telse. Her, hvor affæren angiveligt kulminerer, og himlen kaldes til vidne af den fortvivlende Brandes. Men lad mig understrege: det kan godt være, at det i og for sig er »psykologisk interessant« om Brandes var, som jeg siger han var; det litteraturvidenskabeligt vigtige er trods alt noget andet, nemlig at denne mand Brandes, som er nordisk litteraturkritiks store navn og en uomgængelig kilde til indsigt i svundne tider, at han i alle sine udsagn er principielt misvisende, indtil vi véd (mener at vide) hvad han i det enkelte tilfælde virkelig er ude på. Eller med andre ord: Brandes arbejder ifølge min opfattelse altid med hensyn til et publikum, og først i sammenhæng med en viden (formodning) om hans mellemværende med dette publikum, kan en tolkning af hans udsagn fortjene tiltro. I det konkrete tilfælde, Jørgen Knudsens citat fra dagbogen 1882.05.11, som jeg har gengivet, er det særlig vanskeligt, fordi hele affæren med Lulu kun kendes gennem rapporter fra Brandes selv i dagbog og breve. Den groteske ophobning i dagbogen 1882.05.11 synes at være for meget af det gode; Brandes var skribent, og han var sproget mægtig, stilbevidst om nogen; men for hvis skyld er teksten så skrevet, og med hvilken hensigt? Måske kan den svulstigt overtydelige iscenesættelse tænkes skrevet med henblik på at hustruen Gerda skulle stjæle sig til at læse hans private dagbog, og (litterært stumpsindet, som Brandes mente hun var) således få groft nok materiale til at tro Lulu elimineret? Mere interessant (dvs. mere omfattende) forekommer måske den tolkningsmulighed, at Brandes vil legitimere for en eftertid (som han i sin dagbog altid synes at have i tankerne), at han selv nu har ladet Lulu (den gifte dame med de tre små børn) falde, nu, en måned efter at mere end tre års svingende lidenskab endelig er resulteret i en fælles nat, primo april 1882 (KBM 125). Eller det rigtige kunne være, at Brandes forbinder begge hensyn – efter selv at have sat sin kone på sporet for at slippe af med en besværlig Lulu, uden dog at ville bindes af Gerda. En sådan tolkning ville skulle inddrage hele forholdet, dets analogi til det ulykkelige ægteskab mellem Gerda og Georg (inklusive analogien mellem Gerdas første ægtemand og Lulus mand, der begge hjalp ham litterært), alle dagbogs- og brevstederne om hustruens medvirken til at Lulu bliver gjort moden til indlæggelse, samt alt hvad Brandes beretter om familiens og vennernes ret mærkelige reaktioner. Alle hans egne. Hans kritik af Gerdas. Der ville kort sagt skulle finde en fornyet, akribisk gennemgang sted, og det synes sagen kun værd, hvis man deler forehavende med Jørgen Knudsen og hvis man mærker den buldrende hulhed i dagbogsteksten på dette afgørende sted i hans

fremstilling. Men Jørgen Knudsen mærker tilsyneladende ingenting. Han har sikkert aldrig taget tesen om den ulykke alvorligt, at Nordens største kritiker fra barnsben var et raffineret, bundløst publikumsnummer, der brugte tidens formentlige behov som sin store sag. Han tror på Brandes, Brandes, som skriver om Lulu at hun var »for lidet troende«. Javel. Men derfor kunne han jo godt præsentere den opfattelse omhyggeligt, som han vil polemisere imod. Sammenfatningen i noten til side 255 (KBM 358-359) er hårrejsende.

I sit kapitel om Brandes og Henrik Ibsen (KBM 243-255) paraphraserer Jørgen Knudsen ét udvalgt forløb ud af min omfattende rekonstruktion af kampen mellem Ibsen og Brandes (1985), og han godtager uoverensstemmelsen generelt. Dette er vigtigt, for med *Henrik Ibsens realisme* (1985) blev det for første gang forsøgt at påvise i hovedsagen og i detaljer, at Brandes ikke var og ikke kunne være en pålidelig fortolker af Ibsens person og værk. Deres forståelse af digtekunstens væsen og opgave i tiden, deres poetik, var simpelthen grundforskellig. For Brandes var kritikken overordnet digtningen, for Ibsen var digtningen folkets vej til frihed og fællesskab gennem selverkendelse i skabende forståelse af digterens værk. Min rekonstruktion af Henrik Ibsens realisme, hans ejendommelige poetik, blev i august 1986 citeret og godtaget af Per Dahl i et konference-foredrag, som siden er blevet offentliggjort. Om Ibsens poetik sammenfatter Per Dahl:

Dermed appellerede Ibsen ikke uden moralisme til en opfattelse af forholdet mellem virkelighedsafsæt og digtning, som er langt mere kompleks end Brandes' »gradbøjning« og Bjørnsons »overordentlig store« evne til at udnytte en erfaring. Ibsen tænker her ikke i en tilbagegribende kausalbevægelse, men i en fremadgribende receptionstilrettelægning. (Dette er en meget væsentlig, måske dén væsentligste gevinst i Erik M. Christensens førnævnte bog [*Henrik Ibsens realisme*, 1985]). [Dahl 278]

Med disse linier har Per Dahl, som Brandes-kender, fra det hold godkendt min hævde af den fundamentale forskel mellem de to poetikker. Det har gjort indtryk på Jørgen Knudsen, for efter at han har paraphraseret nogle sider af min bog skriver han om sagen som følger:

Det er Erik M. Christensen, der har lyttet sig frem til hele denne ejendommelige skjulte dialog mellem de to mænd. Per Dahl

supplerer forståelsen, når han gør opmærksom på, at Ibsen digtede anderledes end sine samtidige og på en måde, der har mystificeret Brandes. Ibsens dramatik er pædagogisk snarere end den er et ekko af egne indre oplevelser – og da slet ikke af sådanne som stammer fra læsning af tænkerne! Han skrev ud fra hvad han havde fundet frem til måtte være vigtigt for hans læser og med sigte på at vække denne læser til selvvirksomhed. [KBM 247-248]

Således tillægges Per Dahl ophavsretten til den rekonstruktion af Ibsens poetik, som ifølge Per Dahl er den »væsentligste gevinst« i min bog. Man gør ikke mange langtrækkende opdagelser i sit liv. Rekonstruktionen af Henrik Ibsens poetik er forhåbentlig holdbar, den er i alle fald min og ikke Per Dahls. Jeg skulle ikke gøre nogen ulejlighed med at fremhæve min litteraturhistoriske indsats, hvis det ikke var fordi Jørgen Knudsens omgang med det værk af mig, som han foregiver at diskutere, viser at han ikke kender det. Han er, som jeg oven for har vist i forbindelse med Paul Heyse og *Deutsche Rundschau*, også i forhold til mit arbejde, på afgørende måde desorienteret, uarbejdsdygtig, upålidelig.

Vil man nu have et kort, brutalt bevis på den uorden med elementær kronologi, som er så farlig, så sammenlign Jørgen Knudsens oplysning om at Ibsens *En folkefiende* udkom førend Brandes fik skrevet sit store essay om Ibsen færdigt (og den brug, som Jørgen Knudsen gør af denne forkerte datering, KBM 251) med Henrik Ibsens brev til Brandes den 21. september 1882. Ibsen takker for det pågældende essay, som Brandes har offentliggjort i det danske *Ude og Hjemme* i august og september 1882, og han glæder sig til Brandes skal få *En folkefiende* ihænde. Stykket udkom først den 28. november 1882. Altså flere måneder efter at det pågældende essay af Brandes forelå trykt. Også den sammenhæng er i min bog udførligt skildret, dokumenteret og diskuteret som væsentlig forudsætning for bestemmelsen af forholdet mellem Ibsen og Brandes.

Jørgen Knudsen kender ikke den bog, hvis centrale ærinde han foregiver at diskutere. Eller han kender den så dårligt, at han slet ikke kan tage den op for alvor. I stedet for min alvorlige underkendelse af den Brandes, han tror på, sætter han så sit forslag til forståelse af, hvorfor Brandes behandler Ibsen, som han gør. Det skulle ifølge Jørgen Knudsen være fordi Brandes fandt at Ibsen var kønsforskrækket og altid skildrer »sanselivet i den styggeste belysning« (KBM 254). Det skal

»forklare« at Brandes blokerer, går i baglås over for Ibsen og hans værk. Faktisk skildrer Ibsen ikke altid sanselivet i den styggeste belysning. Men det er en anden sag, som ikke skal diskuteres her. Her skal blot citeres Jørgen Knudsens hjertesuk:

Om dog Erik M. Christensen havde godtaget denne forklaring! I stedet har han dannet sig en helt anden teori om forholdet mellem de to og har fulgt den til dørs med en akribi, der var en bedre sag værdig [...]. [KBM 254]

Akribi, aha. Men nu må det være nok. Jeg vil ikke gøre mere for Georg Brandes. Livet er for kort. Jeg har kun tilbage at række opgaven videre. Den opgave som forlag og forskningsfonde (med hvis udtrykkelige anbefaling?) med ødelæggende virkning har lagt på Jørgen Knudsens skuldre. Den er nok for voldsom for en enkelt mand. Den kan sikkert kun klares af en institution, et hold af forskere som kan arbejde uden økonomiske sorger i en længere årrække. Skulle Jørgen Knudsens arbejde med dets personlige og andre omkostninger virkelig føre til, at denne nordisk vigtige opgave løftes, så bør man i bakspejlet se blidt på Jørgen Knudsen og hans medansvarlige. Og når turen så kommer til at gennemdrøfte også forholdet mellem Brandes og Bismarck, så bør man overveje de motiver, Georg Brandes havde i året 1881 til at gøre i oktober, hvad han jo gjorde, nemlig at anbefale Bismarck til de tyske vælgere. Det var en anbefaling, som af Brandes blev offentliggjort i skandinavisk sammenhæng, og som Bismarcks valgkontor derpå lod sammenfatte, oversætte og udbrede i ind- og udland (*Correspondance de Georg Brandes* III Notes p. 327). Ville han konsolideres hos kansleren? Var motivet Lulu, var det penge, eller var det håbet om det efterstræbte professorat i Berlin? Eller var det blot et hændeligt uheld? Det år havde han jo dog fået adgang til selve hoffet som bæret forelæser og balgæst. Det år ville han blive i Berlin. Det år sværmede han ofte stærkt for den Lulu, som gav ham håb, beundring, beundring. Jørgen Knudsen har understreget, hvor nyttig og forbløffende direkte kontakten var, forud for det år, mellem Brandes og Bismarcks fortrolige mand, Wilhelm Loewe (KBM 24). Også det skal prøves.

Sammenfatning: Andet bind af Jørgen Knudsens stort anlagte Brandesmonografi (1988) anskueliggør, at Brandes forholder sig usandfærdigt, taktisk. Denne tydelige justering af Jørgen Knudsens synsmåde fra første

bind (1985) kan imidlertid ikke skjule, at monografien er upålidelig. Upålidelighed er påvist i de vigtigste aspekter og i adskilte emnekredse. Den gør værket ubrugeligt, vildledende for andre end kendere af kilderne.

Anført litteratur:

- Klaus Bohnen, *Brandes und die »Deutsche Rundschau«*. Unveröffentlichter Briefwechsel zwischen Julius Rodenberg und Georg Brandes, Kopenhagen und München 1980.
- Georg Brandes, »Paul Heyse«, in *Deutsche Rundschau*, bd. VI, Berlin 1876, p. 258-275 og 393-408.
- Georg Brandes, dagbog 9. juni 1879-10. april 1882, afskrift ved Paul Krüger i Brandes-arkivet, Aarhus Universitet.
- Georg Brandes, *Samlede Skrifter*, bd. I-XVIII, København 1899-1910.
- Georg Brandes: *Correspondance de Georg Brandes*. Lettres choisies et annotées par Paul Krüger, bd. I-III, Notes et références, bd. I-III, København 1952-1966.
- Georg Brandes, *Berlin als deutsche Reichshauptstadt*. Erinnerungen aus den Jahren 1877-1883. Aus dem Dänischen von Peter Urban-Halle. Hrsg. Erik M. Christensen und Hans-Dietrich Looock, Berlin 1989.
- Erik M. Christensen, *Henrik Ibsens realisme: illusion katastrofe anarki*, bd. 1-2, København 1985.
- Erik M. Christensen, »Hvad er Brandes ude på?«, in *Nordica*, bd. 4, Odense 1987, p. 19-34.
- Erik M. Christensen, »Ein Europäer in Berlin«, in Georg Brandes, *Berlin als deutsche Reichshauptstadt*, Berlin 1989, p. 599-619.
- Erik M. Christensen, *Henrik Ibsens anarkisme: de samlede værker*, bd. 1-2, København 1989.
- Per Dahl, »Det moderne gennembruds poetik: Brandes, Bjørnson og Ibsen«, in *The Modern Breakthrough in Scandinavian Literature 1870-1905*. Proceedings of the 16th Study Conference of The International Association for Scandinavian Studies. Held in Gothenburg August 4-8, 1986. Ed. Bertil Nolin and Peter Forsgren. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutitionen vid Göteborgs universitet, bd. 17, Göteborg 1988, p. 275-279.
- Johannes V. Jensen, »Billedstøtten«, in id., *Mytens Ring*. Efterladte Myter og Beskrivelser, København 1957.
- Aage Jørgensen, *Dansk litteraturhistorisk bibliografi 1967-1986*, København 1989.
- Jørgen Knudsen, *Georg Brandes. Frigørelsens vej 1842-77*, København 1985. – Her: KBF.
- Jørgen Knudsen, »Hov, hov«, in *Bogens verden*, 1988, p. 160.

- Jørgen Knudsen, *Georg Brandes. I modsigelsernes tegn 1877-83*, København 1988. – Her: KBM.
- Johnny Kondrup, »Brødrenes Brandes og mistankens hermeneutik«, in *Bogens verden*, 1988, p. 80-87.
- Sven Møller Kristensen, *Georg Brandes. Kritikeren liberalisten humanisten*, København 1980.
- Friedrich von der Lcyen, *Leben und Freiheit der Hochschule*. Erinnerungen, Köln 1960.
- Realismus und Gründerzeit*. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1848-1880. Mit einer Einführung in den Problemkreis und einer Quellenbibliographie hrsg. von Max Bucher, Werner Hahl, Georg Jäger und Reinhard Wittmann, Bd. 1, Stuttgart 1981.

Kønsomvending og kærlighedslogik i »Fru Marie Grubbe«

Af Dag Heede

»Le désir est toujours féodal«

Roland Barthes¹

Indledning

J. P. Jacobsens roman »Fru Marie Grubbe« fra 1876 adskiller sig på bemærkelsesværdig vis fra de øvrige fiktive behandlinger af hende – Holbergs,² Blichers,³ H. C. Andersens⁴ og måske også fra den historiske Marie Grubbe⁵ – ved ikke at fokusere på ægteskabsbruddene, den erotiske uortodoksi og den sociale nedstigning.

Paradoksalt nok bruger J. P. Jacobsen denne historiske ramme til at formulere en idealisering af den absolutte monogami. Den berygtede historiske man-eater bliver i hans litterære gestaltning til en tilbeder af den eksklusive symbiose mellem mand og kvinde.

J. P. Jacobsens Marie er romantiker om en hals. Hendes adelsmærke er ikke seksuel løsagtighed, men tværtimod en totaliserende kærlighedslængsel efter en og kun en mand. Hun er eksponent for en urokkelig og fanatisk tro på kærligheden i et eksklusivt forhold, hvor manden gøres til en gud, for hvem intet offer er for stort; og hvor denne mande-(af)gud er rede til selv at ofre alt til gengæld for kvindens totale underkastelse og objektgørelse. Ofrene er ligefrem en forudsætning for forholdets fuldbgyrdelse og stabilitet.

»Herzen und küssen/ Ist Himmel auf Erd ...« deklamerer den sindsforvirrede Ulrik Christian blasfemisk på dødslejet (s. 62).⁶ Men faktisk erstattes gudsforestillingen – J. P. Jacobsens berømmede »ateisme« – i »Fru Marie Grubbe«s univers af en forestilling om Den store Kærlighed, det absolutte forhold, der fungerer som tilværelsens endemål og Maries overordnede projekt. Med Herman Bangs ord: »en Higen efter at se sit eget Væsen aandligt og legemligt suppleret med den Rette«. ⁷ Kærligheden er »Den store Referent« i romanens univers, det guddommeligt styrende element i fiktionen. Til at beskrive denne kærlighed anvendes næsten konsekvent et religiøst billedsprog.

Denne kærlighed fungerer i en ubønhørlig og umenneskelig logik, der kræver total hengivelse, stabilitet og offervilje af hver af de to partnere. I dybeste forstand er den af viril karakter. Men kravene til de to køn er ikke ens. Begge skal være rede til at ofre sig og sine nærmeste på dens alter. Og begge skal hengive sig i absolut og konstant tilbedelse. Men hvor kvinden skal ofre sig i total underkastelse, skal manden fungere som det absolutte subjekt, »en Gud paa Jorden« som Marie forestiller sig det (s. 164).

Lever mænd og kvinder ikke op til disse krav, betyder det forstødelse for kvinderne (konkret Sofie Urne), og kvindagtiggørelse af de mænd, der ikke kan leve op til den krævende »mande-gude«-status. Den sande, guddommelige kærlighed har således en række latent destruktive træk, ikke mindst når den i de absolutte krav om ofre antager kannibalistiske dimensioner.

Kærligheden i »Fru Marie Grubbe«s univers er således ikke blot den eneste sande guddom der gør livet værd at leve, men også en blodtørstig dæmon der på barbarisk vis kræver ofre på sit alter.

J. P. Jacobsens roman er i høj grad et produkt af sin tid. Ikke bare er interiørerne »det 17. Aarhundrede afdæmpet og harmoniseret til Salonbrug«,⁸ ikke bare er historien en pompøs kulisse for samtidige psykologiske problemer,⁹ først og fremmest er Fru Marie Grubbe en viktorianer i 1600-tals kostume.¹⁰

Den rette mand: den sande gud

En ting karakteriserer beskrivelserne af alle Maries mænd før Søren: en iøjnefaldende kønsomvending i metaforikken. For dem alle munder mødet med Marie ud i en symbolsk kastration (i hvert fald i Maries øjne). Mens Marie Grubbe gennem romanen gradvis vokser i falliskhed, omvendes alle hendes mænd – Søren undtaget – til kvindagtighed. Dette træk er konsekvent.

For Ulrik Christian Gyldenløves vedkommende er »kastrationen« foregået før Maries efterrationalisering af forholdet,¹¹ og det i symbolsk form som en underkastelse under Gud. Konkret giver det sig udslag i afbrækningen af den kårde (s. 60), Ulrik Christian tidligere har jaget den første præst ud af rummet med (s. 57), og som han forgæves forsøgte at spidde Jens Justesen med (s. 58).

Efter dette mislykkede forsøg ligger han og synger utugtige viser, mens han »leger« med kården (s. 58), og præsten tordner om synd og straf. Dødsscenen beskriver en konfrontation, en verbal krig mellem to former for fallisk potens, Ulrik Christian versus Jens Justesen. Præsten bruger først religionen som skjold (konkret i form af salmebogen, der afparerer den syge feltherres stød s. 58), senere som våben og trussel (»Hovedes skoldende Sting og Hug« s. 59). Sværdet og korset krydser klinger.

Udfaldet bliver et sørgeligt dementi af Ulrik Christians manddom. Hans angreb afvises som »Pagenstreger« (s. 58), og hans kapitulation bliver total: »Jeg vil krybe for din Gud som en angergiven Pog« (s. 60). I den tidligere skriftscene med den kvindagtigt sleske hofpræst var det derimod den syge der sejrede, mens præstens virilitet fik et knæk: han beskyldes for at tale som »en uvittig Pog« (s. 56). Kulminationen på Ulrik Christians kastration fremkommer med den afbrækkede kårde. Nu fremstår den tidligere feltherre som en uartig dreng, der efter den strenge faders skideballe må krybe til korset og angre.

Den femtenårige Marie når at blive vidne til sin helts »devirilisering«, og hendes dom udebliver da heller ikke: »O, naar det var Enden paa al Storhed: en trælleagtig Klynken, et lystent Vanvid og knælende Angst, o, saa var der ingen Storhed; den Helt, som hun havde drømt, han red ud af Dødens Porte med klirrende Spore og ringende Bidsel; med blottet Hoved og sænket Kaarde, men ikke med Angst i vidløse Øjne, ikke med Naadesbønner på skjælvende Læber« (s. 70-1). For Ulrik Christians vedkommende er kvindagtigheden kun latent, billedsprogets »afmaskulinisering« gør ham blot til »træl« og især »pog« (dvs. dreng).

Ulrik Frederiks kønsmetamorfose er mere absolut. Men han har heller ikke halvbroderens supervirile udgangspunkt, som kun døden, ikke hofsalonerne kan slibe af; om sidstnævnte »Oberst Satan« understreges den rå, uskoledede og brutale mandighed: »flere Aars Ophold ved udenlandske Hoffer havde ikke gjort nogen Hofmand ud af ham, ja, han var ikke en Gang nogenlunde belevet, til daglig Brug var han stødende ordknap og i Tjenesten lukkede han aldrig sin Mund op uden at han bandede og svor som den gemeneste Matros« (s. 48). I J. P. Jacobsens kønsantropologi er mandighed ofte koblet til underklassen (jvf. udover Søren f.eks. »Bertel i Bomhuset« s. 9).

Ulrik Frederiks glatslebne salonfåhighed (jvf. s. 25-6) står i skinger kontrast til halvbroderens genuine mandighed. Ligesom Maries kærlig-

hed til ham på mange måder er en afglans af den hun nærede til Ulrik Christian (jvf. s. 83), således fremstilledes Ulrik Frederiks virilitet som en ussel »kopi« af den ældre slægtning (som ikke engang duedé i den afgørende mandomsprøve, døden).

Ulrik Frederik Gyldenløve rammes da også efter nogen tids ægteskab med Marie af den udbredte mande-plage i J.P. Jacobsens univers: tvivlen, og abdicerer således fra mande-gude-tronen: »Rusens svulmende lyse Overmod, der har givet ham en Halvguds Selvtillid og Tryghed, forlader ham, han ængstes, han tænker og fanger Tvivl« (s. 91).

Karakteristisk for Ulrik Frederik er, at han *er* klar over den potentielle guddommelige magt, der tilkommer manden: »at al denne rige Skjønhed, hele denne forunderlige Sjæl var givet ham i Vold som en død Mands Sjæl Vorherre, til at træde i Støvet om han vilde, til at opløfte naar han vilde, til at ydmyge, til at bøje« (s. 83). Men han har hverken styrke eller stabilitet til at administrere denne magt. Som Vosmar siger: »Ulrik Frederik er ikke noget uhyre, han er snarere for almindelig«. ¹² Burrhis horoskop bekræfter denne karakteristik (s. 96). Men for Marie der søger Mandeguden, er det uhyrligt at være gift med en jævn mand.

Ulrik Frederik Gyldenløves »arvede« mandighed symboliseres konkret i den kiste våben, han har overtaget fra den afdøde Ulrik Christian og som han lader bringe, da han efter halvandet års ægteskab med Marie keder sig. Han synes at trænge til en dosis mandighed, og våbnene lyder af fallisk potenssymbolik. Ulrik Frederik aner ærefulde mandomsprøver forude, hvis han følger i halvbroderens fodspor – med mere: »een iblandt dem, den havde kun Fæste af ætset Staal, den var stukken igjennem et lille Spændebaand af Silke, besyet i Roser og Ranker med røde Glasperler og grøn Florsilke. Enten var det et Armbaand, et simpelt Armbaand, eller, som Ulrik Frederik troede, et Strømpebaand – og Kaarden var stukket der igjennem« (s. 92).

Men Spaniensrejsen gør ingen mand ud af Ulrik Frederik – i hvert fald ikke i Maries øjne. Hans hjemkomst efter fjorten måneders fravær er et antiklimaks, og hans drukne skiftevis tyranniske og sleske adfærd er lidet maskulin. Ulrik Frederik Gyldenløves voldtægtsagtige indtrængen i Marie er højdepunktet i demonstrationen af en falsk falliskhed.

Maries gådefulde »hævn«, det besynderlige, »ubevidste« mordforsøg, hvor det omvendt er kvinden, der penetrerer den blottede mandekrop (s. 104), er et desperat forsøg på at genoprette magtbalancen, at

udligne den uretmæssige virilitets indtrængen i den sårbare kvindelighed (»muligvis fordi hendes Haand var syg og svag og Brystet stærkt og sundt« s. 104). Kniven er en kvindelig fallos, der efter at have spillet i sollyset (fuldstændig parallelt med Ulrik Christians falliske kårde ved dødslejet s. 58) bruges til at angribe og såre (s. 104).

Intet under, at Ulrik Frederik er rystet over dette uventede falliske våben, som han næsten synes at »brænde« sig på, da han tilintetgør det med en gestus, der igen rummer et ekko til Ulrik Christians symbolske kastration (s. 60-1): »Næsten stjaalent tog han Kniven op, brækkede Bladet over og kastede Stumperne ind i den tomme Kamin« (s. 105). Ligesom Ulrik Frederiks voldtægt konglomereres i Maries sårede håndled (s. 101, 102), således giver Marie igen i samme symbolske mønt ved at flænge gemalens kniplingsmanchetter (s. 104, s. 105), og hendes første gestus efter besvimelsen er selv at gribe Ulrik Frederik om håndledet (s. 105). Hans iturevne ærme kan måske symbolisere en gennembrudt vagina. I hvert fald minder hele mordforsøget om en hævnende voldtægt med omvendte kønsroller. (Herudover er Maries abnorme enkeltreaktion naturligvis også et klimaks på den månedlange vanvidsagtige isolationstilstand, en »afspændingshandling«, der synes at have en forløsende virkning på hendes psyke).

Maries falliskhed er dog ikke bremset med afbrækningen af kniven og lemlæstelsen af hendes højre hånd (der for øvrigt var hævet (s. 102) og alt andet end ukampdygtig; bemærk i øvrigt, at Daniel i Maries fortsatte kamp mod Ulrik Frederik betegner sig som Maries »højre Haand« s. 111). Hun kommer frygtelig tilbage i angrebet på rivalen Karen Fiol. Hendes første indtrængen er en sten, der smadrer det åbne vindue, hvorigennem den utro, knælende ægtemand og hans elskerinde kommunikerer.

Herefter får den falliske aggression endnu farligere udtryk: »Bi kuns, bi kuns,« raabte Marie, »jeg traf dig intet, men jeg skal nok, jeg skal nok,« og hun trak en lang, svær Staalnaal med rubinforsiret Hoved udaf sit Haar, den holdt hun saa op for sig som en Dolk ...« (s. 114). Associationen til mordforsøget på Ulrik Frederik er eksplicit: »Han greb hende om begge Haandlede (igen håndleddene – DH) og holdt hende fast; »vil du stinge igjen?« (s. 114 – også dette angreb synes at fungere som en forløsende »afspændingshandling« for Marie jvf. s. 115 og 116).

Mordforsøget beskriver et vendepunkt i Marie og Ulrik Frederiks kønskamp. Fra nu af er mandens virilitet for stadigt nedadgående,

mens Maries potens stiger. At Ulrik Frederik kompenserer for tabet af Maries kærlighed gennem druk og hor øger ingenlunde hans mandighed. I »Fru Marie Grubbe«s univers er umådehold i nydelsen af mad, drikke og seksualitet ikke tegn på virilitet, men foragteligt kvindagtigt. (Jvf. udleveringen af Erik Grubbe og Jens Jensen Paludan s. 15-8, hovedårsagen til Ulrik Christians navnløse, »kastrende« sygdom s. 54 og 56, Ulrik Frederiks to drukne tilnærmelser til Marie s. 101-2 og 138-9 samt Sti Høgs sørgelige skæbne s. 200).¹³

Bunden i Ulrik Frederiks »fald« nås ved Maries andet korporlige angreb på Karen Fiol på Akershus (s. 137). Her fremkalder forestillingen om kvindelig fallisk aggression lyst hos den berusede statholder, tanken om Maries styrke og potens opflammer hans begær (s. 138) (jvf. også hans nostalgiske længsel efter Maries tidligere sadistisk-aggressive begær ved samtalen i »Daasen«: »... og saa paa een Gang, – kan I minde? – saa bed I mig i Halsen« (s. 130)).

I sin – i øvrigt ganske misforståede – forestilling omvender Ulrik Frederik klart det traditionelle begærs-rollespil. Han ser sig selv som passiv genstand for kæmpende kvinders begær, som det skønne stridens æble. Forestillingen om Maries potens gør ham blød, han bliver svag ved tanken om hendes styrke: »Han fulgte Skulderens faste Runding under den stramme Silke og den slanke Arm til den hvide, hvilende Haand. – Og den var hans. – Han saac, hvordan den knyttede de trinde Fingre om den brune Tømme, og hvordan Armen i dens hvide, aareløbne Former blev fast og blank, blev slap med mattet Glands i Slaget, som den slog paa Karens arme Krop. Han saae, hvordan hendes skinnsyge Blik det tindrede tilfreds, og hvordan hendes vrede Læber smilte grusomt ved Tanken om, at hun slettede Kys paa Kys med Tømmesvøben« (s. 138).

Scenens fetichistiske dvælen ved hånden og Maries placering ved vinduet rummer ekkoer fra knivscenen i vindueskarmen (s. 104). I det hele taget er *vinduet* et betydningsladet »sted« i »Fru Marie Grubbe«s univers jvf. også de korresponderende flirt-scener med Ulrik Frederik (s. 24) og Ulrik Christian (s. 50) samt Marie ved lugen til saltkælderens (s. 185-6). Disse scener tematiserer ofte skjulthed (s. 24, s. 50-1, s. 185), lys/mørke-kontraster (s. 50, s. 104, s. 138, s. 186) og varme/kuldespil (s. 50, s. 104). Endvidere anvendes vinduet ikke overraskende som symbol på længsel (for Maries vedkommende s. 19, s. 21, s. 23; om Ulrik Frederik s. 79).

Men Marie har ingen intentioner om at spille »Lady Domina« eller at

investere sin falliske energi i en vækning af Ulrik Frederiks selvsmagen-
de begær. Styrkeforholdets aktuelle karakter markeres ved, at det nu
er Marie der holder om Ulrik Frederiks håndled. Ligesom forholdet til
Ulrik Christian indrammes af to kys (s. 52 og s. 62), således markeres
Ulrik Frederiks deroute med to håndledsscener: voldtægten s. 101-2 og
nu Maries afvisning, hvor det er hende der er stærk: »Han ville lægge
sin Arm om hendes Liv, men hun greb ham om Haandleddet og holdt
ham ud fra sig« (s. 39). Ulrik Frederik efterlades i en vanvidsscene ud-
leveret til skiftevis rasende og lysten galskab (s. 140) – i en fuldstændig
parallel til den ligeledes »de-viriliserede« Ulrik Christians »trælleagtige
Klynken og lystne Vanvid« (s. 70).

Efter skilsmissen fra Marie er opnået frier Ulrik Frederik til sin kongelige
grandniece (s. 148-9). Herved bekræfter han den kastrende
dom Marie udtaler over ham til svogeren: »han er en Skjøge, ret en
forfuleet, forbandet Skjøge, og intet en Mand; han har en Skjøges tomme,
troløse Øjne og en Skjøges sjælløse, klamme Begjær. Aldrigen har
en ærlig, blodsvarm Passion reven ham hen, aldrig har et hjerte-
baaret Ord raabet fra hans Læber. Jeg hader ham, Sti, for jeg føler mig
som besudlet af hans listende Hænder og hans skjøgeagtige Ord« (s.
143).

Ikke blot er Ulrik Frederik »de-maskuliniseret«, som han så pom-
pøst blev det ved pejsescenen i »Daasen« på Akershus: »I – er intet af
de rette Mænd« (s. 132). Til overflod ser vi den tidligere ægtemands
køn negeret i en omvendingsproces, der sætter ham lig sit begærsob-
jekt, paradigmet på negativ kvindelighed: skøgen. Ulrik Frederiks af-
kald på den absolutte subjektposition i begærsrelationen flytter ham i
Maries øjne over i den totale objektgørelses yderste konsekvens: lud-
deren. Der er ingen mellempositioner i romanens kønsunivers: al sek-
sualitet der ikke er et møde mellem ren virilitet og ægte kvindelighed er
beskidt og besudlende.

Ligesom Ulrik Christian imponerer Sti Høg – ganske vist efter lang
tids tøven (s. 144-5) – Marie med sin virilitet. Den opbygges på sus-
pense-agtig vis gennem rygter om hans grusomme kærlighedsliv (s. 151-
4) og udløses i en eksplosion af viril råstyrke i den orgiastisk beskrevne
slagsmålsscene, hvor Sti brækker benet på den ene af sine modstandere,
to plumpe oldenborgske adelsmænd. Den enes død, den andens brød:
denne symbolske kastration af en medbejler kommer til at udgøre den
afgørende manddomsprøve i forholdet til Marie; Stis potens vokser til
(tre?)dobbelt styrke ved at over-mande to mænd.

Endelig manifesterer Stis virilitet sig ved, at han – i modsætning til Ulrik Frederik – kan lægge bånd på sine drifter. I den gådefulde scene i grotten ved Frederiksborg Slot formår han ydmygt at beherske sin lidenskab – og undgår derved at forgribe sig på den hellige kærlighed: »Havde nu Sti Høg grebet til, havde han taget det Kys som mer end en fyrstelig Gave, han havde mistet hende for bestandig« (s. 127). Men snart bliver denne oprindeligt positive tøven for meget af det gode.

I ventetiden på skilsmissen irriteres Marie af Stis umandige håbløshed, hans hamlet'ske mangel på viril fremstormen. Han har endnu ikke bestået den afgørende manddomsprøve og hans lidenskab er i overensstemmelse hermed blot en »Pogekjærlighed« (s. 126) dvs. at elske »vegt og blødt og modløst« (s. 126). I perioden på Kalø er det således Marie der synes mand (»og det var ikke uden en vis berusende Magtfølelse, at hun hørte sig gjort til Livs og Døds Herre over en saa forunderlig Natur som Sti Høgs« s. 144), mens kontrasten mellem Stis store ord og ringe handling synes at feminisere ham (»... store Stemninger og stærke Lidenskaber, der kun var fødte i fantastisk Svangerskab af hans sygeligt travle Hjerne« s. 145).

Da Stis mandighed endelig manifesterer sig er det dog i lånte fjer ligestom han må formodes at hovere i luksus på Maries regning (s. 150-1). Hans »brusende Fjer og skarpe Øjne, der talte om endnu skarpere Klør« (s. 151), manifesteringen af den gådefulde rovdyragtighed latent i hans navn og fysiognomi (s. 118) skyldes svigerindens penge – antydes det (vi ved, at Maries udlandsrejse er Stis idé (s. 144) og at han allerede har bortødslet søsterens penge (s. 134)). Hele Stis begærsmanifestation er måske blot en spejling, et ekko af oldenborgerens mere håndfaste udtryk (kysset på Marie). Måske skal der en anden mand til at bane vejen for Stis seksualitet, den »Magt, der trued og rased, der ønsked og higed, men aldrig slog ned, aldrig greb til« (s. 154). I hvert fald går Stis vej til Marie via to mænd.

Marie og Stis opgør efter et halvt års forhold, hvor deres kærlighed på ikke nærmere defineret vis er »sunket«, er da også en klar manifestation af Stis manglende virilitet. Han beskrives nu som »et fanget Rovdyr« (s. 158), men først og fremmest som et overfølsomt, sårbart og kvindagtigt modtageligt offer for Maries ord, der sammenlignes med stikvåben.

Op Marie penetrerer nådesløst: »Marie, Marie, tag Vare paa de Ord, du siger, for jeg forstaaer dem, som du aldrig vilde tro, jeg kunde forstaa dem, og saa saarer de saa smerteligen haardt.«/ »De Saar, der

stinges med Ord til Od, dem agter jeg kuns ringe og har aldrig havt i Tanke at skaane dig for dem.«/ »Saa stød da til, hav intet Medlidenhed saameget som et Blink mere ...« (s. 159). Her er Marie tydeligvis den falliske aggressor i modsætning til svogeren »den krybendes Maddikeorm, som trædes og stinger dog intet« (s. 159).

Sti fremstiller sig selv som i dyb samklang med Marie – hvad der ingenlunde er befordrende for deres forhold. Fremfor at være kontraster fremstår Marie og Sti som »tvillingesjæle« i en pervers parallelitet uden kønsdynamik.

Maries desillusionering over Sti svarer næsten til den hun følte overfor ægtemanden (s. 70-1): »Sti, Sti, var det Ret, jeg fandt Klejnhed for Styrke, ussel Tvivl for frejdigt Haab, og Stolthed, Sti! hvor blev din Stolthed af?« (s. 160). Og hendes følelse af at være »besudlet« af Stis »kvindagtighed« svarer nøje til hendes reaktion på Ulrik Frederik (s. 143): »Hver Svaghed, hver umandig Tvivl hos Sti, følte hun som en uafviskelig Skamplet paa sig selv« (s. 164). Stis femininitet udgør således en trussel mod Maries identitet og resulterer i voldsomt selvhad. Som »hævn« gentager Marie i verbal form den penetration, der også var hendes reaktion på Ulrik Frederiks uretmæssige falliskhed efter hjemkomsten fra Spanien.

Sti er altså heller »intet af de rette Mænd«. Da Marie mange år senere genser ham ved færgestedet Burrehuset fed, opsvulmet og luvslidt af allehånde udskjelser, er der intet rovdyragtigt over ham længere: kastrationen synes fuldbyrdet: »ham har det da skaaret baade Vinger og Top« (s. 200). Nu er det broderens penge han lever af.

Maries flugt fra Stis kvindagtighed og dens næsten pestagtige aftryk på hende fører hende efter et års tid til Nürnberg og den attenårige Remigius. Men allerede hans udseende tyder på, at han blot kan være medicin (modgift?) mod Stis forurenende kvindagtighed, ikke viril, guddommelig frelse;¹⁴ for Den gyldne Remigius har vist selv en rem af huden, selvom den er nok så æstetiseret: »Han havde ingen Paryk, han bar sit eget Haar, og det var stort nok til det, gyldent, langt og lokket. Hans Ansigt var saa dejligt som en Piges, hvidt og rødt, og Øjnene var store, blaa og stille« (s. 162).

Den dukkeagtigt beskrevne ungersvend anvender til gengæld i sin forelskede beskrivelse af Marie klart falliske billeder: hun er de andre skønheders »Overmand« (s. 163): »Hendes Haar er som naar Solen den skinner paa en Eng og Græsset staar i Aks, hendes Øje er mere blaat end som en Klinge, og hendes Læber er saa røde som en bløden-

des Drue. Hun gaar som en Stjerne, der gaar over Himlen, hun er rank som et Scepter og statelig som en Trone ...« (s. 163-4). Foredraget afsluttes brat, da den begejstrede yngling brister i gråd af bevægthed og fuldskab.

Med en sådan grad af kønsomvendning og mangel på driftsbeherskelse kan det næppe undre, at Remigius kastes af sin hest og slæbes til døde. Heste er et af de kraftigste symboler på fallisk drift (jvf. f.eks. s. 9, s. 48, s. 71, s. 84-7), og den er Remigius ikke mand for at tøjle; hesten løber af med ham ligesom kærligheden. Han ender således i en kvindelig offer- og objektposition ikke ulig Dronning Bruhnhylde i den unge Maries erotiske fantasi.¹⁵

Søren, den eneste entydigt og konstant virile mand, kan i modsætning til Remigius tumle heste. Præsentationen af denne hestebetvinger begynder så at sige hvor den gyldne ungersvend slap. Den overordentligt erotiserede scene med nedbrændningen af Tjele hestelade, hvor Søren redder hestene, men sætter Maries midaldrende hjerte i brand er et studie i viril råstyrke og den kæmpende mandekrops æstetik (s. 171).

Sørens fremtoning er guddommelig. Han ser ud som en nordisk sagnhelt: ligesom Remigius har han et stort, lyst, brusende hår (s. 171), hans ansigt er kraftigt farvet, og han har fuldskæg; hans store træk er regelmæssige (s. 172), af statur er han »Kæmpe« (s. 171) med bredt, kraftigt bryst og »mørke, storaarede Hænder« (s. 172); ligesom den senere »sorte Haand« (s. 176) er dette – udover fallossymbol – naturligvis en reference til Maries erotiske barndomsfantasi om den brutale »Bertel« med de »sorte Næver« (s. 9). (Bemærk i øvrigt, at den socialt højrestående Ulrik Christian har »store hvide Hænder« (s. 53), og at Ulrik Frederik har små, brune hænder (s. 25), mens Maries hænder med de trinde fingre er hvide (s. 109, s. 138) ligesom Sofie Urnes, der er lange og ikke ganske rene (s. 43); også guldmageren Burrhis hænder er hvide og tillige fede, buttede, små og overlæssede med sjældne, plumpe guldringe (s. 94), men de overgås i vulgaritet af Ane Jensdatters næve, der nærmest minder om en forgyldt skinke: en stor, rød hånd, der glimter af mange ringe og store stene (s. 12)).

I det hele taget regrederer Marie i den første forelskelsesfase til de tidlige pubertetsdrømmerier ligesom hun konkret trækker sig tilbage til lysthuset »med Hænderne i Skjødets« (s. 172), det lysthus, der var scenen for indledningskapitlets rosennydelse med mere »med Hænderne i Skjødets« (s. 10). Fastruplundbeskrivelsens duft- og insektmættede forlyst-stemning (s. 174) svarer nøje til den tidlige rosenscene (s. 9-10)

med myg og blomsterdufte (stednavnet indgik tillige i den unge Maries erotiske fantasi – s. 9; bemærk endvidere parallelterne i Maries påklædning som ung (s. 7) og som midaldrende, nyforelsket kvinde (s. 171)).

Sørens potens understreges ved scenen hvor Marie finder ham liggende i græsset; den formelig oser af falliske undertoner: han »sprang op, greb sin Le og sin Strygestikke og gav sig til at stryge Staalet saa det klingrede hen igjennem den varme, sitrende Luft« (s. 172). Luften synes ligesom penetreret og reagerer orgiastisk på Sørens »strygeri«, hvorfra der næsten står gnister. Herefter er kan klar til at betjene sit redskab: »Og saa begyndte han at slaa, som det var Livet om at gjøre« (s. 172).

Herefter følger en afsnubbet halv-erotisk tankerække, der medfører indre ildebrand og åndenød, hvorefter Søren atter finder et fast holdpunkt: »... greb sin Le og gav sig til at slaa saa Græsset røg af Skaaret« (s. 173).

Maries fortrolige, Magister Holberg, er måske ikke ganske uforstående overfor Maries skæbnesvangre fascination af mandlig råstyrke. Denne drengagtigt beskrevne intellektuelle (»en lille, spinkel Skikkelse« (s. 201) med »et overordenlig ungdommeligt Udseende« (s. 202)) elsker at betragte mænd arbejde. Hans voyeurisme minder en del om Maries første betagelse af Søren ved branden: »I det Hele taget holdt han meget af at se Folk arbejde, enten det saa var med at pløje eller stække eller sætte Baade ud, og var der En, der tog et Tag, som oversteg det almindelige Jevnmaal af menneskelige Kræfter, kunde han smile helt tilfreds derved og løfte paa Skuldrene i stille Velbehag« (s. 202). Ludvig og Marie nyder begge at være passive vidner til gudelig-nende viril kraftudfoldelse.

Ofre på kærlighedens alter

Koblingen mellem begær og vold eller (sado)masochismen genfindes overalt i J. P. Jacobsens forfatterskab, og næsten al sekundærlitteratur i de seneste fire årtier har viet den opmærksomhed – i større eller mindre grad.¹⁶ Det er da også åbenlyst, at såvel »Fru Marie Grubbe«s som Maries univers er gennemsyret af sadomasochistisk fantasmagori, feudal underkastelsesmetaforik (dronninger, trælle, vasaller, heste, hunde m.m.) samt et veritabelt mylder af knælere, personer der kaster sig i

støvet, lader sig træde på og anden fod-fetichisme (jvf. f.eks. s. 9, s. 17, s. 40, s. 52, s. 59, s. 67, s. 83, s. 89, s. 109, s. 111, s. 113, s. 126, s. 127, s. 130, s. 132, s. 140, s. 160).

Her skal jeg imidlertid fokusere på hvordan volden indgår i romanens køns- og kærlighedslogik, under hvilke omstændigheder den kan blive en nøgle til Maries kærlighed, benzin til begærts bål. Intet kunne naturligtvis være mere forkert end at hævde, at vold til enhver tid opleves som lyst: allerede indledningssekvensens markering af barnets ubehag ved kuskens prygl (s. 10) og ikke mindst Ulrik Frederiks voldtægt (s. 102) er uomgængelige eksempler på, at vold ofte kobles med ulyst.

Derimod indgår volden i romanuniversets idealisering af det eksklusive og absolutte forhold. Kravet til kærligheden er en altopslugende hengivelse, hvor den elskende uden tanke for eget ve og vel er rede til at ofre alt på den fælles kærligheds alter. Intet mindre kan gøre det.

Men da kærligheden kræver absolut hengivelse og opofrelse, rummer den også voldelige, grusomme og umenneskelige aspekter. En kærlighed der intet skyr er i sagens natur dæmonisk og destruktiv, den kræver ofre – af såvel de elskende som deres omgivelser. Iblandet Maries æstetiserede og forskønnede kærlighedslængsel ligger umenneskeligt totalitære og ubønhørlige krav, udover skøn kærlighedsgudinde er hun tillige blodtørstig dæmon, der kræver ofre til sin ære. »Amor omnia vincit« får destruktive følger, når der kræves håndfaste beviser. Ødelæggelsen er mandens bevis på guddommelighed, hvorefter kvinden kan affinde sig med den totale objektgørelse under mande-guden.

Hermed har jeg ikke hævdet, at vold og begær ikke indgår i andre synteser: allerede indledningskapitlets fantasier understreger en direkte erotisering af underkastelsen, som også rummer sociale aspekter (s. 9 jvf. også fortællerkommentaren s. 176). Jeg vil blot understrege, at den centrale betydningsakse i romanens kærlighedstematik ikke er sadosochistisk underkastelse, men den ekstreme hengivelse med ofringen i centrum; seksualiteten er først og fremmest indkapslet i en nådesløs udvekslingslogik omkring offeret i totalitetens tegn.

Maries første forelskelse i Ulrik Christian, »Oberst Satan«, den store krigshelt, er gennemsyret af hendes totale offervilje, hendes rene objektgørelse, der paradoksalt nok giver hende en egen stolthed, ro og integritet som fuldbyrdelsen af en skæbne (s. 52, s. 54). Hendes bestemmelse synes realiseret med hendes underkastelse under »mande-guden«. Med svenskernes belejring af København som kulisse¹⁷ stormer Ulrik Christian ind over den femtenårige Maries sind og krop,

hendes fantasi og virkelighed, og kræver kys og kærtegn, der med Ulrik Frederiks senere voldtægt og romanens håndsymbolik generelt in mente antyder voldelig defloration – men her er Maries reaktion euforisk hengivelse (bemærk især: »og greb hende haardt om Haandledene« s. 52).

Dette er den absolutte kærlighed, den totale besættelse, hvor Marie er blot og bar genstand for en andens vilje: »hun vidste blot at hvis han sagde: kom, maatte hun komme, hvis han sagde: gaa, maatte hun fjernes sig« (s. 52 – udsagnet fordobles af umiddelbart efterfølgende pleonastiske kiasmer). Marie er kærlighedens slavinde: hun føler »en dump Fornemmelse af Trældom« (s. 52).

Ulrik Christian er mande-guden for Marie, den dæmon hun vil ofre alt for. Men da omstændighederne ikke giver hende lejlighed til konkrete ofringer, hvorved hun kan bevise og fuldbyrde sin kærlighed, må hun drømme sig til dem; da omgivelserne ikke yder modstand, men tværtimod ligesom Marie hylder krigshelten, må hun fantasere sig til den: »En Nat drømte hun at hun saa ham ride gennem den tættopfyldte Gade ligesom hin første Aften, men der lød ingen Jubel og alle Ansigter saae koldt og ligegyldigt paa ham, hun selv blev bange i Tavsheden og turde ikke smile til ham, men gjemte sig bag Hoben; da saae han sig om med et spørgende, underlig vemodigt Blik, og det fæstede sig paa hende, det Blik, og hun trængte sig frem gennem Folkestimlen, kastede sig ned lige for hans Hest og den satte sine kolde Jernsko paa hendes Nakke ...« (s. 53). Denne drøm antyder indledningsvis opofrelsens centrale placering i Maries – og romanens – kærlighedslogik.

En gud kan ikke være menneskeligt svag. Derfor er Maries forfærdelse og skuffelse så voldsom, da hun opdager, at Ulrik Christian er dødelig, at han selv underkaster sig en gud og dermed giver afkald på sin egen virile guddommelighed. I Maries øjne er hans »omvendelse« hellig-brøde.

Men i sin egen tilstand af desillusionering og håbløshed søger også hun trøst i den »rigtige« – det vil i romanens univers sige den »forkerte« – gud. Denne kærlighed giver rige muligheder for at ofre sig: hun »fandt et mystisk asketisk Velbehag i at lægge sig paa sine bare Knæ paa Gulvet og bede til hendes Ben værkede eller hun ikke mere kunde føle sine Fødder af Kulde« (s. 72). Hendes »kristendom« er alt andet end from; tværtimod underkaster hun sig den kristne gud som var han en dæmonisk afgud og hendes fokus er dels på Apokalypsen, dels på ærgerrige fantasier om hendes kostelige løn i det hinsides. Snart for-

damper denne ungdomsgrille og Marie genfinder sin sande tro: kærligheden (først til sig selv, senere til ægtemanden).

Hele optakten til forholdet til Ulrik Frederik er dog blottet for forestillinger om guddommelighed, hengivelse og ofre, og den erotiske gnist mellem ham og Marie er længe om at tændes. Ligesom svenskerne nu har trukket sig tilbage fra København (s. 63), således er Marie »fri« af den besættende kærlighed til Ulrik Christian – og til den kristne gud, der erstattede ham (s. 71-2).

Marie er ikke længere »træl«, hun er trådt ind i de (halv-)voksnes verden, og gøres her til genstand for opmærksomhed og beundring. Hendes begær er rettet indad i et spejl af omverdenens: »hun gjorde sig megen Umag for at behage, blev ikke lidet coquet og meget pyntesyg, og hendes Øre inddrak begjærligt hvert smigrende Ord, som hendes Øje de beundrende Blikke ...« (s. 73-4). Men under den glitrende overflade lurer tomheden efter »guds død«: Marie »kunde stirre saa haabløst og fortabt ud for sig, og føle sig saa uendelig ensom og forladt« (s. 84).

Både billedsprog og naturbeskrivelserne antyder, at hvor Maries kærlighed til Ulrik Christian var en total, grænseoverskridende og selvforglemmende oplevelse, er forholdet til Ulrik Frederik – i hvert fald i starten – et spejl. Følelserne overfor Ulrik Christian sammenlignes med en stormoppisket sø (jvf. også Maries tidligere fantasibillede af ham som bølgebetvinger s. 51), men Ulrik Frederik er blot en Narcissus-dam for hende: »... hendes Kjærlighed til den afdøde Ulrik Christian havde været som en Indsø, pidsket, jaget og tumlet af Stormen, medens hendes Kjærlighed til Ulrik Frederik var at ligne ved den samme Sø ved Aftentide, naar Vejret havde bedaget, spejlblank, kold og klar, og uden anden Bevægelse end Skumboblernes Bristen inde blandt Breddens dunkle Siv« (s. 83)¹⁸. (Bemærk adjektiverne »kold og klar« der korresponderer med den umiddelbart efterfølgende beskrivelse af Marie »kold og rolig« (s. 83)).

Billedet foregriber naturligvis den umiddelbart efterfølgende formidabelt beskrevne ridescene rundt om Overdrup Sø. Her er bevægelsen omvendt: fra »Magsvej« til uvej. Den rolige, spejlblanke overflade (s. 85) forstyrres af krusninger (s. 85), der på suspense-agtig vis lægger op til et pludseligt omslag i vejret med torden, storm og haglbyger.

Også selve rideturen rummer et element af fordobling. Marie beretter om sin barndoms »dionysiske« naturekstaser med vild sang og hujen – og pludselig angst for den ydre og indre natur (sidstnævnte kon-

glomereret i hendes røst). Umiddelbart herefter bryder hun ud i skrålende sang og vildt ridt – som for at demonstrere det fortalte. Beskrivelsen er en storslået, suggestiv hyldest til Mariens erotiske naturkræfter, rideturen er en sensuel tour-de-force, hvor Marie som en anden Artemis går i ét med naturens voldsomme og abnorme reaktion: haglbygen i august.

Marie fremstår som ubændig, ustyrlig og uindtagelig naturgudinde i fuldkommen samklang med omgivelserne; f.eks. foregribes haglbygerne af hendes ridt: »den bløde Skovjord haglede op om Hestens Sider« (s. 86), skummet på hendes flagrende skørt korresponderer med det flagrende græs og de skummende bølger og selve haglene, der »lagde sig i Perlerader i Kjolens Folder« (s. 86) virker som en naturens gave til Mariens skønhed. Helhedsindtrykket er, at det er Marie, der fremprovokerer haglbygen, at hun kan herske over vind og vejr. Man forstår nu, hvad hun mente, da hun fortalte, at hun tidligere blev bange for sine egne naturkræfter; dette kvindelige lyst-ridt er ikke uden farlighed.

Dette er klart ikke mindst for Ulrik Frederik. Det mere end antydes, at han ikke kan tackle Mariens erotiske potentialer: det er ham der på et tidligt tidspunkt ønsker at vende om (s. 85), han søger at standse Marie (s. 86) og indhenter hende først, da hun er stoppet op: »I en stor Bue jog Ulrik Frederik forbi ...« (s. 86 – min understregning). Mariens paniske ridt og sang beskrives som en eksklusiv og selvtilstrækkelig kommunikation mellem hende og natur (både den indre og den ydre) (jvf. i øvrigt om sangen som udtryk for kvindelig narcissisme s. 129).

Imidlertid sker der et omslag i Mariens kærlighed, en udvikling, der kan synes umotiveret, men dybest set er i fuld overensstemmelse med romanens grundlæggende kærlighedslogik. Parret støder på ydre modstand, adelen boykotter overadelen, og Marie og Ulrik Frederik isoleres. Marie får lejlighed til at bringe sin kærlighed ofre og derved vækkes begæret: »I Begyndelsen faldt dette hende vel lidt haardt, men da det blev ved, vakte det snart hendes Sinds let vækkelige Trods og havde den saare naturlige Virkning tilfølgende, at hun sluttede sig inderligere til Ulrik Frederik og kom til at holde mere af ham, fordi der, som det syntes hende, for hans Skyld blev gjort hende Uret; og denne hendes Tilbøjelighed blev ved at vokse i Styrke, saa der, da de den sekstende December sekstenhundrede og treds i al Stilhed blev viede til hinanden, var de bedste Udsigter til et lykkeligt Samliv ...« (s. 90-1).

Denne reaktion er naturligvis kun »saare naturlig« indenfor roma-

nens »offerlogik«. Efter gængse, »realistiske« normer kunne man nok synes, at den modsatte reaktion var mere naturlig på den ydre modstand mod den narcissistisk elskede ægtemand: at når Ulrik Frederik Gyldenløve ikke længere fungerede som »den magiske Vaand, der slog Portene ind til Livets Herlighed og Pragt aabne for hende« (s. 83), men tværtimod var en forhindring for social beundring, så ville Marie blive bitter på den mand, hun aldrig har elsket for hans egen skyld.¹⁹

Så forstår læseren bedre romanens beskrivelse af den modsatte reaktion: at den dybt forelskede Ulrik Frederik svigter sin kærlighed til Sofie Urne på grund af omverdenens pres (s. 69), end at Maries lunkne, narcissistiske kærlighed til Ulrik Frederik netop blusser op ved ydre modgang. Men netop der hvor logikken halter kommer Jacobsens særegne kærlighedsteori tydeligst frem: ikke blot ser vi her offerets helt centrale placering i kærligheden; passagen illustrerer også hvor magtpåliggende det er at fremstille Marie som forkæmper for den store absolutte kærlighed; derfor må og skal hun elske Ulrik Frederik, da ægteskabet indgås – selvom motivationen virker både ulogisk og påklistret.

Beskrivelsen af Ulrik Frederik og Maries første halvandet års samliv udgør – ligesom skildringen af Marie og Stis erotiske forhold (s. 158), ægteskabet med Palle Dyre (s. 167-70) og hverdagslivet med Søren (s. 199) – et bemærkelsesværdigt tomrum i fiktionen. Det oplyses, at Marie er lykkelig, men at Ulrik Frederik keder sig, men i stedet for psykologiske forklaringer henviser Jacobsen blot til en anden fiktion »Leander og Leonora« (s. 91), der blot er en kliché uden reel forklaringspotens. Fremstillingen er begærsløs, offerløs, tom og indenfor romanens kærlighedslogik uinteressant.

I de lange måneder under Ulrik Frederiks Spaniensrejse er Marie totalt domineret af ægtemandens fravær, og hun lukker sig inde i et til vanvid grænsende tomrum. I dette psykiske indelukke fantaserer hun bl.a. om mulighederne for at ofre sig for den hjemvendte gemal: »og han vilde vende sig fra hende, men aldrig vilde hun vende sig fra ham, nej, nej, hun vilde vaage over ham som en Moder, og naar Verden gik ham imod, saa vilde han komme til hende, og hun vilde trøste ham og være ham saa god, savne for hans Skyld, lide og græde, gjøre Alt for hans Skyld« (s. 100). Således holder Marie kærligheden ved lige ved at genkalde sig dens fundament: offeret.

Ulrik Frederik vender imidlertid ikke hjem som guddommelig krigs-

helt, det er værd at ofre sig for, men som snobbet fulderik; hans vold mod Marie er ikke en guds vrede, men en liderlig mands berusede ufor-sigtighed. Der er ingen potens til at euforisere og erotisere smerten.

Ulrik Frederiks genstandsgørelse af Marie er uretmæssig, da den ikke sker i samklang med hans egen absolutte, gudelignende hengivelse og opofrelse, men blot som egoistisk, sporadisk nydelse: »... pukkende paa hendes Kjærlighed som sin Ret, overmodig vis paa hele hendes Sjæls Hengivenhed og Tilbøjelighed, som En er vis paa at finde sine Møbler staaende, hvor de stod, da En gik ud« (s. 102). Hans omgang med Marie er bespottende, hans handling er hybris.

Maries hævnende mordforsøg er i overensstemmelse hermed en nemesis-agtig impuls-handling, knivkastet er frugten af krænkelserne lige-som den sårede hånd er det vanskabte barn af voldtægten (jvf. udtryk-kene »den syge Haand laa mat ned i hendes Skjød, svøbt i et Knipings-lommetørklæde« (s. 102), »som en Tigerinde, der forsvarer sit værgeløse Afkom« (s. 103) og Ulrik Frederiks drillende bemærkning: »Den tager Kuld, den lille Stakkel« (s. 104)).

På overflade-niveauet forbliver dette mordforsøg en gåde, der (med en utilladelig anakronisme i denne præ-freudianske tidsalder) vel må henføres til Marias »ubevidste«: »først og fremmest fordi hun ikke kunde lade være, fordi hendes Vilje ingen Magt havde over hendes Hjerne, eller hendes Hjerne ingen Magt over hendes Vilje« (s. 104 – denne kiasme giver ved nærmere granskning ingen forklaring på handlingen). Men indenfor romanens grundlæggende kærlighedslogik er straffen derimod forståelig nok, da Ulrik Frederik med urette har nydt godt af den absolutte kærlighed uden selv at bringe nogen form for offer.²⁰

I den hastemte opgørsscene i »Daasen« på Akershus, hvor temaet omkring den absolutte kærlighed, der er »fast mod alle Saar« (s. 132) overfor den rette mandegud (s. 132) gøres helt eksplicit, og hvor Ulrik Frederik vejes og findes for let, fokuseres tydeligvis på offeret. Marie opregner de ofre hun har lagt på deres kærligheds alter til ingen nytte, og gentager billedet af den lidende moder (fra s. 100), der martres ved det døende barn (her Ulrik Frederiks kærlighed – s. 131). Selv sit blod ofrer Marie for den grusomme, barbariske kærlighedsafgud: »paa Eders Sengefjæl, der malte jeg forinden med mit eget Blod tretten Hjærter i Kors« (s. 131).

Begærets blodtørstige karakter kommer endnu tydeligere frem i forholdet til Sti Høg, som først aktiveres seksuelt gennem brutalitet og voldsudøvelse. Marias nysgerrighed og begær vækkes ved rygterne om

hans forhold til bl.a. en Jomfru Lynow (s. 152-4), hvor Sti fremstår som hersker over liv og død, og forstærkes af hans guddommelige tallegaver: »hun begyndte at tro at sjældnere Gaver og mægtigere Kræfter vare blevne ham til Del end der ellers faldt i Dødeliges Lod, og hun bøjede sig i Beundring, ja næsten i Tilbedelse for den Vældigheds Magt hun anede« (s. 154). Omridset af en mandegud er aftegnet.

Da Sti så serverer to sårede adelsmænd på Maries kærlighedsalter, er kvinde-gudinden formildet og rede til at tilstå ham sin gunst. Beskrivelsens fokus er (som altid i romanen) på selve offerscenen, der beskrives næsten orgiastisk med en høj grad af fysisk nærvær ved de kæmpende mænds trekant på gulvet og Marie og Lucis i heftig omfavnelser i et hjørne (s. 156). Hele den fysiske dimension, som er ganske fraværende i skildringen af Marie og Stis forhold, synes forskudt til denne fortættede beskrivelse af optakten.

Det næste vi hører til parret er en scene præget af postkoital tristesse, hvor kærlighedsalteret synes besudlet. Det guddommelige skær er gået af Sti, hans divine virilitet var blot en glimtende overflade, bag hvilken der gemmer sig en ganske jævn og menneskelig tvivl. Han magter ikke at hengive sig i gudlignende vished om kærligheden, men plages – ligesom Ulrik Frederik s. 91 – af kvindagtig usikkerhed: »– Marie, jeg har aldrig troet paa din Kjærlighed til mig, nej, aldrig, end ikke hin Stund, da du svor mig den til, var der Tro i min Sjæl. Ak, som jeg gjerne vilde tro, men kunde intet. Jeg kunde intet tvinge Tvivlens mørke Hoved ned mod Jorden« (s. 160).

Sti er altså ingen sand troende, ingen ægte ridder af kærligheden, men en kætter der har begået helligbrøde. Han har uretmæssigt dyrket kærligheden uden at tro på den: »... dog greb jeg din Kjærligheds Skat med baade Hænder og al min Sjæl, og jeg fryded' mig ved den i Angst og bange Lykke, som en Røver kan fryde sig ved sit gyldent blinkende Rov ...« (s. 160).

Skuffelsen i forholdet til Sti ændrer i øvrigt intet ved Maries – og romanens – idealisering af det absolutte forhold, hvor mand og kvinde tilbøder hinanden som guddomme i tryk forvisning om kærlighedens hellige magt. Maries erfaringer indgår ikke i dialektik med hendes ubønhørlige og absolutte romantiske idealer: »Hun havde skilt sig fra Ulrik Frederik, ledet og fremskyndet af tilfældige Omstændigheder, men fremfor Alt, i Kraft og Medførelse af, at hun havde bevaret hvide sine første Ungdoms Drømme om, at den, en Kvinde skulde følge, han skulde være hende som en Gud paa Jorden, at hun med Kjærlighed og

ydmygt kunde tage af hans Hænder Godt og Ondt, alt som hans Vilie var, og nu havde hun i et Øjeblikks Forblindelse taget Sti for denne Gud, han, som ikke en Gang var en Mand« (s. 164).

Det er betegnende for J. P. Jacobsens kærlighedslogik, at han henlægger Maries forhold til Sti Høg til *efter* den endelige skilsmisse fra Ulrik Frederik. Ganske vist har kildematerialet til den historiske Marie Grubbes utroskab allerede på Akershus sandsynligvis²¹ ikke været forfatteren i hænde, men hans insisteren på Maries »renhed« – i modsætning til den troløse Ulrik Frederik Gyldenløve – er alligevel tankevækkende. Det er endnu et fingerpeg om Jacobsens insisteren på at præsentere Marie som fanatisk forkæmper for den store, absolute og eneste Kærlighed, som pletfri idealist (så vidt det kan lade sig gøre indenfor de historiske rammer – og lidt til) og som rent offer for gemalens ustadige og umandige begær.

Den sande trussel mod Maries høje idealer – og romanens absolute kærlighedslogik – udgøres derimod af hendes senere kompromisløsning: ægteskabet med den umandige og æreløse Palle Dyre, som hun foragter. Dette er den sande helligbrøde – og billedsproget er derefter: »Som en skøn og ædel Bygning i Barbarers Hænder forsømmes og fordærves, idet de dristige Spir trykkes ned til plumpe Kuppelhatte, de kniplingsfine Ornamenter brydes Led efter Led, og den rige Billedpragt dækkes Lag paa Lag med dødende Kalk, saaledes forsømtes og fordærvedes Marie Grubbe i disse seksten Aar« (s. 168).

Dette element i den historiske Marie Grubbes livsførelse (som J. P. Jacobsen respekterer som god naturalist) er i uoverensstemmelse med romanens øvrige skildring af Maries ubændige og kompromisløse absolutering af kærligheden og kan ikke ignoreres som rygte om udenomsægteskabelige forhold på Akershus. Fremstillingen af disse år forekommer da også mest som et »hul«, der hurtigt fyldes ud: på tre og en halv side affejes ti års ægteskab som »aldeles begivenhedsløst« (s. 167).

For første gang i skildringen fornemmes en klar afstandtagen fra fortællerens side til Marie, hvis udseende ikke længere hyldes i æstetiserede, poetiske billeder (s. 170). Den hyppige kobling mellem hovedpersonen og blomster (jvf. f.eks. s. 10, s. 71, s. 73, s. 80, s. 109, s. 164, s. 165) er næsten ophørt, Marie synes »afblomstret«.

Men så toner den frelsende mandegud frem i »helstøbt primitivitet«²² – ikke i en brændende busk, men i en brændende lade. Søren

er den ureflekterede, handlekraftige mand, der uden tøven er rede til at stable ofre og lig på Maries kærlighedsalter.

Hans første kærlighedserklæring får vægt og pondus i lyset af hans faste beslutning om at begå selvmord efter samtalen (igen synes den psykologiske realisme at overskygges af romanens konsekvente offerlogik); og Marie er forsvarsløs overfor en bejler, der frier i dødens skygge. At offervilligheden tydeligvis er et centralt moment i hendes hengivelse viser hendes lidet smagfulde nysgerrighed, efter hun (trods alt) har afværget Søren's selvmord til hendes ære: »Aa, Himlen ske Tak, at jeg har dig igjen,« raabte Marie, »men hvor var det, du ville have gjort det? sig mig det nu,« og hun saae sig nysgjerrigt om i Kammeret ...« (s. 179).

Ud over sit eget liv er Søren mere end rede til at ofre andre for Maries skyld. Ikke bare har han bevist, at han vil gå i døden for sin kærlighed – det var jo hans noget besynderlige udgangsposition – han karakteriseres endvidere af et konstant beredskab til at tage livet af Maries forhadte fader og ægtemand: »han vilde slaa Hjærnen ind paa Palle Dyre og lægge sine Hænder om Erik Grubbes tynde Hals, og var saa opsat paa at fuldbyrde sin Trudsel, at der maatte Bønner og Taarer til, for at faa ham gjort rolig igjen« (s. 181).

Søren fremstår som en guddommelig, ustyrlig kraft, hvis hjælp Marie skal vare sig for at påkalde. At han ikke betænker sig på at dræbe for Maries skyld er et centralt element i hans mandighed og – i forlængelse heraf – i Maries kærlighed til ham.

Alligevel synes Søren at »forsynde« sig mod den hellige kærlighed. Ligesom Simon Peter fornægter han sin »tro« (s. 184-5) og kæresterer på skrømt med sin slægtning Ane Trinderup for at aflede mistanken om sit forhold til fru. Skønt Marie er vel vidende om dette, er hun ulykkelig, utilfredsstillet og kræver håndfaste beviser på Søren's fortsatte hengivenhed.

Hun vil slet ikke høre fornuft, da hun en tredie juledag råber på Søren fra en underjordisk (!) kælderluge og fastholder sin irrationelle tvivl på hans kærlighed: »»Aldrigen, aldrig, der er ikke den Ting i Verden du kunde gjøre, der kunde faa mig til det, for der er intet en Rimlighedstanke deri«« (s. 186). Beviset må altså skaffes fra en anden verden, underverdenen, og det kan således ikke undre at Maries indirekte krav om blodsudgydelse kommer fra de nedre regioner: »han hørte Maries Stemme kalde, næsten under Jorden, syntes han« (s. 185). Hendes klage er en hun-djævels fristelse.

Hele scenen er ladet med dæmoni. Søren og Marie er næsten alene på gården, de fleste andre er i kirke (!). Maries sorg rummer et ukristeligt budskab, hvor hun mere end antyder selvmord; ligesom Søren (s. 177) bejler også hun i dødens skygge: »jeg vilde kuns ønske at det var min Grav her, hvor jeg staar og jeg kunde lukke Lugen og sætte mig ned og sove hen i Mørket« (s. 186). Således tackler Marie den skygge af tvivl der er faldet over deres kærlighed. Hun nøjes ikke med at sige »Ane eller mig«, men tilspidser valget til dets yderste konsekvens: »Anes lig eller mit!«. Monogamien i »Fru Marie Grubbe«s univers er morderisk, enhver skygge af tvivl skal bogstaveligt talt dræbes.

Med mordforsøget på Ane Trinderup er det blodtilsølede fundament for kærlighedens fuldbyrdelse lagt. Ofringen er sket, og den kan Marie vende tilbage til og søge trøst ved resten af sit liv; denne ugering på det absolutte forholds alter er Maries pant på Sørens kærlighed: »blev hun en enkelt Gang utaalmodig, saa stilledes hun dog snart tilfreds naar hun kom til at tænke paa, at den Søren, der var saa haard og barsk, var den Samme, der engang havde skudt et Menneske for hendes Skyld« (s. 199). Kvinde-gudinden er mættet på livstid, da mande-guden har bevist at herske over liv og død.

Befordrende for Søren og Maries kærlighed er naturligvis også de åbenlyse muligheder for, ja, nødvendigheden af at bringe ofre for Maries vedkommende – socialt, men først og fremmest eksistentielt. For Sørens kærlighed er af samme absolutte karakter som Maries og – i fuld overensstemmelse med kærlighedens rollefordeling i J. P. Jacobsens kønsantropologi – påtager han sig den virilt-guddommelige subjekt- og herskerposition: »han vilde raade og hun skulde lyde, han vilde give og hun skulde tage ... Vilde hun ikke gaa med ham gennem Kamp og Flint, saa maatte de skilles ad ... han trængte til hun skulde være Hund med ham, hun skulde have det saadan at han kunde være god imod hende og faa Tak af hende, og hun skulde være bange for ham, og hun skulde Ingenting have at stolc paa uden paa ham« (s. 183).

En sådan kønsrollefordeling gør det bydende nødvendigt, at de sociale roller med Marie som frue og Søren som kusk ændres. Maries sociale deroute fremstår således ikke som straf for hendes seksuelle utroskab (Palle Dyres reaktion er temmelig vag (s. 187-8)), men som indre nødvendighed i et forhold, hvor manden er kvinden »en Gud paa Jorden« (s. 164). Maries »fald« er således først og fremmest psykisk eller eksistentielt betinget snarere end en seksuelt betonet, masochistisk underkastelse eller en nedværdigende hengivelse til rent fysiske drifter.²³

Dette Maries offer er tematiseret et af de få steder, hvor J. P. Jacobsen bryder fiktionen for at understrege værdien i denne type kvindelig opofrelse: »der var i denne Selvnedværdigelse en sælsom Nydelse, som halvt var i Slægt med grov Sandselighed, men ogsaa i Slægt med det, der regnes for det Ædleste og Bedste i Kvindens Natur« (s. 176). På dette ofte citerede sted går forfatteren direkte ind i romanen for med egen stemme at forsvare sin kærlighedslogik.

Meget tyder på, at den egentlige betoning ligger på plussiden i denne tilsyneladende tvetydige vurdering af Maries offer. For i romanens fremstilling er »faldet«, »nedværdigelsen« jo sket med Maries ægteskab med en mand hun foragter (jvf. helligbrødemetaforikken s. 168) og hendes skæbnsvangre kompromisløsning i forhold til kærlighedens absolutte idealer. Så allerede før det sociale fald er Marie i romanens logik en falden kvinde: »Raahed i Tanker som i Tale, en plump og trælle-sindet Tvivl om det Ædle og Store, og en fræk Foragt for sig selv, det havde disse seksten Tjelleaar bragt hende« (s. 170). Gudinden er nedstegen fra sin himmel til »bløde Sæder« og »bløde Lejer«, ånden er blevet til krop, og Marie er godt på vej til at blive sat, jævn og vulgær matrone (s. 170).

Det er netop her Søren kommer ind og redder hvad reddes kan. Som en viril »deus ex machina« frelser han de sidste rester af det »Ædleste og Bedste« i Maries natur ved at fri til hende som en sand bejler, en ægte ridder af kærligheden. »Den grove Sandselighed« er ikke noget kusken bibringer hende, den har hun i rigt mål erhvervet sig i sit kærlighedsløse ægteskab: »Der var kommet en tykblodet Sandselighed over hende« (s. 170). Derimod er det tvivlen »om det Ædle og Store«, der manes i jorden ved at en mande-gud ofrer sig på hendes kærlighedsalter. Dette ses bl.a. i genopblomstringen af den ellers afbrudte blomstermetaforik (»Alt det blomsterfine, duftende og fagre, der hidtil i frodige, vistnok ustyrlige og tidt barokke Arabesker havde slynget sig gennem hendes Liv, det visned bort og døde Døden« (s. 170)) i beskrivelsen af den nyforelskede Maries længsler »Efterflor« (s. 175).

Maries konkrete underkastelse under Sørens »sorte Haand« (s. 176) er da heller ikke beskrevet med masochistisk lyst. Da han første gang slår hende, er reaktionen ikke eufori, men sorg (s. 198); volden er ikke erotisk, men indgår i den overordnede underkastelse og objektgørelse af Marie. Den er en del af det mønster Marie har drømt om: »den, en Kvinde skulde følge, han skulde være hende som en Gud paa Jorden, at hun med Kjærlighed og ydmygt kunde tage af hans Hænder

Godt og Ondt, alt som hans Villie var« (s. 164). Nu kommer denne drøm på en prøve; og kærligheden sejrer. Marie reagerer med resigneret bedrøvelse: Herrens vilje ske.

Denne Herre vedbliver Marie at tjene resten af sine dage. Da Søren er død, er livet blevet hende en byrde, og hun mister under sin sidste sygdom sin forstand. Karakteristisk nok kan præsten ikke berette hende (s. 204). Marie forbliver således tro mod sin sande gud.

Kærlighedens bagside

Den absolutte kærlighedslogik rummer som bagside en menneskeofring, der som en skygge hviler bag de smukke idealer. Denne dobbelthed i tematikken afspejler sig i tekstens form og billedsprog. På fikserbilledagtig vis er en grusomhedens subtekst indvævet i de æstetiserede beskrivelser af kærlighedslængsel og sammensmeltningstrang. Bag idealiseringen af den absolutte kærlighed ligger der skjulte fare- og angstmomenter.

Denne dobbelthed i kærligheden tematiseres antydningvis i selve teksten i samtalen i Johan Adolfs Have, hvor den tilsyneladende indholdsfattige udveksling af klichéer og sladder rummer fingerpeg om dybere betydningslag. Den desillusionerede Marie, der stadig er mærket af skuffelsen over Ulrik Christian (hvis dødscene da også spøges i citatet) udtaler her: »jeg holder Elskov for at være lig en Demant, for ligesom Demanten er skøn og prægtig at se til, saadan er og Elskov skøn og liflig, og ligesom Demanten er giftig for den, der nedsvælger den, saaledes er ogsaa Elskov en Slags Forgiftighed eller skadelig Rascenheds Sot for den, der bliver beladt dermed ...« (s. 77). Kærlighedens dobbelthed antydes her for den der ikke blot vil se, men også røre.

I denne Forbindelse er det tankevækkende, at det næsthyppigste symbol for Marie (efter blomsten naturligvis) netop er denne tvetydige »Demant« (jvf. s. 73 om hendes øjne: »dybe som en Safirsten, der hviler i Skygge«, s. 109: »Indialands dyrbareste Demantsperle«, s. 126: »Paragon«, s. 165: »taarefunklende Diadem«; jvf. også Sofie Urnes øjne: »som en sort Diamantsten, der spiller i Solskjæret« s. 45). Den svagt antydede dæmoni i kvinde- og naturbeskrivelserne er med til at give dem deres poetiske tæthed og gådefuldhed.

Udover diamantsten rummer Maries øjne andre uhyggelige elmen-

ter. Den storslåede beskrivelse s. 73 af hendes blik, hvor hvert eneste udtryk korresponderer med et lydbillede afsluttes med gådefuld uhygge: »men naar det mørknedes i Sorg, haabløst og vaandefuldt, var det som hørtes der Blodsdraaber dryppe«. Dette billede er ikke kun manieret og søgt.²⁴ Det har direkte relation både til grundtema og handling.

For Maries sorg rummer jo rent faktisk en latent bøn om menneskeofring; der er direkte sammenhæng mellem de sørgmodige øjne og det blodtørstige krav om en kærlighedspant: nedskydningen af Ane (hvor »det blødte stærkt« (s. 187)) er jo den umiddelbare følge af Maries sorg-formørkede blik: »Hun var bleg og forgrædt, og hendes Øjne stirrede saa forvildet og ængsteligt under de smerteligt sammendragne Bryn« (s. 185). Men det er kun Søren, der forstår at aflæse og afkode dette budskab, fortælleren har indlagt i Maries øjne.

Marie er ikke romanens eneste skønne »Diamant-kvinde«. I skildringen af Sofie Urne er kærlighedens dobbeltsidethed endnu mere tydelig, den gennemsyrrer såvel handlingsforløbet som person- og naturbeskrivelserne.

På overfladeniveauet er skildringen af kærlighedsforholdet mellem Sofie Urne og Ulrik Frederik naturligvis en markør af sidstnævntes umandige svaghed. Det skal illustrere diskrepansen mellem ord og handling hos den, der senere skal blive Maries første ægtemand (jvf. blot erklæringen til Sofie Urne: »nu, jeg veed du har mig kjær, kan ingen Livets Magt gjøre Skilsmisse mellem os« (s. 46), der fuldkommen bliver gjort til skamme (s. 69) samt ildsymbolikken (s. 45), der slukkes (s. 66)).

Herudover tematiserer denne kærlighedsskildring romanens grundlæggende logik omkring absolutthed og opofrelse. Udgangspunktet er de høje idealers; Sofies kærlighed er »afgudisk« (s. 46) som al sand kærlighed i »Fru Marie Grubbe«s univers, og tilsyneladende totalt uselvisk, og også den henrevne frier taler om symbiotisk sammensmeltning hinsides godt og ondt: »Jeg elsker dig som om jeg hadede – jeg tænker intet paa *din* Lykke, hvad rører det mig om du kommer i Lykke eller Ulykke, blot *jeg* er med i din Glæde, blot *jeg* er med i din Lidelse, blot *jeg* ...« (s. 47).

Men da modgangen indtræffer, kommer Ulrik Frederik i tvivl og retrækker sin egen personlige lykke fremfor at ofre sig for den totaliserende kærlighedssymbiose. Hans »føler«, den feje bøn til Sofie om at ophæve forlovelsen (s. 67), giver ingen vished om hendes kærlighed:

hun tøver med at ofre alt og bruger i stedet det ufødte barn som våben. Hermed er alt tabt: »havde hun elsket ham saa inderligt som han havde elsket hende, da maaske, men nu, aldrig« (s. 68).

Scenen undskylder naturligvis ikke Ulrik Frederik – tvivl og krav på pant på absolut kærlighed er et kvindeligt privilegium i »Fru Marie Grubbe«s univers – men antyder alligevel kærlighedens vilkår i romanens logik: sand elskov er beredvillighed til at ofre alt – selv under så ufavorable vilkår som den ustadige Ulrik Frederik. Og Sofie Urne synes at tøve med den totale, uselviske hengivelse.

Fortælleren efterlader læseren i samme usikkerhed om Sofie Urne som Ulrik Frederik. Hun forbliver essentielt tvetydig. Elsker hun uegennyttigt (som Marie) eller er hun klog og beregnende? Lægger hun på snedig vis den tyveårige elsker ordene i munden, da han frier til hende? (Bemærk, at det er hende, der først bringer ægteskab på bane (s. 45)). Taber hun med vilje sytøjet for at få ham til at knæle? Hvem er Sofie Urne?

Tvetydigheden reproduceres på personbeskrivelsernes niveau; den første, nådesløst naturalistiske fremstilling (der ubarmhjertigt registrerer tøjets slidthed, dunene i håret og snavset på hænderne og kraven) taler både om viril styrke og kvindelig sårbarhed, om en slank skikkelse og en fyldig barm, om en stærk, kraftig hage og ængsteligt store øjne, om mandlig skødesløshed og kvindelig skønhed (s. 42-3). Den »syge Sødme« i smilet bekræfter det Mona Lisa-agtigt gådefulde ved Sofie Urne. Selv hendes kønsidentitet synes behæftet med en vis usikkerhed, f.eks. er hun slet ikke omhyggelig med sit udseende (s. 42, s. 66) som sin seks år yngre bejler (s. 44).

Det næste, stærkt suggestive nærbillede af den sfinx-agtige kvinde følger den forelskede ynglings blik og fremstår som et udbrud: »Hvor var hun ikke dejlig: Øjets mægtige, sugende Nat, hvor Dagen vældede frem i Stimer af myldrende Lysblink som en sort Diamantsten, der spiller i Solskjæret, Læbernes smertelig skønne Bue, Kindens stolte Lillibleghed, der langsomt svandt i rosengylden Rødme, lig en Sky, som Morgensolen belyser og dunkelaaret som skære Blomsterblade de fine Tindinger, der hemmelighedsfuldt tabte sig op i det mørke Haar ...« (s. 45 – bemærk korrespondancen til solopgangsbeskrivelsen s. 37, hvor Sofie Urnes »brændende sorte Øjne« i øvrigt også spøger (s. 38)).

Hele billedsproget tematiserer dobbeltheden: nat/dag, mørke/lys, hvid/sort og overgangene herimellem, og adjektiverne grupperer sig næsten allesammen herefter: på »dagsiden«: »dejlig«, »myldrende«,

»skjøn«, »stolt«, »rosengylden«, »skær«, »fin«, mens »natsiden« suggeres af gløserne: »mægtig«, »sugende«, »sort«, »smertelig«, »dunkel-aaret«, »hemmelighedsfuldt« og »mørk«.

Endelig tematiseres kærlighedens tvetydighed i natursceneriet omkring præsentationen af Sofie Urne. Ligesom i romanens åbningsscene (s. 7) er der noget i luften og ligesom i ridescenen omkring Overdrup Sø (s. 85) er der torden på vej (s. 44). Men ikke blot vejret hele den overordnede politiske situation fremstår som en suspense-ladet kulisse: svenskerne har belejret hovedstaden, og alt er i højeste beredskab.

Christoffer Urnes have fremstår her som fredelig oase. Men billedsprog og symbolik lader scenen med latent fare og dæmoni – selvom udgangspunktet tilsyneladende er ro og harmoni: »Hun sad og syede og nynnede til, mens hun i Takt vuggede den ene af sine Sko paa Spidsen af Foden« (s. 43).

Kvindens rytmiske bevægelse antyder bølgeslag, og havassociationen bestyrkes i det følgende, konsekvent maritime billedsprog, som placerer Sofie Urne under havet, måske på dets bund: »Over hendes Hoved susede og svajede de tætløvede Kroner i den stærke Blæst med en Lyd som af brusende Vande.« (s. 43). Dette element forbliver vi i metaforisk: »Tørre Blade sejlede ned gennem Luften ...«, »paa Spiræabuskens lyse Løvbølge vuggede den hvide Blomsterfraade op og ned i evig Skiften« (s. 43), »... næste Nu hvinede Vinden ned igjen og Urosbølgen med dens Brus og dens Glitren, dens vilde Vuggen og rastløse Vekslen bredte sig atter ud over Haven« (s. 43). På billedplanet er vi i oprørt vande.²⁵

Dette indtryk forstærkes af (det vi må formode er) Sofie Urnes sang: »Fillis sad udi en Skøyte,/ Koridon blæst' i sin Fløjte/ Højt saa at det Fillis hørte/ Og sin Roer ej mere rørte,/ Thi drev Skøyten paa en Sand,/ Thi drev Skøyten ...« (s. 43). Dette hyrdedigtfragment rummer et traditionelt forlokkelsesmotiv: forføreriske toner med skibbrud til følge. Herefter arriverer Ulrik Frederik som hidkaldt af sangen ... Gennem kulissesymbolikken indvæver J. P. Jacobsen således en subtekst, der fremstiller den smukke, ambivalent beskrevne kvinde som havfrue, og lader frierscenen med forlokkelse og i sidste ende døds-symbolik.

I denne forbindelse er det frugtbart at inddrage det lille digt »Marine«,²⁶ der angives renskrevet 3.3.1875. Jacobsen har på dette tidspunkt arbejdet med forstudier til »Fru Marie Grubbe« siden februar 1873, måske længere.²⁷ Romanen henlægges i september 1874, måneden efter udkommer romanens to første kapitler i »Det nittende Aarhundre-

de«. I februar 1875 angives romanen at være genoptaget. Meget tyder på, at digtet »Marine« er (ren)skrevet omkring samtidig med affattningen af præsentationen af Sofie Urne, romanens fjerde kapitel, men om det er et forstudie til eller et biprodukt af denne skildring lader sig næppe afgøre med sikkerhed.

Digtet fremstiller en kvinde ikke ulig Sofie Urne med »ravnsort Haar« (jvf. s. 42) og strålende, blinkende øjne (jvf. s. 45). Ligesom i romanen kobles havet til på metaforplanet, men her så tæt, at realplan er vanskeligt at skelne fra billedplan. Indvævet i den lyriske striptease med hår, øjne, hals, skuldre, bryst (og skridt antydnet med gløsen »Skumhvidt« – min understregning) er et marinemotiv med skyer, fyrtårn, klipper, kyst, blæst og bølger. Dette er digtets første del i indikativ.

Digtets anden del i ønskemåde er et suk efter »Havfruesang«, et element der fortætter koblingen mellem hav og kvinde samt kontrasterer førstedelens tysthed. Med kvindesangens generelle symbolværdi i J. P. Jacobsens univers i tankerne²⁸ er det ikke vanskeligt at se digtet som en crotisk ønskefantasi, hvor fortælleren »har sit på det tørre«, men drømmer om at kaste sig ud i en kærlighed, der er koblet til død og destruktion (jvf. udover den ominøse havfruesang de »nedbrydende« adjektiver »smeltende«, »daarende«, »dragende« og »Kjærlighedsklagende«).

Førstedelens tyste, næsten moderlige kvinde (hvor fortællerpositionen måske er lig det diende barns) rummer harmoniske, men vel også asekuelle træk, mens den seksuelt udfarende kvindelighed i ønskedelen er en destruktiv sirenesang. Således kan såvel Sofie Urne-beskrivelserne som – i dramatiseret og polariseret udgave – »Marine«-digtet ses som tematiseringer af kærlighedens tosidethed. Sofies nynnen, Maries paniske sang i Dyrehaven (s. 86) og hendes underjordiske kalden (s. 186), den »Kjærlighedsklagende« Havfruesang i »Marine« er alle eksempler på fristende sireneter, der kan lokke mænd i uføre.

Men Sofie Urne er ikke entydigt hundjævel på subtekstens niveau (eller naturligvis på overfladeplanet, hvor hun – ligesom Marie – jo klart bliver offer for mandlig svaghed). Ganske vist placeres hun i et billedligt havmiljø, og ganske vist ligger der et sirenemotiv under tekstens overflade, men i hendes vise er det den kvindelige part, »Fillis«, der sejler på grund lokket af den mandlige hyrdes forførende toner på land.

Så måske er visestumpen ikke blot »havfruesang«, men også en fo-

regribelse af Sofies kranke skæbne, idet hun blindt stoler på Ulrik Frederiks store ord. Måske er det Sofie der sejler på grund i sin kærlighedslængsel, mens den mandlige part let og elegant flyder ovenpå. Er den kvindagtige Ulrik Frederik da en mandlig havfrue? Hvem lokker hvem? Teksten lader spørgsmålet stå åbent. Men en ting er sikkert: kærligheden kræver ofre for kvinde som for mand.

Afslutning

»Har man lyst, kan man bebrejde JPJ, at en del af det, han så som kvindens natur, snarere skyldes kvindens dressur« udtrykker Jørn Vosmar i en diplomatisk afstandstagen fra Jacobsens kønsantropologi, der karakteriseres som et aftryk af det borgerlige samfunds traditionelle syn på kærlighed og kønsroller.²⁹

Frem for at anklage Jacobsen ved den kønspolitiske domstol er det måske interessantere at bruge »Fru Marie Grubbe« som et troldspejl, der i dramatisk forstørret form viser os et billede af kulturelle kønsnormer, som vi til en vis grad er indspundet i den dag i dag.

Nok bryder vi os ikke om konkrete mordere, men indgår *beredvilligheden* til at slå ihjel ikke i den crotiske og følelsesmæssige bagage omkring manden? Er vi ikke stadig indlejret i en tosomhedslogik, der idealiserer absolut hengivelse i kærlighedens navn for manden og især for kvindens vedkommende? Er vi ikke stadig slaver af kærligheden indspundet i romantikkens lænker?

»Fru Marie Grubbe« rejser en række ubekvemme spørgsmål, der ikke kan manes i jorden ved blot at henvise til forfatterens »masochistiske driftsstruktur« eller »ødipale socialisationsforløb«. De bliver stående som tankevækkende og provokerende udsagn om køn og hengivelse.

Noter

1. Roland Barthes: »Le Texte et l'Image« Paris, 1986 s. 62.
2. Ludvig Holberg: »Epistel 89« i »Epistler« Bd. II, 1748.
3. Steen Steensen Blicher: »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog«, 1824.

4. H. C. Andersen: »Høuse-Grethes Familie«, 1869.
5. Jvf. Jørn Erslev Andersens »Efterskrift« til J. P. Jacobsen: »Fru Marie Grubbe« (Kbh., 1989) s. 239-244 og Paul Rubows klassiske bemærkning: »Til den fine, stærke, utilfredsstillende og bedragne Marie svarer i den historiske Virkelighed et groft og sanseligt fordærvet Fruentimmer ...« (Paul Rubow: »Naturalisten J. P. Jacobsen« in: »Omkring Fru Marie Grubbe« (red. Jørgen Ottosen), Kbh., 1972 s. 224).
6. Samtlige henvisninger til Det danske Sprog- og Litteraturselskabs klassiker-udgave (red. Jørn Erslev Andersen), Kbh., 1989.
7. Herman Bang: »J. P. Jacobsen« in: »Omkring fru Marie Grubbe« (Kbh., 1972) s. 172.
8. J. P. Jacobsens eget utryk i et brev til Edvard Brandes (»Breve fra J. P. Jacobsen« (red. Edvard Brandes) Kbh., 1968, s. 92).
9. Skønt Georg Brandes i sin anmeldelse af »Fru Marie Grubbe« i »Det nitteende Aarhundrede« næsten besværgende benægter, at romanen rummer »moderne Følelser som her udtale sig i gammeldags Sprog« (citeret fra »Omkring Fru Marie Grubbe« (Kbh., 1972) s. 48), har Georg Lukács ret i at påpege diskrepansen mellem Maries tidstypiske, biedermeierkulturelle og præ-freudianske problemer overfor de uhyre præcise ydre 1600-talskullisser: »Je echter Jacobsen in Einzelheiten die geschichtliche Umwelt gestaltet hat, je echter einzelne Nebenfiguren, Szenen usw. sind, desto grösser muss die Diskrepanz zu der seelischen Tragödie der Heldin werden, desto exzentrischer wird ihr Schicksal in dieser Umgebung« (Georg Lukács: »Den historiske roman og den borgerlige realismes krise« (opr. 1937) citeret fra »Omkring Fru Marie Grubbe« (Kbh., 1972) s. 262).
10. Jørgen Holmgaards væsentlige analyse »Interieur fra det 19. århundredes borgerlige kultur« (Kbh., 1976) ligger – som titlen antyder – på linje med dette synspunkt. Bogens udgangstese formuleres i undertitlen: »En analyse af J. P. Jacobsen og hans roman *Fru Marie Grubbe* med udgangspunkt i en teori om den ødipale masochismes oprindelse i den borgerlige familie«. Efter en grundig afdækning af ødipuskompleksets historicitet samt et biografisk rids analyseres »Fru Marie Grubbe« som »en roman, hvis indhold er en tekstlig gennemprøvning af de ødipalt begrænsede muligheder, og hvis tematiske udvikling og slutning fantasmagorisk aftegner erfaringen af faderautoritetens straf og almagt« (Holmgaard op.cit. s. 130).
Selvom analysen rummer gode iagttagelser – som nærværende artikel i et vis omfang står i gæld til – forekommer den mig som helhed skævtrukket, da det ødipale mønster tvangsmæssigt presses ned over hvert eneste tekstelement; hele »Fru Marie Grubbe« omskrives så at sige i freudianske termer. Endvidere er analysen svær at gå i dialog med, da den synes at lukke sig om sig selv bag en pseudovidenskabelig, klinisk fernis af objektivitet. Endelig reduceres romanens »æstetisk-sanselige kvaliteter« (Holmgaard s. 131) til symptomer på J. P. Jacobsens »driftsskæbne«, der grundigt tages under behandling.
11. Jvf. også Jørgen Holmgaard: »Interieur fra det 19. århundredes borgerlige kultur« (Kbh., 1976) s. 94.

12. Jørn Vosmar: »J. P. Jacobsens digtning« Kbh., 1984 (s. 313); den fine afhandling har »Niels Lyhne« i centrum.
13. Sørenes drikkeri er et kapitel for sig. Det truer med at svække og demoralisere ham i »ventetiden« før den endelige manddomsprøve, nedskydningen af Ane (s. 185), men efter brylluppet »opvejes« drikkeriet – og den dertil knyttede vold – i Mariens bevidsthed af mindet om drabsforsøget (s. 198). I modsætning til de historiske kilder (Jørn Erslev Andersens »Efterskrift« til »Fru Marie Grubbe« s. 244) forbinder J. P. Jacobsen ikke alkohol med Sørenes vådeskud i 1711 (s. 201).
14. Herman Bang tvivler på realismen i dette forholds postulerede kyskhed, for »de trediveaarige Kvinder elsker saadanne Ynglinge« (Herman Bang: »J. P. Jakobsen« in: »Omkring Fru Marie Grubbe« (Kbh., 1972) s. 183). I øvrigt er også Remigius' kærlighed skildret i et religiøst billedsprog: »den friske Ungdoms afgudiske Tilbedelse« (s. 165).
15. Jvf. også Jørgen Holmgaard: »Interiør fra det 19. århundredes borgerlige kultur« (Kbh., 1976) s. 110.
16. Frederik Nielsen og Jørgen Holmgaard er hovedrepræsentanterne for denne tradition. Nielsen ser i sin biografiske afhandling »J. P. Jacobsen. Digteren og Mennesket« fra 1953 hele »Fru Marie Grubbe« som én gigantisk skærm for J. P. Jacobsens »algolagni« (dvs. masochisme). Det er den og ikke Marie der ifølge ham er »hovedpersonen« i romanen: »forfatteren bruger hende som statist i drømme, der skyder sig frodigt ind i hans bog. Denne opfattelse styrkes, når man analyserer bogens øvrige figurer i deres forhold til det andet køn. Thi man ser da, at algolagnien overalt indgår i menneskeskildringen« (Nielsen op.cit. s. 233).
Her ligger Holmgaard klart i forlængelse af Nielsen: »Ulrik Frederik, Daniel Knopf, Marie Grubbe etc. repræsenterer alle, og især i deres relationer til hinanden, tekstlige formninger af den specifikke masochismeproblematik. Det gælder følgelig også tekstens forløb, der som tematisk bevægelse aftegner en erfaring, der ligeledes bærer en masochistisk virkelighedsoplevelses stigmata« (Jørgen Holmgaard: »Interiør fra det 19. århundredes borgerlige kultur« (Kbh., 1976) s. 123).
J. P. Jacobsens evt. masochisme gøres herved til den store signifié for »Fru Marie Grubbe«, på en gang romanens udgangssituation, drivkraft, fortolkningsnøgle og endemål.
17. At som Jørgen Holmgaard se svenskerne »som drifterne, der trænger frem mod jeget, belejrer det og truer med at løbe det over ende« (Holmgaard op.cit. s. 85) forekommer mig at være en unødvendig hårdt optrukken fortolkning.
18. Uden at inddrage sø-sceneriet taler også Herman Bang om Mariens »Narkissosagtige Selvbeundring« i denne fase (Herman Bang: »J. P. Jakobsen« in: »Omkring Fru Marie Grubbe« (Kbh., 1972) s. 180).
19. Også Bang undrer sig over dette postulerede omslag i Marie (Bang op.cit. s. 180).
20. At se kniven som et ødipalt fadermord med hånden som »dreng«, Marie som moder og Ulrik Frederik som fader som Holmgaard gør det i sin så-

- kaldte »detaillanalyse« (Holmgaard op.cit. s. 118-123), der netop ikke går ned i teksten, men tolker løsrevne elementer fra »Fru Marie Grubbe« plus ligeledes løsrevne elementer fra »Et Skud i Taagen« ind i sin ødipale meta-tekst, forekommer mig ganske forfejlet; alene af den grund, at fordi Marie fantaserer om at være »Moder« for Ulrik Frederik (s. 100), gør dette jo ikke ham til fader, men tværtimod søn! Jvf. også Mogens Pahuus' kritik af Holmgaard (Mogens Pahuus: »J. P. Jacobsens forfatterskab« (Kbh., 1986) især s. 129).
21. Jvf. Jørn Erslev Andersens »Efterskrift« s. 241. En kommissionsbetænkning fra 1670 om Marie Grubbes »uægteskabelige Adfærd« overfor Ulrik Frederik Gyldenløve blev først fremdraget i 1904.
 22. Udtrykket er lånt fra Jørn Vosmar: »J. P. Jacobsens digtning« (Kbh., 1984) s. 313; denne konkluderer om kønssynet i »Fru Marie Grubbe«: »En mand skal først og fremmest kunne føle helt og stærkt, og tvivlløst omsætte sine følelser i handling. Den selvforglemmelse, Marie kan byde på gennem sin hengivelse, skal med andre ord have sin aktive modsvarighed hos manden. Men der skal også være konsekvens og stabilitet i mandens handlemåde. Han skal være helstøbt, ikke en gang imellem, men altid og i alle forhold, og det engagement, han selvforglemmende har taget på sig, må ikke skiftes ud, blot fordi det har mistet sin nyhedsværdi« (Vosmar op.cit. s. 312).
 23. Beskrivelsen af Søren »svulmende Arme og kraftige Lænder« synes i den grad at have betaget Herman Bang, så han kan hævde, at det kun er Sørenes krop, Marie falder for, at hun er en kvinde der begynder med at søge en mand, men ender med at søge et legeme, samt endelig at Jacobsen i sin forelskelse i sin hovedperson ikke har nænnet at skildre dette med den rette naturalistiske nådesløshed (Herman Bang: »J. P. Jacobsen« in: »Omkring Fru Marie Grubbe« (Kbh., 1972) s. 184-5). Bang overser, at det nok så meget er Sørenes psykiske virilitet – beslutsomhed, offervilje, beredvillighed til at dø og dræbe – der betager Marie samt at Søren vitterlig er endemålet for Maries stræben efter den store kærlighed, ikke kulminationen på hendes »synken«, som der så skulle være »lap-pet« lidt på fra den medfølende forfatters side. Jvf. også Jørn Vosmars kritik af Bangs læsning: »Søren indfrier de karaktermæssige krav, som de tidligere elskere blev kasseret på« (Jørn Vosmar: »J. P. Jacobsens digtning« (Kbh., 1984) s. 315).
 24. Jvf. f.eks. Herman Bangs kritik (Bang op.cit. s. 190).
 25. Dette typiske Jacobsenske stiltræk med beskrivelser af rytmisk genkommende bevægelser kalder Jørn Vosmar for »iteration« (Vosmar op.cit. s. 19).
 26. Digtet »Marine« lyder som følger:
 »Frem under Haarets ravnsorte Sky'r
 Øjnenes blinkende Tvillingefyr
 Straaler og flyr.
 Aandedragsluftninger lune og blide
 Henover Skuldrenes Klipper de hvide

Sagtelig glide.

Mens imod Dragtens Kniplingekyst
Svulmende vugges det bølgende Bryst

Skumhvidt, men tyst.

– Ak, om der lød dog

Smeltende blød og

Daarende mild,

Hen til sig dragende,

Kjærlighedsklagende

Havfruesang!«

(Citeret fra J. P. Jacobsen: »Samlede Skrifter« Bd. I København, 1928 s. 356).

27. Jvf. J. P. Jacobsens egne oplysninger citeret i Jørn Erslev Andersens »Efterskrift« s. 210.
28. Jvf. scenen i »Daasen« (s. 129) og den i Dyrehaven (s. 86) samt ikke mindst Fennimore's berømte sang i »Niels Lyhne« (J. P. Jacobsen, Kbh. 1986 s. 113).
29. Jørn Vosmar: »J. P. Jacobsens digtning« (Kbh., 1984) s. 28.

»Kongens Fald« og dens tilblivelse på grundlag af værkets kladde

Af Leif Nedergaard

Vi er så heldige at have bevaret Johannes V. Jensens kladde til *Kongens Fald*, eller »den første udarbejdelse« som han den 22/11-01 kalder manuskriptet,¹ som er pagineret til s. 180; men da de første 30 blade er dobbeltbeskrevet, udgør den ialt 210 sider i A5-format. Oluf Friis har i sin bog² fra 1974 med stor vidtløftighed behandlet enkelte partier af kladden. Her skal i kortere form hans fremstilling suppleres til yderligere belysning af romanen og dens tilblivelse. Det umiddelbare indtryk man har af *Kongens Fald* som en roman blevet til under inspiration og på forhånd lidet planlagt, bekræftes ved nærmere studium af kladden.

At bogen på forhånd var lidet fast planlagt, derom vidner mangt og meget i handlingen, foruden det at så godt som alle personerne skifter navn under nedskrivningen. Hovedpersonen hed oprindelig Jesper Petri, først fra 4. kap. af 1. del får han navnet Mikkel Thøgersen; forfatteren vænner sig selv til navneskiftet ved ytringen: »I sine [nøgterne>] lyse Øjeblikke [tænkte>] sagde Jesper Mikkel til sig selv«. Samtidig ændres navnet på hans kontubernal fra Ove Michael til Ove Gabriel, og med et ordspil på navnet nævnes det i kladden at Mikkel plejede »at fly for Erkeenglens Ansigt« (jf. KF s. 12). Herremandssønnen Otte Iversen hed opr. Otte Holgersen. At Mikkels drømme-elskede oprindelig hed Bodil, er af større betydning, da det antyder et fra først af ganske andet handlingsforløb, nemlig formodentlig at pigen Bodil var en jysk pige fra hjemegnen som både Otte og Mikkel er forelsket i, hvoraf en dødelig konflikt mellem dem kunne opstå. Handlingen blev en ganske anden da pigen Bodil udskiftes med den jødiske Susanna, et vidnesbyrd om JVs positive fascination af folk af jødisk byrd; myten *Esther* fra 1903 vidner således om en forelskelse i en jødisk pige. Så godt som alle de piger Axel møder på sin vej skifter også undervejs navn, ligesom Axels hustru og barn.

Ser vi på de ændringer der foretoges i de enkelte episoder af bogens første del, den der fik titlen *Forårets Død*, har Friis (II, 189f.) redegjort for at landskabsbilledet i 1. kap. ændres fra marts måned til sidst i maj, ligesom at 2. kap. indledtes med hjemstavnschildringen om *Dalen, Engen og Åen* (s. 219f. & 299 ff.). Det skal ikke gentages her.

Om vinens virkning på Mikkel i krostuen hed det oprindeligt: »Aldrig havde han følt sin inderste ulægelige Sorg saa haardt. Han skottede stjaalent til Junker Otte, forelsket i ham, fuld af Mistro« (jf. KF s. 9n). Og da Otte senere har fortalt ham om sin ulykkelige elskov hed det opr.: »Mikkel kunde ingenting sige, det behøvedes heller ikke, han var tilstede som en uendelig Sympati« (jf. KF s. 27).

Fra sin bopæl i Klareboderne, hvorfra godt 400 år senere bogen om ham skulle udgå, kan han høre sang af »[Munkene inde i Graabrødrekloster>] i St. Clara« (jf. KF s. 13n). Mikkel vandrer ud i byen og får udenfor vinboden et glimt af prins Christiern, der vækker hans »Beundring af menneskelig Skabning« (jf. KF s. 15). Det lægger op til den række *Interieurer fra det sejstende Århundrede* omkring Chr. II som romanen rummer: i badstuen, i Stockholm, på Lillebælt og det længere interiør fra Sønderborg.

Mikkel præsenterer sig i kladden som »Jesper Pedersen, Smedesøn«, da han opsøger Jens Andersen »[han lignede en [Slagter>] Heste-Pranger«, ifølge kladden er det ikke til Rom men til *Paris* han gerne vil, men virker adspredt: »Som altid blev Jesper hentaget, kørt i Karussel af de Iagttagelser, han gjorde. Derfor ogsaa gik han fra Snøvsen«. Da Jens Andersen Beldenak så kritiserer hans skandering, tænkte han i kladden: »Hæ! Han kendte altsaa ikke Jesper Petris latinske Oder« (jf. KF s. 18). På hjemvejen avstår han fra at kikke »ind efter [Bodil>] Susanna i Dag. Nu kunde det være nok«. Han ser Otte Iversen ride forbi: »Han red som Døden fra Lübeck« (jf. KF s. 20). Når han her »[Midt i Maj Maaned > Ved det Lag>] Nogle Dage efter« blir relegeret fra Universitetet, skyldtes det han hade forsømt »sine Forelæsninger men især sine Pligter ved Gudstjenesten«; han var imidlertid »ogsaa mistænkt for Vantro«. Ove Gabriel så nu på ham »som paa en anden læg Mand, man siger »han« til«.

Mikkels drøm i kap. V (*Mikkel synker*) om piger, hvis kåber fløj tilside »fra deres Nøgenhed« hade i kladden sætningen: »de gik splitternøgne og blegroede midt gennem Sneen«. Hans følgende mistrøstige fundering (KF s. 28) lød opr. således:

Da Mikkel vaagnede hen paa Eftermiddagen, blev han liggende lidt og tænkte sig om. Saa satte han sig op og skrev latinske Vers i sin Bog. [De kunde lyde paa dansk] saameget som [saadan]:

Jeg ser bestandig min Elskede for mig, i mine Drømme bliver hun til tusinde. Nylig drømte jeg (men mon det betyder noget),

at jeg aldrig skal naa hende. Hvem andre end Satan skulde stille sig i Vejen – det er dog bestemt fra Begyndelsen, at hun skal blive min Skæbne. Jeg har i Drømme følt hendes Læber læge mig, hvor hendes Tænder bed, jeg har drømt, at jeg holdt hendes ene Haand i min Mund til Gengæld.

Mig vil det nok gaa galt, men jeg vil have været lykkelig først. Den Modbydelighed jeg føler ved at leve, bliver [snart] om lidt [uudholdelig] uovervindelig, jeg nærmer mig paa en eller anden Maade Døden i Utide, uden at jeg ved hvordan eller hvorfor. Saa længe jeg kan huske, har jeg lidt af en Fortvivlelse, jeg aner, at jeg vil dø for egen Haand. Men der er dog spaaet mig større Lyksalighed end de andre blinde Orme.

Skildringen af Susannas godvillige aksept af Otte Iversens voldtægt foregik i kladden ikke i majmåneds lyse nat, så der må tændes lys i kamret. Efter at Otte først har kysset hende varm, hedder det:

– [Og der havde den unge Hr. Otte faaet gjort > tændt en Ild, som Men aldrig saa snart kyssede > Otte kyssede hende paany, men nu sprang hendes Mund ud som en Rose [og] med [store>] mange og [frodige] svulmende Blade. [Da veg] han sky tilbage. Det løb ham harskt gennem Halsen. Endnu engang kyssede han Susanna og mødte hendes Ild[en], og da blev han [mod i Vilje, trykket sammen>] modvillig, han hældede sig dybt forstømt [op mod Bordet>] ind mod Hyldetræets kolde [Blade>] Løv. Susanna fulgte efter ham og lagde sit Hoved under hans Hage. Saaledes sad de længe. Midnatsklokken.

Imorgen rejser vi, sagde Hr. Otte. Det var der ikke noget ulykkeligt i og Det [var nok ikke>] kunde ikke være derfor, at [Hr.] Otte løftede Susannas Hoved [op og ned] med dybe Suk.

Sørger du over noget? spurgte hun.

Hvad? [spurgte han mildt og stille>] Hans Stemme lød som en Klang. [Ja. Længe efter>] Ja svarede han længe efter. Han slejede for Susannas Ansigt, og hun bed og kyssede [hans] Knoerne paa hans Fingre. Hendes rene Dejlighed gik ham til Marv og Ben.

[Det blev Midnat] Otte og Susanna [gik ude i den>] svøbte sig mellem Buskene ude i den øde Have. De gamle skæve Stammer stod i det duftende Vildnis som [ur>] graanede Urdyr, Grenene

rakte sig op og ned hid og did, som vidste de ikke hvorhen de vilde pege, deres knoklede Livsvisdom [skulde pege. De gamle af Dage havde ingenting vigtigt at sige>] ikke noget sandt at [melde. Klokken slog tolv,] da Otte ledet af Susannas Haand fandt op af Stigen til hendes lille JomfruKammer. Hun tændte Lys, og nu saa Otte først hvor usigelig dejlig hun var, sort og hvid som Nat-ten og Dagen. [Brændende Hun var som et Baal>] Et Solbarn fra en Verden han ikke kendte, [brændende>] hendes Glød var vil-dere end han [kunde taale>] var fattet paa, hun skræmmede ham [ind>] bleg. Men jo mere dødelig sorgfuld han blev, des rigere straaledede hendes Æmhed.

Se hun var skinnende hvid [som Marmor, men] og skygget af en gylden Brunhed, som havde [hendes Solbrændthed fortaget sig>] hun været meget solbrændt, før hun voksede til og blev hvid.

Tre Gange bød hun ham sine [gyldent>] guldbrunte skyggede Bryster, og tre Gange veg han tilbage som skulde han dø. Indtil han sønderknust tog hende i Favn. (Jf. KF s. 35f.).

På spørgsmålet »Hvorfor tog hun ham?« svares der: – »hun begærede hans Sorg, hun vilde lønligt drikke hans Smærte, hun elskede hans Fortvivlelse«. Avsnittet der lader Mikkel som voyeur overvære den indledende forførelsesscene er først bagefter indskudt på rette plads.

Da Otte »som et jaget Dyr, indvendigt svedet af gloende Jærn« i for-trydelse over sin handling løber derfra, besat af tanken om »at syde [dette Minde>] denne Synd ud af sit Hjærte, glemme, glemme«, ser han jo gennem en vinduessprække »en Mand med Ryggen til« bagved en kvinde »løfte sin højre Arm paa en listende Maade og lægge den venstre om hendes Pande« og skære halsen over på hende. Det oplystes dagen efter at det var et »berytget Fruentimmer« kaldt Hamburg-Lotte [i Skipperstræde]. Otte »naaede hjem til sit Kvarter. Han stormede ind i Stalden og kastede sig [komplet>] fuldstændig trøstesløs om Halsen paa sin Hest. [En halv Time efter jog han i bragende Firspring]« afsted.

Da Mikkel følger efter den som hore fra byen bortviste Susanna og i en kro på Strandvejen får et glimt af hendes ansigtsudtryk, hed det:

Han havde set noget i Susannas Sorg, hendes omslørede Blik, der virkede paa ham som rødt Klæde paa en Tyr, han blev for første Gang skinsyg. – Nu brød han sig ikke om hende mere.

Og medens Mikkel sad paa Grøftekantene, frigjorde hans Smærte sig fra alle Ting og stod alene. Dette var i Sandhed en Pine, der var værd at lide. Mikkel krympede sig af Angst. Men han var ung, endnu kunde hans Lidenskab ikke leve uden Genstand. Og saa vendte al hans Sjælesmærte sig da til Had, Had mod ham Otte Iversen (jf. KF s. 42).

Mikkel flygter derpå fra byen ved samme nat at få skibsløjlighed til Grenå, bliver drukket fuld på skibet, og i fuldskab lader JVJ ham solidarisere sig med andre uslinge ved at råbe: – »Kom an I Strandvaskere og Benrade fra Stejlen! Jeg er af jeres Folk, *inat skar jeg Halsen over paa Hamborg-Lotte!*« (her fremhævet jf. KF s. 43). I så fald ml. kl. 1 og 4, lige efter at have overværet Ottes voldtægt mod Susanna. Oluf Friis vil opfatte Mikkels tilståelse som tomt pral (II, 195). Men det at drabet overhovedet omtales, at Mikkel kender til det og omgående flygter fra København til Jylland og siden til Tyskland, tyder på at det opr. var meningen at vi skulle opfatte ham som gerningsmanden. Når sætningen blev strøget i bogformen, skyldtes det vel at JVJ ved nøjere eftertanke har været bange for så tidligt at forskærtse læserens sympati for Mikkel. Men Mikkels senere voldtægt mod Ane Mette og overfald på Axel vidner om at han hade sind til i sin frustration at begå den slags voldsomheder.

Hjemkomsten kan ikke råde bod på Mikkels mismod over den spildte ungdom: »Da otte Dage var gaaet, længtes Mikkel bort«, hed det i kladden (jf. s. 49f.), og han strejfer ude om natten som Ridder Tage: »Han maatte opsøge [Indtryk>] Omgivelser, der vejede op med hans indre Mismod«. Han møder Ane Mette: »Hun fyldte det fattige Hus med Duften af sit Legeme og Lysset af sit Haar«. Hendes far har inviteret ham hjem: – »Kommer du ikke hen til vort? raabte Jens efter ham. Jo det skulde Mikkel nok«. Først nu får han ideen om voldtægt af hende: – »Jeg vil hævne mig paa Otte Iversen ved at tage hende fra ham«. Otte Iversen er imidlertid blevet forbandet, i kladden både på dansk og tysk, af Susannas far og er bagefter jaget hjemad ligesom Ridder Tage, men »sønden for Hobro« brød hesten sammen. Mikkel synes imens at være flygtet videre til Tyskland, men får ved forårstide hjemve, skildret i kladdens indledende afsnit til kap. XII (citeret i LN:JVJ 1968 s. 100f. & af Friis 1974 s. 304ff.). Mikkel har på hjemfærden uheldsvarslenende fornemmelser med bl.a. en krage der skrukker: »Mækkel, nu er dit Foraar død. Hægægægægæg«. Ved en digterisk metamorfose er han nu

blevet til Døden. At dette naturligvis ikke skal tages bogstaveligt, er indiceret ved at JVJ i kap. *Døden* har ændret tempus fra præteritum til præsens.¹² Der er ingen belæg for som Friis (II, 194) at tro han inden skulle have været håndværkssvend, da snarere vagant. I hvert fald er han nu tysk landsknægt: »Mikkel befandt sig vel ved dette nye Liv, han var ikke betænkt paa at bytte Stilling mere«. Som sin ophavsmand er han *free lance* og hverves to år efter til Ditmarsker-togtet, hvis tilblivelse opr. skildredes således:

Anno 1500 var Kong Hans hos sin Broder i Holsten, de samlede Krigsfolk for at tage Ditmarsken. Junker Slentz var hvervet tilligemed hele den sachsiske Garde og befandt sig paa Marsch ... Kammeraterne sang, og Mikkel [sekunderede med høj Fistelstemme af bedste Formue] tog Tonen med efter bedste Skøn: »In Hungersnot schlag Herren tot, und lass kein Gans mehr leben!« ... Han følte det smærtelige Tungsind der er ved at marchere i et Geled, hvor alle tier af Træthed. – (jf. KF s. 64f.).

Skildringen af Ditmarskerkrigen, der rummer en henvisning til »Rimkrønikens Beretning«, lød en del mere dramatisk i kladden:

– Sjældent blev der i fordums Tid spillet saa talentfuldt et Drama. ... Hertug den og den af Meldorf, Grev Per til Hemmingstedt ... og som en sidste uhyre licentia poetica de tre tusinde tomme Vogne bagved til Byttet. – Er hele dette svimlende Apparat ikke naturligt for *den levende*, jævnt menneskeligt, hvis højeste Sundhed [udtrykker sig ved Pral, hvis Kulmination er den enorme svimlende dundrende Løgn>] finder sit Udtryk i Pral og Trusel, hvis Hæder det er at slaa ihjel. Mennesket hvis fineste Potens er den dundrende Løgn.

Og saa anden Akt – [der er ikke flere] Slagtningen ... (jf. KF s. 66f.).

Døden smasker højst uopdragent med Kæberne i denne Fylde. De drukner, trædes ned i [Skidt>] Mudderet, og Bønderne aabner flittigt [er beskæftiget med at aabne>] for alle de fangne Blodstrømme. [... Hvor er da Forbindelsen mellem første og anden Akt. Enheden?] Væsken var ikke sen til at styrte ud.

[Det var et godt Drama uden Moral. Enheden i det var ikke

aristotelisk, men dog nem at gribe. Alt hvad der lever, har en mægtig Trang til Overdrivelse, jo større Ungdom og Frodighed, des æventyrligere Forstørrelse, men det er bare at prikke Hul et Sted paa den varme Hud] ... Det er Kynismen i Stykket, jo hedere Udødeligheden er, Truslerne mod hele Verden, Løgnehistorierne, Trodsen, des snarere bliver Munden tavs. [De døde behøver ikke at skamme sig ved at have sagt for meget, mens de levede>]. Man plyndrer Ligene>] Det ender saa flovt med Døden. [Et Lig>] Liget ligger [stille, hvor blev Skryderiet af?] komplet stille.

[Nuvel, Historien gik sin Gang, Krigen gik sin Gang, de tog Meldorf i Februar Maaned. Natten efter denne Smule Batalje sov Mikkel Thøgersen i en Lade, sammen med et hundred andre Knægte. De var overmaade trætte, de havde marscheret uafbrudt hele Dagen]

Om hvordan Mikkel undkom og om Otte Iversens død, hed det:

Lidt efter blev Mikkel trængt ned i Grøften og sank under det svidende kolde Vand, [men det blev hans Redning] han drev et langt Stykke i den rivende Strøm, før han kom op. Brystharnisket tyngede ham ned. Men han fik fat i en Stolpe, drev tilbage, saa Otte Iversen, holdt stille – brød sig ikke om ham, *saa ham dø* (min fremhævelse), drev igen og undkom. Nu bandt ingen ham til Danmark, han gik sydpaa...

Først da »Verden« blev mig ligegyldig, blev jeg løst fra Danmark! (jf. KF s. 67).

Særlig meget kan indholdet af 2. del ikke have været planlagt, når han her sidst i 1. del kunne lade Otte Iversen dø. Avfattelsen af 2. del blev imidlertid forsinket ved at han sommeren 1900 var sendt som reporter til Verdens-Udstillingen i Paris. Herved blev hans optagethed af den middelalderlige fortælling afbrudt af begejstring for den moderne teknik. Men i Kristiania kommer han igang med 2. del: *den store sommer*.

Da Axel som kgl. stafet indtræffer i bispegården i Odense er der jo gilde med en lejet glædespige (opr. »daarlig Kvinde«). »De kom sidst, og sulten er De, saa skal De ogsaa have hende« erklærer bispen. Da Axel spør Mikkel, der hade været med til at bære hende ind, om pigens navn, er svaret i kladden: – »Merete! oplyste Mikkel stilfærdigt, han

kendte hende ret godt«. Dertil kan indvendes at Mikkel ikke engang kendte hendes rigtige navn, for i det følgende kalder JVJ hende Agnete.

I kladden er det i direkte tale³ at bispen giver Axel besked: »De skal videre til Bispen paa Børglum. De skal faa en Mand med, det bliver Mikkel: der faar De videre Besked. Imorgen tidlig henter De Brev her hos mig. Og det haster. Nu kan De gøre hvad De vil, Mikkel kan vise Dem i Seng. Tak« (jf. KF s. 73). Og næste morgen får de instrukser: »Mikkel skulde passe en Drift Stude op et Sted i Jylland blandt andet og give Føreren Brev, Axel havde Breve til forskellige Herremænd paa Vejen. Jens Andersen havde mange Jern i Varmen paa en Gang« (s. 74).

Forinden har Axel taget afsked med Merete = Agnete og skildret hende:

[Agnete, hun var dog ung, Agnete, den faldende Engel. Ja det var som kendte hun kun den Stilling synkende Mennesker har, Ryggen nedad og alle Lemmerne i Vejret. Saaledes gik hun til ligesom en Skarnbasse milevidt i Heden, der er falden om paa Ryggen i Hjulsporet og marscherer sit Liv ud paa Stedet med Benene opad. Men der var Øjeblikke den Nat, da lille Agnete skinnede i Syndens Majestæt med en Glorie af Rædsel og Begær om Hovedet. Hendes Sjæl slog ud i et vildt maalløst Blik som en Korsriders Rædsel og Ansigt, naar de røde Blodroser pludselig [blomstrer gennem>] springer ud paa den hvide Dug om hans Bryst i Slaget mellem Hedninge og Blaamænd.

Vis mig et Modermærke paa dig et Sted, hvis du har et, for at jeg kan kende dig i Helvede, bad Axel elskovsdrukken, da Dagen gryede.

Agnete vendte sig, idet hun lo af Skam og græd af Lykke og Lyst. Hun viste ham Arrene paa Ryggen efter Kagstrygningen [havde efterladt>]. De lignede [friske>] gustne Siv [med ud-sprungne Duske] og endte ligesom Siv i brune Stjærner [det var Mærket] hvor [Mærket af] Piskens Knuder havde kysset] (Kl. s. 35; jf. KF s. 96f.).

Siden fandt JVJ ud af at den historie slet ikke angik denne Agnete og overførte den på luddereren Lucie i Stockholm, opr. kaldt Merete. Hvad angår omtalen her i 1. kap. af Agnete, hos hvem Axel og Mikkel »tog

Logi«, indskrænkes omtalen til: »Men da Axel gik tidlig om Morgenen, gav Agnete ham en Lok af sit Haar«. (jf. KF s. 74).

Skildringen af Blodbadet i 2. dels kap. III-VII er i det store og hele ikke ændret fra kladden til bogformen. Mikkell føler sig i sin monolog slut i kap. *Consumatum est* stadig hjemløs og mistrøstigt over sin spildte ungdom: »Først da Alverden blev mig ligegyldig, følte jeg mig løst fra Danmark« siger han: »saaledes mistede jeg Vederlag for mit Liv« (jf. KF s. 88).

I lighed med hvad der var Walter Scott's teknik⁴ bruges Mikkell til at »spejle« de historiske begivenheder. Som vagtpost blev han »Vidne til et af de fataleste Optrin i Nordens Historie: – [det han saa den Aften mærkede ham, blot det at>) skønt han kun deltog som Tilskuer« (jf. KF s. 93n). Fra en anden synsvinkel, fra sit tagkammervindue, »spejler« også Axel, imponeret, Blodbadet; om ansvaret for det rummer kladden en ikke i bogformen medtaget passus: »Det var den 7. November 1520, der havde sat ustyrlige Hoveder sammen og benyttet sig [af] for sin Kongesag af hævnerrige Mænds Talent, Ondskab og Snuhed« (jf. KF s. 95n).

Da Axel ombord på galajen med *farende* [piger>] *frouwen* spør om en af horernes navn, hed det: – »Merete, svarede hun med lav og varm Stemme«. Men JVJ beslutter at lade hende hedde Lucie (jf. KF s. 91); dog til slut i kap. *Blodbadet* ændres hendes navn til Erica. Da hun i kap. *Lucie* har opsøgt ham, hed hun stadig Merete. Sammen med hende har han en morsom erotisk flyvedrøm, der lød anderledes i kladden:

Axel sovned ind i Meretes Favn.

Og han var drømt ind i [Taagernes Land>] det dunkle Land, hvor Sjælens Billeder er den vaklende Virkelighed, han sad med Sigridd ved Havets Bred, som det kom ham for dødelig søvning. Imidlertid stod han op og ravede frem for at rede en Seng, og han tumlede længe med Bølgerne, lagde dem ... (osv., jf. KF s. 97) ...; og endelig syntes han, at det var godt. Og glemte de maatte bort.

Inden Sigridd vilde følge ham, maatte han tage hende i Haanden. Husk nu ... sagde hun, idet de hævdede sig fra Jorden. Ja. De stod lidt stille i Luften. Saa fløj de, vidt og svimlende højt, men Axel syntes i dyb Søvnighed at de maatte endnu uendeligt vidt ud i Rummet, det bares ham for, at der var en Udsigt i det

fjærne, ved Verdens Ende, som de maatte se. Men da de havde fløjet en lang Tid, gav Sigrid efter, hun lod sine Knæ synke og begyndte at klage sig. Og da styrtede de begge ned. Axel vaagnede. Han sov igen og drømte igen, underlige Ting, der ikke var til at huske (Kl. s. 59f., jf. KF s. 97).

Denne muntre flyveoplevelse virker som gengivelse af en virkelig drøm, mens den følgende flyvedrøm virker ganske konstrueret. Det tilkendegiver sig ligefrem i fremstillingen ved at forfatteren omhyggeligt ændrer alle kladdens verbers tid fra præteritums virkelighed¹² til præsensform: – »Atter sov Axel og atter [fløj>] flyver han, men alene. Han [fløj>] flyver i oprejst Stilling ...« (osv., jf. KF s. 97). Omskrevet flere gange er det følgende afsnit hvor Axel efter en association til Columbus fantasierer over bordel-galajen og dens last af villige piger:

Det [var>] er [Salighedens Skib>] Lykkens Skib. I Stavnen vaager to nøgne røde Dværge, hvis Sved er giftig, de vædsker overalt af Ælde; ved Masten staar tre blanke Indianere og holder Udkik uden at bekymre sig om noget andet i Verden, de stirrer kun ud efter Taagerne paa Havet. Skibet sejler og [duver>] nejler aandeagtig let i Havet. Skipperen selv staar ved Roret og bøjer sit Dødningsansigt over Kompasset. Men agterude i det høje Tømmerkastel paa Dækket og under Dækket i hver en Vraa og Rede venter Alverdens Kvinder, der er en af hver [Sort>] Slags fra Jordens runde Egne. Af hvide er der mange (osv., Kl. s. 60, KF s. 98).

[Der er noget for din Smag paa Lykkens Skib, hvis du kun aldrig søger Fuldendelse, thi den enkelte er aldrig fuldkommen, men den enkelte er vel aldrig [fuldk>] fuldendt, men taget til sammen] men de mange tilsammen stiler mod Fuldkommenh] (jf. KF s. 99).

Alt det som Niels Lyhnes moder drømte om for sønnens fremtid formulerede hun i udtrykket »Det var din Lykkes Skib« (*Niels Lyhne* kap. VIII). Det modulerer Axel i sin fantasi over med udtryk som »Det er [Salighedens Skib>] Lykkens Skib«, som også varieres til »Columbi Skib, Columbi forliste Lykkeskib«, lastet med dejlige piger. Det er nok et vidnesbyrd om hvor tidligt Columbus stod for JVJ ham som et skyts-idol, men han nedtoner Columbus-påkaldelserne i bogformen. I virke-

ligheden passede Columbus ikke godt sammen med temaet for *Kongens Fald*.

I kap. *Miserere* lød den ynkeligt nedbøjede Mikkels indre monolog i kladden noget anderledes; med rette udelades i bogformen den umotiverede hentydning til sfinxens gåde:

– Den vældige Evne, du sporede i dig, der forlenede med Stolt-
hed som den eneste i Verden, den underhulede din egen Tvivl.
du er som et Hjul, der er brudt over i alle Egerne ved Navet, kun
Navet gaar rundt. Verden uds lukkes om dig, skønt den er evig
ny. O Sfinx, hvor djævelsk klog var du, din Gaade betød Menne-
sket, det kunde ingen gætte, thi det laa for nær. Du er som de
andre – men den eneste i Verden bliver du ved at være, ja ensom
Hvad var din Indbildningskraft, der vilde holde Verden oppe –
den kunde ikke bære dig selv alene (Kl. s. 70, jf. KF s. 108).

I kap. *Den lille Skæbne* godtager Sigrids familie Axel i kraft af den arv han venter; i kladden hedder det: – »De troede ham [at se efter Sedlen faldt ikke Axel ind, han var ingen Tvivler]«. Luddereren Lucie, tilsidst kaldt Erica, hade imidlertid frastjålet ham papiret på den.

I kap. *I Urskoven* fortælles det at Axel rømmer fra Sigrid »Andendagen efter sit Bryllup«, hvad der ville være en større forhånelse end bare at udeblive fra brylluppet, og sådan forholdt det sig i kladden:

Han forsvandt paa selve sin Bryllupsdag, og lod ikke siden høre fra sig. [Gæsterne var kommen og alt var rede, men da de skulde til Kirke, savnedes Brudgønnen. Det blev et [bedrøveligt>] forstyrret Bryllupshus.] der gik Ord af [Brudens og>] Svigermoders Besvimelser (jf. KF s. 115).

Hvorfor ændrer J.V.J. tiden til »andendagen«? Måske for at sikre sig muligheden for at fortsætte bogen med et barn af Axel; han sikrede sig det også ved Magdalenas svangerskab, men valgte i sidste instans i stedet den danske Ane Mettes datter dertil. Kladden beretter: – »Om Formiddagen som han skulde giftes, red han sig en Tur ud i Landet«. Han rømte.

Axel var kommen til »at længes efter Kirsten i Danmark«, hans Kæreste fra ifjor. I kladden fortælles det at en sindsforandring var påkommet ham ved om morgenen at have fået et glimt af Sigrid nøgen:

– Han [gik>] sad alene i Badstuen hos sin Svigerfader, Bengt Nitter, da han hørte det pusle inden [i den anden Stue>] paa den anden Side Tremmevæggen. Axel kunde se derind, uden selv at blive set (?) thi Ruden var paa hans Side. Og der saa han Sigrid gaa inde i den tætte Damp, [for]underlig klejn og hvid. Og Axel havde maattet kaste sig paa Hesten og ride saa det peb for at bedøve sin Lykke.

Men »Axel kom ikke til Danmark den Gang«; han havde regnet med otte-ti dage; men pludselig kastede han hesten (som vi nu får at vide hed »Rømmer«) fra vejen og ud i det vejløse skovland »og videre gennem Halland«. Det var sent paa Natten, da han »fandt et Hus i Skoven, hvor han fik Nattely«. Han forblev vinteren over hos brændehuggeren Kese, betaget af datteren Magdalena (JVJ er lige ved også at give hende et andet navn), som Kese overlader til Axel. Hans ord herom ændres som vanligt i bogformen til indirekte tale:

– Du skal have hende, sagde Kese. ...[Jeg fik hende selv ved Slumpetræf>]. Det var ikke andet end ved et Træf at jeg selv fik hende, sagde han videre. Det gik til uden Ordentlighed ved at jeg havde et Kvindfolk i Huset. Hun løb siden væk og lod mig sidde med [Ungen>] Barnet, vi var slumpet til at faa. Magdalene kaldte jeg hende, men hun hedder det nu ellers ikke, hun kunde for den Sags Skyld ... det er mærkeligt at hun *er til*, skønt hun da er baade stærk og skøn som et andet Menneske. Tag hende du da. Hun er let kommen, hun skal let gaa. (Kl. s. 79, jf. KF s. 117f.)

Efter det hedenske blotgilde,⁵ der virker lidt som en gentagelse af hesteparteringen i 1. del – og *det* var ingen *happening*, viser det sig (i kladden) ved forårstide at Magdalena er blevet svanger; fortalt i stil med Zacharias' fortælling s. 130:

Magdalene bar sit Skørt højt, der fløj Rødme over hende, bedst som hun sad, hun saa ud, som havde Gud blæst vel rigeligt, da han indblæste hende Livsaande ... saa at der var bleven en Bule paa hende (der) gjorde (hende) frodigere.

Det oplyses også i kladden at »Brændehuggerens Datter fik et kønt Drengbarn i August«. Inden da var Axel draget videre, »alle andre

Steder hen end til Danmark«: »han rejste [inde i Rusland hele] om Sommeren og led ingen Nød; om Vinteren spiste han Hesten og boede som han havde lært af Kese«, men kom »to Aar efter sit Bryllup i Stockholm« til Danmark, »fremdeles med det Ærinde at besøge Kirsten. Naar det var gjort, agtede han sig tilbage til Sigrud, naturligvis« – »Sit egentlige Ærinde havde han glemt imidlertid, han vilde hjem for at hæve Skatten«. JVJ havde her planlagt at indskyde en »Beskrivelse af Danmark og af den danske Sommer« (KF s. 122).

Ifølge kladden er det »i Hvalpsund Færgeskro« at Mikkell af værten erfarer om Axels fæsteøl i byen Kvorne med Steffens datter Inger; i kladden hedder hun nu Katrine, og det drejer sig om bryllup, ikke om fæsteøl. – »Saaledes fortalte Værten, og Mikkell Thøgersen hørte godt efter«; han var en taknemlig Tilhører (jf. KF s. 122). Sætningen »han spurgte Værten ud« ændres i 1. udgave til »Han spurgte selv ud« hvad der i de seneste optryk er blevet forvansket til »han spurgte sig selv ud...«, hvad der ikke gir mening og bør rettes.

Men Mikkell var »i sit beklemte Lune«: »Det havde ikke været ham muligt at tilgive Axel. Skønt det var gaaet saa mærkeligt nu, at han var bleven Svigerfader til ham. Men Katrine havde Mikkell jo aldrig set« nedder det i kladden (jf. KF s. 125).

Mester Zacharias' kvaksalveren af Axels knæskade gør den dødelig. Tydeligt i opposition til Niels Lyhnes slutningsord, forsikres det om Axels død: »Men det var ikke svært at dø«; i kladden tilføjes: »Som han havde levet døde han i Lykke. Han havde forstaaet Livet let. Livet havde for ham været en Opløsning. At leve er at dø. Saaledes levede han sig nu ind i Døden. Han døde levende...« (ad KF s. 132).

I den døende Axels navn formede JVJ i kladden et kærligt Farvel til Danmark, som i ændret form avslutter kap. *Den danske Død*:

Axel aabnede ikke sine Øjne mere, men som han sad lugtede han den søde Lugt af Jordens Grønsvær. Han aandede stille – Farvel til Danmark, hvor han havde fundet det fagert at leve, og hvor det faldt ham saa let at dø. Farvel til det lave Land, der har den forunderlige Sommer. Det Land er blødt og grønt som en frisk Seng i Havet, Fødeseng, Dødsseng. Himlen hvælver sig med For-kærlighed over Danmark ... (osv., (jf. KF s. 134). Det er Columbi Lykkes Land, [der finder han Hvile]. Dødens Land.

Hvad angår II. dels kap. XIV er det kendt at JVJ i de senere udgaver

udelader to sider almene betragtninger om styrke og tvivl (se Danske Studier 1970, s. 108). Udeladt blev herved bl.a. en betragtning over tyngdekraften: »Faldet er evigt paa Jorden, ethvert levende Væsen er skabt med Tunghed i sit System, Mennesket, den oprejste, staar for Fald«. Det videreførte et udsagn fra 1. del: »Men alle Væsener er skabt i Strid med Naturen, paa Trods af Tyngden; Mennesket har endog rejst Forparten fra Jorden og snydt Tyngden for et Par Ben ...« (KF s. 29). At JVJ havde evolutionær basis herfor, ses mange år efter, i *Aandens Stadier* fra 1928, hvor det siges: – »I den oprejste Skikkelse ... tegner sig endnu i Formen Nedstamningen fra det firføddede Dyr, den liggende Ryglinie der er rettet op. Et staaende Menneske er en vedvarende Umulighed, aldrig ment af Dyret. Mennesket er bleven sin egen Norm« (Ånd. St. s. 93).

Massetilrækningen anvendes i KF så specielt på Chr. II, og ligger bag bogens titel. En impuls til den kan JVJ have fået fra Holbergs her fremhævede bemærkning i *Dannemarks og Norges Beskrivelse*: »... med denne Konges Fald, faldt ogsaa bøndernes frihed igien« (SS V, 569). JVJ omtaler under udarbejdelsen aldrig sit værk som »Kongens Fald«; den titel optræder først da de tre små bind bagefter blev forsynet med et fælles titelblad.

Ovennævnte kapitel med kongens indre monologer under færgefarten fik i de senere udgaver overskriften *Kongen falder*. De færgefarter Chr. II her lader foretage »efter at Opsigelsen havde ramt ham i Ry«, er i kladden nummereret til otte sejladser. En kendt historisk person lader JVJ i kladden være med i færgen, idet der står: »Christiern Pedersen talte ivrigt Latin med Mikkel Thøgersen«.

Kapitlets slutning om kongens fatale tvivlesyge virker som en opposition mod den særc frase i 3. kap. af *Niels Lyhne*: »I Tvivl fortvivler der ingen«. Chr. II ender med, som det opr. hed, »at lade Sagen falde, som han tvivler paa«.

Bindets sidste kapitel, *Inger*, den lokaliserede parafrase af balladen om *Aage og Else*, synes at være blevet til ved en indskydelse og straks efter omskrevet på et par vedlagte sider. Dens første form er henlagt til efterårstide, den anden version er overskrevet: »*Den lyse Nat*. (Juni)«:

Men Inger, hun var saa sorgfuld, hun græd for sin Brudgom [hver Nat>] Dag og Nat. Kvorne ligger ved Fjorden. Inger saa ubændigt over mod Himmerland hver Nat fra sit Kammer, naar hun [stod og] græd.

[Det var bleven Efteraar. Det regnede Høsten ud, og Nætterne var mørke] (Kl. s. 105).

Men Inger, hun var saa sorgfuld. Hun græd og vred Hænderne for sin Fæstemand Dag og Nat. Inger saa over Fjorden mod Himmerland hver Nat fra sit Kammer, naar hun græd. Det var de lyse Nætter. Himlen stod altid aaben. (Kl. s. 108; jf. KF s. 143).

I første version har Axel en oplevelse med en havfrue, i den anden med en genganger:

Axel kom til Hvalpsund og saa, hvor Bølgerne stred haabløst derude. Han gik uopholdeligt over, og ude midt i Sundet viste en Havfrue sit Ansigt i Bølgen under ham og spurgte ham, han saa det paa den pludselige dybe Alvor i hendes [Ansigt>] Øjne og om hendes stumme Mund.

Ude paa Heden gik en død Mand i Ring, han tog Mod til sig og talte med sløret Stemme til Axel, der gik ham tavs forbi; den døde saa forgræmmet efter ham, til han var af Syne med sin Kiste i Hulvejen, saa begyndte han igen paa sin Ensomhed (Kl. s. 108f.).

Tilføjet til 1. version var oplysningen »Om Efteråret døde Inger«. Det medtages ikke i 2. version. Den kunne ellers passende være ændret til Om vinteren, for at levne hende den nødvendige tid til at nedkomme med et barn, selv medregnet de tre måneder Axel kan have kendt hende før brylluppet. Nu skal man ikke tage for naturalistisk på den opdigtede episode, men det at han opr. lader hende dø om efteråret og ikke nævner hun er svanger, viser at JVJ endnu ikke havde fundet på at Inger (opr. kaldt Katrine) skulle efterlade det barn Ide (opr. kaldt Bodil) der er med til at knytte 2. og 3. del sammen. Vi kan heraf konstatere hvor lidet fastlagt handlingen på forhånd var i romanen. Den er skrevet på indskydelser, på inspiration, som netop hele kapitlet *Inger* gør indtryk af.

Samtidig med at JVJ færdiggjorde *Den store Sommer* var han så småt ved at forberede udgivelsen af *Den gotiske Renaissance*, hvis betragtninger lidt har tangeret Chr. IIs indre monolog.⁶ JVJ skulle nu videre med sidste del, men arbejdet med *Vinteren* gik trægt.

Han havde i 2. del givet Mikkell orlov til en Jerusalem-færd, vel for at udfylde mellemtiden til at 3. del skulle indledes med Grevens Fejde 1534, hvor Mikkell som hjemvendt pilgrim træder frem, uden dog at have det fjerneste at fortælle fra den, udover om Kopernicus, så påhittet virker som et tomt postulat. En pilgrimsfærd til Jerusalem som der intet er at berette om, bidrager ikke til bogens økonomi. Den kunne så lige-så godt – eller bedre – ikke være foretaget.

Mikkells broder – »Niels Elkær kaldte de ham efter Gaarden« – ak-septerer uden kritik Mikkells handlemåde, i kladden med denne ytring: »Jeg tror, der er gaaet dig meget imod, Broder, som jeg og mine Lige ikke kan sætte sig ind i« (ad KF s. 155). Som tilskuer oplever Mikkell bøndernes sejr ved Svenstrup og derpå *Nederlaget* ved Ålborg.⁷ Slaget ved Svenstrup indledtes i kladden med nogle almene betragtninger over landet og tiden tillagt Mikkell:

Han saa ud over Bakkernes lavt svungne Linjer og erkendte det evige i Landets Udseende. Alene Landet varede, medens Slægter for henover det som Skygger af Skyer. Og han mindedes sine Studenterdage, da han lærte om evigt skæbnesvangre Slag – mon Kampen ved Maraton var andet end Tilfældighedernes Sammenstød? Og kunde det være saa længe siden? Nej det var ikke længe siden. Tiden var ung, den var næppe begyndt. Det var endnu en Slægtens Morgen,⁸ og der var Forslag i Aarhundrederne, som skulde komme og blive ved at strø Slægter ud over det rummelige og bestandige Land. (Kl. s. 124f., jf. KF s. 160ø).

– »Imidlertid havde Kongen allerede i flere Aar været en Fange paa Sønderborg«. Og her i 1534, efter bøndernes nederlag ved Ålborg, indtræder Mikkell så omsider i sin historiske rolle som tjener for kongen, om hvem det i kladden sagdes:

Nyhederne i Landet sivede ind til ham som Træk fra Vinduerne og skaffede ham Gigt i Sjælen. Ligesom Invaliden føler Værk i et Lem, han i mange Aar ikke har haft, saaledes jøg det i Kongens Sind, naar han sporede [et Pust>] Forandring ude [fra>] i det politiske Vejr. (jf. KF s. 165).

JVJ slutter dette kapitel, nr. III i kladden der (som nævnt af Friis II, 190) også indbefattede kap. IV (*Tiden*), med en påmindelse til sig selv

om hvad der nu skulle berettes om: – »Om hvordan Kongen og Mikkel levede i Fangenskabet skal her fortælles«.

Men JVJ fik imidlertid ikke skrevet det lovede kapitel om Mikkels samvær med kongen. JVJ har øjensynlig manglet oplagthed og ideer til udformning af et sådant kapitel, som læserne må have set frem til som det mest oplagte af de Interieurer fra Chr. IIs Liv som bogen bringer. Det synes at være gået trægt med avfattelsen af 3. del af middelalderromanen, som han ved bearbejdelsen af reportasjerne fra Verdens-Udstillingen var kommet langt væk fra. Han manglede ikke inspiration, men den trak ham ud i andre genrer; i februar 1901 fandt han frem til myteformen (med *Knokkelmanden* bl.a.) og i sommeren 01 gjaldt det prosadigte (*Interferens & Ved Frokosten*). Men det drejede sig her om at komme videre med *Kongens Fald*, og da han havde erfaring for at skriveriet gik bedst fra hånden i fremmede kroværelser (jf. LN:JVJ 68 s. 139), var han i marts 01 taget til Korsør og derfra på *Rundtur i Danmark* med tog over Fyn og gennem Jylland. Hans artikler fra rundturen vidner om at det var et trist og ualmindeligt regnfyldt forårsvej (jf. LN:JVJ 68 s. 134-38), men gang i romanen var der ikke kommet derved. Så var han i maj taget op til Norge, hvor det plejede at gå. Og det var nok dér han fandt på, at når han ikke for øjeblikket kunne komme videre med beretningen om kongen og Mikkel, så kunne han i stedet indlægge i romanen en skildring af den Rundrejse i Danmark han netop havde foretaget, skønt det egentlig ikke bragte handlingen videre.

Til bærende figur for denne rundrejse i Danmark opfinder JVJ til formålet personen Jakob, nærmest en af de himmerlandske særlinge. Hans tilstedeværelse i romanen motiveres ved at han har påtaget sig at sørge for Axels posthume datter, opr. kaldt Bodil, og det hedder hun endnu i renskriften før hun får navnet Ide. Idéen med at Ide er døvtstum skal formodentlig forstås symbolsk som et billede på at bønderne efter Nederlaget 1534 ikke fik noget at sige: »Efter den Strid faldt der en svær Stilhed over Jylland«, der varede i næsten 400 år til det med *Vinteren* samtidige Systemskifte 1901, sml. JVJs samtidige essay *Danmarks Historie og Jyderne* (jf. LN:JVJ 68, s. 157f.).

Skildringen af Jakobs og Ides danske rundrejse vidner smukt om JVJs betagelse af dansk natur under skiftende vejrlig, men tjener i øvrigt kun til at trække tiden ud, uden at bringe den egentlige handling videre. Kap. V og VI handler kun om Jakob ligesom det meste af kap. VII & XII, imens står den egentlige handling i stampe. Da JVJ stadig ikke kan komme igang med skildringen af kongen og Mikkel, opfinder

han til kap. VIII & IX den fantastiske episode med Zacharias og Carolus, lidt i føljetonromanernes manér. Så lidet planlagt var romanen. Når den inspiration som bar 1. og 2. del svigter, inddrages disse den egentlige handling irrelevante sager.

Den danske Rundrejse forår 1901 »i ustandseligt Regnevej« har dryppet tilbage på foråret i 1530'erne: – »Det var Regn til Morgen, og om Aftenen var det Væde. Det var den evige trætte Vægelsindethed, der dog hele Tiden haaber« (KF s. 166). Jakob drager rundt med Ide, i kladden først kaldt Ane Mettes »Sønnedatter«; det rettes dog til »Barnebarn«, egl. hendes datterdatter. Yderst på Grenen synger Jakob sin vise: »Mæ og bætte Ide wi haa saa traant«; sidste strofe indledes i kladden: »Og tror I et, hwad a sejer«. Efter at have været »paa det alleryderste Punkt af Danmark« (jf. KF s. 168) sejler de et par måneder rundt og kommer til Helsingør. Kap. VI *Hjemløs* indledes med meddelelsen: »Jakob og Ide gik fra Helsingør og gennemrejste hele Sjælland. Det var de to Aar om« (jf. KF s. 170). Derpå flakker de et år om på Samsø og derpå i Jylland. Så fortæller kladden: »Et Aar efter stod Jakob og Ide igen paa Skagen. Jakob saa paa Ide, der var bleven stor, hun var nu fjorten Aar« (jf. KF s. 171). Nogen grund til at de skal besøge Skagen for anden gang er der ikke. Men vi får den hyggelige beretning om besøget hos den gamle skipper. Ellers tjener beretningen om deres omvandren kun til at få tiden til at gå, så Ide er nitten år da de omsider indtræffer *På Sønderborg*, hvor vi endelig træffer hovedpersonerne igen, Mikkel er dog netop »ved at drage af Gaarde«, men vi får et indblik i kongens ynkelige tilstand.

Ifølge kladden mindes han »at hans Børn var døde og deres Moder [at den Kvinde, han havde elsket] var død, og at det var længe siden, de [allesammen] faldt ham fra« (ad KF s. 177). Men ingen tanke om Dyveke; hun og Sibrit var fortærsket stof som JVJ med vilje forbigik. Han lader den nu så fromme konge tænke tilbage på sit raseri de første år; i kladden med den bemærkning tilknyttet: – »Men det var jo bleven bedre. Han havde faaet Mikkel ind til sig, og han havde saa lempeligt hjulpen ham med hans Utaalmodighed og langsomme Visnen« (ib.). Og ved tanken om den unge kvinde [<Pige] der for elve år siden var listet ind til ham, lader JVJ ham i kladden tilføje en betragtning der godt kunne ha været bibeholdt: – »[De>] Han havde [skam haft det rigtig glædeligt godt med hinanden>] unægtelig været lykkelig ved Pigen« (ib.). »Kongen sov ikke den Nat, han savnede Mikkel«, sagdes det i kladden her ved Mikkels bortrejse.

I kap. VIII *Carolus* siges det i kladden at Mikkel »grumme nødig« havde begivet sig afsted: »Det blev hans sidste Rejse, vidste han«. Fremme i Lybæk »hvilede han og levede bon«, hedder det i kladden: »men lod sig ingenlunde friste« af de prostituerede.

Situationen hvor Zacharias citerer en enkelt linje af Ovid's metamorfose *Europa* var i kladden forøget ved at citatet gentoges, hvorved Zacharias »hujede af Grin«, mens »Mikkel [føjte>] strejfedes et Øjeblik af ubetvingelig Ve«, vel over alle de spildte latinskoleår. Der kan indvendes at også i bogformen er reaktionen på den anførte uskyldige linje af metamorfosen om den til tyr forvandlede Zeus ganske overdreven: »Han brøler og smuk springer han omkring i det spæde græs«. Det er der hverken noget dristigt eller ustyrligt morsomt ved, hvad læseren der ikke kan latin eller kender resten af fortællingen, jo må tro. Rent bortset fra at det er en slem uartighed mod læseren af en roman her at citere latin uden oversættelse, ligesom Jens Andersens strofe om sine pinsler på s. 155, selv om den er på nemt middelalderlatin. Senere erklærer Zacharias også i kladden: »Jeg er Faeton«; om ham har Ovid også en fortælling.

Endelig forelægger Mikkel til Zacharias' avgørelse problemet om det var det geo- eller heliocentriske system der var det rette. Når det samtidig siges at det var en tysk munk i Jerusalem der havde belært ham om det nye system, kan det ikke rigtig godtages som udbytte af pilgrimsfærd; det kunne han have hørt i Tyskland eller Rom. Munken ville snarere have været optaget af reformationsstridighederne efter Luther's fremtræden. Da Chr. II indtil ca. 1529 havde været tilhænger af Luther, ville en hentydning til reformationsrøret have passet godt ind her et par år før Reformationen. At præsentere debat om verdensbilledet som eneste udbytte af en årelang pilgrimsfærd, er for pauvert, til trods for at Friis (II, 255f.) erklærer sig tilfreds med dette enkle resultat af pilgrimsrejsen, som tegn på at Mikkel har »haft kontakt med Renæssancens strømninger«. Der måtte dog være et væld af mere jordnære oplevelser at fortælle om.

Pilgrimsrejsen foretoges omkr. 1532-34, Kopernicus' storværk er som bekendt fra 1543. J.V.J. har imidlertid øjensynlig været klar over, hvad der ikke er særlig kendt, at Kopernikus omkr. 1510-14 som en prøveballon til europæiske lærde havde udsendt et lille resumé af sine revolutionerende tanker. Denne *Commentariolus*, som J.V.J. kan have kendt, var i 1881 i Stockholm blevet udgivet på latin.⁹ At Mikkel så stiltfærdigt går ind for »rimeligheden i det nye system« finder Zacharias i

kladden for tamt: »Et saa grufoldt Kætti som at forrykke Himmelle-gemernes Gang syntes han burde nydes anderledes« (jf. KF s. 182).

Da Zacharias præsenterer Mikkel Carolus, omtaler han ham i kladden mærkeligt nok én gang som en pige: – »Han er det bedste Hoved i hele Tyskland – [forresten er han en Pige]. Ikke alene at han er grundig, men han er hurtig!« (jf. KF s. 185). Og ifølge kladden råbte Zacharias højt fra bålet: »– I brænder nu Prinsen af Danmark! Er der ingen der her vil redde Kong Christierns Søn af Danmark? Carolus er Søn af Kong Christiern. Nu brænder I Prinsen af Danmark« (ad KF s. 189).

I kap. X *Vinterens Røst* får vi endelig lidt af et samvær mellem kongen og Mikkel, men det kan ikke gøre det ud for det savnede kapitel IV; forholdet mellem dem har ændret sig efter Mikkels slagtilfælde. Han blev nok dagen efter tilbagekomsten lidt bedre: »men han kunde ikke staa op. Han rejste sig ikke fra Sengen mere, skønt han levede til Foraars tide, rask blev han aldrig mere« (jf. KF s. 192). – »Kongen ældedes og blev bøjet de Maaneder han gik om Mikkel ...« siges det også i kladden. Mikkel lå og hade svært ved at afvinde sig med den forestående død; kladden melder:

Ja, for det var ham der aldrig havde [levet virkelig>] ladet Livet vederfares Retfærdighed, fordi han hele sit Liv igennem aldrig havde villet dø. Han laa og [tænkte over>] indsaar det i de lange [Vinter] Nætter, naar Kongen sov i sin Seng, og Mikkel hørte Vindenes Forladtheds Sang udenfor Taarnet var alene med sine vinterlige Tanker. [Uden at du>] Den der ikke dør hver Dag, faar [du ikke>] aldrig levet, men Mikkel havde [aldrig givet sig hen>] ikke kunnet ladet staa til. (KI. s. 169, jf. KF s. 192f.).

I kap. XI kaldt *Gruttensangen* sammenlignes i kladden den lyd som Mikkel plages af med lyden af »en Malstrøm, hvis Tragt gik gennem hans Hoved« og associeres af digteren med »den klodetunge Sten« (kværn) som i Eddaens *Grottasongr* svinges af Fenja og Menja, hvis navne der i kladden er byttet vilkårligt om på. Den sluttede: »Vi grutter al Frugtbarhed, vi kvæler Solen«.

Til sidst hører vi om kongens sorg ved Mikkels død: – »Op og ned ad Gulvet gik Kongen«, for »Der laa Mikkel og anklagede i Døden stumt ...« hed det i kladden (jf. KF s. 199). Men slutningskapitlet, *Spillemands Afsked*, er i øvrigt viet bipersonen Jakob, der vælger at suicide-

re, det der i kladden til 1. del var lagt op til at Mikkelt skulle gøre. Forinden lader JVJ ham synge den galgenhumoristiske jyske vise¹⁰ som JVJ selv, som fortalt i prosaskitsen *Brevet* (jf. LN:JVJ 68, s. 141), hade digtet i mørkt lune på tilbagevejen, efter med stort besvær på et poståbneri at have fået fat i et til ham rettet anonymt smædebrev. Digtet var i kladden udstyret med omkvædet »Didudelala«, ligesom han mellem stofe 5 og 6 overstregede to strofer:

Fowal baade Kat' og Hund'
A bløw her, hvis a kund'
Fowal bette Lærke og Sporre,
I skal min [Herregaard>] Virksomhed orre.

Fowal til aal min Hejst'.
I war allywel di bejst.
(A ejed jo eller Kulern',
Men a ku klap'em paa Mulern').

De ovenfor fremdragne eksempler på de ændringer *Kongens Fald* undergik under udarbejdelsen bekræfter læserens forhåndsindtryk (jf. LN:JVJ 68 s. 153) af at det var et lidet fast planlagt værk, hvis handling forfatteren undervejs impulsivt ændrede. Vel bringer bogen en række Interiører fra Chr. IIs liv, men den adskiller sig principielt fra J. P. Jacobsens forsøg på korrekt at genskabe en svunden tid; JVJ vil snarere vise at (bønde)livet dengang ikke adskilte sig synderligt fra hans egen tids. Med den trælsonne bestræbelse for korrekt beskrivelse af miljø og klædedragt var *Marie Grubbe* i grunden også snarere en efterfølger af Walter Scott's manér⁴ end af naturalismen, ikke mindst ved sin i forhold til de originale aktstykker næsten victorianske sky for omtale af det sexuelle.¹¹ Hertil kom en hos J. P. Jacobsen forfejlet arkaiserende sprogform, der forbiså at sproget i de højere klasser dengang mest var tysk og fransk; JVJ benytter derimod sin samtids sprog, isprængt jyske gloser, og lader f.eks. fremmede personer sige »De« til hinanden; han undgår Etlar's I-stil.

Kongens Fald er et bevidst antinaturalistisk værk, især ved dets brug af drømme og visioner. Forbilledet herfor er sikkert Heine, der i digtcyklen *Deutschland* lader virkelighedsbeskrivelsen pludselig glide over i livagtige visioner, af f.eks. digterens liktor eller af Barbarossa. Brandes hade fremhævet disse visionære indslag hos Heine. Heine har lært

No wil a se; gte Toduss
 For a er mig her held.
 Og na kan I hvi mig og leg med,
 No wil a her og leg med.
 Dididididala

A sov i Troens far
 For Vindens oven Dar,
 Og a haer sig i en Svimmel
 Gøker' hans syvend Himmel.
 Dididididala.

Men nu skal a saliger sov
 I min egen siel heldt I sov,
 I juen, som er saa wend
 Ved gen, der a søvne og jend.
 Dididididala

A ge for
 Kigang og
 Kallen.
 I ge mig
 I Kraant
 for Kallen

Forval og saa mig manne Tok
 Til Sædfuld søvvel som Pak
~~Tid ge og mig i Kraant for Kallen;~~
~~Ladde a her belat en~~
 Dididididala

A rose et for mig I, ald,
 Det hvi er belald.
 Si Raante, a styldes min Fjende,
 Den ~~for~~ di wote hwerarmes
 Dididididala

Forval bode Kat' og Skind'
 A btiw her, her a kind'
 Forval bode Løken og Sparre,
 I skal min ~~Hjortemid~~ arve.
 Dididididala

Forval til aal min Rajet'.
 I var allgevel di bajal
 (I et øjnd ge eller Hileron;
 Men a her klog' om paa Hileron)
 Dididididala

Forval min Fjøl og min Row'
 A wi wil a her og sov
 Hvi gen ~~nu~~ wil byt' i en Bedrivels,
 Saa kan her ~~nu~~ for min Fornivels
 Dididididala.

In min Kigang

JVJ at blande drømme, fantasi og virkelighedsbeskrivelse sammen. Drømmegengivelser er der mange af, men også visioner. Skildringen af *Tordenvejret* avsluttes således med visionen af Lykkeridderne ligesom kap. *Døden* er visionært. I 2. del har vi i kap. *Miserere* Mikkels vision af at se vejen »fra Dødsriget ind i de levendes Lande« (KF s. 108) og i kap. *Lucie Axels flyvedrøm* om »Lykkens Skib« (KF s. 98f.) videreført i hans dødsdrøm (s. 134). Med undtagelse af den i *Tordenvejret* er uvirkeligheden af disse visioner indiceret ved at JVJ lader tempus slå over i præsens. Som gennemgående fortælletempus har JVJ i øvrigt valgt præteritum, som (ifølge Käte Hamburger) alene er egnet til at give en fortælling præg af fakticitet.¹² I 3. del inspireres forfatteren slet ikke til visioner, med mindre vi vil opfatte kap. *Grotte* som en sådan, idet den også går over i præsens.

I sidste del, hvor forfatteren synes at være ved at tabe interessen for sine hovedpersoner, tiltager til gengæld den ømme skildring af det danske land og naturen; dermed også skildringen af det almene bondeliv, som også forhen udgjorde en vigtig ingrediens i bogens stemning, f.eks. i baggrunden ved Axels død: – »Nede i Engene ved Aaen brølede Kørerne efter Malkepige« osv. (KF s. 133) avsluttet med et kærligt Farvel til Danmark, indsat i en andagtsfuld stemning fra de lyse nætters tid. Naturskildringerne videreføres i 3. del ved Jakobs omflakken under årstidernes vekslen. Beskrivelserne af naturen og bondelivet, som ikke hade ændret sig væsentligt fra Chr. IIs tid til det landbomiljø som JVJ huskede fra sin barndoms tid, gør det fortidige mindre fjernt.

Skildringen af bønderne og deres sejre i Ditmarsken og ved Svenstrup skulle støtte provisorietidens kamp for Venstre, dvs. bøndernes generobring af den magt som de hade tabt ved nederlaget i Grevens Fejde.⁷ Og samtidig med udgivelsen af 3. del i sommeren 1901 gennemførtes netop Systemskiftet! Det var et aktuelt problem fra dengang bogens tendens bidrog til.¹³ Aktuelt var det også dengang at bekæmpe datidens følelse af at Danmark efter 1864 var et lille land. JVJ ville gribe tilbage til den tid hvor landets nedgang begyndte, og det var med Chr. II, og udrede hvilke karaktertræk der var skyld deri. Den analyse skulle *Kongens Fald* tjene til (se LN:JVJ 68 s. 152f.). Begge disse to dengang aktuelle politiske intentioner læses der nu henover, men til gengæld består værkets almene budskab om det tilfældige i kærlighed, undfangelse og død. Selv betegnede JVJ til mig *Kongens Fald* som et emotionelt anlagt »prosastykke om forgængelig-

heden« (jf. LN:JVJ 68 s. 153): – »Fornemmelsen af hvor længe det er siden, og hvor nært, er det musikalske tema«.

Noter

1. Johannes V. Jensens arkiv, III.1, Det kgl. Bibliotek.
Selv om kollationering af kladde med bogform er sket på grundlag af 1. udg., er der indsat sidetalshenvisninger til den vanligste udgave i Gyldendals Tranebøger (jf. KF s. xx). Med koden (LN:JVJ 68 s. xx) henvises der til min Johannes V. Jensen-bog fra 1968.
2. Om Oluf Friis' *Den unge Johs. V. Jensen* 1-2 (1974) se recensionen af den i »Edda« 1975, oprt. i mine *Kritiske Studier og litterære Essays* (Rolv Forlag 1984).
3. Jf. Käte Friedemann: *Die Rolle des Erzählers in der Epik* (Leipz. 1910) s. 170: »jedes Abweichen von dem ausschliesslichen Gebrauch der direkten Rede bedeutet eine Einmischung des Erzählers«.
4. Om Walter Scott og hans teknik i »historiske« romaner se s. 401-05 i min verdenslitterære Antologi betitlet *Litteratur- og Idéhistorie* (1987).
5. Om skildringen af det hedenske blotgilde siger Oluf Friis: »Det er *Renæssance*, så det kan forslå« (II, 184), skønt det er klart »hedensk« og går tilbage til *Heimskringla*, se f.eks. 1948-udgavens I. bind s. 153-56 (jf. LN:JVJ 68 s. 122). Friis er monomant opsat på at føre tidsbilledet i KF tilbage til Taine's Renæssance-opfattelse, idet han ikke forstår at skønt man godt kan kalde Chr. II personlig en renæssance-skikkelse, fandtes der slet ikke renæssance i Danmark i 16. årh. I de lande der blev reformerte samledes alle åndelige kræfter om at indføre Reformationen i 1500-tallet, så renæssancebevægelsen sinkedes et helt årh. Taine har ikke noget at gøre med *Kongens Fald*. JVJ havde i 1899 anskaffet sig *Heimskringla*.
6. Sml. de refleksioner Chr. II anstiller om at han hade »glemt at regne med sine Undersaatters Mening, der er en Virkelighed, selv om den er taabelig. Herefter skulde han visselig ogsaa regne med Smaafolks Hævngerrighed, Dumhed og Uvidenhed« (KF s. 140) med udsagnet i *Den got. Renaissance* s. 176: »En Realitet tager man Hensyn til, og Dumheden er en Realitet«.
7. Vi hører om Mikkels brodersøn: »Han tog siden Gaarden som en ufri Mand under den ny Herremand paa Moholm« (KF s. 162). Ideen til JVJs skildring af at bøndernes ufri kår skyldtes deres nederlag under Skipper Klements oprør (jf. LN:JVJ 68 s. 148) kan bero på en betragtning hos Holberg. I kap. 7 af sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729) søger Holberg årsagen til at bøndernes ejendomsret til jorden indskrænkedes og påpeger at »eftersom jordegnes vilkaar er bleven slettere siden Skipper Clements feide«, forholder det sig nok sådan, »at Adelen haver taget leylighed af deres oprør at bringe dem under et vist slags herredom, saa at hver jordeggen bonde, som tilforn var gandske fri, har maatt' erkiende den næste

- Herremand for sit herskab, og forbundet sig til en aarlig kiendelse af sin gaard«.
8. Jf. Henrik Wergelands udbrud i digtet *Følg Kaldet* (fra *Jødingen* 1844): – »Ung må Verden endnu være, Slægtens Sagas lange Lære endnu kun dens Vuggesange ...«.
 9. Uddrag af Sammendraget af Kopernicus' *de Hypothesibus motuum coelestium a se constitutis* har jeg oversat og kommenteret s. 170-72 i min på Odense Universitetsforlag 1987 udgivne *Litteratur- og Idéhistorie*.
 10. Spilmandsvisen *Godnat* fik et par år efter en norsk parallel i det avskedsdigt *Eit Testament* som landsmålsdigteren Per Sivle skrev et par måneder før han skød sig: »Ja, no skal Noreg ha takk fyr meg« i samme strofeform og stemning (jf. B. Birkeland: *Per Sivle* 1963 s. 342) som JVJs vise.
 11. Se min avh. *Den virkelige Marie Grubbe og J. P. Jacobsens romanisering* i Nord. tidskr. 1978, optr. 1984 i mine *Kritiske Studier og litterære Essays*.
 12. Käte Hamburger har i sin *Die Logik der Dichtung* (2. udg. Stuttgart 1968) s. 101 stærkt fremhævet præteritum som den bedst egnede fortælletempus, da der til den er knyttet »die Eigenschaft der Faktizität«, mens historisk præsens »på altfor tydelig måde gør opmærksom på at vi har at gøre med fiktive forhold og derved forstyrrer illusionen, som det er den fiktionale fortællings væsen at frembringe«. Vi ser at JVJ selv har haft på fornemmelsen at præteritum-tempus bør forlades når handlingen drejer over på uvirkelige visionære forhold.

Konsten och livet. Tolkningsproblemet i Karen Blixens "En Historie om en Perle"

Af Hans Holmberg

Karen Blixenforskningen har till dags datum utmärkts mer av ytlig översiktlighet än av djuplodande analys. Denna forskningsriktning inleddes med Hans Brix' bok från år 1949 "Karen Blixens Eventyr" och har sedan fortsatt av Robert Langbaum med "Mulm, Stråler og Lat-ter" från år 1964 och Marianne Juhls och Bo Hakon Jørgensens "Dianas Hævn" från år 1981. Det har inte helt saknats mer omfattande analyser av enskilda berättelser, så t.ex. av Aage Henriksen, Poul Behrendt, Annelies van Hess m.fl., men dessa har förblivit enstaka ljuskäglor, som lyser upp valda delar av det Blixenska landskapet, som för övrigt vilar i mörker. Det är nödvändigt att fortsätta denna "ljusspridning" över texterna, innan man försöker beskriva helhetsmönstret.

Det är också angeläget att läsa och förstå en KB-text på dess egna villkor, att underordna sig texten och låta den verka, dels av egen kraft, dels i sam- och missklang med andra texter. En enstaka analys av en KB-text skall göras utifrån en kännedom om hela författarskapet. Det är speciellt viktigt med tanke på den relativa permanens som råder i hennes diktade värld, dess koncentration på ett begränsat antal idéer, motiv och teman, av vilka konst-livproblemet är ett. En Blixensk historia framträder inte i öppen dagsbelysning; för att kunna belysa den måste forskaren och läsaren, som vill uppnå en full förståelse, samla in ljus från besläktade textställen och låta detta koncentrerat upplysa den enskilda clairobscuren. Först då ser man utvecklingslinjerna, förändringar och förskjutningar från berättelse till berättelse.

Att läsa KB är heller inte att förstå orden enbart i deras konventionella, lexikaliska mening utan att läsa och tyda dem som en speciell Blixensk teckenskrift i vilken orden, begreppen överlagrats med betydelse utöver den gängse. Detta symbol- och teckenspråk lär man sig först genom åtskilliga omläsningar av hela författarskapet. Så t.ex. måste man få klart för sig, att den blå färgen inte enbart har en realistiskt beskrivande funktion i hennes berättelser utan är laddad med ett särskilt symbolinnehåll.

Det är också viktigt att få upp ögonen för själva skrivhandlingens in-
nebörd för KB, att hon i den och genom den försöker, att inte bara

beskriva en väg till befrielse för sina figurer utan också för sig själv; att via konsten, det konstnärliga arbetet, försöka lätta sig ifrån eller balansera det som tynger. Denna befrielseaspekt har alltså både en innehållslig och en formell sida: det berättas om den samtidigt som den praktiseras i formen. Det var den väg som återstod för KB, sedan hon förlorat sitt livsinnehåll, farmen i Afrika. Denna relation mellan innehåll och form blev för KB demonstrerad, då hon var barn genom ritsagan "Livets Veje". I sin kommentar till denna i "Den afrikanske Farm" använder hon ett ordval, som blir till en beskrivning av hennes egen symmetriska struktur, överensstämmelsen mellan innehåll och form. Hon talar om "Historien, som hang sammen med Billedet". Se denna studie s 173! Det gäller naturligtvis också omvänt, att bilden hänger samman med historien.

Det är utifrån ovan redovisade synpunkter som följande försök till läsning av Blixenshistorien "En Historie om en Perle" har gjorts.

I min tidigare läsning av historien, redovisad i boken "Om Karen Blixen" s 117f och 128ff, symboliserar pärlan i första hand det barn som Jensine i slutscenen känner röra sig inom henne.¹ Jensines aningar om att hon bär på ett barn, är föregångna av ett antal tecken på graviditet som Jensine inte själv förstår den rätta innebörden av, men som den uppmärksamme läsaren har möjlighet att avläsa "rätt".

Läsarens uppmärksamhet för dessa droppvis givna signaler om havandeskap väcks av det Jensine tänker under Norgevistelsens inledning, nämligen att hon aldrig får barn med sin man, så länge "som jeg saaledes med al min Kraft maa væрге mig imod ham" (s 44). Jensines förmodan inprogrammerar sig som en föraning om vad historien kommer att handla om, nämligen en förändring av denna situation på något sätt. Den är för central för en KB-gestalt för att lämnas därhän obearbetad. Via den skapas en särskild beredskap hos läsaren för identifiering av signaler om någon förändring av Jensines situation, om hon t.ex. uppger sina moraliska förbehåll gentemot sin man och därmed öppnar såväl sinne som kropp för en befruktning.²

Att hennes kropp i och för sig är beredd, det ger den inledande beskrivningen av hennes sensuella utstrålning besked om. De därpå följande signalerna förstärkes genom den sexuellt laddade naturfond de ljuder emot. Den norska fjällnaturen har med sina tinnar och toppar en permanent "resning", som Alexander ställföreträder i deras kroppsliga landskap, liksom Jensine i deras nattliga famntag återfinner dagens upplevelser av de störtande vattenfallens strömmande kraft. Noteras

skall hur hon själv tycker att "det fremmede vilde Højland" förenar sig med "Kærligheden" och "Lidenskabens Væsen" (s 40). Landskapets sexuellt aggressiva, manliga karaktär upplevs av Jensine "som et stort Dyr, der rejser sig paa Bagbenene, – og man kan ikke vide, om det er for at lege eller for at sønderknuse" (s 40). Djurmetaforen för manlig sexuell kraft är vanlig hos KB. Ett senare exempel finns i "Den udødelige Historie", skildringen av sjömannens famntag.

Signalerna och deras sexuellt associationsladdade miljökontext styr läsaren att leta efter de betydelsebärande bitar i texten, de morfem, som stärker och stämmer med den läskod han/hon aktiveras in i.

Således kan med denna kod den väntade förändringen hos Jensine lokaliseras i tiden till strax före avfärden från Norge. När hon får tillbaka sitt halsband, övervinner hon impulsen att räkna pärlorna, att kontrollera att alla är där. Här sker ett omslag i hennes attityd, den tidigare så nogräknande, demonstrerad när hon lämnade halsbandet till lagning, blir nu i lättsinnighet hennes mans överlägsen. Triumferande hör hon honom ängsligt fråga: "Skulde du ikke tælle dem?" (s 48). I sitt nekande svar triumferar hon inte bara över sin man utan också momentant över sig själv, sin köpmannamoral, att alltid räkna och föra bok. Det är under den närmast följande tiden hon blir havande, alltså i början av sommaren, något som indikeras tre månader senare då det sägs om henne: "Hun havde i nogen Tid ikke følt sig vel, og da det i September faldt ind med tungt og trykkende Vejr i København, blev hun bleg og kunde ikke sove" (s 50).

Så långt har den använda koden, avläsningen av textens såväl explicita som implicita nivåer gett en sammanhängande mening och även i fortsättningen tycks den mig fungera. Peiter Viken slutar sitt brev till henne med en önskan att "noget glædeligt maa times dig paa den samme Dag, som du faar dette Brev" (s 52).

Denna önskan kräver enligt läskoden ovan en uppfyllelse, som bekräftar att de tidigare som graviditetstecken uppfattade signalerna var riktiga.

En sådan kommer också i slutscenen, men den är inhöljd i den Blixenska clairobscuren. Scenen är komponerad och regisserad enligt ett aningens och antydningens scenario, i vilket ingår känslor av svindel, av gungande golv och frågor om vad som betyder något här i världen i perspektivet "under Maanens Vandring". Mer explicit än så ger inte texten något graviditetsbesked. Det finns där i Jensines medvetande, långsamt stigande upp från hennes kropps inre till hennes huvud, skild-

rat i det ögonblick då aningen övergår i visshet. Hon ser i sin spegelbild denna övergång ta form i hennes ansiktsuttryck och hon upplever sin nyvunna biologiska identitet, det anade moderskapets, som sin tillvaros centrala mittpunkt. Hon böjer sig över sin kvinnohemlighet och i en cirkelrörelse sluter hon sig gentemot “hele den øvrige Verden“. De båda ögongloberna fylls av en “måninsikt“ som förenklar och koncentrerar hennes världsbild till en sublunarisk struktur i vilken månens växlande faser och runda fulländning förnims i hennes egen kropps inre rundning och speglas som insikt i de “vidt op“ öppnade ögonen.

I denna måntavla framträder månen för Jensine som “aningens och minnets bleka stjärna“ (ur Stagnelius’ dikt *Månen*). Hon anar barnet och är medveten om den extra pärlan; de båda börjar glida samman med månen till något med tre växlande “ansikten“.

För månens makt och inflytande över en kvinnas kropp och själ har KB gett mer explicita uttryck i andra berättelser. I “Karyatiderne. En ufuldendt Historie“ skriver hon:

Han fulgte med Øjnene sin Kones Skikkelse, som hun nu sad i Vognen, hensunket i Tanker. Han kendte gennem deres Samliden den Tankefuldhed, som var kommet over hende, hendes Væsens stemningsfyldte Bølgebevægelser, der fulgte Maanens Tiltagen og Aftagen, ligesom Ebbe og Flod i Havet gør. Det var, som om en Vægt gradvis, Atom for Atom, samlede i Dybet af hendes Sind og tyngede hendes Livfuldhed ned i en dybere Ro og en ny, inderligere Forstaaelse af Livet. Til Tider kunde hun da ganske forsvinde for ham en eller to Dage, men kun for at komme straalende tilbage, som fra et Besøg i en dejlig Have, som hun alene kendte, og hvor hun havde hentet friske Forsyninger af Blomster og Frugt til deres Hjem. (s 105 S.F.)

Läsningen enligt koden ovan innebär att Jensine under händelsernas gång blir gravid, ett faktum hon blir medveten om i slutscenen, men som läsaren tidigare anat.

Denna förförståelse hos läsaren kräver för att infinna sig en uppmärksamhet på textens speciella signalteknik; endast sammantaget och avlyssnade i sina kontextuella sammanhang ger signalerna sin fulla och rätta innebörd till känna. En tränad KB-läsare känner KB som en mästare i “Fortielsens Kunst“ och vet, att hon medvetet skruvar ned belysningen över sina berättelser och tvingar läsaren att sträcka ut sina kän-

selspröt till det yttersta för att få kontakt med alla i clairobscurens vilande hemligheter. Det finns inget episkt överflödsmaterial i KB:s betydelseföga texter; en läsare måste minneslagra under läsningen även det som till synes är detaljupplysningar; de visar sig så småningom ingå som viktiga delar i berättelsens helhetsmönster.

KB:s återhållsamhet gentemot läsaren är ett genomgående drag hos henne som berättare. Det reflekterar sidor i hennes personlighet som förstärktes under hennes år i Afrika. Hon lärde sig av de infödda att söka sig till tystnadens och mörkrets födelserum, när hon kände psykets kreativa rörelser. I det mörka rummet växer såväl mänskofoster som pärlor och de förenas till slut i en symbolisk enhet som blir "En Historie om en Perle". Men innan vi når denna slutpunkt, denna förtättningspunkt, som KB strävar efter i sitt skapande, återstår en väsentlig del av tolkningsarbetet; det har tillfälligt stannat vid det barn som är gömt i Jensines mörka livmoderrum.

Jensine känner hur "Gulvet gyngede og sank under hende", ett uttryck för hennes graviditet men också uttryck för hennes inre moraliska jordskred, även det en följd av Peiter Vikens brev. Det är detta som sätter hennes värld i gungning i dubbel bemärkelse. Hennes världsbild rubbas redan, när hon inte längre kan motstå sin lust att kontrollräkna pärlorna. Deras nya lätthet måste, menar hon, bero på att en pärla saknas.³ Hon finner, när hon räknar dem, att en pärla tillkommit och att denna, berättar senare familjens guldsmed, är värdefullare än alla de andra tillsammans. Den har hon fått utan att betala och hon känner, att hon måste få "den Gaade løst, som hendes Perler gemte paa" (s 50).

Hon skriver till Peiter Viken, som i Norge lagade hennes halsband, om detta och får av honom veta, att han tillförde halsbandet en ny pärla för att överraska henne och för att han märkte hennes misstro. Hon var noga med att räkna antalet pärlor, när hon gav dem till Peiter Viken. Inför denna gåva bortom den rättfärdighets- och förtjänstmoral som styrt hennes liv och som hon försökt styra andra efter, inser Jensine sitt moraliska nederlag, sitt misslyckande med att försöka omvända sin man och hans meningsfränder. En fattig skomakare i Norge har på sitt milda sätt gett henne en lektion om att det värdefullaste i livet skänks oss som gåva utan vår förskyllan och värdighet.

Jensine konstaterar sitt nederlag, men märker också att det saknar betydelse. Vad är det då som betyder något? Frågan ställer hon, samtidigt som hon känner sin värld psykiskt och bokstavligt vackla under sig. En ny insikt håller på att bryta sig fram. Svaret ges associativt utifrån

hennes sista fråga: “Og er der intet mærkeligt tilbage her under Maanens Vandring?” Det ges som spegelbild och som tanke. Ansiktet i spegeln är modersaningens ansikte och det inre tankesvaret är: “Jo, der var noget, sagde Jensine til sig selv, som var af afgørende Betydning i Verden, og som om hundrede Aar endnu vilde bestaa og bevare denne Betydning: – Perlerne.” (s 53).

Svaret är överraskande, om det uppfattas så, att det endast är pärlorna som ting som Jensine menar, att hon använder ordet enbart i dess sakliga, lexikaliska betydelse. Men så är det inte. Det är ett symbol-svar, som hon lämnar. Pärlorna har i Jensines värld fått en överförd mening, blivit både tecken och symbol för något som hon varit på väg emot genom hela berättelsen. Det framgår av hennes vision av pärlhalsbandets framtida betydelse, den roll det vill spela i familjens historia, hur det kommer att vara en “släktkedja”, symboliserande det genom generationerna sig upprepande livet, de barn, inklusive hennes eget, som skall komma och som skall överta och lämna vidare detta arvegods tillsammans med dess historia. I denna gåva som är av nåd uppenbarar sig livets innersta mening, dess betydelse. Det kan inte förtjänas, det inser Jensine, vars omvändelse nu nått den punkt, där hon “vil skrige om Naade, så højt jeg kan” (s 53).⁴

“Idet hun nævnte Maanens Vandring aabnede Billedet i Spejlet Øjnene vidt op.” (s 53). Tanken på månens vandring är alltså den associationsutlösande faktorn, som leder fram till svaret “Perlerne”. Det måste vara månens runda pärlform som för Jensines tankar till hennes tidigare pärlupplevelser särskilt den kring den extra pärlan, den som hon fick som gåva. Den upplevelsen förenar sig med den av den nya gåvan, barnet inom henne, som också den är månlikt rundad och framför allt månbestämd. Det är dessa två olika “pärlupplevelser” som bryts via månens “pärla” till symbolen “Perlerne”.

Jensines symbolmedvetande föregås av en symbolskapande process som förlöper enligt två olika handlingslinjer med kontaktpunkter sinsemellan fram till brytpunkten “Maanens Vandring”. Barnets konception och framväxt i moderlivet, dess pärlblivande för att använda Jensines egen likhetsassociativa, mer eller mindre medvetna metaforik, är synkroniserad med den yttre pärlhistorien. Den yttre pärlans värde och innebörd medvetandegöres samtidigt som den inre (barnet) påkallar uppmärksamhet. Den symbolskapande processen i vilken symbolbetydelsen gradvis utvecklas i en realistisk kontext är något karakteristiskt för KB:s berättarkonst, en faktor i hennes förtätningsteknik. I min ana-

lys av "Fra det gamle Danmark" har jag beskrivit ett annat exempel på detta, nämligen i ringsymbolikens framväxt. Se aa s 17ff!

Denna symboliseringsprocess förlöper i dunkel och mörker, vilket gör den svårgripbar. Den träder fram i ljuset först när den är avslutad och Jensine i "Perlerne" finner svaret på sin egen existentiella fråga. Parallellen med hur naturliga pärlor bildas är slående och den kommer att belysas i avsnittet om den biografiska bakgrunden till historien.

Jag har i tidigare analyser av Blixenhistorier haft anledning att göra påpekanden om hennes prosas höga koncentrationsgrad, hur hon successivt laddar texten på mening och hur hon genom symbolöverlagringen når en episk kulminationspunkt. I sin diktning idealskapar hon en värld av meningsfullheter, av till slut begripliga och överskådliga mönster.⁵ Hon avskalar livet all händelselös slentrian och tristess. Diktandet är för KB en slags destillationsprocess som frigör och renodlar livsmeningen. Den förmedlas ofta i form av en dialog mellan en av hennes personer och representanter för världens styrkrafter, antingen de nu kallas Gud, Djävulen, Ödet eller Makterna. Ibland låter dessa sig representera av jordiska ombud. Men det är först när personen ifråga befinner sig i en krissituation, ropar efter mening, som de utanförmänskliga krafterna ger sig till känna i ett innebördsrikt tecken. Denna teckentro och teckenlära, uppfattningen att det finns högre medaktörer än människan själv att kommunicera med, utvecklades och förstärktes under KB:s arton år i Afrika.

I boken "Den afrikanske Farm" finns många exempel på denna hennes teckentro, som hon sedan utrustade sina figurer med, bl.a. Jensine. När KB ställdes inför sitt fullbordade öde, sitt "Out of Africa", begär hon ett tecken från makterna för att om möjligt "komme til Klarhed over, hvad det egentlig var, som var hændt mig". Hon kräver helt enkelt, att några ansvariga skall ge ett svar på hennes smärftfulla Varför. Varför stöts hon bort? Hon får sitt tecken i form av en demonstration av naturens till synes blinda grymhet. (Tuppen som med ett raskt slag med näbben plockar ur kameleontens tunga).

Kommunikationen fungerar, men det svar hon får är av samma karaktär som Jobs, när han går till rätta med skapelsens Gud. Den moraliska kärnfrågan, om det är rätt det som sker, viftas bort med en styrkedemonstration. Så småningom förstår hon, att det svar hon fått är det rätta.

De Magter, jeg havde kaldt paa, havde staaet paa min Værdig-

hed, mere end jeg selv havde gjort, og hvad andet Svar kunde de da give? Dette var jo tydeligvis ikke Øjeblikket til at pylre, og de havde paa storslaact Vis vendt det døve Øre til min Svagheit. Vældige Magter havde leet ad mig, eller til mig, med et Ekko fra Højene. (s 402f)

Dialogen ovan är inordnad i ett sceniskt sammanhang som jag har kallat för den kosmiska friluftsteatern hos KB.⁶

Jensines reaktionsmönster är snarlikt KB:s. När hon tagit mod till sig och beslutat sig för att räkna pärlorna för att få sina misstankar om att det fattas minst en pärla bekräftade, finner hon att det istället tillkommit en, som är större än de andra.

Jensine blev længe siddende i Stolen, ganske fortunlet. Hendes Moder, vidste hun, havde troet paa Djævelen, – i dette Øjeblik gjorde Datteren det samme. Hun vilde ikke være blevet overrasket, hvis hun havde hørt en triumferende Latter bag Sofaen. “Har da alle Magter i Verden,” tænkte hun svimmel, “slaaet sig sammen for at drive en stakkels Pige til Vanvid?” (s 50)

Jensine förstår ännu inte detta svars rätta innebörd, det svar hon som synes uppfattar enligt en scenisk kategori. Det gör hon först sedan “makterna” via Peiter Viken i brevet upplyst henne om sina bevekelsegrunder. Det sker dock inte omedelbart; hennes första reaktion på brevet är moraliserande; hon ser sig själv som “en Tyv”, som burit något kring halsen som inte var hennes, nämligen den extra värdefulla pärlan. Hon låser sig en sista gång i sin gamla, nedärvda köpmannamoral med dess ängsliga göra rätt för sig-attityd, dess stränga skiljande på mitt och ditt. Hon möter i spegeln sina ögon, som om de var någon annans. “De var saa alvorlige og saa strenge” (s 52). Märk hur hon stelnar i sin hållning, när hon läser brevet, “Jensine havde, /.../ for at stive sig af støttet begge Albuer paa Kaminhylden” (s 52). Stelheten, den krampaktiga låsningen utmärker denna domarscen mellan henne själv och hennes samvete och med hennes ögon och deras spegelbild som de synliga parterna i målet. Så länge den varar, står hon “fuldkommen ubevægelig, som naglet til Pletten”. Hon erkänner efter en stund sitt nederlag: hennes ambition att omvända maken, att lära honom att känna fruktan, har misslyckats.

I och med Jensine erkänner detta, bereds väg inom henne för ett om-

slag, en ny insikt. Den kommer via hennes fråga om vad som om hundra år betyder något här i världen. Frågan sätter igång en reduceringsprocess som leder fram till slutsvaret "Perlerne".⁷ Det är den extra pärlan som leder dithän; via aningen om barnet inom sig har Jensine förstått att pärlans innebörd inte är en självanklagelse för hennes del utan något diametralt annorlunda, ett tecken på och av nåd, liksom det anade barnet. Det är inte djävulens verk utan det är kärlekens krafter som i detta tecken ger sig till känna.

Den insikten fyller ut och speglas i hennes ögon; dessa och deras spegelbild är inte längre väsensskilda, splittrade i anklagad och anklagare som tidigare, utan sammanfaller i den symmetriskt upprepade spegelscenen i ett gemensamt uttryck av "dyb Alvor, med sælsom, hemmelig Forstaaelse, der udelukkede hele den øvrige Verden" (s 53). De nu överensstämmande ansiktena har rundats och slutits till en helhet i pärlans tecken. Jensines egen pärla och dess historia tillför halsbandet utifrån sin teckenkaraktär en symbolbetydelse som utgör slutpunkten för den insikt hon krävde, när hon ville få "den Gaade løst, som hendes Perler gemte paa." Insikten nås via tre steg, tre etapper, som alla har teatraliserats till dialogform i vilken enligt KB:s teckenlära världens makter ger sig till känna. I Jensines fall är det två medagerande på den kosmiska friluftsscenen, först djävulen, han tros i varje fall kunna vara där och sedan den fruktbarhetsmakt som anas bakom det halvt animistiska uttrycket "Maanens Vandring":

Jensine ser sig själv som något underordnat, ett led i släktkedjan, pärlhalsbandet, och hennes ögon tåras vid tanken på dem som skall komma efter henne. Hon har befriad från sig själv vunnit sig själv i en dimension över och utanför den individuella. Det är en insikt som kommit henne till del genom uppenbarelser, tecken genom vilka världen gjort sig och hennes roll däri förstådd och förståelig.

Pärlan, den Jensine fick som gåva, är huvudtecknet, ett tecken med två synonymer, nämligen månen och barnet inom henne. De senare är alltså också "pärlor" och deras inre släktskap med den första är inte något tillfälligt, enbart en konstruktion av KB utan i överensstämmelse med det allmänna symbolspråk vi finner i olika uppslagsverk. Så t.ex. kan man läsa i J. C. Coopers bok "Symboler" under uppslagsordet Pärla följande:

Månsymbol; vattnets makt; månens väsende och det som styr tidvatten; embryot; kosmiskt liv; det gudomliga väsendet; Den sto-

ra moderns livgivande kraft; oceanens kvinnliga princip; det självlysande; invigningen; lagen i det kosmiska livet; rättvisan. /.../ fruktsamhet;

Lägger vi till denna sfär av symbolbetydelser också den kristna, den nämns också av Cooper, nämligen den av andlig nåd, så finner vi, att KB rör sig inom kända symboliseringsfält. Inom dessa drar hennes symbol “Perlerne” till sig ett maximalt innehåll.⁸

Jensine ställer i berättelsens inledning en fråga till sig själv om pärlornas betydelse. “Var Perlerne, /.../ et Trofæ, eller var de et Tegn paa Underkastelse, en gylden Lænke?” (s 44f). Det svar hon får i slutscenen är annorlunda: pärlorna är ett föreningsband mellan henne och kommande släkten. Detta är pärlornas symbolinnebörd.

Vi märker hur denna fråga-svarstruktur bidrar till berättelsens fasta strukturering. Även den är en förtätningsfaktor, samtidigt som den genom sitt första led fungerar som en uppmärksamhetssignal, vi har anledning att vänta oss ett svar i berättelsens fortsättning. Det är en signalteknik liknande den vi fann i Jensines beskrivning av förutsättningen för att hon skulle få barn med sin man.

Ett liknande exempel på hur världen uppenbarar sin innersta mening i tecken finns i vintersagan “Det drømmende Barn”. I den genomgår Emilie samma metamorfos som Jensine; de är båda borgarflickor, som övervinner sin klass trångsynthet och når fram till en djupare förståelse av livet, att dess grund är nåd och inte rättfärdighet. Emilie undergår i ett vårlandskap, som spirar av nytt liv, en inre förlösning. Den är samstämd med vårens framflyttande och livsförnyande krafter och Emilie tycker sig förstå “hvorför alting sker som det gør” (s 123). Alla ting berättar för henne vad de betyder. “De betyder Charley. /.../ Og jeg, jeg er Emilie. Det er der ingen Ting, der kan forandre” (s 123). Världen förenklas också här, blir dialogiserad till en kärleksrelation i ett natursceneri.

Liksom Jensine förbereds Emilie gradvis för denna insikt. Hon ställs i situationer, som hon av hennes handlingar att döma tolkar som tecken. En sådan är, när hon under skogsvandringen hittar två skal av ett blått fågelägg, som hon försöker sätta samman igen; en innebördsrik gest som uttrycker hennes trevande försök att nå tillbaka till den punkt i hennes liv, då det var helt och då det borde ha innehållit hennes och Charleys barn. Hon påminns via de kvarliggande skalerna, tecken för livets gång och födandet av nytt liv, om den livsupprepande process som

hon ställt sig utanför. Hon tar till sig denna uppenbarelse; det framgår av slutscenen, då hon symboliskt öppnar sig för Charley, det hon alltså inte gjorde i verkligheten; han är och betyder naturen själv i dess kärleksgivande mening.⁹

Hela denna process, mognandet fram emot ett tecken, sker liksom i Jensines fall i dunkel och mörker. Endast aningsvis kan vi skönja vad som rör sig i de båda kvinnornas medvetanden intill den punkt, där det kristalliseras ut i explicita teckentydningar från deras sida. Till likheterna kommer också teatraliseringen och centreringen kring barnet, Jensines verkliga och Emilies inbillade. Jensine känner barnet inom sig medan Emilie håller det hopsatta ägget, som dess ställföreträdare i sin öppna hand. De båda scenerna åstadkommer en ömsesidig reliefverkan, som ger djup åt glädjen i Jensines och åt smärtan i Emilies, samtidigt som det rundade formspråket i de båda barnhistorierna skapar associativa samband, gör dessa till variationer på det Blixenska huvudtemat, som Emilie formulerar sålunda:

Der er en mærkelig Naade i Verden, /.../ som den Slags Mennesker som vi ikke har vidst noget om. Verden er ikke streng og haard, saadan som Folk lærer os. Den er ikke engang retfærdig. Alting bliver tilgivet, ja alting. (s 123)

Sammanfattningsvis om exemplen ovan, såväl de danska som de afrikanska, kan sägas, att de i ordets alla betydelser tecknar en värld som är kommunicerbar, en värld som går dem till mötes, som vill en mening.

Den psykologiska bakgrunden till sin teckentro och tecknlära har KB beskrivit i den halvdokumentära "Den afrikanske Farm". Hon säger där:

Mange Mennesker vil mene, at det er en urimelig Ting at forlange et Tegn af Skæbnen. Dermed hænger det saadan sammen, at der kræves en særegen Sindstilstand for overhovedet at kunne forlange et Tegn, og at ikke alle Mennesker nogensinde har befundet sig i denne Sindstilstand. Hvis man med denne særlige Indstilling beder om et Tegn, kan man ikke undgaa at faa Svar, der følger som en naturlig Konsekvens af selve Forlangendet. Paa samme Maade samler en begavet Kortspiller tretten tilfældige Kort sammen paa Bordet og tager op derfra, hvad man kalder

en Haand, en Enhed. Hvor andre Folk ikke kunde tænke sig andet end at melde Pas, stirrer en Deklaration, en Storeslem ham ret ind i Ansigtet. Er der en Storeslem i de Kort? Ja, for den rette Spiller. (s 401)

Teckensituationen utspelar sig alltså på en inre scen, det är människan själv, som i kraft av sin fråga finner dess svar. För att det skall inträffa måste vederbörande befinna sig i en existentiellt ställd på sin spets-situation. Det är denna inre psykologiska verklighet, som KB i sin fiktion konkretiserar till en yttervärlds kosmiska friluftsteater. På denna utspelar sig "Historien" som är den "guddommelige Kunst"; den är något mer än en roman som för KB:s språkrör kardinal Salviati är en inskränkt "menneskelig Frembringelse". Se "Kardinalens første Historie" s. 27 S.F.! Historien besvarar människans djupaste fråga: "Vem är jag?" genom att högre och ansvariga makter ger sig till känna i innebördsrika tecken och lämnar ett svar. I Historien frågar människan och makterna eller deras ombud diktarna svarar.

Jensine har haft en huvudroll i en Blixensk idealhistoria och reagerat enligt dess estetik, krävt svar och lösning på pärlornas gåta, men själv inte reflekterat explicit över denna historias karaktär. Det är inte heller hon som för fiktionsberättaren berättat sin historia, något som måste antas vara fallet med skeppspojken i "Skibsdrengens Fortælling". Om honom sägs avslutningsvis, att han "levde saa længe, at han kunde fortælle denne Historie" (s 15). Det är alltså från honom eller ett mellanled som berättaren har fått den självupplevda versionen. Ett sådant överlämnande omnämns inte ha skett i Jensines fall.

Jensine föreställer sig en historia om halsbandet som muntligt traderas, men vi får inte veta så mycket om historiens innehåll och vilken roll Jensines egen delhistoria spelar däri. Om pärlorna om hundra år skall bevara sin betydelse, den som de har för Jensine, så måste de på något sätt införlivas i de kommande mottagarnas liv, även för dem få ett symbolvärde. Det förutsätter nästan att de liksom Jensine upplever något som successivt "symboliserar" in sig i en pärla eller i halsbandet. I annat fall riskerar historien om halsbandet enbart att bli en romantisk kliché i stil med dem som Jensine kunde finna i sitt "Ungpige-Bogskab". Den fungerar då endast som ett stilla och rörande ackompanjemang till kärleksgåvans överlämnande de nygifta emellan, i grunden lika ointressant som den historia som Alexander berättat för Jensine om sin "Bedstemoder" och halsbandet och som Jensine för fram som en jämförelse.

Pärilhalsbandet måste tillföras nya symbolupplevelser, såsom skett i Jensines fall för att fortsatt betyda något.

Eller är det så enkelt som att pärlornas förblivande betydelse för Jensine ligger i att de symboliserar livsuppreppingen, att de olika generationsleden i pärlorna ser släktsambandet som i halsbandets form sluter sig till en harmonisk helhet? Är historien om detta en historia om förärande band som överlämnad i en rituell kontext får den mottagande kvinnans sinne att som Jensines fyllas "med Æmhed" och hennes ögon att tåras. Är det bara denna reaktion som Jensine vill se på historien?

På något sätt tycks det mig som om Jensine i en sådan tolkning gömmer undan eller förbiser sin egen "pärla"; den blir endast tillgänglig för den som läser "En Historie om en Perle" författad och berättad av Karen Blixen, som alltså värderar den högre än de övriga, möjligen av det skälet att det är hon som berättar den. (I flera av wintersagorna är fiktionsberättaren inte identisk med författaren Karen Blixen, den som skrivit historien ifråga. I fallet "En Historie om en Perle" synes dessa vara identiska).

Häri förmärks en divergens mellan berättaren KB och berättaren Jensine, som endast tillfälligt uppträder i denna roll i den mening, att hon avgör hur och när och med vilket budskap historien om pärlhalsbandet skall berättas. Det är vad historien handlar om som är det viktiga för Jensine, historien är mediet för budskapet.

För Jensine skall historien tjäna livet och inte tvärtom. Det skall förklara innebörden av det släktecken som är pärlhalsbandet. Här finns en kontaktpunkt med en konst-livproblematik, som införes i berättelsen via Ibsen, som inte bara representerar sig själv utan också i hög grad Karen Blixen.

Det är Ibsen som i sitt samtal med Jensine metaforiskt kopplar samman diktade verk och pärlor (s 47). Han introducerar därmed ett nytt möjligt symboliseringsfält, som utifrån den Blixenska episka ekonomin pockar på läsarens uppmärksamhet. Vad kommer att hända i fortsättningen?

Samtalet med Jensine utvecklar sig till en diskussion om diktarlivets värde i förhållande till mer "normala" sysselsättningar, som till exempel den Peiter Viken tvingades välja, nämligen skomakarens. Jensine tror att Peiter Viken valde rätt och hennes åsikt applicerar Ibsen på sig själv och menar, att han av henne fått rådet "at blive ved sin Læst". Han ironiserar över detta, men blotta faktum, att han drar in sig själv som exempel, visar att hans till synes säkra självttillit, hans övertygelse

att ha valt rätt bana, innerst inne är naggad av tvivel och osäkerhet. Hur psykologiskt autentiskt Ibsens uppträdande än månade vara, så är det i detta fiktionssammanhang den ställföreträdande funktionen som är den viktiga. Ibsen är till syvende och sist Karen Blixens språkrör för den konst-livproblematik som är en av hennes egna grundkonflikter, en problematik som hon brottades med i hela sitt författarskap och som hon växlade hållningar till, men som hon alltid lyckades göra litterärt fruktbar.¹⁰

I sin strävan efter att legitimera sin konstnärnsroll söker hon stöd hos manliga ställföreträdare vars konstnärnsval för en eftervärld med facit i hand ter sig riktiga och självklara, så t.ex. Ibsens.

KB:s ibland extrema konstförhållande kommer särskilt till uttryck i debutsamlingen “Syv fantastiske Fortællinger” (1935). Enligt diktaren Monti i “Vejene omkring Pisa” är det konstnären som fullbordar och fullkomnar skapelsen. Samma estetiska utvecklingslära om dikten och konsten som livets mål och mening formulerar Kaspersen i “Syndflooden over Norderney”. Se mer om detta i min analys av “Storme”! (aa s 86).

När vintersagorna utkom 1942 hade KB nästan tio års ytterligare erfarenhet av konstnärslivets villkor. Hon hade definitivt blivit den “tryksag”, hon så kraftigt värjde sig emot efter ungdomsårens inledande litterära framgångar. Hennes egentliga liv låg bakom henne, det fanns endast som konserverade minnen, förvandlade till trycksaker i “Den afrikanske Farm”. De fantastiska extremsynpunkterna från debutboken blev allt svårare att upprätthålla. Till känslan att vara avskild från livet kom säkert också den av isolering som hon upplevde i det besatta Danmark. Konst-livproblematiken berörde henne fr.o.m. nu djupare; det märks i många av vintersagorna, bl.a. i den som föregår pärlhistorien, nämligen “Den unge Mand med Nelliken”.

I den är den unge författaren Charlie Despard (notera namnet) efter stora litterära framgångar “nedsunken i dybeste Mismod”. Han har i sina succéverk förbrukat sitt erfarenhetskaptal och har inget nytt liv att förvandla till konst, liv av det slaget att det verkligen ger verket näring. Han känner att manuskriptet till hans nya bok inte annat är än “Makulatur”.

Han får under historiens gång på nytt kontakt med det levande livet, men blir av Gud själv åsidosatt, hänvisad till betraktarens och berättarens roll. Som professionell sådan inser han vilken historia han av Gud fått till skänks genom att han av misstag kom in i två älskandes liv, dem

han ofrivilligt kommer att skilja åt. Men han förstår också att han aldrig kommer att uppleva den unge mannens förväntan inför kärleksmötet; han får endast berätta om den. I den pakt han sluter med Gud bestämmer denne, att Charlie inte skall råka ut för större olyckor i livet än han behöver för att skriva sina böcker. Det är Gud som vill ha dessa böcker skrivna, inte publiken inte kritikerna. Gud själv är den störste av alla historieberättare: det är från honom CD får sin exklusiva legitimitet som författare. Jfr. Ibsens roll i "En Historie om en Perle".

"Almægtige Gud," sagde han fra Dybet af sin Sjæl, "saa højt, som Himlen er over Jorden, saa højt er dine Historier over vore Historier!" (s 34)

När CD försöker reda ut sin identitetskris, gör han det i ett samtal med Gud och exemplifierar därmed den hos KB vanliga dialogsituationen. Det svar han får blir liksom i Jensines fall inte det väntade. Jfr KB:s svar i Afrika! Det är ett svar som i lika delar innebär såväl en form av utvaldhet som en form av förbannelse. Vad han förlorar i liv, i känsla av att ta del, vinner han tillbaka som dikterisk förmåga, att kunna skapa historier. På så sätt skapas en spänningsfylld balans, en motsatsernas enhet i hans liv. Hans Gud både ger och tar och han gör det i form av en historia som kännaren CD lovprisar. Till skillnad från Jensine ser han "Historien" i det som händer honom och hans erkännande av Guds överlägsna mästerskap inom hans profession återfaller ytterst på författaren KB. Det är hon som inhöstar applåderna och därmed psykologiskt stärker sin konstnärsroll, dess legitimitet, samtidigt som hon i sin livsroll, sin delaktighet i livet, via CD av samme Gud, sätts på undantag, tilldelas endast den snålkost hon behöver för att kunna skriva sina historier.

Att i konsten återta vad som förloras i livet och i liv är en av KB:s viktigaste skapande drivkrafter. Det är en smärtsam process eftersom den varje gång den lyckas, samtidigt ökar avståndet till livet, för in i en skenvärld. Förlusten av farmen och vad den stod för, var för KB förlusten av "livet". Farmen återkommer med hela sin feodala struktur intakt i KB:s fiktionsvärld som en estetisk mytologi med Deus artifex som upphovsman och upprätthållare och med berättaren KB som hans utkorade vasall (jfr CD). Farmens ägor förvandlas till den kosmiska fri-luftsteatern. För att denna skall fungera, krävs hos dess utvalda ombud KB en fortlöpande kreativitet, starkare och suveränare ju mer smärt-

sam förlusten av liv känns. I annat fall kan inte balansen upprätthållas, motsatserna mellan liv och konst, den inre splittringen inte tvingas in i en enhet. När kreativiteten sviktar, kommer också den Blixenska konstvärlden att svikta och hota att falla samman. Om en sådan kris handlar en av hennes sista berättelser, nämligen "Storme". Se min analys av denna i aa s 86ff!

Förlust av liv var för KB i första hand förlust av kärlek. Livets rätta och mest meningsfulla ansikte är kärlekens. Den genomsyrar den unge mannens med nejlikan och Jensines. Om den förres heter det att det "straalede i den Grad af Lykke, det lyste af en saa blid, ydmyg, vild, leende Henrykkelse, at Charlie syntes, han aldrig havde set noget lignende" (s 21). En sådan kärlekslyckas förlust kan blott balanseras av en motsvarande lyckosam historia. En sådan har också fallit ut ur händelserna och att den genom CD:s mellankomst fått en för de älskande tragisk utgång, har för honom blott gjort den bättre. När CD slutgiltigt inser historiens alla poänger, blir också hans ansikte lysande av en sådan "blid, ydmyg, vild Glæde" som vi tidigare fann hos den unge mannen med nejlikan. Det är yrkesförfattarens glädje och han bortser helt från de inblandade personernas känslor.

För honom är historien en utmärkt variant av gamla kända, olyckliga kärlekshistorier, som t.ex. de om Romeo och Julia, Hero och Leander, Theseus och Ariadne m.fl. (s 35).

Författaren fylls inför historien av samma känslor som den unge mannen inför den älskade. Med en konsekvent genomförd symmetrisk noggrannhet, som också omfattar ordvalet, utför KB i historien "Den unge Mand med Nelliken" ett perfekt balansnummer, förenar liv och konst i en explosiv enhet. Hur länge och hur många gånger kan det göras utan att den sprängs sönder? Om denna möjlighet se min analys av "Dykkeren" aa s 60ff!

I "En Historie om en Perle" sker inte balansförsöket lika öppet explicit. Det hänger samman med rollfördelningen. Ibsen spelar inte samma huvudroll i denna historia som Charlie Despard i sin. Ibsens funktion är framför allt att signalera konst-livproblemets närvaro och dess fortlevnad i berättelsen sker på ett plan som är okänt för honom. Det är som sagt också okänt för Jensine, utöver vad hon säger till Ibsen; hon vet inget om den historia i kvalificerad litterär mening, som KB berättar om henne. Dock kan man säga att det är Jensine och den lyckliga, väntade tilldragelsen i hennes liv som djupare sett är dess upphovsman. CD förenade i sin person såväl förlorat liv som vunnet konst-

närskap i KB:s liv. Jensine representerar endast, men så mycket starkare än CD, förlorat KB-liv. Hon gör det på ett intensivare och mera direkt sätt än en man kan göra, i det att hon aktualiserar kvinnolivets biologiska funktion, nämligen barnafödandet.

KB:s barnlöshet var en av hennes livs smärtpunkter och med den är hon närvarande med alla sina svikna förhoppningar i Jensines liv. Det barn Jensine anar inom sig är det från KB:s sida hett önskad och åtrådda.¹¹ Å andra sidan var hennes barnlöshet ett ofrånkomligt faktum, när hon i femtioårsåldern skrev vintersagorna. För henne återstod liksom efter förlusten av farmen den konstnärliga produktiviteten, att i sina verk leva vidare. Dessa blev hennes andliga "barn".

Denna parallell ligger i och för sig nära till hands men blir ju ytterligare understruken i en historia som kopplar samman pärlor och barn och diktade verk. Den senare kopplingen sker genom Ibsen. Förlusten eller rättare avsaknaden av livets pärla, barnet, kan hos KB ha väckt den kompensatoriska driften att "framföda" en litterär pärla och på så sätt uppnå balans. I denna pärla innesluter hon Jensines såväl yttre som inre pärla. Skapandet av denna pärla är synkroniserad med det växande pärlmedvetandet hos Jensine. Även här märker vi hur balansakten förlöper och gestaltas symmetriskt.

Pärlkaraktären på historien, dess tilltagande täthet, åstadkommes genom symmetriska scener, symbolöverlagringar, fråga-svarstrukturen, färgpermanensen med den blå färgen, den förekommer ett flertal gånger, med mera. På så sätt sker och fullbordas historiens "pärlifikation", dess pärlblivande, och den är färdig i samma stund som Jensine känner barnet inom sig. Barnlösheten hos KB är det "sandkorn" som frambringar konstpärlan. Så uppnås ett om än smärtsamt så dock balansliknande tillstånd. Den hårda konstpärlan står emot livets mjukare "pärlor". Vilket av de två slagen av pärlor kommer att bestå längst? Vi vet Jensines svar och vi konstaterar att det via Ibsen aldrig blir fråga om en explicit sammanvägning till ett eventuellt jämviktsläge genom symmetriska ekvivalenser i ansiktsuttryck med mera. Jfr med "Den unge Mand med Nelliken"! Diktaren Montis extravaganta konstförhållande lyser här med sin frånvaro. Även om KB ofta lyckades förvandla livets råmaterial till konstmaterial och av detta forma bestående konstverk, så kunde hon inte ersätta barn med konst. Hennes arielska förvandlingsnummer av ögon till pärlor är inte till fyllest här lika lite som i "Storme"; den reella smärtan var

trots allt för stor. Påfallande många av vintersagorna handlar om denna smärtpunkt i hennes liv. Så t.ex. “Det drømmende Barn” och “Alkmeon”.

Med sin livsbesvikelse, sin ouppfyllda längtan efter ett barn, är KB närvarande i Jensinegestalten, men konstnären/berättaren inom henne skiljer ut sig från denna och ställer Jensine via Ibsen i ett ironiskt ljus. Jensines råd till Ibsen, som han uppfattar det, att fortsätta på apotekarbanan istället för att skriva tragedier, är ett uttryck för hennes borgerliga miljöns inskränkthet och fördomar gentemot konstnärligt arbete.¹² Det orimliga i hennes råd är uppenbart för dem som kan bedöma Ibsens livsverk i dess helhet. Den bedömningen kan göras vid den tidpunkt då KB skrev vintersagorna och blir därigenom indirekt ett stöd åt KB:s eget val.

Ibsenexemplet som tidigare sagts är ett försök att legitimera hennes eget val; det fungerar i ett självsuggererande sammanhang. Till den ironiska distansen medverkar också att KB:s historia som litteratur, som konstprodukt, är helt överlägsen Jensines. Dess raffinerade inre struktur med alla dess formella symmetrier och dess tilltagande specifika vikt är både okänd och ointressant för Jensine. För henne är vad historien berättar om det viktiga, inte dess form.

Divergensen dem emellan markeras också i att de båda, Jensine och berättaren KB, benämner historien olika. Jensines historia är den nödvändiga, bifogade kommentaren till halsbandet, medan berättaren KB:s heter “En Historie om en Perle”. Jensines historia lyftes inte upp av Jensine till samma plan som KB:s och medvetandegöres som “En Historie om et Perlehalsbaand”. Det vore också ologiskt att ge denna konstnärliga förmåga åt Jensine som representerar livet i KB:s liv-konstdialog.

KB har inte heller anförtrott Ibsen den balanserande uppgiften till fullo; det är hon själv som försöker, möjligen på grund av att förlusten av liv, hennes barnlöshet, i detta fall var så smärtsam, att den inte kunde balanseras upp genom konsten via ombud. Det är hennes eget skapande ingenium som likt en andlig livmoder när och utvecklar en historia om en pärla, som alltså i sin tillblivelseprocess liknar en naturlig pärla. Detta sker samtidigt som pärlan/barnet växer i Jensines moderliv och de två förloppens synkronisering med deras inbördes värderings-spel, det ömsesidiga ifrågasättandet, reflekterar den inre konflikten hos KB, hennes liv-konstproblemantik.

Sammankopplingen pärlor-historier återkommer i KB:s senare be-

rättelser. I "Dykkeren" från "Skæbne-Anekdoter" beskriver berättaren Mira Jama sambandet på följande sätt:

Thi den, som dykker ned til Bunden af Havet, ser mange Ting. Perler er i sig selv tankevækkende Genstande at give sig af med, og følger man blot en enkelt Perles Levnedsløb, finder man deri Stof til hundrede Historier. Perler ligner tillige i sig selv Digte-rens Frembringelser, – de er Sygdom forvandlede til Skønhed, og de er paa een Gang lysende klare, og uigennemskuelige for det menneskelige Øje. De er Dybets Hemmeligheder, med Møje og Fare bragt for Dagen for at glæde unge Kvinder, der i dem genkender deres egne Hjerters dybere Hemmeligheder. (s 18)

Mira Jamas jämförelse av pärlor med diktarnas verk både beskriver och förklarar dessa i termer av pärlor. Han formulerar en kunskap som också är relevant för berättaren av "En Historie om en Perle", ty denna är smärta förvandlad till konst och som sådan både klar och ogenomskådlig.

I själva pärlans tillblivelse i dess materialisation, fann KB en parallell till sitt eget konstskapande såväl i formell som existentiell mening. Hennes estetiska idealism fick i pärlan ett av sina koncentrerade uttryck. För att kunna upprätthållas kräver denna idealism ett ständigt fortgående "pärlmakeri" från KB:s sida. I "Storme" beskrives, som sagts, hur detta sviktar och hur det "normala" livet, det som också Jensine ställer sig bakom i sitt svar till Ibsen, tränger undan Malli/Ariels konstvärld. Om detta se aa s 86!

Det är inte bara slutmålet pärlan utan i lika hög grad processen dit, som har relevans för KB i hennes konstskapande. Genom att förtäta världen till symmetrier och utesluta allt utom det som ingår i och bildar ett helhetsmönster, den rena essensen, når hon en koncentrationsgrad som paradoxalt nog känns lättare än det ursprungliga råmaterial, det som var smärta (sandkornet), allt sådant som tyngde. Genom denna konstnärliga bearbetning förvandlar hon allt som är dödvikt till en musiskt befriande och bevingande aktivitet. Hon uppnår i sina mest inspirerade stunder ett idealtillstånd mellan tyngd och lätthet. Om det vingmusiska komplexet hos KB se aa s 94ff!

I det kreativa arbetet löser hon det tyngd-lätthetproblem som tillhör hennes centrala och som också finns med i "En Historie om en Perle". Hon gestaltar detta i denna genom ett kontrastarrangemang i vilken

Jensine i början av berättelsen representerar den tyngd som endast tynger, den som är tryck och beklämning, hennes borgerliga uppfostrans alla krav, och genom att hennes man Alexander representerar den lätthet, som inte kommer ifrån en besegrad tyngd och vars värde därför ifrågasätts inte bara av Jensine utan också djupare sett av KB. Symmetrin i gestaltningen bidrar till problemlösningen för KB:s del, som all formprägel lättar det innehåll den har att bära.

Samtidigt som berättaren KB för Jensine fram emot en erfarenhet att det finns tyngder som inte tynger, eftersom det ingår i meningsfulla sammanhang, se not 3, arbetar hon sig själv fram till samma upplevelser med de medel som återstår för henne, nämligen konstens. Här har vi ytterligare ett exempel på den tidigare påpekade parallellstrukturen mellan liv och konst och KB:s försök att balansera dessa inbördes.

KB berättar om Jensines frigörelse, hur hennes döda tyngd blir levande vikt genom barnet, samtidigt som hon skriver sig själv fri från smärtan, det som tynger, och uppnår den flykt och elevationskänsla hon eftersträvar och som jag har kallat den musiska självförlösningen hos KB. Se aa s 5f! En sådan har hon beskrivit för kungens räkning i “Samtale om Natten i København”. Kungens rörelser förvandlas under samtalet med poeten och blir allt mer dansanta. De kulminerar i “et sidste flyvende aldeles tyngdeløst Spring, et saadant som i Balletsproget kaldes grand jeté” (s 300 S.F.). Det är en estetisk transformation som också är KB:s, när hon skrev historien och fick den att lyfta. Noteras skall att kungens tilltagande musicism sker under villkor som poeten liknar vid “en Perle i en Østersskal” (s 287). Det är denna pärla som kungen ger karaktär av en konstpärla; hans “pärlifikation” är densamma som berättaren KB:s i denna historia och i “En Historie om en Perle”. Kungens formbestämda och rytmiska rörelse lättar honom eller rättare förvandlar hans dödvikt till musisk rörelseenergi, liksom det kreativa formpräglandet, att ge mönster av och åt världen i historier, eleverar diktaren KB.

Att ge mening åt världen, att se den finala “storken” i alla “Livets Veje”, är för KB att både berätta och rita/skriva dvs. forma samtidigt liksom i den gamla ritsagan. Om dennas betydelse för KB se aa s 86f och i “Från Prins Hatt till Prins Mio”, s 124ff. Denna barnhistorias innehållsliga och formella betydelse för hennes estetiska mytologi kan inte nog understrykas. Det är en av dess urceller. Från den har hon bl.a. lärt sig den synkroniserade parallelltekniken, att i formen ut-

trycka och uppnå innehållsliga effekter, att kompensera i form vad hon saknar i innehåll.

Tyngd-lätthetproblematiken är dubbelsidigt och alltså symmetriskt närvarande i "En Historie om en Perle". Den är närvarande i Jensines liv i hennes resonemang om "Dybhavsfisk" och "flyvende Fisk", se s 46 och den är närvarande i konstnärslivet genom Ibsens citat ur "Kærlighedens komedie".

Ibsens citat ur sitt eget skådespel är välvalda inte bara med tanke på den miljö han och Jensine befinner sig i, den norska fjällnaturen, utan också ur den synvinkeln att han är ett språkrör för KB. Ytterst är det hon som valt citaten och lämpat dem efter såväl yta som djup (symbolplan) i berättelsen. Fågeln, vinden och "Højden, det blaa", citatens huvudord, aktualiserar centrala föreställningar inom hennes konstsyn och konststrävan, nämligen den att bevinga sig själv genom konsten och lyfta sig upp mot ett plan där världen är blå.

Den blå färgen utgör som sagts ett genomgående färgstråk genom alla vintersagorna och den strimmar dem med hopp och längtan men den är också den Blixenska palettens idealfärg, den hon väljer till sina centrala konstföremål. Det är t.ex. den färg som Lady Helena söker i CD:s historia om henne, och därtill av en särskild nyans, den som skall erinra henne om färgen på de nio dagar hon som ung tillbringade med en engelsk lättmatros i en båt på det öppna havet. Hon finner den till sist hos en kinesisk porslinskruka. I den vill hon att hennes hjärta skall förvaras efter hennes död. »For saa vil det igen være, som det dengang var. Alt skal blive blaat omkring mig. Og midt i den blaa Verden vil mit Hjerte slaa, uskyldigt og frit, som et Køl vand, der synger, som de smaa Draaber, der falder fra Aarebladet« (Den unge Mand med Nelliken" s 31). Notera ordvalet "synger"!

Tydligare än så har inte KB via fiktionsfigurerna formulerat sin strävan att i konsten återvinna förlorat liv, här som i tidigare exempel förlorat kärlek. Innesluten i detta konstföremål (porslinskrukan) sjunger lady Helenas hjärta på nytt, som havet en gång sjöng runt hennes och sjömannens kärlek. Den rätta blå färgen gör, som hon säger, henne "let om Hjertet". Notera ordvalet! Världen har blivit musisk via konsten.

Konsten har återskapat den känsla som en gång var reell, eller rättare bildat dess estetiska korrelat. Som krukan rundar sig kring hennes hjärta så rundar sig världen runt krukan, ty den är, som lady Helena tänker sig den, egentligen en genomskinlig såpbubbla som svävar i

etern. Världen har till slut förvandlats till en estetisk kontext, förlöst från sin tyngd och blivit musisk. Den blå krukans och pärlans båda konstsynonymer, runda former som i sig innesluter och kompenserar förlorat liv. Lady Helena fann till slut den konstfärg som motsvarade naturfärgen och hon säger: “Er det ikke dejligt at tænke paa, at naar man blot har Taalmodighed, da kommer alt, som engang har været til, atter tilbage til os?” (s 31). KB har än en gång genomfört sitt balansnummer inom konst-livproblematiken, i konsten återtagit vad som förlorats i livet, ja t.o.m. återuppväckt livet genom konsten. Jfr Fransines dans som återupprepar henne från “syndafallet” i såväl yttre som inre mening. Se aa s 94f!

Att flyga, sväva, lyftas, hoppa, glida med strömmen, röra sig och beröras i en värld som är blå; blått hav, blå himmel och blånande bergstoppar, är den befrielsens grundkänsla som KB söker i livet som i konsten. Hon upplevde den under ungdomsårens seglingar på Öresund och under Afrikaårens flygningar med Denys Finch-Hatton. Hon skrev om den i ungdomsdikten “Vinger” och hon försökte under hela sitt konstnärsliv skriva sig till de vingar som kunde lyfta henne upp från jorden, allt det som tynger. Men hon tvingades också att inse detta tillstånds risker, faran i att bli för lätt, att inte äga styrkraftens tyngd eller ha ett säkert fotfäste och därigenom riskera att blåsas bort. Jfr den terminologi KB använder, när hon beskriver sitt utdrivande från paradiset, farmen i Afrika:

Jeg var gaaet med til at give mine Ejendele fra mig, den ene efter den anden, som en Slags Løsepenge for selve mit Liv, men da den Tid kom, da jeg intet andet havde tilbage, var jeg selv for Skæbnen det letteste af alt at blæse bort (D.a.F. s 412f)

Att både äga vinge och fot, att både kunna flyga och stå fast på jorden, förena luftighet med realitetssans, lätthet med tyngd är den utopiska dröm om att utvidga gränserna för det mänskliga, som är en av de skapande grundkonflikterna i KB:s diktning. Jfr med hur Jensine varierar denna problematik i sin fråga om vad som skulle hända om en djuphavsfisk förenade sig med en hoppande lax eller en flygfisk! Finns sådana föreningar eller därmed analoga? Det är svaret på den frågan som KB söker i sitt författarskap.

Noter

1. Hans Brix är den av KB:s uttolkare som först påstår, att slutscenens innebörd är att Jensine blir medveten om det barn "hun bærer paa". Se s 166 i "Karen Blixens Eventyr" (1949). Varken Robert Langbaum eller Marianne Juhl-Bo Hakon Jørgensen anser i sina respektive arbeten "Mulm, Stråler og Latter" (1964) och "Dianas Hævn" (1981) att pärlan symbolisera Jensines väntade barn. Om min diskussion med de senare, se "Om Karen Blixen" s 117-141!
2. Den medicinska forskningen har på senare år alltmer börjat intressera sig för ev. psykosomatiska orsaker till infertilitet. Det finns en stor mängd litteratur i ämnet och det tycks som de flesta anser, att samband existerar, men att det är svårt att bevisa. I alla händelser har KB i sin ideala fiktionsvärld förutsatt ett sådant samband.
3. Jensine tror alltså att lätthet och tyngd enbart är matematiskt vägbara fenomen. Hennes intellekt är ännu inte samstämt med hennes känsla. Halsbandet känns lättare, fastän det rent matematiskt borde ha känts tyngre. Att dess tyngd har lättat trots den nya pärlan, beror förmodligen på en möjlig graviditet, den hon ännu inte vet med sitt intellekt, men som för läsaren indikeras genom hennes psykologiska lätthetskänsla. Hennes värld har blivit lättare genom denna levande, inre tyngd. Här finns möjligen den första signalen om Jensines graviditet, åtminstone den första aningen hos läsaren om en sådan, som sedan slutscenen bekräftar. Notera också parallellförloppen mellan yttre och inre pärla.
4. Clara Selborn har berättat, att KB i sina samtal med henne ofta inför olika fenomen, såsom t.ex. vårens ankomst, refererade till vad hon menade var utslag av tillvarons nåd, något som oförtjänt skänktes oss.
5. Denna mönstertro har sin rot i KB:s upplevelser av barnhistorien "Livets Veje". Om denna se vidare s 173f!
6. Vintersagan "Sorg-Agre", Denys Finch-Hattons begravning och Emmanuelson's sorti från farmen, de båda senare i "Den afrikanske Farm", är alla tre belysande exempel på den kosmiska friluftsteatern hos KB. I fallet Emmanuelson låter KB naturfenomenen som "Højene" och "Tjørnetræerne" utgöra "Sætsykker", se s 224!
7. Liknande reduceringsprocesser är beskrivna i "Den afrikanske Farm". Så t.ex. i kapitlet "Farvel til Farmen", skildringen av den sista Ngoman till KB:s ära inför hennes "Out of Africa". KB upplever hur landet drar sig "tilbage fra mig, ligesom Havet under Ebbe". Se s 414f.
8. Brix gör ingen närmare analys av hur symbolbetydelsen hos pärlan växer fram och hur den sätts samman av olika aspekter.
9. En liknande sammansmältning av natur och människa skildras i "Den afrikanske Farm" vid Denys Finch-Hattons begravning. Sammansmältningen innebär att naturen "personliggöres" och att personen "naturliggöres", de upptar varandra i sig. Se s 388!
10. Varken Langbaum eller Brix anser att Ibsens närvaro i berättelsen har någon djupkänning med dess inneboende problematik. Langbaum skriver:

“Ibsens tilsynekomst mellem opdigtede personer er forstyrrende, og historien er lidt tung på grund af at for meget af den foregår i Jensines tanker”. (aa s 184).

Brix skriver följande:

Og den sorte Herre er den store Henrik, selve Norges Ibsen. Vi er nu inde i Novellens prekære og problematiske Afsnit. Her skal Symbolet sættes i Gang. Men Jensines Møde med Digteren, som fremsiger Linjer af “Kærlighedens Komædie” 1. Akt – den var udkommet 1862, – er ikke faldet ud, som det skulde. Vi gaar ikke blændet og betaget fra Mødet, der er arrangeret for Koloriten og for at give Dramatikerens Lejlighed til at sige god for Skomageren, hos hvem han sanker Viser og Sagn som en anden Evald Tang Kristensen. Det har man aldrig hørt om Ibsen før. (aa s 164)

Vi märker av citatets sista mening, att Brix är fixerad vid det Ibsenautentiska i skildringen. Det är att inskränka textens dimensioner och göra den endimensionell.

11. Det är tre faktorer som varit bestämmande för min karakteristik av KB:s barnlöshet som en smärtpunkt. Dessa är:
 - a) Samtal med KB närstående personer, som alla pekat på denna omständighet som något KB räknade till sitt livs olyckor.
 - b) Brevet från Afrika som vittnar om hennes förväntningar och besvikelser i samband med inbillade eller verkliga graviditeter, av vilka de senare ledde till missfall.
 - c) Det stora antalet av hennes berättelser som har barnlöshet som ett av sina motiv. Se s 170f!
12. Ole Wivel har i sin bok “Karen Blixen Et uafsluttet selvopgør” (1987) beskrivit “En Historie om en Perle” ur biografisk synvinkel som en själv- och släktuppgörelse med KB:s släktarv från mödernessläkten, köpmannafamiljen Westenholz. Se s 129f! Det är Jensine som personificerar detta arvs tryckande moral, som KB reagerade mot och som hon ville befria sig och sina fiktionsfigurer ifrån.

Refererad litteratur

Skönlitteratur

Blixen, Karen, *Den afrikanske Farm*, Mindeudgave bind 3. København 1964. (D.a.F.)

Blixen, Karen, *Sidste Fortællinger*, København 1957. (S.F.)

Blixen, Karen, *Skæbne-Anekdoter*, København 1958. (S-A).

Blixen, Karen, *Syv fantastiske Fortællinger*, København 1958 (S.f.F.)

Blixen, Karen, *Vinter-Eventyr*, København 1957. (V-E).

Facklitteratur

Behrendt, Poul, *Tekst, historie og samfund – i Karen Blixens “Sorg-Agre”*, Kritik nr. 41 1977.

- Behrendt, Poul, De forbyttede børn. Tekst, historic og samfund i Karen Blixens "En Herregaardshistoric", *Blixeniana III*, 1978.
- Brix, Hans, *Karen Blixens Eventyr*, København 1949.
- Hess, Annelies van, Karen Blixen: "Et Familieselskab i Helsingør", *Red. fra Dansklærerforen. nr. 2* 1979.
- Henriksen, Aage, "Det guddommelige barn og andre essays om Karen Blixen" (bl.a. analyse af "Det drømmende Barn"), 1965.
- Holmberg, Hans, *Från Prins Hatt till Prins Mio* Om sagogenrens utveckling, Stockholm 1988.
- Holmberg, Hans, *Glæde over Danmark* Volym II. Om Karen Blixen, Kristianstad 1986.
- Juhl, Marianne, Jørgensen, Bo Hakon, *Dianas Hævn* – To spor i Karen Blixens forfatterskab, Odense 1981.
- Langbaum, Robert, *Mulm, Stråler og Latter* En Studie i Karen Blixens Kunst. Overs. Clara Svendsen. København 1964.
- Wivel, Ole, *Karen Blixen* Et uafsluttet selvopgør, Viborg 1987.

Mindre bidrag

Downward Mobility: Structure of Individual Search in *Marie Grubbe* and *Anna (jeg) Anna*

The protagonists of J. P. Jacobsen's *Marie Grubbe* and Klaus Rifbjerg's *Anna (jeg) Anna*, although separated in time by nearly three hundred years, embark on individual quests for meaning and value which take them with dizzying speed from social obscurity to social success and then plunge them down violently in a process that could best be likened to an inverse *bildungsroman* – in short, every social climber's nightmare. These downward moves are marked by exceptional violence and self-destructive actions. For Marie and Anna, however, the plunge to the lowest social classes is constructive. The downward social movements bestow meaning and value unto their lives. Through their rejection of male-dominated modes of self-identification both of these women are able to discover a self, centered relative to themselves. By the conclusion of their journeys, the first decidedly diachronic and the second synchronic, Marie and Anna no longer seek validation from the paternalistic societal construct. Their marginality, so apparent at the beginning of both works, becomes a non-viable concept by the time they come into their 'self's.

Michel Foucault (1969:12-13 and 1980) has observed that despite the removal of power structures by revolutionary change, these very same power structures are able to reestablish themselves after that change. It is this rather negative valuation of historical development that allows for the linkage between Marie and Anna's quests. Despite the deep-seated changes in the overt make-up of society, the implicit power structures, in this case the paternal order, remain the same. Nevertheless, Anna and Marie, through their rejection of these power structures, are able to undergo positive individual change. It is against this framework of societal stagnation that Anna and Marie play out their journeys. Lucien Goldman's reevaluation of Georg Lukacs' (1936-1937) model of the historical novel in the context of the realistic and sociological novel is applicable. In his work, Goldman (1964:2-4) posits that these types of novels illustrate the quest for value of a problematic hero in a degraded world. That Anna and Marie are women immediately problematizes their role as hero since they are embedded in a male-dominated society. Because of the societal orientation, Anna and Marie at the outset of each work are forced to receive their identity from the men with whom they associate. Also, the worlds in which they act are degraded and devoid of values – Marie lives amidst royal debauchery while Anna lives in diplomatic splendor surrounded by indigenous slaves. It is their respective search for values and definition that highlights the degenerate nature of the male-dominated society. Marie's quest is based primarily on the opposition of civilization and nature. Instead of attempting to tame nature, which is the main goal of civilization, Marie decides to follow it. Through this process, she is able to develop her self identity. Anna's quest is based primarily on the opposition of the super-ego and the id. Instead of giving in to the

dominating concerns of societal oppression, Anna decides to follow her impulses. Through this process, she is able to reestablish a balanced self identity, with neither the super-ego nor the id playing the dominant role.

The two authors, Jacobsen and Riffbjerg, select female protagonists to take this journey because of the marginal nature of women in society. In each case, women find themselves in a male-dominated arena, acting more as an appendage to a man than as a complete human being. Position in society is often defined according to the role played in production. Women's role in production in both these works is decidedly domestic. Because their role is limited, they are forced to be marginal characters. When the marginal role is rejected, the woman hero becomes, in the eyes of her society, problematic. By focusing on these problematic women heroes, Jacobsen and Riffbjerg force a recentering, thereby mirroring the actions of their protagonists. Marie and Anna break with the center (male-dominated society and its accordant power structures) and move towards seizing identity and definition. The violence of this recentering is reflected again and again in the fulfillment of their individual quests.

The downward progress of the quest also relies on the female identity of the protagonists. The violence associated with the recentering process is primarily expressed in the realm of male/female relationships and sexuality. Sigmund Freud (1919) views female sexuality as ultimately masochistic. It is this patristic view of female sexuality that informs both these works. The downward mobility of the protagonists is expressed in self-destructive acts. Through self-destruction, the protagonists begin to gain identity. The need to remove themselves from the male dominant mode of identification leads the protagonist into this self-destructive and masochistic quest. Both male authors have structured the female quest as one of constructive self-destruction, implicitly asserting the masochistic nature of male-dominated female sexuality. Interestingly, the self-destructive acts cease when the female protagonist successfully defines herself on her own terms.

The seemingly masochistic aspects of Marie's character have been considered in earlier studies, primarily as reflections on the author or nineteenth century bourgeois society. In his dissertation, Frederik Nielsen (1953:244) maintains that Marie is a muse for Jacobsen's algolagnic tendencies. In Nielsen's (1953:228) view:

Marie's ydmygelser ikke skyldes hendes egen søgen efter lyst i nedværdigelse. Derimod har vi lov til at fastslå, at en forfatter, der oplever Marie's ydmygelser og skriver dem ned på papiret, kan føle lyst både i oplevelsen, i nedskrivningen og i den senere gennemlæsning.

Marie's humiliations are not caused by her own quest for lust in degradation. On the contrary, we can maintain that an author, who experiences Marie's humiliations and writes them down on paper, can feel lust both in the experience, the writing and in the later rereading.

Jørgen Holmgaard (1976) reconsidered Nielsen's evaluation of both Jacobsen and Marie in a sociologically based study of Jacobsen's works. Holmgaard (1976:131) evaluates Marie's destruction and masochism as an expression of a general sociological construct prevalent in the bourgeois society of nineteenth

century Denmark projected back in time, rather than the highly personal expression of Jacobsen's own sado-masochism. In both studies, Marie's masochism is considered primarily in relation to Jacobsen or his social-historical situation. Although both analyses provide valuable insight into Jacobsen and his works, they neglect the underlying emancipatory function of Marie's actions, as she attains her own identity by gradually, albeit violently, shedding the identities others have imposed on her. This emancipatory aspect of the masochistic is found again in Rifbjerg's *Anna (jeg) Anna*.

The degraded world, according to Goldman, is one without values. Actions and statements in both *Marie Grubbe* and *Anna (jeg) Anna* provide clear evidence of the degraded condition of the world and society. Marie's early years are set against a backdrop of war and royal debauchery. Ulrik Christian's hypocrisy and self-indulgence perhaps best exemplify the moral decay of Marie's world. Ulrik Frederik, Sti Høgh, Palle Dyre, Erik and Rigitze Grubbe, the archetypal evil step-mother and a host of other characters all reflect and endorse the hypocrisy, greed, lust and dishonesty of a devalued society. Anna, as well, finds herself in a world "hvor alle værdier er opløst" [where all values have dissolved] (Rifbjerg 147). The sexual aggression and violence visited on Anna's body by a procession of male characters helps to highlight the low esteem in which the society holds women and the general void of values. The male characters, both as part of and perpetrators of the degraded society, are to a great extent excluded from the positive potentialities implicit in the recentering process. Only the truly marginal characters – the disenfranchised women – are able to begin the positive move of breaking with societal modes of definition.

Marie's quest is essentially diachronic, stretching the length of her entire life. In her early adolescence, Marie is quickly swept up into the world of the court and the lifestyle of courtly women, beginning to take after her aunt Rigitze the more time she spends in her sphere of influence. However, she is able to maintain a critical distance, and does not accept as a *fait accompli* the male domination of her life, asking: "Hvad [er] der egentlig til at glæde sig til her i Verden?" [What is there after all to look forward to here in the world?] (Jacobsen 31). Her first attempt at love, with the debauched Ulrik Christian, ends in absolute rejection. Soon she finds herself involved with Ulrik Frederik whose attitude towards Marie reflects his view of her as a mere possession: "[hun] var given ham i Vold som en død Mands Sjæl Vorherre, til at træde i Støvet om han vilde, til at opløfte naar han vilde, til at ydmyge, til at bøje" [she was put into his power like the soul of a dead man is to God, to tramp into the dust if he wanted to, to raise up when he wanted, to humiliate, to bend] (Jacobsen 123). Marie is to be treated as an object – a person without identity. The marriage is no happier than can be expected, since Marie rejects the marginal role that Ulrik Frederik presses on her. Marie feels robbed of her humanity, much like a prisoner: "I slige Dage følte hun sig som en Fange" [On such days she felt like a prisoner] (Jacobsen 147). It is not until Ulrik Frederik returns from a long trip abroad that Marie truly awakens to her situation and forcibly begins the elimination of male definition in favor of a self defined identity: "Næste Dags Morgen vaagnede Marie længe før Ulrik Frederik. Det var næsten med Had,

hun betragtede den sovende Skikkelse ved hendes Side" [The next morning Marie awoke long before Ulrik Frederik. It was almost with hate that she watched the sleeping shape by her side] (Jacobsen 153). The first steps away from Ulrik Frederik's domination come from an inexplicable urge to attack him: "det kom saadan paa mig, der var det, der tvang mig ..." [it just came over me, there was something which compelled me ...] (Jacobsen 158).

Rifbjerg presents a striking parallel to this scene as a means for kicking off Anna's quest as well. Waking one morning, Anna reflects on the man lying beside her, the man who completely dominates her identity: "Nu. Nøjagtig. To dage senere. Ligger jeg her. Jeg ser på dig ... Men jeg vækker dig ikke, og jeg går heller ikke amok" [Now. Exactly. Two days later. I lie here. I look at you ... But I don't wake you nor do I run amuck] (Rifbjerg 17). Anna, rather than attacking her husband as Marie does, is plagued by an inexplicable desire, a need, a *ivang*, to stab her youngest daughter Minna with a knife: "Jeg vågner for tidligt hver morgen ... og ved, at om et minut, om et sekund, om en lille brøkdæl af et tidsforløb går jeg ind til Minna med din lommekniv og støder den i hende til hun ikke lever længere" [I wake up too early every morning ... and know, that in a minute, in a second, in a tiny little fraction of a moment I will go in to Minna with your pocket knife and thrust it into her until she no longer is living] (Rifbjerg 12). Minna represents Tom's definition of Anna, and thus acts as a part of Anna – a "mini Anna" (Rifbjerg 250). The desire to kill Minna reflects Anna's desire to eliminate that aspect of herself which is dominated and defined by Tom.

Marie's rejection of the multiple overlays of male-dominance (her father, Ulrik Frederik and court life) is expressed in a series of downward social movements, each movement providing her with more and more freedom to determine her own life and thus her identity. These movements are consciously made and represent Marie's rejection of societal norms of conduct. Like a Kierkegaardian aesthetic, Marie first flees south to France with Sti Høgh: "saa er Marie nærmere at ligne ved et Dyr, der har revet sig løs og flygter i ustandset Flugt, ... drevet fremad og fremad, i vanvittig Frygt, af Lænken, der klirrende slæber i dets Spor" [And so Marie is more like an animal which has torn itself loose and flees in unhindered flight ... driven forward and forward, in insane fright of the chain which it drags clanking in its tracks] (Jacobsen 238). She revels in her money and the pleasure it can buy her, but soon discovers it does not help her on the road to self determination: "Hun øste ud af sit Guld med fulde Hænder ... men det var Alt forgæves. Der var ingen Ende paa hendes Elenighed" [She ladled her gold out with full hands ... but it was all in vain. There was no end to her misery] (Jacobsen 238). Leaving France, Marie returns north to Denmark and her father's farm.

Marie does not resign herself to her father's domination, expressed in her marriage to Palle Dyre, but rather continues, albeit slowly, on her path towards self definition. Her liaison with Søren, the young farm hand, is perhaps the most violent of her downward moves. At the same time, it is the most successful move in helping her establish a self. Søren represents a break with earlier values and power structures while, at the same time, allows Marie control over a relationship. As such, this relationship marks the first successful triumph of

nature over the constraints of civilization. Because Marie defines the relationship and because Søren is the first person to express a true commitment, it is not surprising that Marie accepts his beatings: “om han end tidt drak sig fuld og slog hende, saa gjorde det ikke saa meget; Marie vidste jo, at det var Hverdagsbrug i det Samfundslag, i hvilket hun havde ladet sig indskrive, og blev hun en enkelt Gang utaalmodig, saa stillede hun snart tilfreds naar hun kom til at tænke paa, at den Søren ... var den Samme, der engang havde skudt et Menneske for hendes Skyld” [if he once in a while got drunk and hit her, it did not matter that much; Marie knew that this was an everyday occurrence in that social class she had entered, and if she got impatient, she would soon content herself when she remembered that this Søren ... was the same one who had once shot a person for her sake] (Jacobsen 300). For Marie, the beatings are more an expression of the natural process than the civilizing process. Once nature has been allowed to come into full fruition and civilization has been tamed, her quest is complete and her self-destructive acts come to an end. In her conversations with the visiting Ludvig Holberg, she expresses the belief that “hvert Menneske lever sit eget Liv og dør sin egen Død” [each person lives their own life and dies their own death] (Jacobsen 306), an impossible belief if she were still under the influence of male power structures. Marie has been able to find self definition and value through the rejection of societal constructs. Her quest takes a lifetime.

In contrast, Anna's quest takes no more than three or four weeks. Hers is not a quest through time, but one through space, marked by extreme violence as she discards her earlier social fetters and returns as a newly re-centered Anna to her class origins on Nørrebro. Her marriage to Tom, whose name literally means “empty”, is the picture of social success – a young girl of working class background rises to the heights of the diplomatic corps through marriage. The only hole in the fabric of the marriage is Anna's overwhelming desire to kill her daughter. Through the process of marriage and upward social moves, Anna has split into two halves – Anna, the person willing to submit to and actively re-enforce the male power structures, and *jeg*, who desperately seeks definition and value by undertaking more and more impulsive and (self) destructive acts. The quest takes her through a process of reintegrating these two parts into one Anna who is both self-defined and able to accept her relations to others. The liaison with Jørgen Schwer, whose name suggests “difficult”, offers a striking parallel to Marie's relationship with Søren. Jørgen, like Søren, has effectively rejected the social order, but he finds himself strangely drawn back to the very same society that wishes to imprison him, just as Søren himself is drawn to the job of executioner.

The first move for Anna is a break with her husband's milieu, represented by Tom, the police detective Kristensen, and her brother-in-law, Morten. In so doing, Anna rejects the oppression accordant to being Tom's wife. She allies herself with Jørgen, forcing him out of the comfortable role of prisoner, much as Marie forces Søren out of the comfortable role as farm hand. In both cases, the women force the men to become slightly homicidal, an expression of the protagonists' new found positions of control. Anna's quest, like Marie's, revolves around redefining relationships, particularly those with men, with an eye

towards establishing a non-threatening interaction, with both parties on equal societal footing.

The relationship between Anna and Schwer is the most important relationship in Anna's process of redefining her self. Her first attraction to Schwer is based on a fascination with the rebel – someone without *fornuft* and without a bit of *pæn* to his credit. Schwer rebels against the system, and this attracts her to him. However, she can not truly accept a relationship with him unless it is at first non-sexual. Sexual relationships with men have for Anna always been on the terms of the male – they have been hierarchical relationships where she has been subjugated by the masculine. Although Schwer carries a very large gun, an obvious allusion to rampant masculinity, Anna is able to deprive him of its use: “... samler al min opmærksomme energi i højre ben, som under det rigtige tryk, frigivet ... [kan] standse en Sherman Tank. Han står over mig og jeg slipper bremsen. I sin naturlige reaktion krummer Jørgen Schwer sig sammen, slipper krampagtigt pistolen, og tumler ...” [gather all my conscious energy in the right leg, which, under the correct pressure, released ... can stop a Sherman Tank. [Another symbol of excessive masculinity]. He stands over me and I release the brake. In his natural reaction, Jørgen Schwer doubles up, convulsively drops the pistol, and falls ...] (Rifbjerg 95). With the emasculation of Schwer, Anna is able to begin a relationship defined by her. She is the one who has set him free, and although he decides the course of the greater part of their journey, Anna is the one who decides the progression of their relationship.

Anna's subsequent dealings with men underscore her rejection of their masculine based power and their attempts to define her as an object of their sexual oppression. The first attempt to sexually oppress Anna takes place in the timeless space of Roberto and Anastatia's traveling circus trailer. Anna, naked and vulnerable, is approached by Roberto, a perverse anachronistic mythical archetype of sexuality: “I et forkvaklet mytologisk billede står manden i døren med en hvid, hoven fugl på hver skulder” [In a warped mythological picture the man stands in the door with a white, haughty bird on each shoulder] (Rifbjerg 133). Schwer's timely arrival thwarts Roberto's sexual aggression. At the same time, it allows Anna to escape from playing a role in the circus act, “Culpa e Pena” [Guilt and Punishment], an allegory for her life inside the bounds of male dominated society. At this point, Schwer is a reflection of Anna's rejection of the male-defined female and therefore an accomplice to her redefinition of the feminine.

The failed rape of Anna is perhaps the ultimate expression of her rejection of male attempts to define her identity based on sexual dominance. The violence against Anna is repaid by violence. When she kills her attackers, Anna has finally fully removed the possibility of male definition. This is reflected in the new direction her relationship with Schwer assumes. Earlier, in Switzerland, she has accepted him into her life as if he were her brother. The sexual relation they have is initiated by Anna and is devoid of dominance. Now, after the sojourn in Switzerland and Anna's attempted rape, Schwer becomes dependent on Anna. Anna is the one who decides that they must leave their temporary hideout – a dark, warm potato cellar, a reflection of the womb and

the feminine space. Anna's final move towards self definition comes after Schwer's timely death. Anna finds herself on *Langelinie* contemplating the most self-destructive act possible – suicide. However, discovering the pistol to be empty, she drops it into the water. Immediately, her thoughts focus on Minna: “Det bringer Minna tilbage igen. Jeg siger navnet for mig: Minna, Minna, Minna, Min lille Minna, min lille mini-Anna” [It brings Minna back again. I say the name to myself: Minna, Minna, Minna. My little Minna, my little mini-Anna] (Rifbjerg 250). Anna has reaccepted Minna, and through this act, has been able to re-fuse the two disjointed parts of her self, *Anna* and *jeg*, into a single Anna. The balance between impulse (suicide) and responsibility (Minna) has been restored, but in a new fashion. Importantly, the acceptance of responsibility comes from within. As with Marie's quest, Anna's quest results in a new self-defined individual and the cessation of her self-destructive tendencies.

Anna's synchronic search and Marie's diachronic search reveal the desire of the problematic hero to move from the periphery to the center, moving as it were from the circle's circumference to the focus of an ellipse, establishing themselves on distinct but even footing with their earlier male oppressors and deconstructing, for themselves, the power structures which had degraded their worlds and rendered their lives valueless. The violence of this recentering process is reflected time and again in the cathartic breaks and physical clashes which dot the texts. While the distinct historic times, both those of the texts and those of composition, have left their indelible marks on the actants and their worlds, the persistence of societal power structures leads to the commonality of quest. And each quest is successful in its own particular way. Despite the self-destructive and seemingly masochistic inclinations of the two heroes, the quests are ultimately constructive. Marie finally finds herself unfettered by social obligations and connections, able to live *her own life*. Anna goes through a similar process, and regains a sense of value, emphasized in her ability to reaccept Minna and thereby fuse the two parts Anna and *jeg* into one complete, balanced and self-defined Anna. While neither work could be characterized as a purely sociological novel, both works address the quest of the problematic hero for value in a degraded world. The social climber may consider Marie and Anna as abysmal failures, but a compassionate reader can not help but applaud their *individual* successes.

References Cited

- Foucault, Michel. 1969. *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel. 1980. “Body/Power”, in *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings*. Ed. Colin Gordon. Translated by Colin Gordon, Leo Marshall, John Mcham and Kate Soper. pp. 55-62. Sussex: Harvester Press.
- Freud, Sigmund. 1919. “A Child Is Being Beaten: A Contribution to the Study of the Origin of Sexual Perversions”. Reprinted in *Sexuality and the Psychology of Love*, Philip Rieff, ed. pp. 107-132. New York: Macmillan, 1963.

- Goldman, Lucien. 1964. *Towards a Sociology of the Novel*. Translated by Alan Sheridan. London: Tavistock, 1975.
- Holmgaard, Jørgen. 1976. *Interieurer fra det 19. århundredes borgerlige kultur*. København: Medusa.
- Jacobsen, J. P. 1876. *Fru Marie Grubbe. Interieurer fra det syttende Aarhundrede*. Reprinted in *Samlede Skrifter*, seventh edition. København: Nordisk Forlag.
- Lukacs, Georg. 1936-1937. *The Historical Novel*. Translated by Hannah and Stanley Mitchell, 1962. London: Merlin Press.
- Nielsen, Frederik. 1953. *J. P. Jacobsen: Digteren og mennesket. En litterær undersøgelse*. København: G. E. C. Gad.
- Rifbjerg, Klaus. 1969. *Anna (jeg) Anna*. København: Gyldendal.
- Timothy R. Tangherlini*

Fire utrykte breve fra H. C. Andersen

I privateje¹ findes de nedenfor gengivne hidtil utrykte breve fra H. C. Andersen. Da de på enkelte punkter supplerer vor viden om digteren og specielt om hans forhold til kritikeren og digteren P. L. Møller, kan en offentliggørelse måske påregne nogen interesse.

I

*Til Peter Theodor Schorn*²

Kjøbenh: den 12 Dec 1837.

Høistærede!

De fik »paa et Par Dage« den tyske Oversættelse af Improvisatoren,³ nu er det et Par Uger siden, De vil altsaa ikke tage mig det ilde op at jeg beder Dem om at sende mig Bogen, som rimeligviis ligger glemt paa Deres Reol.

Det interesserer mig naturligt at vide hvorledes det gaaer med Deres Oversættelse af: »Kun en Spillemand!«,⁴ hver Dag har jeg ventet at høre lidet fra Dem. Dersom det ikke stod trykt bag i Bogen at en Oversættelse var i Arbeide, da vilde vist Ecn eller Anden være ifærd med den,⁵ nu skeer det ikke, og jeg er derfor særdeles begjærlig efter at høre om Deres Virksomhed, skriv mig til derom i et lille Epistel, med den tyske Bog.

Har De hørt, den for mig behagelige Efterretning at i Begyndelsen [af] 1838 vil i Paris udkomme en fransk Oversættelse af Improvisatoren?⁶

Lev vel!
venskabeligst
H. C. Andersen

ST.

Hr. Schorn

i Kjøbenhavn

afleveres i den reitselske Boglade.⁷

II

Til P. L. Møller⁸

Kjøbenhavn: den 23. Nov: 1844

Kjære Møller!

Her sender jeg Dem den lille Romance⁹ De hørte forleden Aften, De skulde endnu have et Digt, men ingen af de mange jeg har seet igjennem, finder jeg værdig en Plads i Deres saa vel udstyrede Bog;¹⁰ skulde De derfor endnu behøve et Stykke fra min Haand, da kan jeg – De vil heraf see jeg har den bedste Villie til at tjene Dem – kun tilbyde Dem at vælge selv et Parti i mit større Digt: Ahasverus,¹¹ men naturligviis gjør jeg det kun naar De *maa* have et Nummer endnu.

De husker vel hvilke Nummer det var, som faldt bort; saa vidt jeg husker beholder De af mine lyriske Smaating: Digtet til *Rückert*¹² det til *Hegel*,¹³ det med Thieles Folkesagn,¹⁴ denne Romanze De nu faaar samt »Digterens sidste Sang«,¹⁵ vil De selv ordne dem. – Jeg tillader mig i Ugens Løb, naar jeg kommer op i Deres Verdens Decl,¹⁶ at aflægge mit Besøg. – Vil De benytte den Tegning af Retsch,¹⁷ som De saac hos mig, den smukke unge Pige, som titter frem over Masken? Kunde De ikke selv have Lyst at gjøre et Digt derom? Retsch gav mig Billedet symbolisk paa mine Eventyr. – Fra Brøndsted¹⁸ og den ligeledes afdøde Kruse,¹⁹ (Digteren) har jeg i mit Album to smukke Digte, kunne disse have Interesse, da har De at befale!

Lev nu vel!

Jeg glæder mig altid ved at see Dem, De hører til de Mennesker, som altid i mit Livs Eventyr bringer Solskin og aandig Luftning.

Deres hengivne
H. C. Andersen

III

Til samme.

Oldenburg²⁰ 30 November²¹ 1845

Kjære Møller!

først nu er jeg kommet i Ro, først nu kan jeg sende Dem hvad De forlangte, denne min Udtalelse²² for Dem; jeg veed nu ikke om De er tilfreds med den, om jeg har skrevet den i rigtig Form, jeg har omtrent fulgt den Maneer hvori de Anbefalinger vare skrevne jeg engang²³ fik af Oehlschlæger, Heiberg og Andre, da jeg søgte om Reise-Understøttelse. – Om man tager nogen Notits af mine Ord veed jeg ikke, men foruden disse har jeg, i Deres Anliggende, skrevet et Brev til Justitsraad *Collin*,²⁴ og der maaskee bedre udtalt mig, bedet ham tage sig af Sagen. Nu faac vi see! – Glem ikke med det første Aftryk af Hauchs Kritik²⁵ over mig i Gæa, har De den nu, vil De da, ufrankeret, sende den med Pakkeposten, under min Adresse, post restante til Oldenburg (Gross-Herzogthum Oldenburg), faaar De den først om 8 Dage, da giv den til Eduard Collin, som da veed hvor jeg er at finde.

Speckter²⁶ i Hamborg har gjort omtrent 30 Billeder til mine Eventyr, disse Billeder ere næsten alle høist geniale, sex Stykker kan De allerede see i den nye Udgave af Eventyrene, som oversatte af Zeise,²⁷ ere udkomne hos Kittler,²⁸ og

vistnok nu sendte til Kjøbenhavn. Jeg bliver her i Oldenborg henved 14 Dage, boer hos en elskværdig, formuende Familie,²⁹ hvor jeg er en velkommen Gjæst, ogsaa i Brunswig³⁰ skal jeg bode hos Venner, ligesom i Dresden³¹ og Weimar³² – det er hyggeligt, velsignet, saaledes ude altid at finde et Hjem. Det er mit "Ude og hjemme".³³ I Grunden begriber jeg ikke ret hvorfor »vor Herre« er mig saa god, jeg føler mig saa glad, saa lykkelig, og jeg faaer jo mere Erkjendelse, end jeg fortjener. Vil De hilse vore fælles Bekjendte! Jeg skriver her flink paa min Roman,³⁴ der som De veed, bevæger sig i Danmark, jeg er saaledes ikke ude at samle Stof, som man siger, jeg er ude for ret *fri* at kunne sætte paa Papiret hvad jeg har i mig! – Gid jeg paa min Reise maa møde Dem! hvo veed? Maaskee i Paris! Lev nu glad og vel, tænk venlig paa mig og send mig snart Hauchs Afhandling.

Deres meget hengivne
H. C. Andersen

Udskrift: ST Hr Cand: P. L. Møller, *Store Kongensgade*³⁵ i Kjøbenhavn, bedes om at det maa snart blive besørget.

IV

Til samme

Kjøbenh: 23 November 1846

Kjære Ven!

Da jeg i Sommer var i Pyrenæerne,³⁶ tænkte jeg en Dag stærkt paa at skrive Dem til i Paris, jeg vidste De havde faaet Reise-Stipendium³⁷ og troede Dem der, jeg skrev imidlertid ikke, og det samme var Tilfældet for en Ugestid siden, da jeg ogsaa med Tanken søgte Dem i Paris; ja *nu* var jeg saa aldeles vis paa at De var borte, Deres sidste Vesitkort antog jeg for et Afskedskort, og jeg har derfor, naturligviis ikke søgt Deres Bolig her i Kjøbenhavn,³⁸ ikke bragt Dem de to tyske Blade fra Zeise,³⁹

De er altsaa endnu hos os! – Her ere Bladene, de laac i al Stilhed paa Bunden af min Kuffert og inden i den, seer jeg stikker et lille Brev! – Vær endelig ikke vred! jeg har, som sagt, troet at De vandrede i Seinestaden.

De ønsker Visen til Grevinde Moltke,⁴⁰ men kjære Ven, denne Sang er aldeles forkommet mig, finde den er ikke mueligt, jeg har just i den sidste Tid søgt og atter søgt i Papir-Pakker, Skuffer og Gjemmer, i det, til Nytaar mine Digte, gamle og ny, fra 1822 til 47 udkomne.⁴¹ Det er et Ønske jeg længe havde, som nu opfyldes. 1833 kom alle mine Digte ud,⁴² 22 Ark; men deri var løst og fast, disse trængte til at renses; de 22 Ark og alle de Digte jeg indtil nu har skrevet har jeg saaledes seet efter at de efter overstaaet Examen hos Faderen,⁴³ ere svundne sammen, Alle, til henved 20 Ark. Mellem disse ere imidlertid et Par ganske enkelte nye, blandt andre eet, som man siger er ganske godt, nemlig: et Blomster Alphabet,⁴⁴ dersom De kan bruge det, nu da omtrent paa samme Tid det kommer i de samlede Digte, maa De med Glæde faae det, men først om to Dage, da jeg mangler to Bogstaver X og Z,⁴⁵ som jeg nu gaer paa Rov efter. Den Sang i Skoven⁴⁶ De har, er ogsaa allerede i de trykte Ark, jeg huskede ikke De havde den; vil De da ikke heller have et bedre Digt, men som sagt, eet

som ogsaa kommer i de samlede Digte; paa Onsdag tænker jeg i Formiddagstimerne selv at sige Dem God Dag og da bringe Digterne med; jeg længes jo efter at see Dem! Kjender De Mayers⁴⁷ (Forfatter til Neapel und die Neapolitaner) Afhandling over Andersen und seine Werke,⁴⁸ skrevet meest efter Deres Stykke i Pantheon!⁴⁹

Tilgiv at dette Brev er lidt afjaget, men jeg har i Dag Cor[ectur] paa Digte og paa gamle Eventyr!⁵⁰

Deres meget hengivne
H. C. Andersen

Noter

1. Brevene ejes nu af fru overlæge Jette Neuschwander, Næstved, der har tilladt offentliggørelsen.
2. Oversætteren og litteraten, cand. jur. Peter Theodor Schorn (1796-1879), jf. Johanne Slots: Digternes ven. Oversætteren og litteraten Theodor Schorn, i: Fund og forskning XXVI, 1982-83, s. 87-106.
3. »Improvisatoren«, der var udkommet 9/4 1835, udkom allerede s.å. i Hamburg i tysk oversættelse ved forfatteren Lauritz Kruse (d. 1839) under titlen »Jugendleben und Träume eines Italienischen Dichters«. En uautoriseret oversættelse af romanens 1. del var allerede tidligere bragt i »Classische Bibliothek des Auslandes«, jf. Andersens dagbøger II.68.
4. »Kun en Spillemand« var udkommet 22/11 1837. Den blev ikke oversat af Schorn; en tysk oversættelse ved kaptajn G. F. Jenssen (fra 1842: Jenssen-Tusch) (d. 1888) udkom først i Braunschweig 1838.
5. Den ældre lovgivning gav ikke forfatterne beskyttelse imod uautoriserede oversættelser. Forordningen 7/1 1741 indeholdt kun forbud mod eftertryk (og tilsigtede særligt at beskytte forlæggere og bogtrykkere), jf. også lov 29/12 1857 om eftertryk. Det var først ved art. 5 i Bernerkonventionen af 8/8 1886, at forfatterens eneret til at oversætte eller lade oversætte sit værk blev fastslået, og dette indførtes i Danmark ved lov nr. 189 af 19/12 1902. Siden er beskyttelsen blevet udvidet.
6. En fransk oversættelse af »Improvisatoren« udkom først i Paris 1847 (»L'Improvvisatore ou la vie en Italie«) ved Mme. Lebrun.
7. C. A. Reitzels boghandel lå da Købmagergade 44. C. A. Reitzel var fra 1829 Andersens forlægger.
8. Forfatteren og kritikeren P. L. Møller (1814-65), som Andersen satte pris på og skyldte tak for virksom støtte i de vanskelige ungdomsår. I et brev til Edv. Collin af 1/12 1845 skrev Andersen om Møller: »Jeg anseer efter min fulde Overbeviisning Müller for en særdeles begavet Natur, han har en stor aandelig Dygtighed, og skal der tages Hensyn til denne, da hører han ubetinget til Een af dem, der meest kan tages Hensyn til mellem de yngre Litterater; bliver »Mennesket« ogsaa lagt i Vægtskaalen, ja, da har han jo de Fleste imod sig! men dømmes han ikke for strængt? Han har i sin Nød skrevet Artikler, han maaske ikke skulde, han har maattet tumle sig i Om-

givelser, der maaskee ikke have virket godt ind paa ham ... Jeg, hvad min Person angaaer, har kun Grund til at rose Müller; jeg har altid været venlig mod ham, erkjendt det Begavede hos ham, og denne Venlighed, denne Erkjendelse har han virkelig lønnet med Hengivenhed, med sand Interesse, med Iver for mig ... jeg troer han er bedre end han omtales og begavet er han; der om behøve vi ikke at tvivle!« Der bestod venskab mellem Andersen og Møller lige til den sidstnævntes død 1865. De vekslede breve også efter 1846, Andersen var sammen med Møller i Paris 1863, og Møller skrev et digt til ham. Efter Møllers død 6/12 1865 skrev Andersen (22/12 1865) til Henriette Collin, at Møller var »den Eneste der under Heibergs Ufeilbarhed vovede at have en anden Mening«, og han tilføjede, at han, hvis han »engang fortsætter »mit Livs Eventyr« skal ... tilvisse see at belyse ham [Møller] bedre end hans Samtid«. Af Andersens dagbøger (VII.346) fremgår, at han allerede 20/12 1865 er »begyndt at nedtegne til mit Livs Eventyr, hvad jeg erindrer om P. L. Møller«. Dette huskede Andersen ikke, da han skrev 2. udg. af »Mit Livs Eventyr« (1876), men hans udkast om Møller (Collinske Saml. 39,4^o) er trykt i Julius Clausens, »En Kvindes Kærlighed. P. L. Møller-Mathilde Leiner« (1928).5ff. Da efterretningen om Møllers død nåede Danmark, bragte »Flyveposten« 10/12 1865 et smukt digt om denne, signeret: »H«. Andersen troede, det var H. P. Holst, der var ven med Møller, og som i 1865 fik udgivet dennes digtsamling »Løvfald« (der udsendtes under pseudonymet Otto Sommer), som havde skrevet digtet og sendte ham derfor 20/12 1865 et takkebrev (Bille og Bøgh: Breve fra H. C. Andersen II (1878). 532). Digtet var imidlertid ikke af Holst; det var forfattet af den 19-årige Holger Drachmann og er dennes første offentliggjorte digt.

9. Andersens »Romanze«: »Da jeg saae hende igjen« (førstelinjer: »Vi saae hinanden efter mange Aar,/ Jeg saae i Dybet, da jeg saae i Øiet«), der offentliggjordes i Gæa 1845.216; jf. Sml.Skrifter XVI (1854).113f.
10. Den æstetiske årbog Gæa, som Møller udgav 1845-47 (1. bind udkom 16/12 1844; på titelbladet: 1845). Det 1ste bind indeholdt foruden Andersens bidrag også bidrag af Oehlenschläger, Carsten Hauch, Ludvig Bødtcher, Chr. Winther, Welhaven, Carl Bernhard, Wergeland, F.J. Hansen og P. L. Møller. H. C. Andersen har også ydet bidrag til Gæa 1846 og 1847.
11. I Gæa 1845.217ff. bragtes 3 fragmenter af Andersens lyrisk-dramatiske digt »Ahasverus«, der i bogform udkom 16/12 1847 (på titelbladet: 1848). I Gæa 1845.201 bragtes yderligere Andersens »Hyldemoer«.
12. Førstelinjer: »Rückert som en Fugl sig svinger/ Gjennem Sprogets Riger«. Dette lille vers på 8 linjer til den tyske digter og orientalist Friedrich Rückert (1788-1866) bragtes i Gæa 1845.215 sammen med det ndf. nævnte til Hegel under fællesoverskriften: »Med to Bøger«.
13. Førstelinjer: »Med hellig Hjertebanken/ Vi staae paa Bjergets Top«.
14. Blev ikke optaget i Gæa 1845.
15. Andersens digt »Digterens sidste Sang«, jf. Gæa 1845.214; Sml.Skrifter XVI (1854).190 (her kaldt: »En Digers sidste Sang«), jf. Sml.Skrifter XXXIII (1879).99, hvor Andersen har tilføjet endnu et vers og kaldt digtet »Dødsstunden«. Digtet havde i tysk oversættelse været bragt 1843 i Album

- der Tiedge-Stiftung I (Dresden 1843).10. Forfatterens navn angives her at være H. L. Andersen.
16. Andersen boede da Kongens Nytorv 13, Møller Kronprinsessegade 30.
 17. Den tyske maler og raderer Moritz Retzsch (1779-1857) havde 20/7 1844 i Weimar givet Andersen denne tegning.
 18. Arkæologen, professor P. O. Brøndsted (1780-1842), jf. H. C. Andersens Album, udg. af Kåre Olsen, Helga Vang-Lauridsen og Kirsten Weber (1986).347. Andersen må have sat pris på dette digt, da han gengiver det i et brev af 22/5 1833 til Edv. Collin.
 19. Forfatteren og oversætteren Lauritz Kruse (1778-1839). Digtet (fra 1833) er aftrykt i »Mit Livs Eventyr« (Sml. Skrifter XXI(1865).116) og i det i forrige note nævnte album s. 730.
 20. Andersen var i Oldenburg fra 29/11 til 17/12 1845 som gæst hos hofråd, dr. phil. Wilhelm von Eisendecker (1801-80), der da var kabinetssekretær hos storhertugen af Oldenburg.
 21. Iflg. Andersens dagbøger III.17 er brevet skrevet 2/12 1845.
 22. Til brug for Møllers ansøgning om understøttelse for at kunne foretage en udenlandsrejse. Iflg. dagbogen har Andersen 22/11 1845 »gjordt Ud-kast til P. L. Müllers Anbefaling« (dagbøger III.11). Møllers ansøgning blev imødekommet 15/5 1846.
 23. Andersens ansøgning 13/4 1833 til fonden Ad usus publicos om et 2-årigt stipendium, der var anbefalet af Oehlenschläger, Ingemann, H. C. Ørsted og J. M. Thiele.
 24. Den sen. (1852) etatsråd Edvard Collin (1808-86). Andersens brev til Collin af 1/12 1845, hvori han varmt går ind for Møller, er trykt i H. Topsøe-Jensen, H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin II.37f.
 25. Carsten Hauch (1790-1872) skrev ikke i Gæa, men i J. F. Schøws »Dansk Ugeskrift« 2.rk.VIII(1846).261ff. («Nogle Bemærkninger med Hensyn til H. C. Andersens Poesie»). Anmeldelsen var anerkendende, men Andersen fandt den »eensidigt og ikke vel udarbejdet« (dagbøger IV.71f). Hauch havde tidligere i romanen »Slottet ved Rhinen« (1845) tegnet en karikatur af Andersen i romanens digter Eginhard, jf. H. Schwanenflügel, H. C. Andersen (1905).98ff.
 26. Illustratoren Otto Speckter (1807-71), der har illustreret Andersens »Neue Märchen« (1846).
 27. Farmaceuten, digteren og oversætteren Heinrich Zcise (1822-1914), der 1846 udgav Andersens »Neue Märchen« og s.å. »Gedichte von H. C. Andersen«.
 28. Forlagsboghandler R. Kittler (1811-93) i Hamburg.
 29. Se ovf. note 25.
 30. Andersen rejste 17/12 1845 fra Oldenburg over Delmenhorst til Hannover og derfra til Magdeburg og Braunschweig, men gjorde sidstnævnte sted kun et kort ophold og boede ikke hos venner, jf. dagbøger III.26.
 31. I Dresden boede Andersen på hotel 20/2-2/3 1846, jf. dagbøgerne III.64.
 32. Andersen var i Weimar fra 8/1 til 7/2 som gæst hos friherre Carl Olivier von Beaulieu-Marconnay (1811-89), der da var gehejmreferendar i Wei-

- mar, sen. (1848) hofmarskal hos storhertugen af Sachsen-Weimar-Eisenach.
33. Hentydning til H. P. Holsts »Ude og Hjemme« (1843) om en rejse i Tyskland og Italien. Holst var ven både med Andersen og med Møller.
 34. Romanen »De to Baronesser«, der først udkom 25/11 1848 (på titelbladet: 1849). En engelsk oversættelse (»The two Baronesses«) var udkommet allerede 28/9 1848.
 35. Møller boede vist endnu i 1845 Nørregade 31 og først 1846-47 Store Kongensgade 112, jf. *Minderige Huse* (1922).161.
 36. Andersen var i juli 1846 i Sydfrankrig.
 37. Møller fik 15/5 1846 bevilget et beløb for at foretage en udenlandsrejse.
 38. Møller boede 1846-47 Store Kongensgade 112, 1848 Studiestræde 26.
 39. Jf. ovf. note 27.
 40. Sang til grevinde Elisabeth Moltkes fødselsdag 1/8 1842, skrevet 26/7 s.å., jf. dagbøger II.284f. Hun (1791-1851), der var født komtesse Knuth, var gift med finansminister og gehejmestatsminister, sen. (1848-52) konsejlspræsident Adam Wilhelm Moltke (1785-1864) til Bregentved, hvor Andersen var gæst 15/7 til 2/8 1842.
 41. Andersens »Nye og gamle Digte« udkom december 1846, på titelbladet 1847.
 42. Andersens »Samlede Digte« udkom 20/8 1833.
 43. Vist konferensråd (fra 1847: gehejmekonferensråd) Jonas Collin (1776-1861), hos hvem Andersen var som en søn af huset. Andersen omtaler både i sine dagbøger og i sine almanakker Jonas Collin som »Faderen« eller »Faderen Collin«, se dagbøgerne XI.214 (under »Faderen«) og talrige steder i H.C. Andersens almanakker udg. af Helga Vang-Lauridsen og Kirsten Weber (1990).
 44. Digtet »Alphabet-Bouquet« (Sml.Skrifter XVI(1854).154ff.).
 45. Om x, y og z digtede Andersen: »Hvad gjør jeg med X og med Y og med Z?/ De falde som Ukrud fra min Bouquet«.
 46. Jf. Sml. Skrifter XVI(1854).40f.
 47. Den tyske forfatter K. A. Mayer (1808-94), som Andersen 1843 og 1846 havde truffet i Oldenburg, jf. dagbøger II.375, III.17,180.
 48. »Andersen und seine Werke«, trykt i *Jahrbücher der Gegenwart* september-oktober 1845, optrykt med titel »Das Märchen« som bilag til »Mit Livs Eventyr« (Sml.Skrifter. XXII(1855).581).
 49. Møller havde i *Dansk Pantheon* XXX (1845) skrevet en biografi af Andersen. Denne havde set artiklen i korrektur og i brev 23/6 1845 foreslå et enkelte rettelser og tilføjelser (jf. Bille og Bøgh, *Brevv fra H. C. Andersen* II(1878).111ff., H. Topsøe-Jensen, *Omkring Levnedsbogen* (1973).277ff.).
 50. 3/4 1847 udkom Andersens »Nye Eventyr. Andet Bind. Første Samling«, der indeholdt: Den gamle Gadelygte; Nabofamilierne; Stoppenaalen; Lille Tuk; Skyggen.

Lis Jacobsen og ømålsordbogen. En fodnote til den danske dialektologis historie

Det er en kendt sag at Lis Jacobsen har været initiativtager til eller stået for gennemførelsen af de fleste større ordbogs- og udgiverprojekter i Danmark i første halvdel af dette århundrede. Kun Udvalg for Folkemaal og dermed Ømålsordbogen syntes hun ikke at have nogen forbindelse med, det var Johs. Brøndum Nielsens territorium. Og det kunne jo så være forklaringen på at hun ikke var med i billedet.

Da jeg i anden forbindelse gennemlæste nogle breve til Marius Kristensen, stødte jeg imidlertid på Lis Jacobsens navn i flere omgange, og det blev klart at hun også havde været med til at igangsætte Ømålsordbogen, omend hun havde ageret mere i kulissen end på scenen.

Planerne om en ordbog over ømålene, svarende til Feilbergs jyske ordbog, havde i virkeligheden spøgt lige siden Udvalg for Folkemaal blev nedsat i 1909, men der skete ikke så meget, og det hang sammen med udvalgets sammensætning. Marius Kristensen beskriver den i et brev til Lis Jacobsen 13/1 1909, hvori det hedder:

Foreningen *Danmarks Folkeminder* har nedsat et udvalg bestående af Dines Andersen, Dahlerup og mig til at arbejde med undersøgelsen af danske folkemål. Så vidt jeg kan se, må jeg selv være uroen i værket, så kan jo Dahlerup være pependiklen og Dines Andersen, som er prof. ord., medl. af Vid. Selsk. m.m., loddet.

Der indsamles en del materiale i de følgende år, men det går småt, og vi hører ikke noget om egentlige ordbogsplaner før i 1918. Da var sekretæren i Stednavneudvalget, Gunnar Knudsen, blevet medlem af bestyrelsen for Universitets-Jubilæets danske Samfund, og i den forbindelse omtaler han ømålsordbogen i et brev til Marius Kristensen den 3. marts 1918. Han skriver deri:

Den paatænkte store Ordbog over Ømaalene, som vel Folkemaalsudvalget paatænker, kunde jo ogsaa godt udgives af UJDS, ligesom Feilberg og Kalkars Ordbøger. Men den har det vel ret lange Udsigter med endnu.

I 1919 havde Marius Kristensen over for Otto Jespersen udkastet en plan om at opgive sin stilling som lærer på Askov Højskole og ofre sig for en ordbog over ømålene. Otto Jespersen svarer (lidt køligt og uinteresseret?) at en ømålsordbog ville være ønskelig, og at Marius Kristensen nok ville være den bedste til at påtage sig opgaven. Og der sker ikke mere i den sag, formentlig fordi Otto Jespersen ikke gav Marius Kristensen den opbakning han havde forventet.

Året efter er det så Lis Jacobsen kommer ind i billedet. Den 5. september 1920 skriver hun til Marius Kristensen:

Fra Højskolelærer Anders Uhrskov, Lindevang, pr. Hillerød har Ord-

bogen [dvs. ODS] modtaget - efterhaanden - en samling meget gode sjællandske Dialektord, -udtryk og -betydninger. Jeg fik derved den Tanke, om Uhrskov ikke kunde bruges som Affatter eller rettere Medaffatter af den sjællandske Ordbog, vi gaar og længes saa svært efter. Han viste sig ikke uvillig dertil. Nu har jeg talt med Brøndum-Nielsen, der naturligvis ogsaa i høj Grad ønsker det hændende sjællandske skriftfæstet og raadede mig til at sætte mig i Forbindelse med Dem for at faa at vide:

- 1) Om Udvalg for Folkemaal har planlagt en Ordbog
- 2) hvilke Samlinger til en saadan Udvalgt er i Besiddelse af
- 3) hvilke event. Medarbejdere man kan foreslaa
- 4) hvilke Pengemidler man raader over eller mener at kunne skaffe.

Jeg beder Dem svare mig under Haanden; saavel BN som jeg mener, at Sagen fremmes bedst ved direkte Forhandlinger med Dem (ikke med Udvalget som saadant).

Marius Kristensen svarer meget hurtigt og ret udførligt i et brev dateret 7. september 1920. Han skriver bl.a. følgende:¹

Hvor meget den sjællandske (eller rettere ømåls-)ordbogen ligger mig på sinde kan De vide deraf, at jeg for et godt års tid siden for alvor tænkte på at gå til Carlsberg-fonden og søge om bevilling til arbejdet, så stor at jeg helt kunde tage fat på det. Jeg vilde i så fald have bosat mig i Roskilde eller Slagelse og have taget alvorligt fat på sagen, og jeg mente da, at jeg måske i løbet af en snes år kunde nå til ende med den. Da det kom til stykket, kunde jeg alligevel ikke gå herfra, jeg er for stærkt knyttet til gærningen her. Men alene det, at jeg har kunnet tænke på netop sådant, vil vise Dem, at sagen ligger mig på sinde.

Efter at have omtalt flere der kan bruges som kilder og gennemgået Udvalg for Folkemaals samlinger, fortsætter han:

Der kan godt allerede nu laves et inventarium til brug ved undersøgelsen. Men har vi manden? Uhrskov vil udmærket godt kunne besørge læsningen af de nævnte forfattere, men han *hører* næppe sikkert de sjællandske lyd. Det gør Gravlund, men han vil gå sine egne veje og hader lydskrift af et oprigtigt hjerte.

Og senere i brevet hedder det:

Det vigtigste er imidlertid at finde *manden*. Uhrskov kan og vil ikke gøre det hele. Han blev helt forskrækket, da jeg fortalte ham, at det gjaldt *hele* ordforrådet, ikke blot idiotismerne. Måske er manden ved at opstå. Gid vi i så fald må kunne tage vare på ham og ikke lade ham være nødt til at gøre ordbogsarbejdet til en bibeskæftigelse af anden rang.

Allerede den 11. september følger næste brev fra Lis Jacobsen. Et åbent postkort hvorpå hun skriver:

Mange Tak for Deres Brev og for den rare Bunke Sedler. Nu vil jeg tale med Uhrskov og naar De saa taler med Gunnar Knudsen var det jo muligt, der kunde komme Gang i Ordbogen. Jeg tror forresten snarere, man faar Penge fra Staten end fra C=Fondet [dvs. Carlsbergfonden], der for Øjeblikket har lukket for Tappen.

Til denne brevveksling slutter sig nogle breve fra Gunnar Knudsen til Marius Kristensen. Det første fra 16. oktober 1920 beretter:

I Dag holdt vi Møde om Ømaals-Ordbog: Lis Jacobsen, Brøndum-Nielsen, A. Uhrskov og jeg. Det fremholdtes, hvor ønskeligt og nødvendigt det var at faa Arbejde i Gang, samt om det var muligt at faa Ud. f. Folkemaal til at tage fat, og om muligt at søge flere Penge til Formaalet. Du hører nok nærmere fra Br-N og Lis Jacobsen derom, men det var ønskeligt at du engang kom herover, at vi kunde tale nærmere derom.

Næste ytring i sagen er halvandet år senere, da Gunnar Knudsen skriver til Marius Kristensen den 4. april 1922:

Fru Lis Jacobsen har vist skrevet til dig og spurgt dig lidt om, hvad der var samlet af Stof vedr. Ømaalene. Sagen er, at hun mener, at der kan skaffes flere Penge til Arbejdet med Ømaalene, har nok talt med Neergaard² om det, og Brøndum-Nielsen, som har undervist i Dialekter ved Universitetet, mener, at flere af Studenterne kan sendes ud. Lis Jacobsen vilde vistnok gerne financiere [sic] en Ømaals-Ordbog – d.v.s. søge Penge til det, om det kunde lade sig gøre. De har holdt et Møde med mig om det for nylig. Der vil imidlertid ingen Aktion blive foretaget nu, men det vil blive henstillet, at Udvalg for Folkemaal selv søger disse forøgede Midler, og endvidere vil det blive henstillet til Udvalget, om det ikke vilde være praktisk at udvide dette lidt, da faktisk alt Arbejdet hidtil har hvilet paa dig alene, medens D. Andersen og Dahlerup selvfølgelig ikke har udrettet noget i Sagen. Brøndum-Nielsen vil vist gerne forhandle med dig om det, naar du kommer herover.

Fru Lis har nok en Del Dialektstof ved Ordbogen, som ikke kan udnyttes der, men som vilde kunne bruges i Ømaalsordbogen.

Gunnar Knudsen tilføjer at han mener at udvalget bør suppleres med flere og yngre medlemmer og have en sekretær der har dette arbejde som sin hovedbeskæftigelse. Der bør udsendes nogle studenter som optegnere.

Det skulde jo Dahlerup have sørget for, naar han er i saa nær Berøring med Studenterne; nu synes jeg, at I skulde optage Brøndum-Nielsen i Udvalget, han vil gerne være med at sende nogen ud. Lis Jacobsen skal I derimod ikke tage ind, det vil være en umotiveret Fornærmelse mod Dahlerup – det var hun ogsaa selv klar over.

Den 24. maj 1922 fortsætter Gunnar Knudsen:

I Universitetsjubilæets danske Samfunds Aarsmøde forrige Mandag blev der – efter at det egentl. Møde var forbi, og i Nærværelse af Dines Andersen, Dahlerup, Brøndum-Nielsen og mig forhandlet om Folke-maalsudvalget. Man var enige om en Supplering, saaledes at Brøndum-Nielsen, Brøndal og jeg blev optaget i Udvalget. Man vedtog, at Du skal være Formand for det, og Dines Andersen som hidtil dets Kasserer. Man var enige om, at der burde søges en Statsbevilling, og at du maatte affatte Ansøgningen, der skal være indgivet i næste Maaned. Der skulde henvises til det Krav, Ømaalene kunde stille, efter at der er ofret saa meget paa Jylland (Feilberg). Der skulde skaffes saa mange Penge som muligt til Indsamling, til Trykning af nye Spørgelister m.m. Et Par Tusinde Kroner om Aaret kunde der vel nok søges om ... Nu skriver du nok Ansøgningen og sætter den i Cirkulation, til Underskrift, hos Udvalgets Medlemmer.

Men det gjorde Marius Kristensen åbenbart ikke, for 16. juni er der et nyt brev hvori Gunnar Knudsen skriver:

Brøndum-Nielsen bad mig skrive til dig om snarest at opsætte en Ansøgning til Undervisningsmin. fra Folkemaalsudvalget om Statsstøtte til Ømaalsordbogen, og sende den herover til Underskrivning af Udvalgets øvrige Medlemmer, at det kan komme i Orden. Den skulde have været inde ved Midten af Juni, saa det er høje Tid og som Formand for Udvalget maa du jo affatte den. Nu maa der skaffes Penge, for alle de i Kassen vil gaa med i Sommer, Brøndum-Nielsens Studenter er i Arbejde. Glem det nu endelig ikke! Det er det eneste jeg kan sige. Havde jeg Myndighed, vilde jeg udstede en frygtelig Trussel, men jeg opgiver det, det vil sikkert være uden Virkning. Men paa ny beder jeg inderlig: glem det ikke!!! Vores alles Vel afhænger af dit Blækhus!

Brevet viser med al ønskelig tydelighed at Marius Kristensens forsøg på at forene højskolearbejdet med forskningen, og dermed også med forskningsadministrationen, gav problemer: siden 1920 havde Askovs forstander Jacob Appel været undervisningsminister og hans kone, Ingeborg Appel havde fungeret som forstander, med Marius Kristensen der havde været lærer på skolen siden 90'erne som støtte. Der var således hårdt brug for ham på højskolen, og ofte kunne han ikke deltage i folkemaalsudvalgets møder i København. Han var i et dilemma, følte sig forpligtet til begge sider og kunne godt selv se de uheldige konsekvenser af sin dobbeltstilling. Men Marius Kristensen fik skrevet ansøgningen, og udvalget fik pengene. Trods Landmandsbankens krak og økonomiske problemer i almindelighed i kølvandet af verdenskrigen og genforeningen var det formentlig også et gunstigt øjeblik. Den siddende regering var en ren venstre-regering med Neergaard i spidsen, og den havde i hvert fald to ministre med sans for dialekter, og dermed måske også med sans for dialektologi. Det var den tidligere konseilspræsident Klaus Berntsen, med en fortid som fynsk

friskolelærer, og som nævnt forstanderen for Askov Højskole Jacob Appel, der meget bekvemt var undervisningsminister (jvf. Pedersen 1991). I de følgende år blev optegnelser og samlinger tilhørende Udvalg for Folkemaal samlet i København, der blev etableret et fast kontor, og en gruppe yngre kandidater og studerende blev sendt ud at optegne dialekter på øerne. Brøndum-Nielsen var aktiv i udvalget, han underviste i dialekter, og udgav på grundlag af denne undervisning *Dialekter og Dialektforskning* i 1927. Samme år begyndte tidsskriftet *Danske Folkemaal* at udkomme, redigeret af Poul Andersen der i 1926 blev sekretær for udvalget. Og fra 1927 fik Marius Kristensen en understøttelse fra Carlsbergfonden og flyttede til København som fuldtids forsker.

Men hele denne intensivering af arbejdet begyndte med Lis Jacobsens initiativ i 1920. I modsætning til flere andre projekter som hun havde med at gøre holdt hun sig her i kulissen, hvad der utvivlsomt fik konsekvenser for historien – i hvert fald bevirkede det at hendes indsats blev totalt glemt. Derfor denne fodnote.

Noter

1. Svarbrevet fra MK ligger blandt MKs breve til Brøndum-Nielsen; formodentlig har Lis Jacobsen givet det til Brøndum i forbindelse med de fortsatte drøftelser.
2. Niels Neergaard var konseilspræsident 1920-24 i en venstre regering.

Kilder

Breve fra Johs. Brøndum-Nielsen, Gunnar Knudsen, Lis Jacobsen og Otto Jespersen til Marius Kristensen. KB, Ny Kgl. Saml. 4690.

Breve fra Marius Kristensen til Lis Jacobsen og Johs. Brøndum-Nielsen. Begge samlinger KB utilg.

Litteratur

Inge Lise Pedersen: Den danske højskole og dialekterne – og dialektologerne. *Danske Folkemål* 1991:75-86.

Inge Lise Pedersen

En Vergil-reminiscens hos Rasmus Bartholin

I sin *qvæstio De studio lingvæ Danicæ* fra 1657 propagerer Rasmus Bartholin tanken om at fremme det danske sprog. Som integrerede led i sin argumentation herfor inddrager han med navns nævnelse en lang række romerske autoriteter: Seneca, Lucretius, Plinius Secundus, Sueton, Curtius, Valerius Maximus, Macrobius, Columella og først og fremmest Cicero. I alle disse tilfælde har C. Behrend anført de nøjagtige kildesteder i anmærkningerne til sin oversættelse af Bartholin.¹

Derimod synes en antik reminiscens, hvortil Bartholin ikke markerer nogen proveniens, at være gået upåagtet hen. Det drejer sig om det sted,² hvor Bartholin lover, at vanskelighederne ved at elaborere det danske sprog lader sig overvinde. Som argumentation herfor indskrænker han sig til at sige

Labor improbus omnia vincit

et maxime-agtigt udtryk, der formentlig har været i almindelig omløb og således let kan være faldet Bartholin i pennen, uden at han har haft dets litterære rod i tankerne.

Der er imidlertid grund til at mene, at Bartholin har været sig sin kilde fuldt bevidst, nemlig Vergil, der i *Georgica* 1.145-6 siger

Labor omnia vicit / improbus

i sin opfordring til at opdyrke det italienske fædrelands bondejord.

Den kontekstuelle parallellitet mellem de to forfattere er således slående: Begge vil kultivere et i fædrelandet uopdyrket område, Vergil den italiiske jord, Bartholin det danske sprog.

Når Bartholin ikke som ved de øvrige antikke citater nævner sit forlæg ved navn, kan det skyldes, at han her ikke – som i de øvrige tilfælde – kan bruge sit forlæg som specifikt argument, men netop kun som *gnome*, fordi han og Vergil trods den parallelle baggrund med hensyn til at excolere et forsømt område i den fædrene kultur taler om to forskellige sagområder.

Noter

1. Rasmus Bartholins Tale om det danske Sprog, oversat fra Latin ved C. Behrend, København 1914.
2. Danske Grammatikere I, udgivet af Henrik Bertelsen, København 1979 (1915), p. 23.

Sven Lindahl

Klammerurt – et falsum?

Gul Snerre (*Galium verum*) er en almindelig vildplante med indtil 40 cm spinkle stængler, smalle blade stillet i kranse og i juni-august tætte toppe af små gule, sødtduftende blomster. Den indeholder ingen sundhedsfarlige stoffer og kunne være uskyldighedens symbol. Men netop denne harmløse vækst blev ifølge Simon Paulli's »Flora danica« 1648 (s. 242 no. 92, E-F) kaldt *klammerurt* fordi

Bønderne her i disse saavel som ocsaa udi andre Lande hafue den vrang Meening oc Tro om denne Vrt, at om nogen er i nogit Gilde, Giestebud eller Værskab oc denne Vrt blifuer lagt under hannem, saa at hand sidder paa den indtil den blifuer varm, da skal den samme som sidder paa den strax komme i Klammerij. Det samme troe de ocsaa at skee, om mand vil legge den paa en Kackelofn til den blifuer varm oc begynder at ville gifue Røg fra sig, da skulle huer anden aff dennem, som i Stuen er tilstede, endelig komme til at dragis udi Haare oc slais.

Efter den vidtløftige forklaring henviser Paulli til det botaniske slægtsnavn *Galium* og skriver, at for overtroens skyld kunne man med rette kalde den *galurt*, thi den gør folk ligesom gale – »wanseet at vi saare vel vide, at de Grædske Autores for langt anden Aarsags skyld den saaledis hafue kaldet, huilcket nocksom aff hendis Kræfter er at see og formercke« (*γάλιον* er i Dioskurides' *Materia medica* en plante, der brugt som løbe får mælk til at koagulere).

Næsten et århundrede frem står hans udsagn helt isoleret. O. 1725 skriver Linné det i sin *Örtabok*¹ og tilføjer for egen regning, at således »mener de tyske bønder«. Snart har han også et svensk belæg. På den Öländska Resa 1741 noterer han under 26. juli:

Galium luteum berättade oss folket vara av somliga brukligt till at strö på golvet i gästabudslag, men hade alltid den olägenheten med sig, att gästerna blevo oense och kommo uti slagsmål. Emellan denna orsaken och påföljden kan jag intet såsom Physicus förklare mig... *Galium* strös här aldrig på golvet utan vid gästabud; aldrig något gästabud är här (liksom på andra ställen) utan rus, aldrig rus utan kiv och buller; alltså [?] gör *Galium* kiv.

Han gentager det i forelæsningerne på Hammarby 1770:² Bønderne strør den i gæstebud på gulvet både som pynt og til god lugt, men de har den indbildning, at gæsterne snart bliver berusede af dens lugt. På Skånska Resa 1749 noterede han tilnavnene *klammerris* og *osämjeört* 'uenighedsurt'. J. E. Rietz har i sin Ordbok öfver Svenska Allmoges-pråket 1862-66 *ovänsgräs* fra Småland og Östergötland. *Klammerurt* anføres i dansk litteratur til og med 1821; *trædeurt* (trædøvt) blev før 1870 optegnet i Himmerland,³ af H. F. Feilberg med spørgsmålstegn henført til jy. træde 'trætte',⁴ og *klammeri* så sent som 1943 på Bornholm.⁵ *Trættegræs* bruges litterært 1769-1821 og oversættelsen *prætu-gras* (*G. boreale*) 1832 på Island;⁶ *klammerurt* kom som *klendursurt* til Færøerne og blev dér knyttet til strandsennep (*Cakile maritima*), en helt anden plante.⁷

Paulli hentede meget materiale fra de tyske padres, men deres urtebøger kender intet til den gule snerres ophidsende egenskab; nærmest kommer Bock 1577: et vinafkog drukket »erweckt den lust zur unkeuschheit«. En så dramatisk, ja næsten mysteriøs virkning af en velkendt plante måtte interessere mange, blive diskuteret og undersøgt. Den var velegnet til de grove løjer, man drev med hinanden under de store gilder, hvor der blev drukket bravt. Men ingen samtidig forfatter beretter om i det mindste én konkret episode.

Dampen eller røgen fra planten indeholdt ingen narkotiserende stoffer, hvorimod den giftige bulmeurt på grund af et lignende misbrug fik navnet *zankkraut* (1794ff.).⁸ Det kan derfor heller ikke være rigtigt, at snerre-blomsterne sat på øl skulle give det »en berusende kraft«,⁹ selv om Henrik Tønning 1773 prøver at forklare det derhen, at »sådan øl vil ... ej være tjenligt for hovedet, men tværtimod forårsage, at alle som drikker deraf bliver hurtigt berusede og derved siden kan komme i klammeri«.¹⁰

Klammerurt kunne være et omdannet *klamrcurt, men Gul Snerre klamrer sig ikke (som G. aparine) til andre planter. Navnet hører ifølge Johan Lange snarest til klamme i betydningen 'klemme, klumpe sammen' og skyldes da plantens anvendelse som løbe i smør og ost.⁵ *Trættegræs* (sml. ovenfor) er en omtydning af sv. *tätegräs* 1824ff.,¹¹ den slimede tykmælk tâte var ukendt hos os. »Navnene sammensat med trætte og klammeri synes at stamme fra Sydsverige og har derfra bredt sig til Danmark« (Johan Lange);⁵ Paulli havde i så fald sit udsagn om Gul Snerre fra Sverige og ikke fra Tyskland.

I Skåne 1749 optegnede Linné snerre-navnene *sliefred* (*slägfrid* 1824ff. = frille), og *slägförö* (til slägga 'hamre, slå') anføres 1867 fra Småland,¹¹ samme år giver Rietz denne nødforklaring: Sedan man förlorat minnet af slägfrids betydelse härleddes man ordet af slagsmål, hvoraf sägen uppkom, att hon förorsakar slagsmål.¹²

De eneste (nyere) parallelnavne til klammerurt og trættegræs er østpreussisk *hadderkraut*¹³ (hader 'kiv, strid') svarende til russisk (Ukraine) *dereza* 'stridslysten',¹⁴ slov. *deryzka*, lith. *dedešra*.¹⁵

»Det er tydeligt, att denna folketro är mycket gammal«, skriver Nils von Hofsten,¹⁶ men Paulli's postulat danner en uforklarlig enklave – med mindre det er et af hans anekdotiske påfund, som Linné broderede videre på. Elias Fries udelader i sin Kritisk ordbok öfver svenska växtnamnen 1880 (skrevet i 1860erne) *osämjeört* og henfører *klammerris* i Småland til post (Ledum palustre), der blev sat på øl og har narkotiserende egenskaber. Der er ingen habituel lighed mellem de to planter.

Linné (1707-78) var meget alsidig, han engagerede sig i de fleste videnskaber, var en fremragende topograf og genial systematiker, men ingen større fysiolog. Han troede til sin død, at svalerne overvintrer på bunden af moser og søer, og ignorerede et vægtigt indicium for, at der eksisterer insektædende planter. Et engelsk sagn kendt siden 1400-t. om sommerhyld (*Sambucus ebulus*), at den kom op af faldne danskeres blod, kolporterede han til Kalmar i Sverige og gav planten navnet *mannablod*. Han fik før rejsen til Öland af rigsdagsmænd i opdrag at identificere denne plante, og (29. maj 1741) »blev om vi så mycket mer flate, då vi henne sågom intet annat vara än den ordinära Ebulus eller Sambucus herbacea, som växer vilt öfver större delen av Tyskland, vid

Växjö och i trädgårdar«. Fries betvivlar, at det er en ægte svensk tradition, thi »alldeles samme sägen finnes i England, der växten kallas *danesblood* vid en by nära Chippenham, hvarest fordom ett fältslag stått med danskarne«. ¹⁷

Noter

1. Udg. Sth. 1957, s. 138.
2. Martin Vahl's referat i Bergens Museums Aarboek 1910, nr. 1, s. 22.
3. H. Jenssen-Tusch: Nordiske Plantenavne, Kbh. 1867-71, s. 305.
4. Jysk ordbog 3, Kbh. 1904-11, s. 871.
5. Johan Lange: Ordbog over Danmarks plantenavne 1, Kbh. 1959, sp. 629, 636.
6. Steindór Steindórsson: Islensk plöntunöfn, Reykjavik 1979, s. 76.
7. G. Patursson i Varðin 5, Tórshavn 1908, s. 87; R. Rasmussen: Føroysk plantunøvn, Tórshavn 1950, s. 93f. Om djævelsbid (*Succisa pratensis*) hedder det i Chemnitzer Rockenphilosophie 1759 (cit. i Jacob Grimm: Deutsche Mythologie 4. Aufl., Berlin 1875-78, s. 449, at gæsterne trættes og slås hvis planten kastes under bordet.
8. Heinrich Marzell: Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen 2, Leipzig 1972, sp. 930; sml. samme: Geschichte und Volkskunde der deutschen Heilpflanzen 2. Aufl., Stuttgart 1938, s. 221.
9. C. G. Rafn: Danmarks og Holsteens Flora 1, Kbh. 1796, s. 628.
10. Norsk medicinsk og oeconomic Flora 1, Kbh. 1773, s. 27.
11. Aug. Lyttkens: Svenska växtnamn 1, Sth. 1904-06, s. 174f.
12. Ordbok öfver Svenska Allmoge-språket, Lund 1806, s. 629.
13. H. Frischbier: Preussisches Wörterbuch 2, Berlin 1883, s. 527.
14. N. Annenkov: Botaničeskij slovar, Petersburg 1878, s. 151; Max Vasmer: Russisches etymologisches Wörterbuch 1, Heidelberg 1953, s. 342.
15. Vaclav Macher: Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954, s. 219.
16. Pors och andra humleersättningur och ölkryddor i äldre tider, Uppsala & Kbh. 1960, s. 131.
17. Kritisk ordbok öfver svenska västnamnen, Sth. 1880, s. 77.

V. J. Brøndegaard

Anmeldelser

Udtaleordbog. Af Peter Molbæk Hansen. Gyldendal, 1990. 761 s. 250 kr. indb.

Igennem en årrække er savnet af en dansk udtaleordbog blevet stedse mere føleligt. Men nu er der sket store ting: der er udkommet én udtaleordbog; og når Danske Studier 1991 når frem til læseren, er der udkommet hele to, idet den store udtaleordbog, som Lars Brink og Jørn Lund og andre gode mennesker har arbejdet på lige siden 1972, da allerede vil have været i handelen i flere måneder.

Her skal det dreje sig om Peter Molbæk Hansens værk, der indgår i serien Gyldendals røde Ordbøger, og som på bindet er udstyret med en anden titel end på titelbladet, nemlig *Dansk udtale* (hvad skulle der egentlig være galt med at kalde den *Dansk udtaleordbog* begge steder?). Om denne ordbog (herefter forkortet: DU), den første større specialordbog over dansk udtale nogen sinde, oplyses det i forordet, at den er blevet til »ved brug af et eksisterende, men til formålet tilpasset og udvidet edb-programmel, som indgår som en af hovedkomponenterne i et automatisk dansk tekst-til-tale-system« (s. 6); med andre ord: dette digre værk er fremkommet som biprodukt af et større projekt, i grunden en pudsig tanke.

Forordet giver god besked om arbejdets mål og målgruppe. Målet har (med forfatterens egne fremhævelser) været »at tilvejebringe en *lettilgængelig, tids-svarende, dækkende*, og naturligvis først og fremmest *fonetisk forsvarlig* samling af lydskriftangivelser af *danske ordformers rigsmålsudtale*«; og målgruppen er »såvel danskere som udlændinge der gerne vil orientere sig om udtalen af danske enkeltord i deres forskellige former« (s. 5).

Mindre tydeligt bliver forordet, når det gælder at afklare, om bogens sigte er deskriptivt eller normativt. Det er ingen af delene, hævder Peter Molbæk Hansen (herefter: PMH), ikke deskriptivt i den forstand, at alle mulige hørte udtaler er medtaget, og ikke normativt i den forstand, at ordbogens angivelser prætenderer at repræsentere de »korrekte« udtaler og kun disse. »Snarere« – et symptomatisk vagt ord – ønsker forfatteren lydskriftangivelserne opfattet som vejledende i den forstand, at de tilstræber at repræsentere udtaler, som rigsmålstalende vil nikke genkendende til som forholdsvis neutrale (s. 6). Denne definitoriske undvigemanøvre vil næppe tilfredsstille ordbogens bruger; han kan ikke tænkes i tvivlstilfælde at ville slå sig til tåls med vejledende oplysninger om det forholdsvis neutrale, men vil føle det som sin ret at få at vide, hvad der er det rigtige; og det kan man ikke godt fortænke ham i.

Efter forordet følger en lille forkortelsesliste, en lydskrifttavle, der også er trykt på permernes indersider, og en 10 s. stor redegørelse for DU's principper og dens brug.

Af denne redegørelse fremgår det bl.a., at bogen rummer godt 41.000 opslagsord, og at PMH ved udvælgelsen af disse har »skelet stærkt« til Retskrivningsordbogen 1986 (herefter: RO), således at forstå, at der i DU ikke forekommer ret mange opslagsord, der ikke også findes i RO, men langtfra således, at RO's materiale overtages rub og stub; der er sket en kraftig reduktion i forholdet til RO, idet der er skåret stærkt ned på mængden af sammensætninger.

De sammensætninger, der i særlig grad er blevet ramt af nedskæringer, er – naturligt nok – de sammensatte substantiver, hvis udtale forholdsvis let kan udledes af de enkelte sammensætningsleds udtale. Om de ændringer, et ord undergår som førsteled i sådanne sammensætninger, er der givet oplysning på alfabetisk plads, og de trykforhold, der karakteriserer sammensatte substantiver, er beskrevet i indledningen s. 13-14 (kort og på sin vis godt, men måske ikke helt let tilgængeligt for ikke-fagfolk). Sammensætninger, der ikke er substantiver, er medtaget i ret stort omfang, og sammensatte substantiver, der opfører sig utraditionelt, som f.eks. *trykseksten* og *rødgrød*, eller hvis led ikke (alle) kan findes på alfabetisk plads, er også medtaget.

I hovedsagen er PMH's holdning til sammensætningerne fornuftig nok. Det er ikke nogen tungtvejende indvending mod den, at den nu og da kan få lidt ejendommelige konsekvenser, som f.eks. når *træsko* udelades, fordi udtalen kan udledes af artiklerne *træ* og *sko*, mens *træskomager* (i lighed med andre ord på *-mager*) behandles fyldigt, fordi ordets sidste led, *mager*, ikke forekommer som selvstændigt ord; et hvilket som helst princip vil vise sig at være forbundet med visse ulemper. Undertiden bliver forfatterens samvittighedsfuldhed – mindre elskværdigt sagt: konsekvensmageri – dog for meget af det gode. Det er da rigtigt, at *lordseglbevarer* som førsteled i sammensætninger kan miste stødet på næstsidste stavelse, og at *sålskåner* i samme situation mister bitykket på anden stavelse, hvorfor de begge falder ind under reglerne for medtagelse af formen som førsteled i sammensætninger; men man kunne godt have klaret sig igennem tilværelsen, selv om de pågældende artikler skulle have fortiet dette forhold.

Derimod ville man måske gerne have haft et andet forhold trukket lidt bedre frem i lyset, idet en temmelig vigtig oplysning er anbragt uden for den sammenhæng, hvor den hører hjemme (eller i al fald også hører hjemme): først under behandlingen af bøjningsformer s. 15-17 får man at vide, at der ikke gives oplysning om et ords form som førsteled i sammensætninger, hvis det i denne funktion har en udtale, der i ét og alt falder sammen med opslagsordets; at enstavede førsteled beholder deres stød (og altså for så vidt opfører sig afvigende) i tilfælde som *chefskifte*, *golfkølle*, *sløjdsal*; *øsamfund* og *åløb*, angives altså alene ved tavshed, og det er absolut forsvarligt, men instruksen kunne have været klarere.

De sammensætninger, der ikke er substantiver, skulle efter programmet være medtaget i ret stort omfang, og det er de da også, men udvælgelsen af dem synes foretaget efter noget uklare principper. Hvorfor PMH f.eks. i en lang serie, der både rummer det sammensatte verbum og det dertil svarende afledte substantiv (*afhaspe*, *afhaspning*; *afhente*, *afhentning*; *afhjæmle*, *afhjæmning* – osv. osv.), springer over *afhjælpe*, men godt nok medtager *afhjælpning*, er ikke

let at forstå. Og når han medtager *brødefuld*, *følelsesfuld* og *gådefuld* og derudover bl.a. *hade-*, *håbe-*, *smag-*, *sorg-*, *stil-*, *svige-* og *åndfuld*, men ikke *lunefuld*, forekommer han ærlig talt lige netop – *lunefuld*.

Med hensyn til udvalget af ord i øvrigt er den ejendommeligste, helt uforklarlige særegenhed, at ugedagenes navne ikke er medtaget. Ejendommeligt er det unægtelig også, at en række betegnelser for mål og vægt kun findes under deres forkortelse: hvis man vil vide, hvordan *centi-*, *deci-*, *hekto-* og *milliliter* udtales, må man slå op under *cl*, *dl*, *hl* og *ml*, og det samme gælder mange andre (f.eks. *cg*, *cm*, *dg*, *dm*, *hg*, *km*, *mb*, *mg*, *mm*). Det gælder dog ikke alle: *gram*, *kilo*, *liter*, *meter* og *ton* findes både under den fuldstændige staveform og under forkortelsen, men hvis man af den grund synes, at man begynder at ane et system, bliver man lettere rystet ved at se, at *hektar* behandles på samme måde. Hvis forkortelsen rummer eller består af et stort bogstav (*A*, *dB*, *Hz*, *J*, *kW*, *MHz*, *V*, *W*), synes der ikke at være nogen slinger i valsen: så angives udtalen under såvel forkortelsen som den fuldstændige staveform, og det er da rimeligt nok, men hvorfor skal de først omtalte ikke have lige så pæn behandling? Let at finde ud af er det sandelig ikke. Monstro der delvis skulle være tale om programmeringsfejl?

Som nævnt forekommer der i DU ikke ret mange opslagsord, der ikke findes i RO. Et enkelt mere iøjnefaldende er noteret i forbifarten: ved siden af sprogklassebetegnelsen *ugrisk*, som også findes i RO, anføres homografen *ugrisk*, 'ikke grisk', som ikke findes i RO (og for den sags skyld heller ikke ret mange andre steder), måske halvvejs ment som en vittighed, i så fald ikke uvelkommen, men jo heller ikke strengt nødvendig.

Af bøjningsformer medtages en sand overdådighed. Ganske vist hedder det på s. 16, at bøjede former som hovedregel er udeladt, »hvis lydskriften af dem blot er en sammenkædning af lydskriften af opslagsordet med lydskriften af en lydligt konstant endelse, eller hvis de i alle lydligt relevante henseender opfører sig parallelt med en medtaget bøjningsform«; men de her fastlagte begrænsninger bruges kun til at frasortere genitiv og passiv på *-s*, præsens participium af verber på konsonant og bestemt form pluralis på *-ne* af substantiver, der kun har én ubestemt form i pluralis. De kunne, til gavn for overblikket, have været tilløbet i langt flere typetilfælde, hvor bøjningen er regelmæssig og bøjningsformen altså kun afviger fra opslagsordet ved endelsen (og evt. – som imperativ – ved det stød, der tilkommer ordtypen).

Navnlig måtte det være muligt at spare på kræfterne ved de regelmæssige verber af den lange svage bøjning; det kan ikke være nødvendigt at lydskrive hele striben *svale*, *svaler*, *svalede*, *svalet*, *sval!* (eller *futte*, *futter*, *futtede*, *futtet*, *fut!* – eller *mosle*, *mosler*, *moslede*, *moslet*, *mosl!*). Og det ville være let at anvise mange andre besparelsesmuligheder.

Det ville ikke være retfærdigt at sige, at PMH ukritisk har taget imod alt det, som en leveringsdygtig datamaskines bevidstløse generering af teoretisk mulige, men næppe anvendte former kan stille til rådighed; men han kunne uden skade have frasorteret lidt mere af det, der ligger på randen af det næsten utænkkelige eller helt sprogridige: er præsens participium *dyende* mon faktisk belagt? og hvem har nogen sinde haft brug for imperativen *knopskyd*?

På falderebet om bøjningsformer: *tallerkenfuld* burde vist ifølge PMH's egne

principper have været understøttet med bøjningsoplysninger (som i RO); pluralisformen er ikke selvfølgelig og kan ikke findes i en artikel om sidste led.

Nu kommer turen til det helt centrale, nemlig udtaleoplysningerne. Det siger sig selv, at det er svært at skrive om dem uden at bruge lydskrift. Af trykkekunstige grunde vil brugen af lydskrift dog i det følgende blive begrænset mest muligt. Undertiden vil denne begrænsning ske ved anførelse af tegnet for fonemet (mellem skråstreger, altså f.eks. /v/) i stedet for tegnet for den aktuelle lydige manifestation (i kantet parentes, altså f.eks. [w]), idet næsten alle fonemer noteres med almindelige bogstaver og således typografisk er langt mere omgængelige end lydskrifttegn; og når der endelig bliver brugt lydskrift, kan den få en stærkt forenklet form.

PMH hylder det fribårne danske princip, som kan formuleres 'hver mand sin lydskrift'. Den lydskrift, han har valgt, stemmer ikke uden videre med, hvad man – trods forskelle – traditionelt finder i angivelser af dansk udtale. Ifølge ham selv er der tale om »en til formålet tilpasset variant af den internationale fonetiske standard IPA« (s. 13). Tilpasningen har været ret kraftig, hvad man må være taknemmelig for, når man betænker, hvordan f.eks. [p], [t] og [k] ville tage sig ud, hvis de skulle gengives skoleret på IPA'sk. Og i almindelighed er tegnavalget nok imødekommende over for den stort set fonetisk forudsætningsløse bruger, som måske kun vil forvirres af, at normalmanifestationen af /æ/ betegnes med epsilon, [ɛ], således f.eks. i transskriptionen af *næse* og *tæppe*, mens [æ] reserveres til betegnelse af de(n) åbne variant(er) i f.eks. *græde* og *række*. Evt. vil denne bruger også finde det noget påfaldende, at manifestationen af det lange /a/ i *gade* og det korte /a/ i *kaste* noteres med samme tegn; og i al fald udlændinge kan ikke rigtig være tjent med denne tilsløring af kvalitative forskelle.

Ellers vil prisen for forfatterens afvigelse fra mere almindelig dansk notationspraksis naturligvis skulle betales af den, som er nogenlunde fortrolig med denne. Det er f.eks. nødvendigt at bemærke sig, at det tegn, [ɔ], der normalt betegner den korte åbne /å/-lyd i f.eks. *komme* og *godt*, her er brugt som tegn for den (såvel lange som korte) variant, der foreligger i f.eks. *årle* og *normal*, hvorimod lyden i *komme* og *godt* i stedet noteres [A]. Det er lidt uvant, at den antevokaliske og postvokaliske manifestation af /j/ noteres ens, nemlig [j], f.eks. i *jakke* og i *vej*. Og det er temmelig distraherende, at tegnet for stød på vokal er blevet så kluntet, nemlig et kolon efterfulgt af en apostrof, altså f.eks. [â:']. Å: hvis det ikke (mere!) er teknisk muligt at anbringe en længdepræk under apostroffen, ville apostrof alene have været en fuldt tilstrækkelig angivelse.

Lydskriften er udvidet med tre tegn, som skal medregnes, at fremmedord kan få angivet en udtale, der stemmer med udtalen i det længværende sprog: et tegn for det antevokaliske engelske tungespids-r i f.eks. *ragtime*, et tegn for den engelske th-lyd i f.eks. *synthesizer* og et tegn for den tyske ch-lyd i f.eks. *nachspiel*.

Ved hjælp af lydskriften vil PMH angive »en tydelig normaludtale af danske ord«. Det er hans opfattelse, at en sådan »tydelig – men ikke overtydelig – udtale i ret grov lydskrift er ... den bedste praktiske introduktion til danske ords udtale, ikke mindst for udlændinge« (s. 5). Det har han sikkert ret i. Der er

næppe sket nogen skade ved, at hans udtaleangivelser – trods forsikringen om det modsatte – nu og da nærmer sig det overdristnkte. Den indfødte bruger af ordbogen skal nok underkaste dem normal dansk reduktion, og den udlænding, som tager dem for pålydende, vil i al fald blive forstået. Og for resten er den slags former givetvis lettere at læse for almindelige dødelige end de nu så gængse former med deres raffinerede notation af stavelsesbærere og iagttagerglad registrering af alle tænkelige assimilationer.

Viljen til at jævne vejen for brugeren lader sig også til syne i forfatterens i og for sig yderst sympatiske bestræbelser for at gøre ordbogen selvforklarende, således at forstå, at brugeren – når han først har sat sig ind i lydskriften – kan finde alle nødvendige oplysninger om et givet ords udtale på alfabetisk plads og vel at mærke forstå, hvad han finder dér, uden også at skulle foretage supplerende opslag eller studere en paragraf i indledningen.

Problemet er blot, at denne principielt brugervenlige holdning i en lang række tilfælde afføder artikler, der er så informationsmættede, at de aldeles ikke glider lige ned, men i stedet fremkalder forstoppelse. Gigantiske eksempler på sådanne stopfodringer kan findes blandt sammensætningerne med *der-*; samvittighedsfuld registrering af forskellige muligheder med hensyn til tryk, stød og kvalitet bevirkker her, at ord, som vel ikke er sprogets allervigtigste, lægger beslag på imponerende arealer: *derhenad* og *dernedad* fylder således 10 linier hver, og *deroppefra* når helt op på 11, og hvis man så også begynder at tælle, hvor stort et antal mulige udtaler der opregnes på disse mange linier, bliver resultatet helt knusende, for *derhenad*'s vedkommende f.eks. (vistnok!) 40, hvoraf de 20 skyldes det fakultative stød på *-hen-*.

Den sidst omtalte detalje leder til overvejelse af, om artiklerne om *der-*sammensætningerne ikke ville blive mere overskuelige, hvis de koncentrerede sig om det for disse specielle, nemlig de forskellige muligheder for trykplacering, og overlod behandlingen af de variationsmuligheder, der knytter sig til de enkelte led, til artiklerne om de pågældende simpleksord.

Oftest er variationsmulighederne imidlertid ikke knyttet til enkelte ord, men til bestemte kombinationer eller positioner. Også i sådanne tilfælde foretrækker PMH som absolut hovedregel at gøre rede for variationsbredden, hver eneste gang det er aktuelt. F.eks. bliver det om alle de (ikke så helt få) ord, der rummer kombinationen /iv/ oplyst, at /i/ kan være langt eller kort og /v/ labiodentalt eller bilabialt, ligesom det bliver angivet, hvordan stødplaceringen forholder sig til disse variabler.

Kun i undtagelsestilfælde afstår forfatteren fra at give eksplicit oplysning om variationsbredde på alfabetisk plads. Et sådant undtagelsestilfælde foreligger i forbindelse med tendensen til ophævelse af længdemodsætningen, når vokaler står foran /v, r, j, ð/; hvor denne labilitet gør sig gældende i stødløse stavelser, som f.eks. i *løve* og *møde*, gennemfører forfatteren således notation med lang vokal, og at længdetegnet her dækker over vaktende længde, fremgår kun af en generel bemærkning i indledningen (s. 20).

Det er givet, at DU ville have vundet i umiddelbar læselighed, hvis PMH i langt højere grad havde indskrænket sig til at behandle faste vekselforhold i indledningen (med eller – antagelig nogenlunde risikofrit – uden direkte henvisning hertil fra de pågældende artikler). Mange forhold ville have fået fuldt

tilstrækkelig behandling på denne måde, f.eks.: det fakultative stød på *-ing* uden for ubestemt form singularis, på *-ig* i bestemt form og pluralis, på *-fuld* i bestemt form og pluralis; vaklen mellem udtalerne [ɔð] og [əd] af bøjnings- og afledningsmorfemet *-et* efter [ð], se f.eks. *bad*, *kid*, *enradet* og *ligesidet*; varianterne [v] og [w] som manifestation af /v/ efter lang vokal, se f.eks. *adkomsthaver*, der alene på grund af denne alternation er svulmet op til det dobbelte af det omfang, som ordet kan siges at have adkomst til; dobbeltmuligheden [öw]/[æw] svarende til initialt *eu-* (hvoraf [æw] måske hellere helt skulle forties, eftersom det må være tvivlsomt, om den falder inden for rigsmålets rammer). Og adskillige andre kunne nævnes.

I forlængelse heraf må det påpeges, at den kasuistiske fremgangsmåde med pligtro eksplicitering på alfabetisk plads ikke nødvendigvis indebærer bedre læserservice end den generelle oplysning. PMH medtager f.eks. et betydeligt antal sammensætninger med *til-*, og han gør omhyggeligt rede for, hvornår *til-* udtales [te], hvornår det udtales [tel], og hvornår begge muligheder foreligger; men han sætter ikke brugeren i stand til at vælge mellem de forhåndenværende muligheder, når det gælder ord, som ikke medtages i DU, f.eks. *tilhæfte* og *tilrigge*. Sandsynligvis ville der kunne gives ganske pålidelig generel oplysning herom i en oversigtsartikel, »*til-*«, i ssgr.«; men sådanne artikler opererer PMH ikke med.

Den her fremførte kritik af DU har indtil nu kun ved sjældne lejligheder løftet sig over den lettere kvævulantiske diskussion af detaljer. Hovedsagelig har den haft karakter af betragtninger over, hvordan noget også kunne have været gjort, uden at der dermed er fremsat fældende indvendinger mod den måde, som forfatteren har gjort det på.

Men den endelige, den principielt afgørende bedømmelse må naturligvis tage sigte på, om DU indfrier det løfte, som PMH selv – om end en anelse forbeholdent – har givet: at dens lydskriftsangivelser kan anses for vejledende i den forstand, at rigsmålstalende vil nikke genkendende til dem som forholdsvis neutrale.

Ved at stille noget så relativt beskædt i udsigt har PMH dækket sig godt ind over for et angreb, der kunne have været farligt: det er ikke nødvendigvis fatalt, hvis den rigsmålsopfattelse, der er lagt til grund, ikke er holdbar; blot skal de anførte udtaler falde inden for rammerne af rigsmålstalendes normopfattelse.

Om PMH's rigsmålsopfattelse virkelig er holdbar, kunne fortjene en langt mere indgående drøftelse, end det er muligt at inkludere sig på her. Men et lille-bite hjørne af problemet kan berøres, nemlig den nys omtalte tendens til ophævelse af længdemodsætningen, når vokaler står foran /v, r, j, ð/, jf. indledningens s. 20. Et stikprøvemateriale af skikkelig omfang, men begrænset til stødbærende enstavelsesord med vokal foran /ð/ og foran udlydende /r/, viser, at der er foretaget en ganske fast fordeling (som kun fraviges lejlighedsvis, ved visse meget frekvente ord): ved ord på /ð/ regnes der med kort /i, y, u/ og stød på konsonanten, med lang stødbærende vokal i tilfældene /o, a, å/, og med dobbeltmulighed – lang eller kort vokal og stødplacering i overensstemmelse hermed – i resten af tilfældene, /e, æ, ø, ö/, ved ord på udlydende /r/ angives lang

stødbærende vokal som eneste mulighed i tilfældene /i, y, u, e, ø, o, a, å/, mens dobbeltmulighed angives ved /æ, ö/. Disse klare grænsedragninger afspejler ganske givet ikke de faktiske forhold i rigsmålstalet sprogrug; snarere må de (med en karakteristisk, der kan lyde mere belastende, end den egentlig er ment) betegnes som systematiseret vilkårlighed. Lang og kort vokal er i alle disse tilfælde (dog med særforhold ved /ar/ og /år/) varianter i rigsmålet, men rigtignok således, at kort vokal er klart dominerende i den yngre generations rigsmål. Hvis man havde lyst, kunne man derfor gerne hævde, at PMH for dette forholds vedkommende giver et urigtigt billede af rigsmålet. Pointen er imidlertid, at han vil kunne afvise denne anklage som ganske ligeegyldig, for så vidt som rigsmålstalet (en stund endnu) vil kunne acceptere de anførte former som »forholdvis neutrale«.

PMH kan dog langtfra altid reddes af ræsonnementer som det foranstående. Det gælder selvsagt, når han sidestiller flere muligheder, der ikke alle kan betegnes som neutrale, og når han angiver udtaler, som simpelt hen ikke tilhører rigsmålet; det kan også, skønt mindre direkte, gælde, når han i tilfælde, der i højere grad end det nys omtalte har været genstand for sprogbrugernes interesse, kun anfører én af flere forekommende udtaler, der alle kan gøre krav på at blive anset for rigsmålsmuligheder, idet han derved kan bidrage til at stemple måske mere gangbare udtaler som rigsmålsfremmede. Nogle eksempler skal belyse disse forskellige tilfælde:

Hvor et ord har to udtaler, der begge falder inden for den norm, som PMH opererer med, anføres begge med skråstreg imellem som udtale af opslagsordet, men i bøjningsformerne figurerer kun den mulighed, som efter forfatterens skøn er den almindeligste (jf. s. 18); dette virkelig meget diskrete signal er faktisk det eneste tilløb til en karakteristisk af forholdet mellem sideformer. Ved at benytte det får forfatteren udpeget udtalen af *lovprise* med hovedtryk på sidste led som den almindeligste, hvad sikkert de færreste vil give ham ret i; for resten må man, hvis man vil bore lidt dybere i dette, uundgåeligt nå til den erkendelse, at den anførte udtale med sidsteledstryk aldeles ikke er neutral, men stilistisk markant: højtidelig, gammeldags. Et beslægtet tilfælde foreligger ved *bådsmand*; for første leds udtale angives her to muligheder, en med [å'ð] og en med kort åben /å/-lyd uden [ð], altså rimende på *klods*. I bøjningsformerne gennemføres den sidste af disse udtaler, og den er da så smuk, at man ej kan anse den uden tårers strømmevis udgydelse; men den er håbløst antikveret. Til alt uheld har den først anførte mulighed også tvivlsom hjemmel i rigsmålet. Den nu almindelige rigsmålsudtale har [å(:)ð], men den er ikke nævnt. Alt i alt: dårlig forbrugervejledning.

Skønt PMH nederst på s. 17 lader skinne igennem, at han godt er klar over, at der er problemer med stødbærende udtaler af »Ord som *færdsel*«, anfører han på alfabetisk plads kun, at der er fakultativt stød i (*ad*)*varsel*, *barsel*, *færdsel*, *persisk* m.fl. Men når han nu véd, at stød i disse ord vil ryste mange pæne mennesker over 50, er det da ikke særlig brugervenligt at lade de stødbærende udtaler fremstå som neutrale.

At *fynsk* og *radise* kun skulle have mulighed for kort vokal i den trykstærke stavelse, er en højst tvivlsom påstand; DU's vejledning er altså her utilstrækkelig. At *svikkel*, *svip*, *svippe*, *svipse*, *svips* i rigsmålet også skulle have mulighe-

den [i], må befinde sig på samme troværdighedsniveau. Mere af samme skuffe vil blive omtalt nedenfor.

Men inden da skal der siges nogle ord om den vejledning, som DU yder med hensyn til udtalen af fremmedord. Det siger sig selv, at en udtaleordbog må lægge megen vægt på at give oplysning herom, og det fremgår da også klart, at PMH fuldt ud er sig forpligtelsen bevidst.

Der er jo ingen særlige problemer med fremmedord af (græsk-)latinsk afstamning, ej heller med en række ord af mere eksotisk oprindelse, ofte med lang hjemmel i dansk; deres lydbestand har ladet sig tilpasse til dansk, og i det hele er de bøjet ind under danske udtalevaner, så det stort set kun er placering af tryk (og sammenhængende hermed evt. stød), der kan give anledning til (en til gengæld energisk vedligeholdt) uenighed. PMH vil næppe bidrage afgørende til at bilægge en sådan uenighed, når han f.eks. anfører begge mulige trykfordelinger i *implicit* og *impotens*, men ved hjælp af den føromtalte diskrete karakteriseringssteknik giver forrang til i første tilfælde formen med tryk på *-cit*, i andet formen med tryk på *im-*; den omvendte prioritering ville mindst lige så godt kunne komme på tale. Mere påfaldende end hans stillingtagen her – hvor det sandheden i ære er meget vanskeligt at gøre rede for, hvor fronten p.t. går – er nu og da hans oplysninger om udtalen af nogle ord, der er nået til os fra andre kontinenter, men for længst har erhvervet sig borgerret i dansk: er udtalen af *kausjuik* med tryk på sidste stavelse den »almindeligste i den tilstræbte normalstil«? har [talɪs'ma'n] ret til at blive nævnt som eneste udtale af *talisman*? skal *talmudisk* ikke have stød på [u]?

Vanskeligere stiller sagen sig med de fremmedord, der traditionelt søges udtalt med en vis tillem্পning til udtalen i det långivende sprog: de franske og frem for alt de engelske.

Om de franske gælder dog, at vi har haft nogle århundreder til at vænne os til at omgås dem, og at det derfor som oftest er muligt at udpege en gængs rigsmålsudtale af dem. PMH's oplysninger om dem er da også i hovedsagen uden videre acceptable. At han med hensyn til trykplacering i ordene på *-el*, *-ær* o.l. helt igennem skulle være nået til resultater, der er hævet over diskussion, er naturligvis for meget at begære, og det er han da heller ikke. Hvor en helt akklimatiseret og en noget mere fransk udtale konkurrerer, er han nok lovlig hurtig til at foretrække den første, således som det f.eks. ses af artiklerne *distræt*, *loyal* og *prætentiøs*.

Den modsatte tilbøjelighed lægger han tydeligt for dagen, når det gælder de engelske lån. Om en mængde af de udsøgt engelske udtaler, der vil forekomme i al fald adskillige grånende hædersmænd skabagtige, har han dog forudskikket en vigtig modifikation: han erkender (s. 20), at der i engelske ord med *o*, *oa*, *ow* o.l. er to mulige udtaler, [öw] og [äw], men han har som regel kun angivet [öw], med den begrundelse, at den »kommer nærmest på britisk-engelsk udtale« (hvilket må være sagen uvedkommende: her drejer det sig ikke om britisk-engelsk, men om accepteret dansk udtale af engelske ord). I øvrigt er han en hengiven dyrker af tungspids-r'et, se f.eks. de anførte udtaler af *ragtime*, *raid*, *roastbeef*, *rover* og – ikke mindst – *rockwool* (der ville vække berettiget opsigt på enhver arbejdsplads); og hans udtale af

jury, loran, poker, smoking og *thriller* ville gøre sig pænt blandt de unge, smukke og rige, men måske ikke i ret mange andre kredse.

Imidlertid er PMH ikke let at bringe på formel, for side om side med meget engelske pragtstykker anfører han meget danske udtaler, ikke blot i tilfælde, hvor ord er faldet stabilt til leje i rigsmålets tradition (f.eks. *bowler, bungalow, plaid, pony*), herunder en tradition, der på grund af misforståelse resulterede i forfranskninger (*coxorange, flange, glamour*), men også i tilfælde, der vist må siges at falde uden for normen: at [låg] skulle være en gangbar sideform af *look*, vil næppe mange rigsmålstalende skrive under på; og der vil heller ikke være udbredt forståelse for, at [lo'sjo'n] anføres som eneste udtale af *lotion* (undtagen i den pluralisform, der ender på -s) – den form har vist på det nærmeste udspillet sin rolle.

Kun løs er al fremmed tale. I al fald er PMH's billede af danske tillempninger heraf lidt løst i konturerne.

Men nu skal det igen dreje sig om hjertesproget, denne gang endda om sproget i selve hovedlandet. For nok bedyrer PMH – med nogen ret –, at han i en del tvivlstilfælde har lagt sig fast på den udtale, der er »almindeligst blandt yngre og midaldrende rigsmålstalende med østdansk udtalepræg« (s. 18), men om hans eget sproglige hjemsted er der ingen tvivl: stødløs udtale af *juni*, langvokaliske former af *mødte, mødt* og *stødte, stødt* vidner meget klart herom – han er jøde, hans mål røber ham; og det betyder, at ikke så helt få af hans oplysninger om de »forholdsvis neutrale« udtaler er vildledende. Et par eksempler kan være nok til at illustrere dette:

Det tager sig forvirrende ud, at komplekse dannelser som *glathåret, -løbet* og *-sleben* anføres med fakultativt stød, mens stød er obligatorisk i *glatraget*; uklarheden skyldes ikke rigsmålet, men beror på, at jysk ikke har stødtilkomst i disse typer. Et koncentrat af jyskheder findes blandt ordene på *u-*. At f.eks. *uhildet, -hindret* og *-hjemlet* hævdes at have mulighed for stødløs udtale, forøger blot det materiale, der belyser den netop omtalte jyske usikkerhed over for stødtilkomst her, og stødløs udtale af substantivet *uhyre* har en beslægtet forklaring; men i dette afsnit findes også en samling eksempler på, at hovedtryk på *u-* anføres som en (evt. den eneste) mulighed, hvor denne mulighed er fremmed for rigsmålet, se bl.a. *uangribelig, ubarmhjertig, uforklarlig, uhelbredelig, uopmærksom* og *uopslidelig*.

Oven på denne salvc må det være på sin plads at give PMH den ros, at egentlige fejl er der ikke mange af i DU. Nogle få skal nævnes: Lydskrifttavlen konsonantafdeling skæmmes af 3-4 fejl i kolonnen med lydskrevne eksempler. Det må vel også være en fejl, at *brandramt* opføres med hovedtryk på sidste led. At *bæst* skulle have samme /æ/-manifestation som *bærme*, kan ikke passe. I modsætning til andre ord på *med-* tildrager *medmenneskelig* sig pinlig opmærksomhed ved at have [e] i første stavelse. Ved *mejerist* er det gået galt med diftongen: [ej]. Endelig har *talent*, 'mønt', fået urigtig genusoplysning, idet bestemt form angives ved *-et*; men den hertil føjede udtaleoplysning er god nok. Alt dette er naturligvis småting.

DU er en pionerindsats, som sådan fortjenstfuld. Det er sandsynligt, at den giver pålidelig besked i helt op til 90 % af tilfældene, men der bliver altså en

betragtelig restpost tilbage, hvor den kan vildføre, skønt rigsmålsnormen ligger fast, eller skuffe sin bruger ved ikke at give ham sikker vejledning, når noget er problematisk, evt. omdiskuteret. Meget af det utilfredsstillende kan der dog rimeligvis let rådes bod på, hvis DU opnår at komme i en revideret udgave, hvad man stærkt må håbe, at den gør.

DU skal nok vise sig nyttig, som den er; men den kan blive bedre.

Poul Lindegård Hjorth

Henrik Oldenburg: Jacob Paludan. Historien om et venskab. Gyldendal 1984. 349 s.

Henrik Oldenburg: Janus fra Thisted. Jacob Paludan som romankunstner. Gyldendal 1988. 408 s.

Det er et mærkeligt træk ved Jacob Paludans tidlige romaner at de uden at være egentlig velskrevne virker fængslende. Vurderingen er min personlige og begrænses måske yderligere af at være fremsat her i begyndelsen af 1990'erne med henblik på bøger fra først i 1920'erne. Men helt speciel kan den ikke være, for går man til ældre forskning, finder man formuleringer som tyder på at man længe har oplevet Paludans romaner som en blandet forestilling. F.eks. skriver Ernst Frandsen i sit kapitel om Paludan i *Årgangen, der måtte snuble i Starten* (1943; 3. udg. 1965, 29) at »han er 'reaktionær' i sin kompositionskunst; men i sin stil, det direkte udtryk for personligheden, viser han et moderne ansigt. Af natur er han sin tids barn, af overbevisning dens modstander. – Hvilket også vil fremgå af bøgernes ideverden«.

Mens skismaet fremdeles virker aktuelt, er det tvivlsomt om Frandsens begreber om 'reaktionær' komposition og 'moderne' stil svarer til nutidige indtryk af en noget ubehjælpssom men dog uomgængelig fremstilling. Og jeg tør så godt som udelukke at min egen oplevelse af konflikten i Paludans romaner skulle stamme fra deres 'ideverden'. Der synes således at være et halvt århundredes enighed om at diagnosticere en problematisk spænding i Paludans kunstneriske univers, men også et fornyet behov for at få spændingens former og årsager beskrevet og deres dybde og rækkevidde loddet.

Det er denne udfordring som Henrik Oldenburgs to store bøger om Paludan i særlig grad har besvaret og i nogen grad besvaret tilfredsstillende. Hvad de tilbyder er henholdsvis en dokumenteret redegørelse for Paludans liv og »En biografisk analyse« af hans romankunst, og som samlet budskab det billede af forfatteren og hans værk at liv og kunst hænger sammen, men på en lidet harmonisk måde. Paludan fremstår som humanisten der må gennemspille sin krise i romanens genstridige form, men som først oplever sin forløsning som kunstner og menneske da denne genre og dens personlige omkostninger er blevet afviklede og prøvelsens udtryk afløst af en selvstændig essayistisk kortform.

Hvad Oldenburg med sit biografiske greb om Paludans problemstillinger ikke tilbyder er derimod en diskussion som sprænger den kriseramte humanismes rammer. Biografien forankrer hvad Frandsen kaldte kunstnerens ideverden i Paludans modsætningsfyldte livsomstændigheder, og et spændende og upoleret portræt bliver resultatet. Men den genopretter ikke den personlighedsoverskri-

dende forståelse som idehistorikere a la Frandsen søgte at nærme sig, og det skønt personlighedsoverskridelse både må anses for at være krisens årsag og mulige løsning. Det er flugten til en ideverden der betinger det humanistiske subjekts krise, men det er samtidig evnen til at genoprette en større menneskelig forståelse end subjektets egen der er krisens løsning. Ved at stramme det biografiske net omkring forfatteren er det lykkedes for Oldenburg at fastholde en problemstilling som i sidste instans ikke er for strammere og fastholdere. Hans bøger kaster lys over et markant splittet forfatterportræt men ikke over dets artistiske skyggeeffekter. Dertil kræves der ikke tidløse idealanalyser, men nok begreber som 'historiske paradigmeskift'.

Ifølge forordet til *Janus fra Thisted* (JT) består dette bind af en Monografi (s. 29-264) og en Tolkning (s. 271-361), mens hele bindet om *Jacob Paludan* (JP) udgør den grundlæggende Biografi. Den biografiske forståelse af Paludans forfatterskab forløber som en trinstige. 1. Biografien viser »hvordan Paludans forfatterskab var blevet til i de stadig skiftende dønninger fra venskabet med Eric Eberlin. Her blev de ydre træk skildret« (JT 11). 2. Monografien belyser »hvordan venskabet havde sat sine spor i Paludans romaner, både som forudsætning og som tema« (ibid.). Og 3. Tolkningen undersøger endelig »om venskabet også havde grebet dybere ind i den kunstneriske proces, og om der kunne etableres en helhedstolkning af forfatterskabet på baggrund af det nyfundne biografiske materiale« (ibid.).

Mellem biografien i traditionel forstand og helhedstolkningen af kunstværkerne fungerer monografien da som et biografisk komparativt overgangsled. Det problematiske venskab med den omtalte Eric Eberlin er den akse hvormod Paludans liv og digtning drejer sig, mere eller mindre frem til Eberlins død i 1943; men i overgangsledet udsættes den biografiske indflydelse for sammenligninger med andre impulser med det formål at afgøre både hvori den Eberlinske indflydelses egenart præcist består og hvor langt dens betydning for Paludans kunstneriske praksis rækker.

I kort begreb er resultatet af den samlede undersøgelse at Paludan har samarbejdet ganske systematisk med Eberlin om digtningen af sine romaner og at Eberlin har kompensert for Paludans manglende fantasi og er indgået i flere af hans centrale romanfigurer. Paludan er en Nouredin som søger lykken i Eberlins Aladdin skikkelse, men denne i sig selv problematiske splittelse kompliceres af Eberlins indre splittelse mellem en Eros og Thanatos side. Hver for sig og tilsammen er de to venner i drifternes vold, og det på en måde som efterhånden forbinder og skiller dem som den lærde mand og skyggen i H. C. Andersens eventyr. Modsat i eventyret er det dog Paludan der ender som herre over situationen, mens vennen går under i algolagnisk selvdestruktion. I sidste instans bukker lykkemennesket under for sin dødsdrift, mens ulykkemennesket reddes af sin livsdrift.

Var det ikke for Oldenburgs kulegravning kunne Eberlin også være gået under i glemsel og Paludan være forblevet den forholdsvist ligevægtige og ligefremme forfatter som de fleste gennem årene har forestillet sig ham – når bortses fra de æstetiske og idemæssige mislyde. Den skæbne er både forfatteren og hans læsere nu blevet forskånet for takket være Henrik Oldenburgs dokumentation af at værket »bag harmoniens dække var kaotisk og tilrettelagt« (JT 20).

Henrik Oldenburg sværger, ligesom sin undersøgelses genstand, til metodisk pluralisme – eller eklekticisme? – og stiller gerne sine egne resultat-søgende bestræbelser i polemisk kontrast til andres metode-søgende. Polemikken er forståelig men både misvisende og forsnævrende. Ingen ved sine fulde fem vil benægte at metoder bør føre til resultater og ikke udfoldes for deres egen skyld. Det er da heller ikke det som Arne Næss »frimodigt har påpeget« når han til Oldenburgs hovedrysten stiller sig tilfreds »bare undersøgelsen har været teoretisk sikker undervejs« (JT 25). Teoretisk sikker vil netop sige at fortolkeren er sig sin(e) metode(r)s resultatorientering bevidst, hvad Oldenburg sine solide resultater til trods ikke kan siges at være. At han forveksler teori og metode er i sig selv et problem, men mere fatalt er at hans bøgers tretrins komposition er en metodisk konstruktion som savner teoretisk belæg.

Det særligt kildne punkt er det vigtige monografiske mellem-trin, som sigter til at forbinde traditionel biografi med værkfortolkning. Som det løfter biografien ud over det private, sænker det værkfortolkningen ned i det personlige, hvorfra den aldrig senere hæves. Det er i den forbindelse rimeligt at Oldenburg citerer Zeruneiths arbejder som banebrydende for genoptagelsen af den forfatterbiografiske genre i dansk litteraturforskning (JT 10 og 15f.), men mindre beføjet at han antyder et teoretisk slægtskab med Zeruneith (JP 8), hvis værker rummer en ganske anderledes tekstanalytisk substans og bevidsthed.

Hvad Oldenburgs komposition indebærer er ikke mangel på resultater, men metodisk at de biografiske data relateres til de kunstneriske tekster stykkevis og delt, og teoretisk at den helhedsfortolkning de skulle befordre forudsættes at være kendt snarere end at være undersøgelsens mål. Rent omfangsmæssigt kunne mange sider og endnu flere gentagelser – specielt af direkte citater – være undgået dersom tretrinskonstruktionens flydende grænser og metodiske redundans var blevet imødegået med større teoretisk klarsyn.

De mest påfaldende overlapninger mellem værkets tre trin foreligger mellem det egentligt biografiske bind JP og det såkaldt monografiske og fortolkende bind JT. I JP bindet selv er der en overflod af ligegyldige brevcitater, en unødigt lang (omend morsom) snak om Paludans hønseri og diverse andre petiteser af den art man gerne finder i ældre biografier, men blot snubler over i en biografi som angiveligt er på vej mod en forfatter-skabsfortolkning. Specielle afsnit om samtidens modtagelse af forfatterens romaner går så godt som identiske igen fra JP til JT.

Mest lærerige at følge er *splittelsens veje* i det biografiske landskab. Jacob Paludans tidlige sociale og kunstneriske modningsår i Ålborg viser drømme om status der undermineres af fortvivlelse. Men det bliver ved spleen og bliver ikke til revolution. Mulighed og munterhed går endda med mellemrum i spænd. Så er der splittelsen mellem Paludans hang til metafysik (spiritisme) og Eberlins rationalisme, og allerede her mellem sidstnævntes fornufts- og følelsseside. En udtalt foragt for kvinder og en mere dæmpet kritik af fagforeninger hører med i billedet, som stedvis formørkes af selvmordsspekulationer. Synd blot at dette billede af de fortvivlede og desperate forhold hvorunder den unge Paludan lever og debuterer som novelle-forfatter ikke udvides til et helt generationsportræt af ham og hans venner. Der kunne, som det senere i det mindste forsøges (JP 195), med føje være skelet til tidens verdenspolitiske begivenhe-

der. Da Paludan – og Eberlin – siger Danmark farvel til fordel for Amerika sker det i en tilstand af bitterhed og ung vrede som både er personlig og tidstypisk (det sidste især på den måde tilstanden søges bortrationaliseret).

I Amerika bryder splittelserne både på godt og ondt ud i lys lue. For Eberlin medfører emigranttilværelsen en tur på røven i det forbandede nye land, men samtidig en tilknytning som i meget overskygger det Danmark han så højlydt lader til at længes efter. Og for Paludan, den danske hjemmefødning, bliver apotekertiden i Ecuador og halvåret i USA en mindst ligeså mærkbar prøvelse, men også et kunstnerisk gennembrud. Hans mest kritiske Amerikabilleder finder vej til kronikspalterne, de mere kunstneriske til rejseromanen *De vestlige Veje* (1922). Med en vis anseelse og både gamle og nye venner omkring sig ser hans fremtid hjemme i Danmark slet ikke værst ud. Og mens Eberlins svingninger mellem Amerika-begejstring og anti-amerikanisme i stigende grad ter sig patetiske, søger Paludan udtryk for solide menneskeskildringer og humanistisk balance i sit eget sind. I et af sin bogs sjældne analyse-afsnit karakteriserer Oldenburg ham ud fra romanen *Markerne modnes* overbevisende som en anti-amerikansk skeptiker; mere en kulturradikal i Brandes' åndsaristokratiske og individualistiske forstand end en reaktionær i faderens Brandes-fjendtlige maner, og i hvert fald en parti-løs konservativ der nok kunne vise forståelse for en socialist som Bomholt.

Det er denne debatterende Paludan, den skarpe og stejle kritiker af stort og småt, der især falder samtiden i øjnene. Selv hans kunstneriske hovedværk, *Jørgen Stein*, modtages med størst ros til detaljen og tidsbilledet (*Torden i Syd* 1932) og til den kritiske og pessimistiske forfatterræsonnør og liberalist (*Under Regnbuen* 1933). Digteren Paludan skuffer. Og alt imens hans romankunst kulminerer, når også Eberlin sit livs zenith. Men hvor Paludan i stigende grad lærer at forvalte sig pund – og Eberlins åndelige tilskud – lader vennen sit lys brænde løs i begge ender. Charmøren har medvind på overfladen, som tiårets amerikanske reklamesucces i København, men sprutten rinder og tomheden vider sig og klinger. Og kort før selvdestruktionen er fuldbragt med sovepiller på et hotelværelse i Køge har Paludan forlovet sig og definitivt lagt venskabet på is. Begravelsen finder han påskud til at udeblive fra, og nekrologen som han senere forfatter og en enquete han langt senere besvarer har begge afstandsmarkering som kendetegn.

Igen er man taknemmelig for Oldenburgs dokumentation, og igen kunne man have ønsket sig en mere træffende karakteristik af dokumentationens indhold og form. Som jeg læser de to dokumenter, bærer de vidne om at humanisten Paludan omsider har fundet sig selv – men fundet sig i en krise. Nekrologen er tilstræbt balanceret og behersket, men i det 19 år senere indlæg skinner et uopgjort regnskab fremdeles igennem. Det handler om forfatterens to »umage venner Poul Schultz og Eric Eberlin« (JP 303), og det handler om dem som to ekstremer, borgeren og bohemen, mellem hvilke Paludan selv har forsøgt at være den gyldne middelvej, humanisten for hvem intet menneskeligt er fremmed. Men er det ham ikke fremmed, er det ham tydeligvis i det lange løb belastende. At han ikke bryder sig om og til sidst ikke vil kendes ved det han kender så alt for godt er hans humanismes ømme punkt. »Han er fristende tæt ved at være kulturradikal,« skriver Olden-

burg positivt (JP 241). Men man kunne også beskrive hans position negativt som en uriaspost.

At Paludans romandebut indtræffer under hans Amerika-ophold forlener tiltrækningen og frastødningen mellem ham og Eric Eberlin med et spændingsforhold mellem Europa og Amerika, eller mere præcist mellem europæisk bevidsthed i Paludans skikkelse og amerikansk livsform i Eberlins (cf. JP 240-41). Hvor Paludan er den skeptiske traditionalist, er Eberlin den naive modernist, om ikke ligefrem alt det amerikanske som Paludan åbenlyst hader men skjult beundrer. Den nye kultur og den gamle natur supplerer og bekrieger hinanden, og når Eberlin fungerer som Paludans fantasi, og flere af digterens figurer er små Eberlinere (cf. JT 16), er det med den pointe at det nye æder det gamle, men så selv går under, som det hedder i forbindelse med romanen *Fugle omkring Fyret* (cf. JT 108).

Pointen er tilmed dobbelt. På den ene side betoner den arten af Eberlins indflydelse på Paludans menneskelige og kunstneriske holdning, på den anden side er den som skåret ud af Hamsun og viser dermed at givne holdningspåvirkninger kan være relative og have flere forskellige udspring. Den biografiske komparatisme i JT kortlægger disse påvirkningsforhold i roman efter roman, og for så vidt kortlægningen antyder et påvirkningsmønster, leder den frem til JTs afsluttende tolkningsafsnit. Problemet undervejs er som før antydet at Oldenburg ikke fastholder mønstergyldigheden med tilstrækkelig teoretisk bevidsthed til at tolkningen kan sprænge den biografiske ramme. Et rids af de dokumenterede påvirkninger skal her gives med det dobbelte formål at betone deres angivelige helhedsvirkning og samtidig foreslå en formulering af denne virkning som er mindre snæver og dermed mere meningsfuld end Oldenburgs.

I debutromanen er meget af stoffet og oplevelserne leveret af Eberlin, mens tingene episk, stilistisk og verbalt er formet af Paludan. Idemæssigt har vennerne begge andel i romanens tilblivelse. Uden at kende til disse omstændigheder var samtidskritikken generelt lydhør overfor værket, men kritisk mod netop det kunstneriske formsprog, i særlig grad som det udfoldede sig i de kapitler Paludan (selvbiografisk) stod inde for. Det er da tydeligt at Paludan for at skabe kunstnerisk form og distance har brugt Eberlins stof og gode råd. Hans stofnød tager sig endda udtryk i en udstrakt genbrug af kronik- og brevstof, og i den følgende roman, *Søgelys* (1923), i en gammeldags anmassende fortælleform med personer der vandrer omkring om talende kronikker. Her hvor Eberlin ikke har været til nogen hjælp, bliver fremstillingen abstrakt og blodløs og personerne rene typer. Og som forfatteren trods sin mangel på romanforfatterens evne til at tænke i personer alligevel gerne vil fortælle om mennesker (cf. JT 166), står hans samtidige (prosa-)lyrik som udtryk for et lyrisk gemyt der savner evne til at skrive vers. Kun i den *korte episke form*, som den lille roman *En Vinter lang* (1924), lader hans stofnød sig indtil videre administrere på acceptabel vis.

Som Oldenburg bemærker (JT 66), kan man i dag godt finde f.eks. *Søgelys'* gammelmodige udtryksform både opfindsom og moderne; det hænger nok bl.a. sammen med en skærpet sans for kunstnerproblematikken og for æstetiske problemer i det hele taget. Når alt kommer til alt er det disse problemer som Paludans afhængighed af Eberlin stiller til skue. Enten det gælder vers el-

ler prosa har forfatteren den subjektive tilskyndelse, men ikke den objektive formsans; kun når stoffet kommer til ham over en afstand, som fra Eberlin, kan han forlene sin skildring med den fornødne afstand (cf. JP 166-67). I *Fugle omkring Fyret* (1925) er hovedpersonen Johan Brandt og kapitlerne om Amerika mærket af en dualisme mellem Amerika og Danmark. Brandt skifter identitet mellem de to verdener, mens kunstneren fastholder hvordan den fortrængte danske barndomsside undergraver den amerikanske voksenside. Spændingen mellem Paludan og Eberlin har her bidraget til at skabe en figur som minder om begge, men dog er blevet en selvstændig kunstnerisk skikkelse fra forfatterens side (cf. JT 103-04). Det er som idebank og inspirationskilde for den slags fremstillinger at Paludan udnytter venen – og gør det med udbytte.

Men udbyttet svigter da forfatteren tager på sin anden tur til USA for at søge Eberlins assistance til nok et romanværk. Venen synes at have fået egne litterære ambitioner, og Paludan må rejse hjem med uforrettet sag. Som en desillusioneret Nouredin må han være uden sin Aladdin, og denne livs- og kunstnersmerte er emnet for romanen *Markerne modnes* (1927), hvis hovedpersoner er tegnet over Paludan og Eberlin, og hvis handling og øvrige figurer befinder sig i spændingsfeltet mellem dem. Men her på bunden af sit sortsyn, hvor Paludans produktion står på randen af modernismen, er det betegnende at han, ganske som den jævnaldrende Tom Kristensen, afstår fra at give sig sit joyceske kaos i vold. I stedet fortaber han sig et par år i Feodor Jansens causerende jeremiader og andre småting, påkalder Dostojevskis orden i tingene, og fastholder i strid med tidens ideologiske og kollektive tendenser sit individualistiske menneskesyn som kunstnerisk mål. Den moderne forfatter besværges det moderne, og modsat modernisten, som forbrænder livet i sin kunst, vil Paludan være både kunstner og menneske. Eller med et enkelt ord: humanist.

Det har sin pris, som han kunne læse hos Thomas Mann (cf. JT 157-62), og prisen hedder i hans eget tilfælde Eric Eberlin. Denne synes nu selv skrevet ud og igen at stå til rådighed for venen. Men lige så komplementært de to tilsammen virker, lige så højt et spil er de oplagt ude i. Mens Paludan frygtede fantasien eller kunsten, men savnede virkelighed som modspil, er Eberlin fantasiens eller kunstens fortalere og samtidig leveringsdygtig i virkelighed. Den store satsning fra begge sider er *Jørgen Stein*, som bygger på Eberlins beretning om sin barndom og familie, men er komponeret over Paludans læst.

Den omhyggelige redegørelse for modellerne bag værkets persongalleri som Oldenburg leverer skal ikke gentages her. Som tegn på romanens forhold til forfatterpersonligheden og hans skygge skal blot nævnes at den i det ydre skatter til den sidste, i det indre til den første. Det meste kunne således stamme fra Eberlin men også være Paludans fiktion. Og om selve titelfiguren gælder at hans udadrettethed er Eberlins, mens hans indadvendte, passive og skeptiske side er den unge Paludans. Et rigtigt Janus-hoved. Men i romanens anden del har Paludan vundet overtaget og Eberlins træk begynder at udviskes – som så ofte før med et tvivlsomt kunstnerisk resultat til følge. Paludans humanistiske dannelsesroman er med en enkelt person – Leif Hansen – som undtagelse en kunstnerisk og menneskelig nederlagsroman. Kun i glimt kan titelpersonen be-

gribe »den tabte mening og sammenhæng« som er hele hans skæbne, skriver Anders Bodelsen med rette i sin Efterskrift til Gyldendals Biblioteks udgave af romanen (1964; Bd. 2, 382).

Her hvor præmisserne for en omfattende perspektivering er lagt så udmærket frem fra Oldenburgs side, er det at han efter min opfattelse begår den fejl blot at vende bøtten og gå tilbage i kronologien for at uddybe og nuancere sine tidligere kommentarer til de biografiske indflydelser. Det fører ikke til megen ny indsigt, ud over den konklusion at til og med *Fugle omkring Fyret* udvikler Eric Eberlins kontraktløse, organiserede samarbejde med Paludan eller mellem forfatteren og hans skygge sig til et forhold som begynder at true forfatteren på livet. I den følgende periode (1926-31), bl.a. i *Markerne modnes*, bliver forfatteren sig splittelsen bevidst og indser at han som sin sidste romanindsats må skrive sig ud af den.

Dilemmaet er her at kunsten ikke er stoffet, derimod dets formning, men at kunstneren dog er stoffets slave og lider af frygt for stofnød. Fra dette dilemma er der befrielse at hente i den særlige humanisme der består i at fortælle om mennesker på naturbaggrund. Naturen er et stof som forfatteren altid har til sin rådighed, og som han kan udfolde overvejelser og afvejninger over uden at skulle fabulere eller forstille sig. Men som naturen på denne måde bliver vigtigere end de mennesker den skulle danne baggrund for skildringen af, bliver også den essayistiske genre, snarere end romanen, den form hvori forfatteren bedst opnår sin kunstneriske uafhængighed og bedst kan udfolde sin rummelige søgen, kritik og balancegang.

Det er et særtræk ved denne æstetiske humanisme, som Paludan finder forbilledligt udtrykt hos Hans E. Kinck, at dens selvstændighed og frigørelsesstrang modsiges af de tvivlere den fiktivt fremstiller. På den ene side værger kunstneren sig mod sine figurers uregerlighed, på den anden side mod selv at blive regeret af romanens form, kort sagt mod modernismen i den ene eller anden henseende. Ifølge Oldenburg var Paludans romankrise en kunstkrise snarere end en livsholdningskrise. Med det sidste tænker han vist (JT 336-37) på individualismens krise, men glemmer da at spørge sig selv om ikke romanen et langt stykke er individualismens genre og om ikke individualismen er mere end Paludans enegang (i en note 391f. afviser han lidt flot at Paludans romaner skulle rumme »en egentlig tidskritik«).

Er *Jørgen Stein* da for de fleste romanpersoner en nederlagsroman, så er den for forfatterpersonen begyndelsen til en sejr, nemlig afviklingen af afhængighedsforholdet til Eberlin, som senere fuldbyrdes da Paludan overgår til sin egen genre, men som angiveligt ikke kunne være fuldbyrdet uden den sidste store romans mellemkomst. Den fiktive Leif Hansen, som er virkelighedens gode ven Einar Nørby, fortrænger i romanens univers den blege Jørgen Stein, som i sin helhed er Paludans alter ego i skriveøjeblikket, fra hovedpersonens rolle. Hvilket i virkeligheden betyder at Eberlins skygge fortrænges fra Paludans liv som kunstner og menneske.

At der heri er stof til en roman virker oplagt, men at stoffet ligefrem kræver gennemspilning i en roman, skrevet af en ikke-romanforfatter, for at blive forløst er måske mindre indlysende. Biografiske omstændigheder, som Oldenburgs tretrins raket fremfører dem, rækker i hvert fald ikke til en forklaring.

Det gør snarere en anden tretrinsraket, fremstillet af Paludan selv, men samtidig mere vidtrækkende end en selvfremstilling.

Dens udgangspunkt er forfatterens debutroman og det faktum at denne tilkommer i Amerika med et personligt konfliktmotiv der fortøner sig i en transatlantisk kulturkonflikt. Amerikanismen er den væg dens fortæller spiller sin karaktertegning ud imod for at tydeliggøre sine europæiske aner med en oplysende kontrast. Frigørelsen fra den amerikanske livsform er uadskillelig fra frigørelsen til den europæiske bevidsthedsform. Og adskilt fra hinanden bliver det amerikanske og det europæiske først møjsommeligt og sent da Johan Brandt i *Fugle omkring Fyret* må se sit amerikanske voksenalv undergraved af sin fortrængte danske barndom. Mellem disse yderpunkter forløber Paludans tidlige romaner som løbere i et stafetløb, hvor stafetten der gives videre fra den ene til den anden er en flygtig, om ikke en flygtnings, identitet. Og en flygtning som krydser sit spor uden at vide af det selv.

Det lyder lidt af god dansk dannelsesroman, og Paludan har da også ved sit 25 års forfatterjubilæum (1943) samlet sine tre første romaner fra 1920'erne i et fælles bind under titlen *Fra Amerika til Danmark*. Som i den klassiske dannelsesroman kommer dens hjemløse helte omsider hjem igen, og som da genren afblomstrede i det sene 19. århundrede, er hjemmet ikke noget at skrive hjem om! Tilmed er dannelsesprojektet blevet mærkbart sværere at føre igennem. En enkelt hovedperson eller romanperson klarer det ikke, kun et anstrengt stafetløb mellem beslægtede uheldige helte og løst forbundne tekster. Betegnende er at rejsen ud, for ikke at sige baggrunden *hjemme*, overskygges af *hjemløsheden* derude og den møjsommelige vej *hjem*. *De vestlige Veje*, *Søgelys* og *En Vinter lang* er alle titler som antyder bevægelse, usikkerhed og tidsforløb på bekostning af faste holdepunkter.

Det er her man da må spørge om det blot er helten der krydser sit spor og om ikke også dannelsesromanens spor – som eksistentielt paradigme – bliver krydset af handlingsforløbet. Man aner at den konservative og kultiverede Paludan har måttet tænke i dannelsens baner, men også at hans moderne sensibilitet er kommet på tværs af hans tankegang. Mens den klassiske dannelsesrejse gik nord-syd, går emigrantens således øst-vest; og mens den klassiske dannelsesroman holdt sig sit udgangspunkt klart for øje og ikke betvivlede at udrejsen ville fordybe det til et slutpunkt (og ende med en hjemrejse), er den moderne rejse i et og alt et tvivlsomt foretagende. Fører den overhovedet nogen vegne, er det langfra sikkert vejen hjem, endsige vejen til en overtagelse af hjemmets verden. Den dannede rejsende er blevet splittet op i den fysiske emigrant og den eksistentielle turist, evt. i en og samme person.

Man kan også sige at den rejsende ledsages af sin skygge, og at det bedste han kan håbe på er at gøre det af med skyggen så han kan slå sig til tåls med livet og overleve. Det er det der kræver en kunstnerisk indsats som *Jørgen Stein*, der netop kan ses som både fuldbyrdelsen af og afslutningen på dannelsesromanens paradigme. Den moderne erkendelse af traditionens ophør er gennemført, og den traditionelle tilbageholdenhed overfor et nybrud er samtidig bekræftet. Romanen er gjort af den endnu levende Paludans papirer. Som det indledningsvist og med lidt forsigtigere ordvalg blev sagt om dens forløbere: den er fængslende, men ikke befriende. Det samme kan siges om Henrik

Oldenburgs bøger. Som Paludans egne værker går de dristigt til værks bag givne forståelsesrammer – uden at overskride disse.

Poul Houe

Forskningsprofiler, udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. Red. af Bente Holmberg, Britta Olrik Frederiksen og Hanne Ruus. København: Gyldendal 1989. 246 s.

Det kan forekomme lidt pudsigt at sætte sig hen for at anmelde en bog som »Forskningsprofiler«; for hvad er denne bogs artikler andet end en kæmpe-mæssig samle anmeldelse af 25 års bestræbelser inden for den nordiske filologi? Det skal indrømmes, at anmeldelser kan (og skal!) man ofte gå i rette med; men i dette tilfælde, hvor fagets bedste mænd stiller sig skulder ved skulder og tager de sidste 25 år i øjesyn, kan resultatet godt virke som en bautasten. Hvem drister sig til at gå i rette med en bautasten?

Flere af bogens indlæg tegner et billede, hvor det egentlig er gået meget godt for filologien, hvad angår dens faglige stilling. Kun antydningssvis – især hos Erik Hansen – skinner det igennem, at bogen dækker en periode, hvor filologien har været genstand for hidsig debat i lærde kredse. Her ved periodens slutning kan man imidlertid konstatere, at filologien egentlig har det meget godt som faglig studiegren, mens flere af dens hidsigste kritikere ligger underdrejet og reber sejl med febrilsk iver.

Når det er gået sådan, hænger det givetvis sammen med en besindelse på grundforskningsdimensionen af faget. Der skal være orden i det empiriske; det er en rimelig fællesnævner for det vidtstrakte sprog- og litteraturfag. Der har filologien sin naturlige, centrale plads.

Bogen bygger på en foredragsrække, som Selskab for Nordisk Filologi lod holde i anledning af selskabets 75-års jubilæum 1987; den følger således de to foregående jubilæumsskrifter »Fra Rask til Wimmer« fra 1937 og »Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede« fra 1962. I denne bog dækkes fagområderne navneforskning, leksikografi, sprogbeskrivelse og udgiveraktiviteter ind; lidt for sig selv (omend klart nok relateret til hovedtemaet) står Thorkil Damsgaard Olsens fortolkning af kildesteder, der kan sige noget om læse- og skrivefærdighedernes udbredelse i tiden mellem runestenene og vore ældste skriftlige kilder. »Forskningsprofiler« har et afvejet og grundigt præg, som udmærker den i høj grad frem for dens forgængere, som begge har påfaldende ujævnheder i disponeringen.

De to første indlæg, Bent Jørgensens om navneforskning og Poul Lindegård Hjorts om leksikografien, handler begge – set mere generelt – om produktion af håndbøger til det filologiske arbejde. Internationalt set er Danmark for mig at se dækket solidt ind på begge felter. Vi har fyldige og systematiske udgivelser på navneområdet, modsat f.eks. tysk navneforskning, der sjældent rækker ud over det snævert egnsmæssige i sine udgivelsesprojekter. ODS er – alle svagheder ufortalt – et gedigent og brugbart værk. Det havde været dejligt, hvis der kunne have været gennemført en pleje af den som med Oxford-ordbogen eller

den franske 'le Robert', men træerne har det nu engang med ikke at ville vokse ind i himlen. I sammenligning med det svenske og det hollandske ordbogsprojekt må ODS roses for, at den overhovedet blev til på den alt i alt ret korte tid, det tog.

I Lindegård Hjorts fremstilling af filologiens *desiderata* koncentrerer han sig om de traditionelle filologiske projekter, der allerede er sat på stabelen. Forskningspolitisk er det klogt; men ser man (som undertegnede) tingene fra en synkron sprogbeskrivelses vinkel, er der måske andre projekter, som tegner sig som væsentlige. Her tænker jeg på virkelig omfattende frekvens- og baglænsordbøger, to projekter, der ved hjælp af EDB-teknikken kan etableres relativ ubesværet på basis af eksisterende (eller allerede planlagte) samlinger. Der findes ganske vist allerede ordbøger af begge typer, men deres kvantitative basis er efter mit skøn ikke ganske tilstrækkelig til at dække alle tænkelige formål. Sådanne ønsker ville måske kunne virkeliggøres i forbindelse med den nationalordbog, som regeringens tænketank har foreslået. Under alle omstændigheder tvivler jeg ikke på, at der også ved selskabets 100-års jubilæum bliver meget at skrive om.

Ser man på afsnittet om sprogbeskrivelsen, må man konstatere, at feltet befinder sig i en noget splittet tilstand. Det fonetiske fagområde er opdelt i to (hver for sig meget grundige) foredrag, hvor *Jørn Lund* og *Hans Basbøll* repræsenterer henholdsvis substansen og formen. Det er som venteligt kompetent, og det var vel også venteligt, at de modsatte faglige grundsynspunkter, systematikerens og empirikerens, bliver udsat for en breddside fra hver af de to herrer. Læst som komplementære dele af en helhed, får man indtrykket af et solidt og engageret fagligt miljø. At undertegnede hælder til Basbølls standpunkt, skal ikke være nogen hemmelighed. Med fuld respekt for den Lund'ske empirismes suveræne og meget misundelsesværdige gehør: man atomiserer sprogbeskrivelsen og taber væsentlige videnskabsteoretiske pointer om sprogvidenskabens som helhed på gulvet, hvis man driver synspunktet for langt.

Indlæggene om grammatik og pragmatik (af hhv. *Erik Hansen* og *Peter Harms Larsen & Niels Erik Wille*) falder ikke ganske så imponerende ud, alene fordi forskningsindsatsen har været kendeligt mindre tæt hér. Da anmelderen samtidig er professionelt engageret i netop disse forskningsområder, konstaterer jeg det med en viss beklagelse.

Fagområdet dansk grammatik har, som Erik Hansen konstaterer, i den beskrevne epoke først og fremmest ytret sig i monografier. Vi har ikke fået nogen komplet analyse af dansk; end ikke et arrigt stridsskrift om de tidligere generationers ubegribelige idioti. Selv om Aage Hansens 'Moderne Dansk' falder inden for området, kan den alligevel ikke rigtig regnes med; dertil er den i sin metodik for stærkt forbundet med, hvad der foregik før foredragsrækkens skæringsår, 1962. Erik Hansens kommentar til den er ikke ukritisk, men efter mit bedste skøn fair.

Nu er Erik Hansen er gode grunde afskåret fra at kommentere periodens flittigste grammatiker ind til benet; det er nemlig ham selv. Kendere af Erik Hansens arbejde vil vide at værdsætte myrefliden i excerperingsarbejdet bagom hans artikler; og man er også i gode hænder hos ham som systematiker. Det er vel hans arbejde – udmøntet i »Dæmonernes Port« – der mere end noget andet

har gjort Diderichsens sætningslære til en fungerende analyse (uden at jeg derfor vil påstå, at den er komplet empirisk dækkende – der skulle også gerne være noget til næste generation!).

Skulle man ønske noget for den nydanske sprogbeskrivelse, skulle det nok være et grundigt arbejde med referensgrammatiske problemer (selv om anmelderen har 100 forbehold over for selve begrebet i ærmet, anerkender jeg dets praktiske værdi). Derudover bliver det interessant at se, hvorhen de teoretiske overvejelser over Diderichsens model fører, som for tiden er under udarbejdelse. Jeg tænker her på Lars Heltofts arbejde med at indoptage nyere chomskyansk teori i sætningskemaet og Hans Götzsches arbejde med at omtolke skemaet universalpragmatisk.

Afsnittet om pragmatikken er måske nok den sværeste opgave på grund af områdets meget diffuse karakter. Niels Erik Wille præsenterer sider af fagets praktiske anvendelighed gennem en redegørelse for sproglig tilrettelæggelse af spilprogrammer, mens Peter Harms Larsen i sit indlæg beskæftiger sig med begrebet 'faktion'. Harms Larsens afsnit forekommer mig meget anbefalelsesværdigt, eftersom han gennem sin teoretisk bevidste og samtidigt meget konkrete analyse giver et næsten idealiseret billede af, hvad dette forskningsfelt, der ellers er blevet noget bovlamt i de senere år, kunne være. Når Harms og Wille i deres fællesafsnit fraskriver sig forskerrollen i forbindelse med deres afsnit, forekommer det mig at være en utidig beskedenhed. Et så dårligt etableret område som pragmatikken kræver faktisk også en kompleks og vidtfavnende teori. Man behøver egentlig ikke stå med hatten i hånden af den grund.

Bogens sidste hovedfelt er teksteditionsarbejdet, det *egentlige* i den klassiske filologis selvopfattelse, hvor de andre fagområder blot er hjælpediscipliner. Som ung student, optaget af at skue efter de store visioner, kan man forfalde til at anse dette arbejde for overflødigt nørkleri, men som ældre opdager man så, hvor nødvendigt dette arbejde egentlig er – og hvor nødvendig en veldefineret norm for arbejdets karakter er. Netop her kommer bogen til at demonstrere spændvidden i det editionstekniske felt mellem dem, der ønsker normalisering, og dem, der ønsker så originaltro udgaver som muligt. Som lingvist gribes jeg af myrekryb ved den blotte mistanke om normaliseringer, der kan gøres ens sproglige observationer totalt værdiløse; men jeg indrømmer, at der næppe er noget absolut svar på dette spørgsmål. At ønske en normalisering af et egenartet alfabetisk system, som i den islandske *Elucidarius*, er unægtelig en ganske anden sag end at ønske en modernisering af syntaksen i en dansk 1700-tals-kilde.

Netop i henseende til det udgivertekniske gælder ordsproget om, at det næstbedste er det bedstes værste fjende. Som germansk filolog af reserven kan jeg kun med dybeste misundelse konstatere den redaktionelle perfektion i Philipp Reclams ultrabillige udgaver; i Danmark kræves der statslige bevillinger for at sikre en tilsvarende faglig standard. Poulsgaards ord om vort sprogområdes størrelse har unægtelig noget for sig, og at dét af vore store forlag, som burde kunne satse på udgivelsesnes kvalitet, meget demonstrativt *ikke* gør det, tjener firmaet til betydelig vanære.

Endelig synes man at kunne konstatere, at filologer i vore dage synes at omgås med større *pli* end for 25 år siden. Det kan måske umiddelbart forekomme

bagvendt, siden vi i almindelighed holder for, at kulturen er i rask tilbagegang. Ikke desto mindre er den gennemgribende saglige tone i bogen behagelig, og de steder, hvor de lærde har anledning til at kritisere hinanden (hvilket kan lignede ved offentlig holmgang og dermed er OK) eller personer i kredsens rand (hvilket i kraft af den manglende mulighed for genmæle er mere problematisk), er tonen nøgtern, rimeligt diplomatisk og humoristisk og undgår med flid at være sårende. Her konstaterer jeg en betydelig kulturudvikling til det bedre, sammenlignet med den hvasse og i visse tilfælde ubehageligt selvherlige tone i nogle af indlæggene i denne bogs forgænger fra 1962. Med al respekt for de afdøde mestre: jeg var personligt nødig kommet nogen af dem i vejen, specielt ikke, mens de skrev deres foredrag!

Hvad kan man nu bruge denne bog til, ud over at plyndre de meget nyttige bibliografier (hvoraf dog kun Erik Hansens postulerer at være komplet)? For mig at se er det en oplagt og lærerig læsebog for fagets studerende, som kan få en indsigt i fagets grundlag hinsides de ugentlige timers detaljer. Det er lidt som med Jón Helgasons forelæsnings: selv om bogen ikke direkte diskuterer det faglige grundlag, bliver der alligevel sagt så mange væsentlige ting om det videnskabelige arbejdes 'hvorfor' og 'hvordan', at der er meget at tænke over for en reflekteret student.

Henrik Jørgensen

Tore Kristiansen: Udtalenormering i skolen. København: Gyldendal 1990. 303 s.

Det må have været i de bevægede år først i 70'erne, hvor verdensrevolutionen regelmæssigt stod for døren. Et ministerielt udspil havde bragt universiteternes studenter i harnisk. I Århus havde man besat Nårdisk; i København var der indkaldt studentermøde med henblik på at overveje om man ville gøre det samme.

Til dette møde indfandt sig en delegeret fra Århus der på sin hjemegns sprog holdt en flammende appel mod ministeriet og for besættelsen. Men netop på grund af den udprægede århusianske udtale bredte der sig en kriblende munterhed i auditoriet som til sidst saboterede det gode formål med talen totalt. Universitetet i København blev ikke besat i den omgang – på grund af talerens mål.

Formålet med Tore Kristiansens (TK) bog er at skitsere vilkårene for dialekttalende i den danske skole i nyere tid. Ved udelukkelse af spørgeskemaundersøgelser og direkte klasseobservation når TK frem til at den eneste farbare vej er en ideologikritisk analyse af synspunkter. Bogens centrale del er derefter en fremlæsning set gennem ideologikritiske briller af holdninger til dialekttalende og rigsmål i folkeskolens og læreruddannelsens vejledninger, i lærervejledningerne til folkeskolens begynder-systemer, i konkrete undersøgelser af folkeskolens undervisning, i specialpædagogikken og endelig i modersmåls-undervisningsdebatten.

Udgangspunktet for bogen er netop stigmatiseringen af ikke-lokale udtale-

former i Danmark i dag; men som vi skal forsøge at vise, kan hele TK's regnestykke stilles ganske anderledes op og udmøntes i ganske andre facetter. Vi vil her specielt tage fat på definitionerne af dialekt vs. rigsmål, på spørgsmålet om skolens praksis samt på forholdet mellem retstavning og rigsmål.

Et af bogens problemer er at der ikke nogetsteds gøres et forsøg på at definere hvad der egentlig ligger i begreberne rigsmål og dialekt. Såvidt vi kan se, ligger der for TK i begrebet dialekt som hovedregel kun det snævert lokalprægede mål: sognets og herredets dialekt. Rigsmål derimod er alt andet, dvs. at det også indbefatter stærkt lokalprægede sprogformer af den type som normalt omfattes af termen »regionalsprog«. Når TK i bogens første afsnit taler om hvordan skolen »justere(r) børnenes dialekt til rigsdansk« (s. 29), uden videre taler om »dialektundertrykkelsen i skolen« (s. 13) og erklærer, at der »her i Danmark er fri undertrykkelse af dialekterne« (s. 13), giver det kun mening, hvis man dermed mener klassisk dialekt. Hvis man stiller tingene op på den måde, er det måske ikke så sært at de »dialekttalende« i denne betydning har problemer i skolen, men det er ikke nødvendigvis på grund af sproget alene de har det; det kan lige så vel være på grund af andre sociologisk beskrivbare særtræk. Videre erkender han selv at dialekter i denne snævre betydning er i stærk uddøen (s. 236), og dermed er problemstillingen i grunden passé. Skolen vil ikke i fremtiden blive konfronteret med børn med »klassisk« dialekt« af hjemmesprog. Derimod har man givetvis en anden form for sprogligt samfundsmæssige konflikter, nemlig dem mellem forskellige regionalsprogsnormer, f.eks. jysk vs. københavnsk, men dem giver TK's bog os ikke megen information om. I modsætning til forholdet mellem de klassiske dialekter og 'alt andet' er forholdet mellem regionalsprogsnormerne snarere at de er gensidigt undertrykkende. Vor århusianer i indledningen var ilde faren i København på grund af sit regionalsprog; men det er lige så umuligt at begå sig i Jylland med et 'københavnsk rigsmål'.

At der er en kraftig tendens til dannelse af regionale normer i dansk i dag, understøttes af demografiske registreringer af at migration i dagens Danmark primært sker regionalt; fynboer flytter på Fyn og kommer til at tale 'fynsk', ikke svendborgensisk eller Flemløsedialekt. Meget kunne tyde på at udviklingen af disse regionale normer med deres store sociologiske gennemslagskraft allerede har gjort den klassiske Jespersenske definition af rigsmålet som en ikke lokaliserbar sprogform ubrugelig. Hvis dette er rigtigt, ville det betyde, at TK's rigsmålsmonster var manet i jorden. Ironisk nok placerer TK på side 236 alle regionalsprogsformer under begrebet dialekt, hvilket for os at se egentlig ikke følges op andre steder i bogen, og desuden er i grel modstrid med hvad man ellers må sige om regionalnormernes sociologiske position.

Men når TK i bogen ikke fremlægger et blot nogenlunde klart lingvistisk begreb om hvad en dialekt er, bliver det specielt vanskeligt at lave en videnskabelig behandling af bogens tema, nemlig vilkårene for dialekter i den danske skole. Der findes allerede forskellige forslag til begrebsafklaringer, f.eks. Brink 1986 der foreslår kvantitative definitioner ud fra antallet af lokaliserbare og ikke lokaliserbare træk i målformerne. Anmelderne er stort set enige heri, men vil påpege at en subklassificering af de pågældende træk i fonetiske, morfologiske, syntaktiske og leksikalske med en efterfølgende vægtning af typerne efter

'prægnans' kan være en farbar vej. I forlængelse heraf bør man klargøre spørgsmålet om inden for hvilket geografisk rum man kan eller bør tale om dialekt, altså afgrænsningsproblemet. Er en dialekt fikseret til et stednavn i et sogn, eller kan man betragte større landområder som sprogligt sammenhængende?

Med hensyn til ideologikritikken og ideologiernes og analysens forhold til virkeligheden, dvs. folkeskolens praksis og dagligdag, er det problematisk at TK er så sociologisk upræcis. Der tales ud fra de kritiserede tekster om skolen som en abstrakt størrelse uden at det er klart hvilken opfattelse TK selv har af skolens funktion i samfundet og lærernes muligheder inden for skolen som en institution. I TK's beskrivelse fremtræder lærerne som nogle abstrakte personer der på grund af en for dårlig uddannelse og almindelig naivitet foretager sig noget tåbeligt. Det er en teoretisk svaghed ved beskrivelsen. En sprogsociologisk undersøgelse må prøve at finde frem til nogle forklaringer på at folk gør som de gør, og der virker ideen om en herskende klasse af sprogideologer lidt altmodisch. Endelig er selve ideen om ideologikritik vel efterhånden noget forslidt. Et problematisk punkt ved den er at man altid kan finde nogen der har skrevet noget idiotisk, og det ligger snublende nær at gøre denne opdagelse til en dyd. Et andet problematisk punkt er selve symptomallæsningsens metodik. Når TK skriver, at »Tavsheden omkring udtaleproblemet er i hvert fald et kraftigt indicium for at rigsmålsudtalen er en selvfølge« (s. 23), falder det under de elementære fejlslutninger (nemlig nr. 5, cf. Copi 1982): man kan ikke slutte fra sandheden af en negativ præmis til sandheden af en positiv konklusion. Med samme begrundelse udbeder vi os den knap som han vædder med læseren om på s. 22.

Når undersøgelsen skal til at være empirisk, er der både et principielt problem og et virkelighedsproblem. Det principielle består i den videnskabelige afgrænsning: er der tale om lingvistik eller om tekstvidenskab? Som bogen fremstiller resultaterne handler den mere om indholdet i de tekster som behandles end om den virkelighed som de pågældende tekster refererer til. Teksterne må selvsagt antages at være adækvate, hvorved man kan forstå at de er autentiske beskrivelser af verden, men hvor det er normsættende tekster som f.eks. love, bestemmelser og lærebøger angiver de i højere grad rammer end de beskriver den daglige praksis i undervisningssituationer. Det andet problem ligger i forlængelse af dette, det er nemlig et verifikationsproblem: ligner virkeligheden den ideologiske 'virkelighed'? Hvis den gør det er der tale om et kæmpeproblem i den danske skole, men anmelderne mener ikke at det er tilfældet. Vi kan være enige i den generelle vurdering at danske folkeskolelærere ved for lidt om fonetik i dag, men dette dokumenteres ikke af bogen; og vi kan være enige i at denne manglende viden er problematisk, men man kan diskutere om det er et af de største problemer i skolen. TK sparker tydeligvis til en øm tå, men dem er der mange af i skolen. I dag underviser (som også TK påpeger) de fleste lærere i dansk; de fleste af dem uden nogen videre sprogligt-faglig uddannelse, og mange underviser i hele forløbet 1. til 10. klasse, de fleste uden nogen videre tekstfaglig uddannelse (cf. Götzsche 1985). Man kan her diskutere om fonetik er det vigtigste punkt at sætte ind på; de fleste børn lærer at læse og stave rimeligt uanset 'normkonflikter' og lærerindsatser. Man skal faktisk arbejde hårdt for at forhindre at de fleste børn lærer at læse og skrive rimeligt.

Derimod er manglende sociologisk viden og udbredelsestendenserne i pædagogiske ideologier årsag til en del katastrofer som bl.a. påvist i Götzsche 1985. Projekter af TK's type er imidlertid ikke enestående. Specielt i 70'erne var det populært at underkaste 'problematiske områder' en akademisk analyse, og skolen er nærliggende fordi vi jo alle har gået i den. Som eksempel kan nævnes projektet »Danskbøgerne i folkeskolen« fra Odense Universitet der på traditionelt marxistisk grundlag tolkede skolens, lærernes og børnenes bevidsthed ud fra danskbøgernes indhold.

Men er der så et problem? TK anfører s. 135 at

Det generelle indtryk af forskningsgennemgangen i dette kapitel kan opsummeres ganske kort: udtale er stort set ikke noget problem i skolen, og der foregår så at sige ingen udtalenormering. Min umiddelbare kommentar kan gøres endnu kortere: det passer ikke!

Anmelderne kan (idet vi holder os i bogens muntre tonefald) gøre deres umiddelbare kommentar endnu kortere: Å va så? Det kan meget vel siges at forholdet mellem rigsdansk, dialekter og dansk ortografi kan være et problem i skolens danskundervisning, men næppe et af de største. Den ene af anmelderne har været lærer på en skole på Fyn i 15 år, og der blev her talt og undervist på de fleste afskygninger af dansk inklusive ganske udprægede rester af fynsk landdialekt, men nogen form for målrettet rigssprogspåvirkning eller dialekt-diskriminering har man ikke kunnet finde. De fleste lærere har, uden i øvrigt at kunne beskrive det fonetisk, været klar over at der er noget problematisk ved at lære en retskrivning der er mest i overensstemmelse med rigsdansk når man selv taler noget andet, men som TK selv påpeger er det både principielt og praktisk muligt at lære korrespondensregler mellem dialekt og ortografi, og det er hvad der sker i de fleste tilfælde. Hvor der derimod kan opstå reelle problemer, er i specialundervisningen eller hvor nye pædagogiske ideer om relationen mellem udtale og skrift bliver populære, og det er også de områder hvor TK næsten direkte kan påvise nogle katastrofer. Forsøg på at løse dialekttalende svage elevers staveproblemer gennem udtaleøvelser på rigsdansk kan føre til megen ulykke, og import af pædagogiske innovationer til at lette skriveindlæringen, som f.eks. LTG metoden (Læsning på Talens Grund fra Sverige), uden at tage hensyn til at en metode kan være udviklet ud fra et andet sprogs korrespondensforhold, og til dialektforhold i Danmark kan skabe flere problemer end det løser. Når de fleste elever alligevel lærer at skrive hæderligt, er årsagen nok den at ideer spiller en mindre rolle i danskundervisningen end praktisk erfaring. Hverken korstog for rigsdansk eller flaghejsning for pædagogiske nyheder vejer tungt i lærerens daglige arbejde, men det gør derimod en åben registrering af hvordan man efter bedste håndværkerprincipper løser problemerne med at lære at stave og skrive inden for den fastlagte norm. At der er fluktuationer i elevpræstationerne i stavning inden for gruppen af 'de fleste', er der ikke noget nyt i. Men det afspejler formodentlig blot at man på forskellige tidspunkter lægger mere vægt på andre ting end stavning. Det ses også oppe i uddannelsessystemet. F.eks. var visse generationer af studenter i 70'erne kun vanskeligt i stand til at stave og udtrykke sig klart, men til gengæld ganske gode

til på dansk at imitere et marxistisk germansk stilleje. Dette formodentlig som udtryk for at man socialt og samfundsmæssigt i en periode ikke tillagde normstringens i tale og skrift så stor vægt som andre ting.

Det må noteres som en stor gevinst i bogen at TK får gjort op med opfattelsen af lydlove som mekanisk virkende. Lige så frugtbar denne tese har været for sproghistorien fra Junggrammatikken til Brink og Lund, lige så problematisk er den så snart man ønsker at give en forklaring på fænomenet 'sprogforandring'. TK påpeger således at Brink og Lund betragter sprogudvikling som en autonom proces, en skæbnebestemt indre dynamik, som det bl.a. udtrykkes i »Dansk Rigsmål«, mens TK heroverfor fremdrager sprogholdninger som en årsagsfaktor. Termen sprogholdninger er måske ikke den bedste fordi den underforstår at mennesker bevidst ændrer deres sprog efter bestemte normer, og dette er næppe i overensstemmelse med psykologiens og sociologiens undersøgelser af hvorledes mennesker reagerer i og i forhold til grupper. Det er ligeledes prisværdigt at TK fremdrager sprog og specielt dialekt som identitetsfaktor, hvilket jo kan sættes i forbindelse med alternative teorier om sprogforandring: social distinktion kan vurderes som en årsag i sprogudvikling på linie med lingvistiske fænomener. Men set i dette perspektiv kan man så konkludere, at dialekter i TK's forstand i dag tilsyneladende har en stærkt svækket identitetsskabende funktion.

Litteratur

Brink, L. 1986. Om begreberne rigssprog, standardsprog og dialekt. *Nysvenska studier* 66, 1986.

Brink, L. og Lund, J. 1975: *Dansk rigsmål*. København: Gyldendal.

Copi, I. M. 1982. *Introduction to Logic*. New York: Macmillan

Danskbøgerne i folkeskolen et debatoplæg. Odense Universitetsforlag 1978.

Götzsche, H. 1985. Evalueringskriterier ved folkeskolens afgangsprøve i skriftlig fremstilling. Specialeafhandling. Odense Universitet 1985.

Hans Götzsche og Henrik Jørgensen

Eva Villarsen Meldgaard: Studier i københavnske fornavne 1650-1950. R. C. Reitzels Forlag, København 1990. 242 s. 180 kr.

Personnavneforskere er i Danmark et meget sjældent folkefærd, skriver Eva Meldgaard i sit forord. Det er i hvert fald ikke ret mange videnskabelige værker om personnavne, der har set dagens lys siden afslutningen af værket Danmarks gamle Personnavne i 1964. Interessen for personnavne er imidlertid støt stigende. Barnet skal ikke blot have et navn, men mange ønsker at vide noget om navnenes betydning, alder, kulturbaggrund m.m. Det er derfor meget glædeligt, at en af arten »personnavneforsker« har fuldendt sit arbejde med københavnske fornavne fra dåbslisterne i Vor Frue Sogn i København og i sin disputats kan fremlægge en lang række undersøgelser af navnefloraen i sognet gennem 300 år. Der lægges ikke vægt på navnenes etymologi, men på navnedan-

nelse, opkaldsesskikke og moveringer. Det skal fremhæves, at bogen ikke mindst har stor betydning ved at et omfattende navnemateriale er gjort tilgængeligt.

Dåbslisterne er ført af Domkirkens klokkere, og skrift og forkortelser kan være vanskelige at læse. Et par misforståelser ved opløsning af forkortelserne er opstået. Opponenten Bent Jørgensen gjorde opmærksom på, at HEH skal læses HCH og betyder ikke »holdt en huc« men »holdt christen huen«. EPK betyder en pige kaldet og EDK en dreng kaldet evt. en datter kaldet. Men dette har ingen indvirkning på navnematerialet.

Forfatteren har, på grund af det enorme antal døbte børn, valgt at opdele materialet i 7 perioder (se dog nedenfor om en 8. periode). Der er udskrevet navne på 500 døbte drenge og 500 døbte piger i hver periode, tilsammen et antal på 3.500 drenge og 3.500 piger. Dette materiale indeholder 499 leksikalske, dvs. forskellige, drengefornavne og 652 leksikalske pigefornavne.

Da det er første gang materialet trykkes, er det uheldigt at den valgte begrænsning ikke er brugervenlig, og ønskedrømmen ville naturligvis have været en fremlæggelse af alt stoffet, men jeg giver forfatteren ret i, at selv om antallet af navnebærere forøges, vil det ikke ændre på beskrivelsen af det almindelig forekommende navnestof, som er formålet med bogen.

Eva Meldgaard har udvalgt sine fornavne med den tvivl der ligger i, at vi endnu ikke har en sikker definition af begrebet fornavn. Efternavneprægede fornavne f.eks. Olaf *Arstruk* Martin og fornavne der kan bruges som efternavne f.eks. Tue *Wolff*, har umuliggjort en klar definition, men forfatteren udvælger efter en brugbar definition: Et utvetydigt fornavn er et navn, der kan stå som første fornavn. Som hovedregel fås sikre fornavne, og få tvivlsomme navne er sluppet med f.eks. *Ahlefeldt* Vibrandt, Erik *Sternberg* Nicolai.

Behandlingen af personnavne er altid en delikat sag. Enhver person betragter sit navn og sin skrivemåde, som enestående, hvad den også er, når den betegner en person, men i en beskrivelse af personnavne i 300 år må det være tilladt at slå etymologiske varianter sammen. Men det er vanskeligt at opstille regler for, hvornår navne skal regnes som selvstændige leksikalske navne og hvornår som ét navn med varianter. I kapitel 3.4 har forfatteren opstillet et sæt regler for sit valg. Hovedreglen er, at den moderne udtale er lagt til grund for opdelingen i leksikalske fornavne og varianter. Navneformer, der i moderne dansk udtale kan skelnes fra hinanden, betragtes som selvstændige leksikalske navne lige fra de ældste perioder. Dette princip kan give inkonsekvente afgørelser f.eks. adskilles Hendrich, Hendrych fra Henrich, mens Michell, Mickell og Mickel sammenholdes, til trods for at første navn kan have haft en fransk udtale. Ingeborre, Ingeborre, Ingeborg og Ingeborg slås sammen, mens Kirsten regnes for ét navn, Kirstin, Kirstein slås sammen, Kirsten for sig og Kirstine, Kirstyne slås sammen.

Valget af en opspaltning af kvindenavne der findes med en a-form og en e-form i udlyd (Anna : Anne) er diskutabel, men er valgt for at få brugbare frekvenstabeller. Denne regel og andre kan virke mere mekanisk end sprogligt overbevisende, men som helhed har regelsættet virket efter hensigten.

Første kapitel er en opstilling af navnestoffet i de valgte 7 perioder samt en 8. med navne fra 1980 og tilbage til 1974 (for at opnå det ønskede antal navne),

der skal vise de nyeste modestrømninger, men navnene herfra indgår ellers ikke i selve materialet.

I kapitel 2 er opstillet lister over de enkelte perioders populæreste fornavne ordnet efter hyppighed.

Kapitel 3 udgøres af frekvenstabeller over alle 8 perioders leksikalske fornavne delt op i tabeller for mænd og for kvinder, med angivelse af om et navn er første eller måske eneste fornavn, eller det kommer senere i navnekombinationen. I det samlede antal af leksikalske navne er gruppe 8 (1980-navne) ikke medtaget. Kapitlet indledes med en kort forklaring om hvordan tabellerne skal læses; et enkelt navneeksempel ville have lettet læseren til hurtigere at fatte systemet.

I kapitel 4 behandles fornavnekombinationer, det fænomen der desværre benævnes med forskellige termer i personnavnelitteraturen, men som af forfatteren beskrives som det det er: en kombination af flere fornavne. Kapitlet indledes med en opstilling af de navnekombinationer der findes i de forskellige århundreder. Alfabetiske lister er sjældent interessant læsestof, men disse viser ved den blotte opremssning oplysende ting om navngivere og navneskik. I sidste del af kapitlet gøres rede for forskellige forskeres opfattelse af fænomenet »fle-re fornavne«.

Skikken med flere fornavne er sandsynligvis kommet som en navnemode fra Tyskland. Man har hidtil ment, at Christian den IV var den der bragte skikken i brug i Danmark, men ser man på bl.a. listen over gæster til Leonora Christines bryllup, viser den at også danske adelsbørn i lighed med tyske havde fået flere navne i en årrække (dette og et endnu ældre eksempel blev påpeget af opponenteren John Kousgård Sørensen).

Med 5 skemaer og grafer anskueliggøres flernavnemoden i Vor Frue Sogn. Den bliver først populær hos pigerne, lidt senere hos drengene, og moden kulminerer i 1850'erne. Det er interessant at se, at i perioden 1950 er ét fornavn igen det almindelige, mens de nyeste undersøgelser for hele landet viser at det er almindeligt med to fornavne.

I kirkebogen kan man se hvilke fornavne der bliver givet til barnet, men hvor vanskeligt det er at vide, hvad barnet kaldes i det daglige, kan ses af den liste som afslutter kapitlet. F.eks. kaldes Johanne Luise Heiberg blot Hanne, og Tanne er Karen Christentze Dinesen (Blixen).

Kapitel 5 handler om moverede kvindenavne, dvs. kvindenavne afledt af mandnavne f.eks. Andreas : Andrea, Frederik : Frederikke. Forfatteren beskriver hvornår skikken opstod og stiller spørgsmålet om, hvorfor den navneskik opstod. Et svar kan være opkaldelse efter mænd, et andet svar gives af franske og italienske forskere, nemlig at det er helgenopkaldelse, og da de mandlige helgener var i højere kurs end de kvindelige helgener, fik pigerne navne afledt af mandlige skytspatroner. Den forklaring kan ikke gælde for danske moveringer, da skikken er efterreformatisk. Forfatteren mener at vi har fået skikken fra Tyskland ved, at tyske fyrstnavne trængte ind i det danske kongehus.

Moveringerne dannes med en række forskellige suffixer som eksemplificeres ud fra Vor Frue Sogn med lister opdelt i perioder.

Kapitlerne 6 og 7 handler begge om opkaldelse. Det første om den traditio-

nelle nemlig opkald efter en slægtning, det andet om den såkaldte idolopkaldelse. Tidligere forskere har opstillet nogle opkaldelseslove. Disse love efterprøves på navnematerialet, og forfatteren viser at disse love ikke følges slavisk, men at der til enhver tid vil være en form for opkaldelse.

Idolopkaldelse er en form for opkaldelse som altid har været til stede, men først i nyeste tid har fået termen »Idolopkaldelse«. Undersøgelse af navnematerialet i Vor Frue Sogn viser, at skikken i de ældste perioder indskrænker sig til opkald efter kongehuset, selv om der var historiske helte, der kunne være brugt som navneforlæg. I perioden 1800-1850 findes de første sikre eksempler på opkald uden for kongehuset, dels opkald efter søhelten Olfert Fischer, dels litterære forbilleder, f.eks. kommer pigenavnet Alvilda fra digteren Ewald.

Denne tendens med opkald efter fiktive berømteder tager til op mod 1900 med navne fra den romantiske litteratur, f.eks. Holger, Thorvald, Agnes, Dagmar.

Materialet får således en tilførsel af nye navne ved opkald, men det er vanskeligt ud fra dåbslisterne at påvise, at det er idoler, der er opkaldt efter.

Et helt kapitel, kapitel 8, helliges »Tvillingenavne«. Forfatteren har mulighed for at sammenligne de tvillingenavne der kan findes i Vor Frue Sogn med sin tidligere undersøgelse i Sydvestjylland. Resultatet er, at navngivningsskikken er så at sige ens de to steder. En sammenligning af hele navnematerialet i de to landsdele (kapitel 9) viser ikke markante forskelle ud over at børn i København får flere fornavne.

Kapitel 10 handler om navneforskernes smertensbarn, den type navne der tillægges høj eller lav social stade. Flere navneforskere går ud fra, at det er muligt at klassificere navne – og dermed navnebærere – til en bestemt social klasse. I den antagelse er de godt hjulpet af presse, radio og TV.

Eva Meldgaard har efterprøvet denne påstand på drengenavne i Vor Frue Sogn. Barnefædrene er inddelt i 3 sociale lag. Der er et større antal såkaldte lavsociale navne blandt de ufaglærte, men klogt sammenstiller forfatteren disse navne med de øvrige leksikalske navne brugt i den gruppe, og det viser sig, at de er få blandt mange forskellige »neutrale« navne. Forfatteren mener, at det er de usædvanlige navne der falder i øjnene, og hun mener, at det er på tide at finde en bedre dækkende term for den type navne, vi ofte har lånt fra engelsk.

Bogen er ingen tør og teoretisk afhandling; den lader i høj grad personnavnematerialet træde levende frem og tale for sig selv, samtidig med at centrale problemer belyses. Vor Frue Sogns navnemateriale er gjort tilgængeligt – en del af det i hvert fald – og det har ført læseren gennem 300 års personnavneskik og brug, fra de ældste konservative perioder op til nutiden med moveringer, novationer, der har givet en fantasifuld navnetilvækst.

Birte Hjorth Pedersen

Claes Ahlund: Den skandinaviske universitetsroman 1877-1890. (Skrifter utg. av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, vol. 26). Doktorsavhandling Uppsala 1990. Sth. 1990. 321 s.

Claes Ahlunds disputats synes i visse måder en affødning af hans vejleder, prof. Thure Stenströms gamle fra 1961: *Den ensamme. En motivstudie i det moderna genombrotets litteratur*. Eleven forankrer sig i samme periode, til dels nogle af de samme værker, og han viser en beslægtet, skønt mindre dybt gående opmærksomhed over for idéhistoriske traditioner. Han inddrager ligeledes den danske og den norske litteratur, sådan som det er en smuk svensk disputatstradition, navnlig vedrørende denne periodes litteratur (hvornår så man, bortset fra Jørgen Haugan, en dansk disputats inddrage svensk og norsk litteratur?). Ahlund har endelig også fremmede impulser fra den nyere – man kan næsten sige narcissistiske – interesse blandt engelsk-amerikanske (eller blot anglistiske) akademiske forskere for *Der anglo-amerikanische Universitätsroman*, som en tysk bog fra 1988 hedder.

Ahlunds stof er en halv snes skandinaviske romaner fra 1880'erne, sådan cirka (men ikke en dag *efter* 1890, hvor sådanne ellers bliver meget talstærkere i Danmark), hvis handling delvis udspilles ved vore daværende universiteter. (Delvis – for Ahlund accepterer endog ret små brøker).

Det er typisk historien om den unge student der efter mødet med universitetet mister sin kristne barnetro og sin medfødte autoritetstro på akademiske, især teologiske lærde i embede; tillige får han sine knubs mellem de jævnlidende opportuniste, kynikere eller idioter i det »glade« student- og ungdomsliv. Som regel er resultatet for helten ikke et tab af idealisme, men en skarp korrektion og lutring, evt. også politisering, af idealismen. Således i de to bedste danske eksempler: Schandorphs *Thomas Fris's Historie* (1881) og Gjellerups *Germanernes Lærling* (1882); og i den mest kendte svenske: Geijerstams *Erik Grane* (1885). Ret afvigende fra denne figur- og handlings-skabelon er Garborgs *Bonestudentar* – og for øvrigt flere navnlig af de norske værker.

Imidlertid er Ahlunds synspunkt først og fremmest indholds- og idéhistorisk (»motivisk« i visse af dette ords flydende meninger). Den centrale præsentation af romanerne, i afh.s kapp. IV-VI, er meget refererende. Forud for denne har han beskrevet de 4 skandinaviske universiteters historie i det 19. årh., især deres ideologiske historie i tilknytning til de toneangivende (?) teologiske og filosofiske professorer, samt kort skitseret studentertyper og universitetsbilleder i før-naturalistisk litteratur i Skandinavien (naturligvis bl.a. Poul Møllers). Skønlitteratur uden for Skandinavien er – bortset fra én finsk forfatter – ikke beagtet.

Efter præsentationen af romanerne følger en tværgående analyse af de billeder, den kritik og de idealer romanforfatterne har opereret med i bøgerne: af studentlivet, af universitetet og af forholdet mellem lærdommen (evt. dannelsen) og folket. Ahlund er interesseret i at føre især kritikken tilbage til didaktiske målforestillinger og forskellige typer af dannelsesfilosofi: både en Spencer'sk utilitarisme og en ældre Humboldt'sk humanistisk idealisme. Dette optager kap. VII, medens kap. VIII tilføjer en lignende undersøgelse af religionskritikken i romanerne og nogle af denne kritiks ideologi- og teologi-historiske kilder.

Kap. IX hedder »Slutord«, hvad der må forstås som pluralis. Der er nemlig her flere og heterogene ærinder: For det første er der – endelig, men desværre ret mekanisk og trivielt – forsøg på at fiksere en intrige­gang, en udsigelsesstruktur og en romantype i stoffet, med delvis negativt resultat. For det andet er der igen en indholdsmæssig overvejelse af nyt og gammelt i de undersøgte romaners »universitetssyn«, med interessante tilbøb til periodebestemmelse – og med en antydet analogi til tvetydigheden (dvs. inklusionen af også en idealistisk arv) i det moderne studenteroprør. Studenten er en sandhedssøger! – Derimod er studenten i Ahlunds materiale – eller er det egentlig kun i hans optik? – ikke en kærestesøger; det måtte åbenbart vente til *Fra Rusaaret, Danskerne, Midt i en Jazztid. Tre terminer* (Piraten), *Møte ved milepelen*, m.v.

Den skandinaviske universitetsroman 1877-1890 er sympatisk, uden terminologisk abracadabra, uden subjektive dybsindigheder, velfortalt og rimelig informativ. Dog synes jeg ikke at den i sidstnævnte henseende rigtig når soliditeten i den ældre normalpositivistiske disputats som svenskerne har dyrket med flid. Ahlund har således ikke trukket på danske fremstillinger af periodens dannelsesdiskussion (V. Skovgaard-Petersen: *Dannelse og demokrati*, 1976), eller på gængse annaler over studenternes grupperinger, interesser og ind- eller af-doktrineringer (f.eks. *Studentersamfundet gennem 25 Aar*, 1907; Studenteforeningens historier af H. C. A. Lund, 1895-98, og af Koch-Olsen og Stybe, 1970), men holdt sig til Københavns Universitets selvcelebrerende jubilæums-historie 1979 (det udkomne).

I C. N. Starcke (red.): *Studenterbogen. Skildringer af 30 Aars Studenterliv*, 1896, kender Ahlund (s. 181) Otto Borchsenius' bidrag, men åbenbart ikke de andre – altså heller ikke Vald. Vedels »Studenterminder« (senere optrykt i hans *Firsernes førere*, 1923). Det er underligt, fordi Ahlund har indrangeret Vedels ungdomsroman *Stavnsbaand* (1888) blandt sine universitetsromaner, hvor han dog af gode grunde har svært ved at få den til at passe – det er en tragisk historie om den hensynsløst intellektuelle mand (o.k. – med universitetskarriere) og hans engang frimodige hustru, både en personlig besværgelse af den unge bogorm-forfatter og en Bourget'sk og Turgenev'sk studie, men uden noget »universitetssyn«. – I øvrigt hænger Ahlund efter min mening i sin opfattelse af Vedel for ukritisk i frakkeskøderne på Torben (hver anden gang kaldet Thomas) Kragh Grodals behandling af Vedel i Fjord Jensen-litteraturhistorien. Grodal har dog – ligesom Vedel og Geijerstam og Schandorph – den fordel fremfor Ahlund at kunne læse fransk og at have gjort det.

Hvis Ahlund havde fordybet sig i danske litteraturhistorikeres (trykte) bibliografier, var han måske også stødt på sådan noget som Ejnar Thomsens kronikserie (1951) om »Studenten i dansk Litteratur. Fra Morten Børup til Morten Nielsen«, vel værd at trække på.

Den stærkeste anke jeg har over for Ahlunds afhandling er imidlertid ikke hvad den måtte mangle i baggrundsorientering, hvor dens idéhistoriske synspunkt er et valg, dens sproghorisont er selektiv (uden for Skandinavien), og dens bedre svenske end norske og danske dækning er forståelig. Det mest kritiske er afhandlingens åbenbare mangel på æstetisk sans og frodighed, hvor sympatisk og lærerig bogen i øvrigt måtte være. Ahlunds betragtning af romanerne som narrative værker kommer sent og fattigt i afhandlingen. Da han

midtvejs i sit arbejde tager fat på Garborgs roman *Bondestudentar*, hedder det: »Att den konstnärligt står på en högre nivå än de andra universitetsromanerna spelar i detta sammanhang en mindre roll« (s. 161). Det er kun alt for sandt.

Lars Peter Rømhild

Jørgen Dines Johansen, Finn Hauberg Mortensen, Horst Nägele (red.): Historie. Tolkning. Tekst – og Tekst. Tolkning. Historie. Odense University Studies in Literature, vol. 26. Odense Universitetsforlag 1990. 238 s.

Under den ovenfor nævnte fikse, men for lange titel er en glimrende gæsteforelæsningsrække fra Odense Universitet efteråret 1988 bragt over i bogform. Bogen indledes og udledes af to af redaktørerne: Finn Hauberg Mortensen præsenterer bidragene i sit Forord, og Jørgen Dines Johansen skriver i Efterord sine tanker om skrift og læsning, ting og tolkning.

Således indrammet står 13 forelæsninger, grupperet i fire sektioner.

Den første sektion har som overskrift et citat fra Roland Barthes: »Begeret efter forfatteren«. Fire litteraturkritikere meddeler deres erfaringer, refleksioner og fordomme vedrørende litteraturens ophav: hvilken interesse de har viet eller mener bør vies forfatteren. Torben Brostrøm (»Autonomi og biografi«) repræsenterer en yderlighed, måske tro imod gammel nykritisk afsky for sådan noget som Hans Brix: *Nis Petersen* (1948). Brostrøm vedgår at forfatterbiografien »er en genre jeg har undgået, af tilbøjelighed, af mangel på interesse, af manglende empirisk forskerflid« (s. 15). Her og f.eks. i en senere henvisning til Keld Zeruneith – jeg tror den *eneste* hentydning til Aage Henriksen-skolen i hele bogen – kan man beundre Brostrøms evne til at sige mere med ryggen end alle de andre litterære foredragsholdere med tungen: nemlig her at biografi er et historisk arbejde, der kræver en masse undersøgelser, kræver at man opsporer, tyder og tolker arkivalier og at man erkender vidensstop. Med mindre man bare skriver DBL eller tidligere biografier af og spekulerer frit, vistnok en moderne hovedtype af litterær »biografi«. Brostrøm regner den for en mere eller mindre fængslende metadigtning, åben henimod de p.t. også florerende litteraturhistoriske romaner. Imidlertid viser Brostrøms biografi-fornægtende bekendelser og selvangivelse vedr. eget forfatterskab en fin sans for den personlige *anekdote*. Og den har alle dage – tænk f.eks. på Georg Brandes! – været et fremragende vehikel til forfatterkarakteristik. Måske er de små synteser bedre end de store.

Det er dog om de større synteser, om begreber og vanskeligheder desangående, der er tale i de tre følgende bidrag. Bergen-professoren Atle Kittang lægger op til en refleksion over sine egne studier (af meget upersonlige eller anti-personlige tekster af Rimbaud, og af markant individuelt prægede værker af Hamsun); det sker ved en stærkt pædagogisk opridsning af den idealtypiske biografisme, af mindre kronologisk-empiriske begreber om forfatterskab (i tematisk fransk kritik), af forfatterskabskategoriens overgang til læserprojektion (Barthes) og af dens teoretiske dekonstruktion (hos Foucault, der dog ikke vides at have givet afkald på sine royalties). – Torben Kragh Grodal ræsonnerer –

navnlig eksemplificerende gennem sine egne Jacobsen-studier – over den psykoanalytiske forklaringsmåde af digterværker: både deres kilder hos forfatteren og deres virkning på læsere. (Næst efter *det ubevidste* er den uspecificerede og u-undersøgte læser nok den mindst modstandsdygtige størrelse i en overbevist litteraturteoretikers hænder). Vigtig for Grodal er fikcionaliteten, der på én gang betyder autonomi, en art straffri forelæggelse til offentlig beskuelse og historisk diskussion, og en dybt personlig lege- og drømmeverden. Groft sagt: fortrængning/sublimering = »autonomi« = fikcionalitet.

Jan Rosiek starter sin fortrinlige redegørelse for Paul de Man-positioner nogenlunde samme kritikhistoriske sted som de foregående bidragydere udgik fra: en nykritisk afvisning af forfatteren som et privat og villende subjekt. Her er det W. K. Wimsatt Jr.s berømte essay *The Intentional Fallacy* (1946), der placeres over for samtidige hermeneutikere, for hvem det er for nihilistisk, og over for mere radikale sprog-, skrift- og psyke-teoretikere, der ikke synes Wimsatt Jr. dekonstruerer nok. Rosieks profilering af de Man virker imponerende: hverken fjendtligt fordomsfuldt reducerende eller tilbedende-uklar.

Næste sektion hedder »Subjekt og repræsentation«. I de tre artikler her betyder »subjekt« – som på det engelske sprog, hvorfra en af dem er (usikkert) oversat – fornemmelig »emne«, eller også ingenting. Mest lærerige forekommer mig her den vesttyske historiker Christian Meiers refleksioner i forbindelse med en Cæsar-biografi han udsendte i 1982. De drejer sig dog ikke om etableringen af de biografiske kendsgerninger (de er måske ikke så besværlige ved denne velbevidnede statsmand som ved så mange andre – ærgerligt nok når Odense-symposiet endelig sætter en mere end 2000 år gammel skikkelse på tapetet). Meier reflekterer i stedet over vægtningen af den eller de *lange* historietyper – proceshistorie, d.e. »udviklingstendensernes«, også bl.a. »mentaliteternes« – over for de momentant indrettede historietyper, begivenhedshistorie. Hvorledes tilgodeser man de(n) første i en biografi, som på flere måder må skatte særlig til de(n) sidste? Og hvilke yderligere fremstillingskrav må historikeren opfylde hvis han vil henvende sig til andre end (oldtids)historikere? – Det er fint at en historiker får nævnt de store spørgsmål om biografisk *krivningen*, som litteraterne forud for ham i bogen har ladet ligge. Ærgerligt at han ikke kommer mere ind på objekt-etableringen.

Og i så henseende suppleres han ikke af de to følgesvende i sektionen, begge litteraturhistorikere. Den engelske romanist Christopher Prendergast tolker tre grupper af franske malerier og tekster (ca. 1810, 1850 og 1870) med henblik på deres historiske udsagn: er verden ordentlig revolutionær eller er den post-modernistisk? Artiklens fokus, interesseområde og tendens ligner meget den lidt bedagede københavnske 1968-litteraturvidenskabs. – Den norske slavist Jostein Børtnes skriver »Om forskningsprocesser«, en art forsknings- og publikationshistorisk selvbiografi, med erfaringer og visse praktiske råd til efterkommerne; her er mere om institutioner, lærere og impulser end om organiseringen af professor Børtnes' egne afhandlinger, hvis hovedemne er oldrussisk hagiografi.

I den tredje sektion, »Køn og læsning«, reflekterer tre danske litteraturhistorikere over den kvindepolitiske litteratur- og erfaringsopfattelses hovedfaser og brugelighed. Teorihistorisk tager Charlotte Engberg (»Når kvinder læser«) og

Lise Busk-Jensen («Subkultur og gynokritik») pejling af nogenlunde de samme positioner i udenlandsk feministisk tænkning, dvs. groft sagt først protesten imod fortrængningen af kvinderne, derpå hævdelser af en kvindelig *Besonderheit* i væsen, erfaring og fortolkning. Charlotte Engberg går tæt på især amerikanske epokesættende artikler – så tæt at hun i hælene på Shoshana Felman læser og citerer en Balzac-novelle på engelsk; den er skrevet på fransk (1835) og udmærket oversat til dansk (1930), men bevares. Hvor Charlotte Engberg især sigter mod læsemåder, er Lise Busk-Jensen mere objektiv, dvs. mere litteraturhistorisk og kulturhistorisk i sit sigte; hos begge er bestræbelsen velnok at beholde det bedste og mest kritiske af den feministiske litteraturbehandling, men at dæmpe dens mest irrationelle og sekteriske tendenser. For Lise Busk-Jensens vedkommende bl.a. ved at trække på mentalitetshistoriens måde at tænke »en kvinde« og bl.a. dermed eftersøge det – naturligvis mere eller mindre illusionsbårne – kvindebillede som er aftrykt i litteratur forfattet af kvinder. Hun kritiserer dette gennem de forskellige *genrer* af dansk kvinderoman i 1800-tallet, ret flot synes jeg. Inger-Lise Hjordt-Vetlesen redegør i sit bidrag »Trevler og tråde« for sin Helene Strange-biografi (1988), under hvis udarbejdelse hun havde rig lejlighed til at tænke over begreber om kvindelighed – også over hvordan denne i nogen grad *ikke* kunne sætte sig æstetisk igennem hos den både praktisk, politisk og litterært virksomme Helene Strange. Er det en kønspecificitet eller bare en dilettant-litterær almindelighed der er tale om? kunne man spørge.

Bogens fjerde og sidste sektion hedder »Nation og tradition«, men titlen passer egentlig kun på (en del af) Asbjørns Aarseths oversigt over »Nyere litteraturhistorieprojekter i Norden«, dvs. de påfaldende mange fra 1980'erne om skandinaviske litteraturer samt Hertel-gruppens *Verdenslitteraturhistorie* (men – følgende en dårlig tradition hos litteraturhistoriografer – ikke sådan noget som Uffe Harder (red.): *Litteratur i Latinamerika*, 1985). Aarseths tese er at de i deres periodisering og »forløpstolkning« egentlig stadig reproducerer den romantiske (og nationale) historisme fra 1800-tallet, selv om deres litteratur- og samfundssyn er anderledes. Han efterlyser fornyelsesforsøg, helst ved anlæggelse af et mediehistorisk perspektiv.

Et meget interessant fornyelsesforsøg med en Danmarkshistorie i moderne tid har Odense-historikeren Søren Mørch udført; han forklarer det i sektionens første foredrag («Den ny Danmarkshistorie»). Det sker dog med en så firkanteret forkyndelse af historikerens primat i forhold til fortiden at man ville kalde det Fichte om igen, hvis det ikke var så plat udtrykt af Søren Mørch. Der er naturligvis *noget* rigtigt i at hævde at interviewerens bestemmer svarene, og der er i megen moderne litteraturhistorie og kritik (tillad mig *ikke* at undtage den kvindepolitiske) uhyggelige meget om at subjektiviteten sættes som sandheden. Jeg kan godt lide at Jørgen Dines Johansen i sit Efterord modererer og fornuftiggør denne tendens, dels ved at åbne mulighed for at stoffet og kilderne kan sige nej til hypotesehaveren, dels ved at mene at dennes fortolkning så er forpligtet og forpligtende diskussionspartner for senere fortolkere.

Hvis der er noget om denne smukke sandheds-moral, så bliver forskningshistorie og kritikhistorie vigtige discipliner – man må vide hvad de andre har ment, også *way back!* Et godt – lille, men langt – bidrag i den retning er Finn

Hauberg Mortensens begrebshistoriske artikel (nr. 3 i slutsektionen) om »Den litterære institution« som term i skandinaviske, især danske litteraturhistoriske og litteratursociologiske skoler, fra Hertel til Peter Madsen – inklusive den pointe at begrebet (og termen) blev droppet som overflødigt da man kom til de nærmere litterære og historiske realiteter. Den historie kunne godt være fortalt fra en endnu større perspektivhøjde. Men hvis det passer, som man siger, at der »ikke gives historie, men kun historikere«, kan disse naturligvis ikke gøres til genstand for – historie.

Lars Peter Rømhild